Міністерство освіти і науки України

Львівський національний університет імені Івана Франка

Кафедра політології

Сучасні методи та інструменти політичної науки

Колективна монографія

(за результатами серії теоретичних і практичних воркшопів у рамках проекту "Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки" від 13–15 вересня 2019 року)

за науковою редакцією **Віталія Литвина**

Підготовлено й опубліковано за підтримки Міжнародного Вишеградського Фонду в рамках проекту кафедри політології "Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки"

https://www.visegradfund.org/

Львів
2020

УДК 32-027.21-048.78(477):378.4(4-191.2)“201”
С 89

Рецензенти:
д-р політ. наук, проф. *Бурдяк В. І.*
(Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича);
д-р політ. наук, проф. *Зеленько Г. І.*
(Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ);
д-р політ. наук, проф. *Климончук В. Й.*
(Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника)

Рекомендовано Вченою Радою Львівського національного університету імені Івана Франка як колективну монографію, протокол № 81/2 від 26 лютого 2020 р.

С 89 Сучасні методи та інструменти політичної науки : колективна монографія (за результатами серії теоретичних і практичних воркшопів у рамках проекту “Удосконалення методів та інструментів політології в Україні : вплив університетів країн Вишеградської четвірки” від 13–15 вересня 2019 року) / за наук. ред. Віталія Литвина. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. – 296 с.

ISBN 978-617-10-0568-6

У колективній монографії представлено матеріали учасників й експертів серії теоретичних і практичних воркшопів з Польщі, Словаччини, Угорщини й України, які 13–15 вересня 2019 року відбулись у Львівському національному університеті імені Івана Франка в рамках проекту “Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки”. Колективна монографія присвячена проблематиці сучасних методів й інструментів політичної науки, зокрема у дослідженні політичних транзитів, політичних і партійних систем, політичних і виборчих кампаній, політичної реклами й ідеологій, державної політики і транскордонного співробітництва, політичних фінансів. Окрему рубрику присвячено кількісним методам та інструментам дослідження політичних явищ і процесів.

Колективна монографія поширюватиметься у навчальних і науково-дослідних установах України та країн Вишеградської групи і буде цікавою для політологів і тих, хто цікавиться методами й інструментами політичної науки.

УДК 32-027.21-048.78(477):378.4(4-191.2)“201”
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020
ISBN 978-617-10-0568-6

Ministry of Education and Science of Ukraine

Ivan Franko National University of Lviv

Department of Political Science

Contemporary Methods and Tools of Political Science

Collective monograph

(as a result of a series of theoretical and practical workshops within the project "Improvement of Methods and Tools of Political Science in Ukraine: Influence of the V4 Universities" on September 13–15, 2019)

edited by Vitaliy Lytvyn

Prepared and published with the support of the International Visegrad Fund within the project "Improvement of Methods and Tools of Political Science in Ukraine: Influence of the V4 Universities" at the Department of Political Science

https://www.visegradfund.org/

Lviv
2020

УДК 32-027.21-048.78(477):378.4(4-191.2)“201”
С 89

Reviewers:
ScD in Political Science, Professor *Burdiak V. I.*
(Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University);
ScD in Political Science, Professor *Zelenko G. I.*
(Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine);
ScD in Political Science, Professor *Klymonchuk V. Y.*
(Vasyl Stefanyk Precarpathian National University)

Recommended by the Academic Council at Ivan Franko National University of Lviv as a collective monograph, protocol No. 81/2 dated February 26, 2020.

С 89 Contemporary Methods and Tools of Political Science : collective monograph (as a result of a series of theoretical and practical workshops within the project “Improvement of Methods and Tools of Political Science in Ukraine : Influence of the V4 Universities” on September 13–15, 2019) / edited by Vitaliy Lytvyn. – Lviv : Ivan Franko National University of Lviv, 2020. – 296 p.

ISBN 978-617-10-0568-6

The collective monograph contains the researches of the participants and experts of a series of theoretical and practical workshops from Poland, Slovakia, Hungary and Ukraine, held at Ivan Franko National University of Lviv within the project “Improvement of Methods and Tools of Political Science in Ukraine: Influence of the V4 Universities” on September 13–15, 2019. The collective monograph is devoted to the problems of contemporary methods and tools of Political Science, in particular in the study of political transitions, political and party systems, political and election campaigns, political advertising and ideologies, public policy and cross-border cooperation, political finances. A separate section is dedicated to quantitative methods and tools for the study of political phenomena and processes.

The collective monograph will be disseminated in the educational and research institutions of Ukraine and the V4 countries and will be of interest for political scientists and those focused on the methods and tools of Political Science.

УДК 32-027.21-048.78(477):378.4(4-191.2)“201”
© Ivan Franko National University of Lviv, 2020

ISBN 978-617-10-0568-6

ЗМІСТ / CONTENT

Передмова / Preface 6

Andrea Schmidt. *Tools for studying political transitions. Methodological approaches to the study of finances in Political Science* 13

Michal Cirner. *Classical and modern approaches to the study of political ideologies, the ideological classification of political parties and the resulting public policy* 45

Robert Alberski. *Methodological approach to the research of political systems. Toolkit for researching the political advertisement* 82

Joanna Kozierska. *Methodological approaches to studying political campaigns. Toolkit for the study of elections and election campaigns* 113

Mykhailo Zarichnyi. *Quantitative methods and tools for studying political phenomena and processes* 148

Анатолій Романюк. *Методологічні основи виборчих досліджень. Теоретичні та практичні аспекти проведення виборчих кампаній* 182

Наталія Марадик. *Інструментарій для вивчення партійних систем у країнах Вишеградської четвірки та інших країнах Центрально-Східної Європи* ... 213

Віталій Литвин. *Інструментарій і підходи до дефініювання, концептуалізації та теоретико-методологічної критики напівпрезидентської системи правління* 234

Наталія Марадик. *Глобальні процеси та транскордонне співробітництво: методи аналізу* 282

Для нотаток / For notes 293

ПЕРЕДМОВА

13–15 вересня 2019 року в рамках проекту "Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки", який фінансується Міжнародним Вишеградським Фондом, у стінах Львівського національного університету імені Івана Франка кафедра політології організувала та провела серію теоретичних і практичних воркшопів із проблем методів та інструментів політичної науки. В ролі експертів у роботі воркшопів працювали представники партнерських інституцій проекту із країн Вишеградської групи та України. Учасниками воркшопів були викладачі, докторантський та аспірантський склад кафедри політології й інших кафедр, які займаються головно політичною наукою в різних містах Україні. Відтак підготовлена і представлена колективна монографія фактично є збірником матеріалів учасників й експертів серії теоретичних і практичних воркшопів. Вона присвячена проблематиці сучасних методів та інструментів політичної науки, зокрема у дослідженні політичних транзитів, політичних і партійних систем, політичних і виборчих кампаній, політичної реклами й ідеологій, державної політики та транскордонного співробітництва, політичних фінансів тощо. Окрему рубрику монографії присвячено кількісним методам та інструментам дослідження політичних явищ і процесів. Загалом колективна монографія складається із дев'яти розділів, у кожному з яких наголос зроблено на специфічному інструментарії політичної науки в тій чи іншій сфері політичного процесу.

Перший розділ колективної монографії присвячено методам й інструментам дослідження політичних транзитів і фінансів у політології. У його першій частині запропоновано теоретичне тло дослідження теми, зокрема розкрито сутність, природу та чинники трансформацій, у тому числі в країнах Центрально-Східної Європи (головно в Угорщині). У другій частині наголос зроблено на дослідженні політичних трансформацій крізь призму соціальної структури та економічного розвитку різних держав, зокрема як не завжди лінійних процесів. Нарешті, у третій частині проаналізовано реальні особливості транзиту в країнах Вишеградської групи, зокрема: історичну спадщину трансформацій, соціалістичну економіку як шлях до трансформацій, моделі та суб'єкти трансформацій, феномен кризи перерозподілу ресурсів, особливості геоекономіки Центрально-Східної Європи, ризики та позитиви від процесів інтеграції країн аналізованого регіону в ЄС.

Другий розділ монографії стосується класичних і сучасних підходів до вивчення політичних ідеологій і державної політики. У першій частині увагу зосереджено на класичних дихотоміях у дослідженні місця політичних ідеологій в рамках реалізації різних (демократичної та недемократичної) типів державної політики, в тому числі в країнах Центрально-Східної Європи. Зокрема, прослідковано вплив різних типів політичних ідеологій та державної політики на оформлення ролей політиків і державних службовців. У другій частині додатково проаналізовано соціально-економічні чинники та ризики, які детермінують політичні ідеології в рамках державної політики. Наголос зроблено на ризики корупції у рамках різних

варіантів поєднання політичних ідеологій та державної політики. На цій підставі здійснено спробу переосмислення сутності держави на сучасному етапі розвитку політичних ідеологій. Загалом аргументовано, що конкретні політичні ідеології не є домінуючими в управлінському, організаційному, маркетинговому й інших підходах до дослідження державної політики.

У третьому розділі праці йдеться про методологічні підходи до дослідження політичних систем і політичної реклами. Наголос зроблено на трьох методологічних підходах, а саме на теорії акторських мереж, методології корпусної лінгвістики та методології семіометрії. На цій підставі: окреслено базові функції політичної реклами; розглянуто вимірювальні переваги політичної реклами для політичних акторів; проаналізовано роль інтернету і соціальних мереж у виборчих кампаніях і політичній конкуренції; визначено особливості і напрями професіоналізації політичної реклами; озвучено потребу оновлення методологічного та інструментального апарату дослідження політичної реклами у різних політичних системах.

Четвертий розділ колективної монографії дотичний до проблематики підходів вивчення політичних кампаній та інструментарія дослідження виборів і виборчих кампаній. У рамках матеріалу представлено сучасне розуміння сутності виборів та функцій, які вони виконують, а також продемонстровано виборчу кампанію як явище, без якого не може функціонувати демократія. Розділ сфокусований на таких рубриках, як: вибори і їхні функції; шляхи визначення виборчих кампаній; типологія виборчих кампаній; тривалість виборчих кампаній; інструменти і загрози сучасних виборчих кампаній (зокрема на прикладі країн Вишеградської групи й інших країн Центрально-Східної Європи). Констатовано, що сьогодні професійна виборча кампанія не може функціонувати та не функціонує без інструментів політичного маркетингу, які треба адаптувати до масштабів виборчої діяльності.

П'ятий розділ монографії присвячено кількісним методам та інструментам дослідження політичних явищ і процесів. У його першій частині розглянуто історію залучення математичних методів до дослідження політичних інститутів, явищ і процесів. У другій частині увагу сфокусовано на значенні теорії ігор та ігрово-теоретичних методів дослідження реальної політики. Врешті, у третій частині піднято проблематику індексів сили та впливовості різних політичних акторів, зокрема на національному і міжнародному рівні. У підсумку розглянуто математичні моделі дослідження систем голосування та практики стратегічного голосування. Насамкінець, пояснено деякі геометричні аспекти голосування, зокрема практику джеримендерингу.

Шостий розділ колективної праці стосується методологічних основ виборчих досліджень і теоретичних та практичних аспектів проведення виборчих кампаній. У ньому дано відповідь на питання про те, що потрібно відносити до категорії виборчих досліджень і якими вони бувають. Наголос зроблено на: дослідженні настроїв/уподобань громадян із сепарацією за різними критеріями (регіон, вік, стать, тип поселення тощо); аналізі політичних партій та політичних акторів; вивченні особливостей та загроз, детермінованих застосуванням певного типу виборчої системи. Детальну увагу приділено: значенню соціологічних досліджень; параметрам кількісних характеристик партійних систем; прикладам виборчих

досліджень у певних міжнародних проектах. Серед них особливу увагу приділено проектам "World Values Survey" і "Comparative Study of Electoral Systems". Окреме місце присвячено польовому досліду проведення виборчих досліджень у періоди електоральних кампаній.

У сьомому розділі монографії розглянуто особливості та інструментарій дослідження партійних систем у країнах Вишеградської четвірки й інших країнах Центрально-Східної Європи. Увагу сконцентровано на феномені політичного плюралізму як магістрального рушія трансформації і дослідження партійних систем у країнах виокремленого регіону, зокрема в рамках їхньої соціальної трансформації. Також порушено проблематику основних чинників, які впливають на формування партійних систем в країнах регіону, зокрема логіки процесу перетворень, вибору форм врядування та виборчої системи, соціальних та політичних відмінностей. Відтак зроблено спробу створити дослідницьку модель, із допомогою якої можна аналізувати еволюцію партійних структур в умовах трансформації.

Восьмий розділ монографії охоплює проблематику інструментарія і підходів до визначення, концептуалізації і теоретико-методологічної критики напівпрезидентської системи правління як найпоширенішої у Європі. У ньому продемонстровано, що в рамках різних підходів щодо типологізації систем правління концептуалізація напівпрезиденталізму не є уніфікованою, адже може здійснюватись у класичній (чи "дювержівській") і постклассичній/сучасній (чи "постдювержівській") формах або, відповідно, у максималістській/суттєвій і мінімалістській/формальній дефінітивних традиціях, а також на підставі їхнього синтезування. Кожну із них було піддано аналізу на предмет термінологічної, смислової/дефінітивної та системної або "інтелектуальної"/сутнісної критики та перевірки із приводу концептуальної валідності, надійності та "чистоти".

Нарешті, дев'ятий розділ колективної праці стосується методів й інструментів аналізу глобальних процесів та транскордонного співробітництва, зокрема на прикладі країн Вишеградської групи й України. У розділі наголос зроблено на феномені транскордонного співробітництва як перспективної форми розвитку міжнародних, регіональних і місцевих відносин у країнах Вишеградської групи. З огляду на це, проаналізовано особливості варіативних форм транскордонного співробітництва, параметри його дослідження й очікувані наслідки, зокрема для країн Вишеградської групи та України.

Особливістю колективної монографії є те, що її підготовлено частково англійською, а частково українською мовою. Саме у такому форматі вона чи не найефективніше сприятиме розвитку знань про методи й інструменти політичної науки, зокрема завдяки поширенню в навчальних і науково-дослідних установах України та країн Вишеградської групи.

Віталій Литвин,
доктор політичних наук, доцент кафедри політології,
координатор проекту "Удосконалення методів та інструментів політології
в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки"

PREFACE

On 13–15 of September 2019, the Department of Political Science at Ivan Franko National University of Lviv organized and conducted a series of theoretical and practical workshops on the problems of methods and tools of Political Science within the project "Improvement of Methods and Tools of Political Science in Ukraine: Influence of the V4 Universities" sponsored by the International Visegrad Fund. The representatives of the project's partner institutions from the countries of the Visegrad Group and Ukraine worked as the experts of the workshops. Teachers, ScD and PhD students of the Department of Political Science and other departments dealing mainly with Political Science in different cities of Ukraine participated in the workshops. Thus, the prepared and presented collective monograph actually is a collection of materials by the participants and experts of a series of theoretical and practical workshops. It focuses on contemporary methods and tools of Political Science, including in the study of political transitions, political and party systems, political and election campaigns, political advertising and ideologies, public policy and cross-border cooperation, political finances, etc. A separate section of the monograph is devoted to quantitative methods and tools in the study of political phenomena and processes. In total, the collective monograph consists of nine chapters, each of which focuses on specific tools of Political Science in a particular area of the political process.

The first chapter of the collective monograph deals with the methods and tools of political transition and finances researches in Political Science. Its first part presents the theoretical background for the study of the given topic, in particular the essence, nature and factors of transformations, including in the countries of Central and Eastern Europe (mainly in Hungary). The second part emphasizes the study of political transformations through the prism of social structure and economic development of specific states, in particular as not always linear processes. Finally, the third part analyzes and informs about the real features of transition in the Visegrad countries, in particular about: the historical legacy of transformations, the socialist economy as a path to transformation, the models and subjects of transformations, the phenomenon of the crisis of redistribution of resources, the peculiarities of the geo-economy of Central and Eastern Europe, the real risks and positives of the integration processes of the countries of the analyzed region into the EU.

The second chapter of the monograph deals with the classical and modern approaches to the study of political ideologies and public policy. Its first part focuses on classical dichotomies in the study of the place of political ideologies within the framework of implementation of various types of public policy (mainly democratic and undemocratic), including through the prism of Central and Eastern European countries. In particular, it traces the influence of different types of political ideologies and public policy on the formulation of the roles of politicians and civil servants. The second part further analyzes the socio-economic factors and risks that determine political ideologies within public policy. The emphasis is placed on the risks of

corruption within different variants of the combination of political ideologies and public policy. On this basis, an attempt is made to rethink the essence of the state at the current stage of development of political ideologies. It was generally argued that specific political ideologies are not dominant in managerial, organizational, marketing and other approaches to the research of public policy.

The third chapter is about methodological approaches to the study of political systems and political advertising. The emphasis is payed to three methodological approaches, namely Actor Network Theory, Corpus Linguistics' Methodology and Semiometry Methodology. On this basis, the researcher: outlined the basic functions of political advertising; considered the measurable benefits of political advertising for political actors; analyzed the role of the Internet and Social Networks in electoral campaigns and political competitions; determined the specifics and directions of professionalization of political advertising; pronounced the need for updating the methodological and instrumental apparatus of political advertising research in different political systems.

The fourth chapter of the collective monograph is relevant to the problems of the approaches to the study of political campaigns and the tools of the study of elections and election campaigns. The text presents a modern understanding of the nature of elections and the functions they hold, but also shows the electoral campaign as a phenomenon without which modern democracy cannot function. The chapter focuses on such topics as: elections and their functions; ways of determining electoral campaigns; electoral campaigns' typology; duration of electoral campaigns; tools and threats of modern electoral campaigns (including the example of the Visegrad Group countries and other countries of Central and Eastern Europe). It states that a modern and professional electoral campaign cannot function without political marketing tools, which need to be adapted to the scale of electoral activity.

The fifth chapter of the monograph deals with quantitative methods and tools in the study of political phenomena and processes. Its first part tells about the history of involving mathematical methods in the study of political institutions, phenomena and processes. The second part focuses on the importance of the game theory in modern Political Science and on the game-theoretical methods of studying real politics. Finally, the third part touches upon the issues of the indices of strength (power) and influence of various political actors, in particular at the national and international levels. As a result, the mathematical models of research of voting systems, in particular the practice of strategic voting, are considered. Finally, some geometric aspects of voting, including the practice of gerrymandering, are explained.

The sixth chapter of collective work deals with methodological foundations of electoral research and theoretical and practical aspects of conducting election campaigns. It answers the question of what should be classified in the electoral researches and what they are. In particular, the emphasis is placed at: the study of the moods and preferences of citizens with separation by different criteria (region, age, gender, type of settlement, etc.); the analyzes of political parties and political actors; the study of the features and threats determined by the use of particular types of electoral systems. Particular attention is paid to: the importance of sociological

researches; the parameters of quantitative characteristics of party systems; the examples of electoral researches in certain international projects. Among them, the study focuses on the projects "The World Values Survey" and "The Comparative Study of Electoral Systems". Special attention is paid to the field experience of conducting electoral surveys during electoral campaigns.

The seventh chapter of the monograph examines the features and tools of party systems research in the Visegrad countries and other countries of Central and Eastern Europe. The attention is focused on the phenomenon of political pluralism as a main driver of transformation and exploration of party systems in the Visegrad countries, in particular in the framework of their social transformation. At the same time, the text raises the issues of the main factors that influence the formation of party systems in the countries of the analyzed region (in particular, the logic of the transformation process, the choice of systems of government and electoral system, social and political differences). Thus, an attempt is made to create a research model that could analyze the evolution of party structures under transformation.

The eighth chapter of the monograph covers the issues of tools and approaches to the definition, theoretical conceptualization and methodological critique of the semi-presidential system of government as the most widespread one in Europe. It demonstrates that the conceptualization of semi-presidentialism within various approaches to the typologization of systems of government is not unified, because it can be done in classical (or "Duvergerian") and postclassical/modern (or "post-Duvergerian") forms, or, respectively, in the maximalist (essential) and minimalist (formal) definitive traditions, as well as on the basis of their synthesis. Each of them was subjected to terminological, semantic/definitive and systemic or "intellectual" (substantive) criticism and conceptual validity, reliability, and "purity" testing.

Finally, the ninth chapter of the teamwork deals with the methods and tools of the analysis of global process and cross-border cooperation, in particular on the example of the Visegrad countries and Ukraine. The text focuses on the phenomenon of cross-border cooperation as a promising form of development of international, regional and local relations in the Visegrad countries. In view of this, the chapter analyzed the features of the various forms of cross-border cooperation, the parameters of their research and the expected consequences, in particular for the countries of the Visegrad Group and Ukraine.

The peculiarity of the collective monograph is that it is prepared partly in English and partly in Ukrainian. In such a format, it will most effectively promote the development of knowledge about the methods and tolls of Political Science, in particular through the dissemination in educational and research institutions of Ukraine and the countries of the Visegrad Group.

Vitaliy Lytvyn,
ScD in Political Science, Associate Professor at the Department of Political Science,
the coordinator of the project "Improvement of Methods and Tools of
Political Science in Ukraine: Influence of the V4 Universities"

ANDREA SCHMIDT
The University of Pecs (Hungary)

TOOLS FOR STUDYING POLITICAL TRANSITIONS. METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF FINANCES IN POLITICAL SCIENCE

The fall of the Berlin Wall in 1989 opened a new historical phase for Eastern Europe. But it also marked a turning point at the heart of neo-liberal globalization and European construction.

Catherine Samary[1]

"The countries of Central and Eastern Europe which have been admitted to the EU are at the same time in a dependent (peripheral) situation and at the heart of neoliberal European construction. Confronted with the crisis, they expected from the EU various forms of protection and solidarity. But the European Union has just directed them to the IMF, like the other peripheral countries. It is likely to receive as a boomerang a new banking tsunami, whose epicenter will this time be within the Union, with as a premium increasingly explosive social discontent." (Samary, 2009)

The recent crisis, the European Union has to face, uncertainty raises the question about the description of Europe. The question about the legacy of regional integration; the debate between the standpoints referring to the vision of Scruton's theory on European Union with the necessity of strong nations[2], that is shared by many of his conservative, or even radical followers, or in contrary, the opportunity of deepening the cohesion that could lead to the United States of Europe[3], or, the political integration of the deepest step of regional integration.

Social structure and economic development largely influence the nature of social conflicts and political transformation. A combination of low political and

[1] C. Samary, East Europe faced with the crises of the system, in: http://online.wsj.com/article/SB10001424052702303404704577313750705052134.html

[2] "Europe is, and in my view has ever been, a civilization of nation-states, founded on a specific kind of pre-political allegiance, which is the allegiance that puts territory and custom first and religion and dynasty second in the order of government." https://www.roger-scruton.com/articles/276-the-need-for-nations

[3] A famous Hungarian politician, Jászi Oszkár composed his vision on the possibility of deeper integration that could lead to the United States of Europe, while, having experience about the consequences of the two World Wars, Winston Churchill also composed his idea regarding the strengthening of the cooperation among the states of Europe. In: Bóka, Éva: Hungarian Thinkers in Search of Democratic European Identity, http://www.grotius.hu/doc/pub/DJUNCB/eva_boka_hungarian_thinkers_eu_identity.pdf and Churchill, Winston: United Staes of Europe, https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/united-states-of-europe/

economic integration and the level of consolidation results in reformist conflicts. When state intervention is low, depoliticized, abstract market forces determine capital allocation and accumulation, or, low political and economic integration may give the state the appearance of serving societal interests rather than the interests of the upper class. When consolidation is high, reformist conflicts against holders of capital may emerge. When state intervention and consolidation are low, organized groups with resources may gain economic benefits through segmented class conflict, whereas collectivities with weak solidarity and few resources remain inactive. Social and political transformation is defined and five components of transformative processes and outcomes are presented.

The following questions can be examined: Are the transformative movements systemic, sustainable, scalable, have subaltern involvement, and metrics that document change?

The aim of this chapter is to analyze the transformation process in Central and Eastern European region in accordance with the consequences of the European integration and the answer to the challenge of the economic and financial crisis in 2009. In this chapter we shall focus on the Central and Eastern European region, the evaluation of the transformation taking Hungary, the effects of the Hungarian transformation into the core of our investigation.

Changing geoeconomic position of transition countries in Central and Eastern Europe

Central Europe is usually defined as a zone or a cleavage between the East and the West. The location of Central Europe in terms of all defined divide between West and East, one that moreover tended to shift during the course of history, was by no means fully clear and has been, indeed, the subject of several debates. Besides internal cleavages, Central Europe can also be understood as a conflict zone that was affected by two tendencies in its historical past; the idea of unity that implies a homogeneous region, and resistance to these efforts, and the struggle for autonomy of the people living in Central Europe. This appears its in-between position having the opportunity to adopt Western values and keeping Eastern traditions at the same time. One can doubt if this position is treated as an advantage or as a position that hampers the orientation towards the West.

Accepting the existence of the internal cleavages, i.e. the division within Europe, it is worth to examine the possibility of the functioning of sub-regions within the European Union. The Central and Eastern European region was a special kind of transitional zone in the past two centuries. Thanks to its location it was the target zone of the neighboring great powers from the East and the West. The German plans for dominance already appeared in Friedrich Neumann's Mitteleuropa Plan from 1915 as an attempt of political subordination of Germany and the economic exploitation of the Central and Eastern European region during the first

World War. This idea of dependence on the German economy was repeated in the programme of the Nazi party and was involved with the ideology of Lebensraum. As a proof of this orientation towards Germany the main international trade partners of the CEE states was Germany until the end of the second World War. Germany needed natural resources and not having colonies it could obtain from the CEE region while these countries could also sell their – mostly – agrarian products in the German markets. This trade connection was replaced by the Soviet Union from the late 1940's and extended with the founding of COMECON in 1949. By the early 1950's the share of foreign trade with the Soviet Union among the satellite states increased from 10-20% to 60-75%. (Schmidt, 2015) Energy dependency was a determining problem thanks to the rapid and forced industrialization that was forced by the Soviet Union. Bilateral agreements between the Soviet Union and the satellite states also guaranteed the energy and raw material supply for the small Central and eastern European states from the Soviet Union while they mostly paid by industrial products. However, as Berend (Berend, 2011) argues, industrial deliveries for the huge and undemanding Soviet market also helped the rapid industrialization of the mostly agrarian countries of the region.

Table 1. *Definition of Central Europe*

1.	Topographical position	Hard to find the frames, frequently changeable
2.	Physical	A region that is based on one or more criteria or doubts
3.	A historical or political concept	Mainly German, or German-speaking culture, Germany Plus, Ostsiedlung
4.	Geographical region	Equipped with physical and human elements

Edited by the author

Discourse on Central Europe usually focused on various elements. From the geopolitical perspective, Central Europe served as a buffer zone between great powers, that was characterized by the presence of small states, instead of great power status in the interwar period. This status limited the opportunity to get involved with the experience of independent states as this region served several times as a playground of the two neighboring great powers, such as Germany and the Soviet Union. The Second World War resulted in the reshaping of the states of the European continent and the integration process became emphasized. In Western Europe, as a sign of losing the colonies the process of integration became appreciated, while in the East, the influence of the Communist Soviet Union almost entirely covered the unstable group of independent successor states from the interwar period. (Snyder, 2019: 98)

The trajectory of Central and Eastern Europe differed significantly from that of the West and it was characterized by historical dependencies and perpetual attempts of catching up. The CEE region within the system of capitalist division of labor became semi-periphery of a transforming West during the early modern Age. The nineteenth and twentieth centuries were characterized by three major waves of catching up with the West (Gál and Lux, 2014, Gál, 1998).

(1) Turn of the 19th and 20th centuries experienced the most successful catching up even within the framework of empires. According to our calculations based on Angus Maddison's dataset the per capita GDP of the broader CEE region (with the West Balkans countries) in comparison with the 12 most developed Western European countries[1] 49 per cent in 1910.

(2) Modernization under the centrally planned economy with its heavy industrialization and forced capital accumulation policy resulted in surprisingly rapid convergence of the region during the 1960s (Its per capita GDP reached 44 per cent of the West by 1975, and started declined to 41 per cent by 1980.

(3) Post-communist transformation and a fast privatization led to a tragic 20-25% decline of the GDP, and 20% to 30% decline of industrial output. The GDP per capita level of CEE reached its lowest point in 1992 (27%) and entered the period of half decade of transformation crisis and stagnation.

In 1990 many scholars doubted that "the seeds of capitalist democracy would ever take root in post-socialist soil." (Bohle-Gerskovits, 2012)

What was the reason of this skepticism and how could the economic and political transition be characterized?

1. There were some preconditions missing to successful transformation. Among others we can list the following ones: lack of adequate institutions on the field of political institutions, cultural background and economic sphere.

2. The doubtful experts also mentioned the impossibility of building markets and democracy simultaneously.

3. The end of the cold war caused several doubts and problems in the Central and Eastern European region. Once there was a general pessimism visible however the fragile nature of the central region and the political and economic vacuum, the instable vision of the future of the region also increased uncertainty of the population of the referred region such as the politicians from the Central and Eastern European region and the international sphere.

4. Since the 1980s there was a general instability in the world economy too. The global economy however left the post-socialist newcomers' little room for emulating the Western democracies' post-war pattern of fast growth with equality and political stability.

[1] Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Italy, Netherlands, Norway, Sweden, Switzerland and United Kingdom.

The deep transformation crisis of 1990s followed the transition from a command to market economy. It was the direct consequence of the collapse of eastern markets, economic decline, unemployment, inflation, doubtful results of privatization and a general decline in living standards. With the return of 4-5 % per year growth between 1994 and 2003 per capita GDP reached 35% of the West European level of development in 2005 (virtually the same level as in 1989) and 44% in 2008. This short term catching-up halted by the 2008 crisis. The development gap between the so-called 'old' and 'new' member states of the EU has not narrowed, but in fact has increased since the early 20th century.

However, taking account the statistical data, we must not forget about the fact that in the first half of the 1950s, the Central and Eastern European region was the most dynamic region of the world reaching the greatest increase in the annual national product. There were times when the West did not feel totally assured about its superior economic and military force and communist brush fire in poor parts of the world was feared. The whole region followed the same scenario as the Soviet view of communism was the prescribed model everywhere in the Soviet bloc and only a limited level of divergence was accepted. This perception underwent a remarkable change after the 1956 events in Poland and the collapse of revolution and war of independence in Hungary. Strict elements of Stalinism disappeared and never returned; however, it did not mean a dynamic change in the socialist world, only moderate changes were recognizable. In case of Poland, farming largely remained in private hands and dissidents met with more tolerance than in other East European countries. Hungary was also allowed to embark on a more relaxed economic policy which included incentives for workers and greater freedom for middle management in agriculture and industry. Thanks to the higher level of consumption, it also became the most individualist society of Europe. But when Czechoslovakia seemed to be heading towards the dismantling of single-party rule in 1968 and to the espousal of other "bourgeoise democratic" heresies, Soviet and Warsaw Pact troops marched in and restored communist order. A month later, the so-called Brezhnev doctrine described precisely the limits of the divergence within the socialist world however it concentrated mostly on the political issue neglecting the economic issue.

After socialism broke down, the East and Central European societies and their political elites were united in their wish to "leave the East" and to "return to Europe" which have emerged as the two largely uncontroversial main interpretive frames of transformation. Economic reforms took place in the region's disentanglement from the East (Bohle-Gerskovits, 2012: 58). This was not by chance as the acceptance of socialist regime was based on its capacity to bring about economic progress and social cohesion. Socialism was introduced in the semi-peripheral and peripheral region of Europe and especially from the late 1970's more and more people began to look at Western Europe as the basis of comparison of the economic growth and social cohesion. Blueprints of economic reforms arrived in accordance with the principles of neoliberal policy paradigm. Keep up with the aims of neoliberalism

was a great trial for all centrally planned economies. Its agenda of a radically altered relationship between states and markets fell on fertile ground in countries that had struggled with reforming the socialist system without ever being able to prevent its deepening economic crisis.

With the exception of Slovenia most transition countries followed the agenda of Washington consensus that was a uniformed scenario of declining economies. The political elites were not entirely aware of the tasks and aims they had to gather in order to carry out sustainable programs for transformation. As the original status of the transforming countries was different the road to reforms and the final outcomes were different, too. The following definitions were introduced about the reforms and the desired final solutions: efficient laissez-faire capitalism, worker self-managerial participation in a social partnership, elements of Scandinavian model, mixed economy and ownership, and the so-called "Third Road" between capitalism and socialism.

Liberalism was emphasized several times. As Bohle and Gerskovits remark in the first Transition Report of the EBRD the following sentences were composed: "The market economy gives, in principle, the individual the right to basic choices over aspects of his or her life. The right to these choices may be seen as a basic liberty and as a fundamental aspect of standard of living. Foreign advisers also had political reasons to urge the new democratic governments to put market economies in place without delay. There was a fear that populist communist bureaucracies and the managers and workers of state-owned enterprises would bloc marketization. The Polish shock therapy was the proof that several recommendations were not exactly defined before introduction and knowledge about the consequences concentrated only to the level of dreams.

Over the 1990's the neoliberal paradigm scored a major victory in the region and played a formative role in the emergence of post socialist capitalisms (Bohle-Gerskovits, 2012). The early liberal thinker, Adam Smith, as well as their influential followers Friedrich von Hayek and Milton Friedman, became the acclaimed heroes of many reformers. Almost every East and Central European countries did embrace some variant of economic neoliberalism. Although the inhabitants of the region welcome transformation as a whole as the East Europeans gradually realized the contradiction between "desire for opportunity and need for security", they rapidly changed their political loyalties. The post socialist counter movements had a common origin in the uncertainty and insecurity in general; the demand for protection was advanced under the most varied slogans, with very different motivations by a multitude of parties and social strata in a series of countries (Bohle-Gerskovits, 2012).

Summarizing the heritage of the precious regime there are several common features that blocked the smooth transformation. They can be mentioned as unfinished tasks.

1. Unfinished and conflict-ridden nation-states – the nationalist ideology was very popular in this region as in the past centuries most of the states found itself under the supremacy of great powers (Ottoman, Habsburg, Russian). It means that as these territories composed the peripheries of the old empires the inhabitants of these regions felt a dual feeling of inferiority. Their attempts for unification therefore could be characterized rather an attempt of creating a nation-state than to concentrate on the civic rights. Most of these states were built up on the ruins of the collapsing Habsburg Monarchy and after a three decade-long independency they gradually became subordinated at first the Nazi German Empire and since 1945 they had become semi-sovereign nation states. During the age of socialism there was no discussion about ethnic problem however the transformation brought the nation-based conflict to the surface. Some countries had the chance first time to re-establish or establish themselves for the first time as independent nation-states. The unfinished legacy of nation-state building was thus the first to create constraints and opportunities for post socialist states (Bohle-Gerskovits, 2012).

2. Belated foreign-led industrialization. Apart from the Czech Republic the entire Central and Eastern European region was still predominantly agricultural in the 1930s, with industrial employment rates mostly below 20 percent. In contrast to Western Europe, domestic social groups, on which to base industrialization was also largely absent.

The social structure of the region was similar to the late feudal systems in Western Europe. The abolition of serfdom became widespread only in the second half of the 19th century. The pioneers of the industrializations were either the members of aristocracy or came from different nations from abroad. The age of socialism and the rapid industrialization with the emphasize on the heavy industry, the development of iron, steel and traditional engineering sectors, thereby copying the Western model of the late 19th and early 20th centuries helped in the restructuralization in the share of the agriculture and industry in most cases. This process provoked some major social changes, too. Masses of peasants were forced or chose the moving to the towns that caused significant changes in the share of urban population, too. As most peasants belonged to the non-skilled workers this deficiency also influenced the lack of competitiveness of the socialist industrial production. Socialism thus left behind an outdated and distorted industrial infrastructure, and its breakdown reproduced the historical challenge how to substitute the absent domestic capital. The entire region was waiting for foreign investors and the appearance of the capital cased on the FDI (Foreign Direct Investment) seemed to solve the lack of capital and initiatives in the region.

3. Paternalist welfare states – in contrast to its lag in industrialization, East-Central Europe kept pace with the development of welfare states in the rest of Europe – at least to some degree. The Habsburg Empire was among the first to follow the Bismarck's reforms of the late 19th century. As part of Germany Poland's Western region also followed these reforms. During the interwar period, welfare

state development became an integral part of nation-state building project across the region. An important characteristic of interwar East Central European welfare systems was their state-paternalist character. After World War II, socialism emphasized the protection of pension, sickness, disability and generous family policies. As full employment was a major pillar of the socialist system of welfare, social insurance reached nearly universal coverage. In addition, governments heavily subsidized consumption of food, housing and energy. However, as Bohle and Gerskovits remark, social assistance and unemployment insurance were practically non-existent. Apart from the institutions of social welfare the enterprises themselves helped in social welfare as direct providers of health services, kindergartens, vocational education and vacation homes. The transformation revealed a number of problems on the field of social welfare. These institutions had to be adapted to a new set of problems, such as massive unemployment and the emergence of poverty. Second, similar to the advanced capitalist states, the transforming countries faced financial constraints on their major social programmes, in particular in terms of their pension systems. Finally, as East Central Europeans were strongly attached to the public provision of social security, politicians had to take this feeling into account.

Graph 1. *Convergence of the CEEC towards the most developed 12 European Countries*

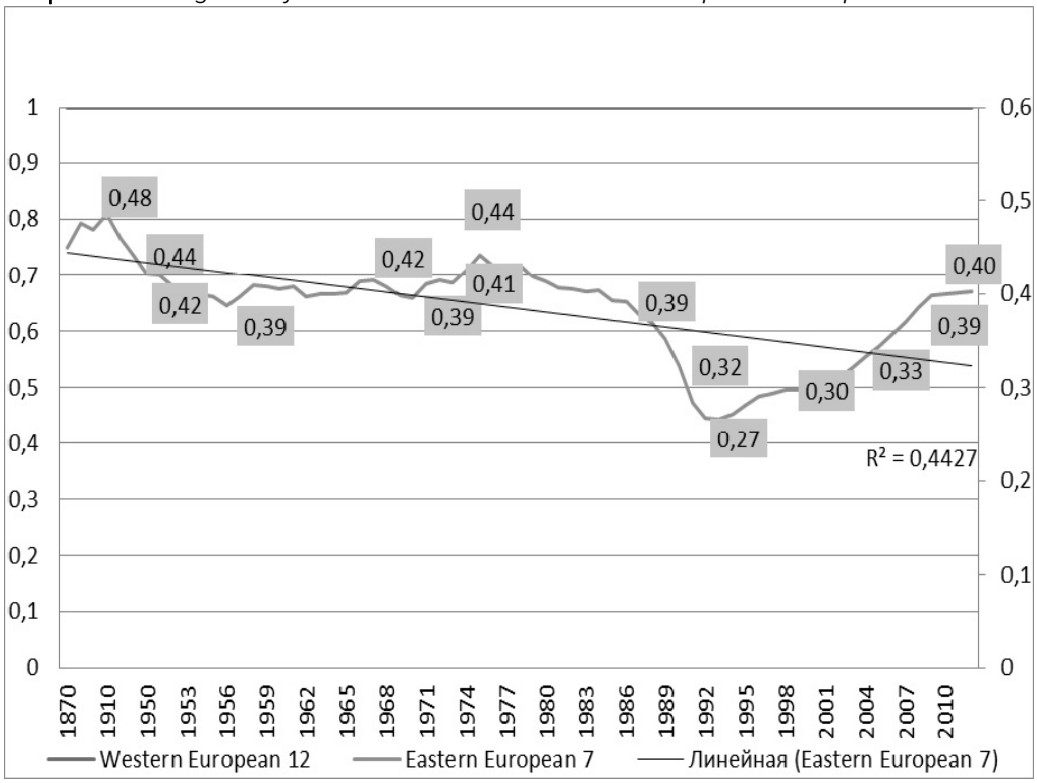

Shares from the global GDP in %

	1820	1870	1913	1950	1973	2003	2030
West Europe	23.0	33.1	33.0	26.2	25.6	19.2	13.0
CEE	3.6	4.5	5.0	3.5	3.4	1.9	1.3

Source: Zoltan Gal's calculation based on Maddison's database (2007) and Berend (2011)

After the collapse of Warsaw Treaty, the Central and Eastern European states found themselves in a vacuum and they were hesitating where to orientate. Feeling of being betrayed by the Western European and being fed up with the coexistence with the supremacy of the collapsing Soviet Union they were even keen on choosing the United States of America as a potential ally.

Transformation emerged in the Central and Eastern European states in a very special way. As they were not homogeneous during the age of socialism the transformations also differed from each other. Apart from different scenarios, methods and reactions, a group of post socialist states had to face with the double challenge: how to handle the problem of transformation and nation building. In case of the dissolution of Yugoslavia and Czechoslovakia this was quite a complex issue. The same could be mentioned in the case of Baltic States that left the collapsing Soviet Union and after half a century they had to return back the principles of sovereignty. As for Slovakia, the Czech Republic, Croatia and Slovenia Western orientation was obvious, the Baltic States had to fight for the independence, to establish the most important institutions, to reckon with the problems of nationalism and to get rid of the fear of Eastern dominance. They simply had to return back to the roots.

The transformation had a double effect. As the political elite that played great role in this process was not well informed about the potential consequences, they shared different types of preconditions. The Czechoslovakian politicians felt the economic performance in their home country rather tolerable and unpromising. (Bohle-Gerskovits, 2012) They emphasized that their inhabitants gradually became the beneficent of automobilism and adopted a weekend-house culture rather than the perception of the members of civil society. They complained about the lack of high labor effectiveness and shared an even more pessimistic future of the Czechoslovakian transformation than it was in reality. In Hungary, heading towards the economic crisis accelerated the acceptance of the necessary political reforms, while in Poland, the Solidarity movement served as the basis for political transformation.

Economic Transformation and the forms of external influence

Transition to a market economy seemed to be painful for the population. Sharing the costs of welfare expenditure between the state and the citizens was and remained a crucial question in the transforming state. The decision on accepting or

rejecting the socialist economy as an integral part of the region's past development also crystallized in rather divergent perceptions of the skills, status and general social standing of its employees – either still active or already retired. As in the socialism there was practically no unemployment the non-skilled workers could also be employed by the socialist firms even if the labor productivity was far from the West-European standards. On the other hand, there was a fear in the transition countries if their abilities would be good enough to participate at the competition at the world market. In the amount of salaries, they could remain at least calm.

Table 2. *Kádár regime-related memories of the Hungarian population (in percentage of the answers)*

1.	Safe workplace, no unemployment	35
2.	Material safety, better life, sufficient salary	25
3.	Predictability, safety, possible to plan for the future	11
4.	Facility in gaining a flat, a house	5
5.	"I was young"	5
6.	The possibility of travelling for holidays	4
7.	Social security, equality of dignity	3
8.	Everything was good in the Kádár regime	3
9.	No inflation, strong forint (Hungarian currency)	2
10.	Cohesive society[6]	2
11.	The communist youth organisations, the Hungarian Socialist Workers Party	2
12.	Good future, safety in future	2
13.	Nothing good	2
14.	Good public safety	1
15.	No answer	23

Source: Figyelő, 2007

Following the requirement of peaceful and shockproof transformation was the desire of the post socialist states however in many cases it seemed to be at least problematic. Weak transformative state capacities suggest that the initial choices of political elite were much less consequential in these states than elsewhere in Central and Eastern Europe. There were accepted economic reforms, however, sometimes their speed was relatively slow and the perseverance of how they were carried out was also questioned.

Scheme 1. *Post-socialist regime transformation: first phase*

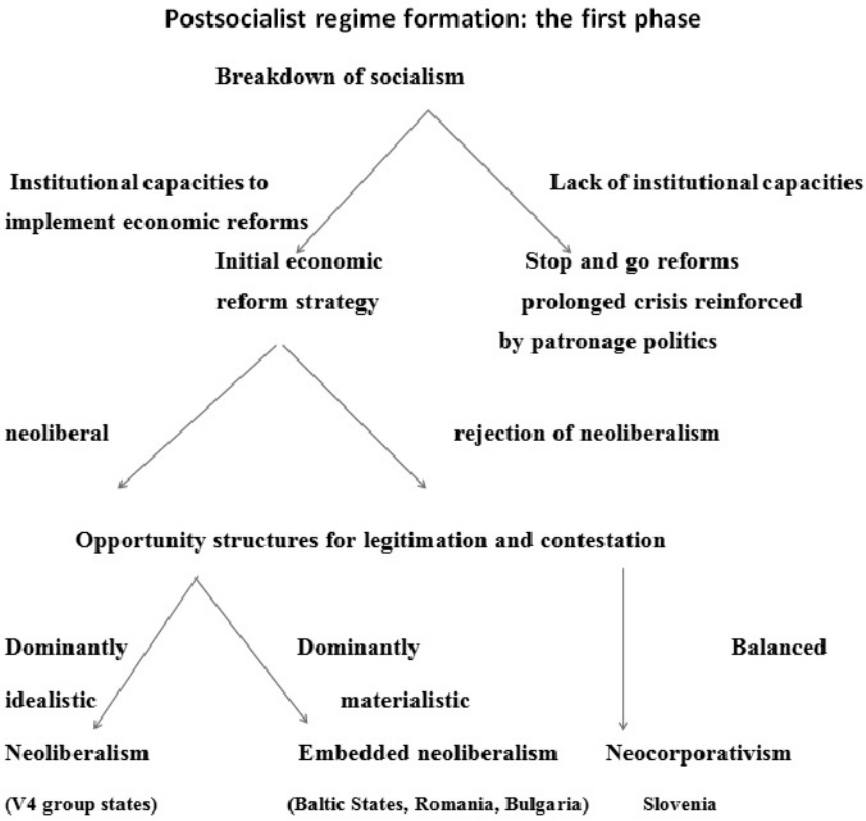

Edited by the author based on Bohle and Gerskovits (2012).

This distinction of the socialist states is based on the perception made by Bohle and Gerskovits that apart from Slovenia all the other post socialist states followed some elements of neoliberalism. They characterize Slovenia as a typical example of neo-corporativist states while the other post socialist states can be gathered into two big different groups. They consider Bulgaria, Romania and the Baltic states to the group of states defined as neoliberal way, while the Visegrad group states are defined as the states of embedded neoliberalism.

A further building bloc in the regime formation and consolidation in Central and Eastern Europe is the key importance of the role played by transnational actors, institutions and markets. The transforming countries got several forms of helping from abroad including the role of the European Bank of Reconstruction and Development to the financial supports and loans based on bilateral agreements. The European Union also generated a special aid for the transforming countries in 1989.

Via economic liberalization and market-oriented institutional building, the post-socialist countries have also integrated into the system of production, commerce

and finance of global and European capital and became the parts of a broader regional integration project. European and US assistance in reconstruction of the post-socialist region resulted the appearance of not just foreign capital, but controversial aid programmes foreign advisors sometimes with contentious proposals paving the way for foreign private investors.[1] In 1989 there was an G7 initiative to assist and help financially the CEE transitional economies by establishing European Bank of Reconstruction and Development[2] and the EU also generated a special aid called PHARE programme[3]. The main difference between the post-WII Marshall aid for Western Europe and the support coming from the EBRD for CEECs was that former was a non-refundable financial aid while the loan the EBRD had to be repaid. However, both IMF and EU aid programmes using their instruments to create the desired al of open indebted CEECs to FDI.

There were several components of integration, which seemed to be very practical for the reconstruction of the post socialist economies, but later they seemed a bit controversial at least as it turned out from the critical arguments of the scientists from the target region and out of it. From the second half of the 1990s, the European Union stepped in as a central actor with a strong influence on the region's reform process.

The purpose of investing in Central and Eastern Europe can be explaining upon the following circumstances:

1. In terms of the fundamental motives for FDI in the region followed first the market-seeking, and later efficiency-seeking strategies. *Market-seeking investments* concentrated on searching new market to buy important raw materials and sell products or services of the multinational company, without investment into processing or production. The risk of this strategy was that the extracting industry remained an enclave in the host country without generating spillover effect (Berend, 2009). The main investors in Central and Eastern Europe concentrated in building shopping malls, tobacco factories, sometimes in order to monopolize the markets. Market-seeking investments, although serving the monopolization of parts of the domestic markets and repatriating the profits, also stimulated the backward retail trade sectors of these countries and contributed to a substantial increase of services, as part of a belated service revolution. These companies also interested in buying

[1] One of the most influential advisors was Jeffrey Sachs and the idea on "Instant capitalism" that concentrated on the following radical reforms: free trade, tax reform, deregulation and privatization.

[2] Despite of being aware of the economic conditions of the potential beneficiary states the original amount of the money for the investment in the economic reconstruction reached only 20 Bn USD. (Németh, 2014) The Marshall aid accounted 13 Bln USD (130 Bln in 2015 August prices.

3 PHARE = Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies that is the abbreviation of the first beneficent countries; Poland and Hungary were the first target countries. This programme later covered the entire CEE region. PHARE programme was focusing on the promotion of economic and social cohesion and the in the last phase it concentrated mostly on strengthening the institutional convergence towards the European Union.

leading newspapers and hotels, but telecommunication sector was also a target for market-seeking aspiration (Schmidt, 2015).

2. The second type of investment can be called *efficiency (labor) seeking investment*, which exploited the great differences in wages in particular in labor-intensive production branches. Low wage levels in the Central and Eastern European countries were combined with a relatively well-trained and educated workforce, as well as the proximity to Western Europe. Foreign investors in medium-high tech sectors such as the car industry prefer this combination. This is particularly true for business services offshoring, which led to the mushrooming of shared services centers throughout the region.

3. The third type of foreign direct investment is complementary specialization investment. According to Berend, complementary specialization opens the door for technological-structural advance.

The external capital dependency of the region is exacerbated by its manufacturing export dependencies on Western Europe. Economic recovery from the transformation crisis is designed by IMF to develop a trade-led growth, rather than a strong domestic recovery based on domestic consumption. This dependency based on the pursued transition model created a vulnerability to the economic trajectories and downturns of the economic core in the EU. This Exposure to export dependency on EU-15 markets underpinned the model of export-led development in CEE. Industrial relocation of EU-based (mainly German) companies relying upon assembly production, accelerating in car manufacturing and in electronics, integrated CEECs into their global value chains and to the global division of labor (Swain and Smith, 2010). At the same time, they provided capital in the form of FDI the industrial upgrading towards high-tech manufacturing production (Pavlinek et al., 2009). In this respect, CEE played a significant role in the consolidation of the German (car) manufacturing industries and contributed to their globally competitive position.[1] However, high levels of international economic openness created vulnerability to economic decline in their markets during the economic crisis. The capital and export dependencies of CEE further aggravated by the energy dependency on Russia. The rising cost of energy has increased both the trade and the balance of payment deficits.

The EU helped the transforming countries in favor to keep the balance of the state budget; they intervened in favor of pro-market, pro-democratic, and pro-European actors. The perspective of European Union membership led domestic politicians to be more open to the demands of other international actors as well.

[1] CEE region plays as significant role in the increasing competitivness of German manufacturing industries as the Single European Area, which is an instrument for protetcting the interests of German manufacturers (Krywdzinski, 2014).

Graph 2. *The main gas pipe lines in Europe*

It is generally accepted that the role of FDIs fundamentally helped the post-socialist countries in the shaping the region's diverse development paths. The European Union's decision to start entry negotiations with selected candidates greatly increased the region's attraction for FDI. The reason of this attractiveness can be explained by two reasons.

1. The EU integration meant the acceptance of a set of institutional and legislative reforms that helped in the creation of favorable business environment for the potential investors.

2. The promise of EU integration also meant the possibility of an extended market that was also beneficial for the incoming investors.

The appearance of FDI generated rapid growth in the productivity of at least the Visegrad countries. They were specializing in the automotive, machinery or electronic industries during the late socialism and could rightly expect larger inflows of industry-specific FDI than other states where this sector was virtually absent. As Bohle and Gerskovits remarks, the main attraction of the Visegrad economies has not been in industry-specific plant, equipment or infrastructure. All these components needed significant modernization, renewal, and upgrading tasks that were rapidly undertaken by foreign investors (Bohle-Gerskovits, 2012). According to their opinion the inherited experience also played important role in these countries however the Baltic and South-eastern European states, which by the last decade of socialism

increasingly exchanged technology and skill-intensive goods against natural resources from other parts of the empire or the Third World, were not particularly handicapped relative to the Visegrad countries or Slovenia.

FDI played the most important role in Central and East European adjustment to the European Union and to globalization. At the same time, it was the most powerful vehicle for the European Union countries to build a huge production network in Central and Eastern Europe and give an appropriate response to the challenge of globalization. When the Berlin Wall collapsed, multinational companies from Asia, the United States of America, and most of all from Europe turned to the new hunting ground in Central and Eastern Europe (Berend, 2009). The incorporation of the huge market with its natural and human resources offered several advantages for them. They could increase economies of scale and to exploit a low-wage and relatively well-educated labor force, and rearrange their production networks with a new kind of division of labor. As Berend summarizes "the beginning of the second stage of modernization, with an emerging domestic innovation base and participation in the production network with a domestic supply contribution, characterized only a few countries of the region."

The countries of the post socialist region remained dependent on foreign investment. These weaknesses did not slow down the region's transformation and adjustment to the market requirements, but instead created limitations on further changes of transformation to catch up with the advanced West (Berend, 2009).

There were other theories for choosing the ideal target country for investment. Among others the following factors could be considered in the process of choosing the best location: institutional convergence, the phase of transformation, institutional background, context of rather similar production profiles, institutional advantages, etc. It is generally accepted that the level of complex industry FDI inflows depended also on the level of marketization inherited and achieved by the early to mid-1990s. From this point of view Poland and Hungary seemed to be the ideal target locations for foreign investors as their economies were open towards the OECD member states already in the late socialism and these countries played determinative role in the international trade contacts, too.

However, motivation of investor can be various. Despite the fact that Romania, Bulgaria and the Baltic states gradually worked off their institutional disadvantage by 2000s they did not become so popular target locations. In the 1990s Visegrad states were popular because of institutional similarity, transnational corporations continued to prefer the same locations mainly because of their enhanced structural similarity with the West, whereas the Baltic and South-eastern European countries might have lost out due to their different production profiles (Bohle-Gerskovits, 2012).

There is another way of choosing the target countries for investment. It is called "follow the leader" effect. It also resulted that the Visegrad group states became the most important target locations for the investors. The benefits could

be listed as the followings: the concomitant clustering of complex industries in the same areas and the generous subsidy package offered by the Visegrad states to transnational complex industry investors.

Foreign banks took the lead in generating the credit boom. These foreign banks played determinative role in developing new market segments, and could easily tap into sources of credit expansion via borrowing from their parent banks.

In the run-up to the global crisis, the countries in Central Eastern and South-eastern Europe attracted large capital inflows and some of them built up large external imbalances. Previous studies on external imbalance in the CEE show the positive and significant impact of foreign capital on the investment rate in the CEE and on growth. However, the crisis years caused not only a deterioration of capital inflows but also a deterioration of domestic and foreign demand, which led to a deep economic depression in much of the region.

Central and Eastern Europe and the economic crisis

The crisis in 2008 showed the problems of the post-socialist states as their economy was weak. The market institutions were new and vulnerable, they were strongly dependent on the advanced economies of Europe, and they did not have an independent banking sector. As Berend remarks (Berend, 2013), as an average, 87% of their banking capital was in the hands of Western banks which wanted to led out of the crisis their home countries at first supplying them with loans. This 87% was an average as some cases the share of Western banks was even higher. (See the countries that historically belonged to the Central and Eastern European periphery and were non-industrialized rural countries until the middle of the twentieth century.)

Although the first years after European integration meant the rapid expansion based on the foreign direct investment and the foreign capital in accordance with the credit boom years, the inhabitants of these countries did not prepare for the potential crisis. The previously poor population that had experienced shortages for generations, all of sudden enjoyed the huge offerings of the markets, and new financial-technical possibilities to buy on credit. Almost the entire region and one-half of its population turned to passionate consumerism. In 2008 the crisis emerged the post-socialist region, too and a year later the previously prospering countries had region was around 6%.

The crisis in Hungary and in Visegrad group

Fiscal policy was hampered since, in contrast to the majority of EU countries, the Hungarian government had no means of pursuing an anti-cyclical policy to alleviate the crisis due to the large volume of debt. It was unable to do so since a lack of private investment had to be counterbalanced by an increasing volume of

public investment. (A massive budgetary expansion had already occurred in Hungary during the relatively tranquil period between 2002 and 2006.)

Monetary policy was also hampered since it was unable to reduce interest rates to stimulate investment and was also unable to weaken the forint to boost competitiveness, since these actions would have seriously damaged the situation of economic stakeholders with foreign currency debts.

Households with foreign currency debts began to feel the real weight of their indebtedness after the outbreak of the crisis as a consequence of continuous depreciation. They began to reduce their consumption due to the sudden increase of their debt (expressed in forints) to achieve a budgetary balance. This decrease in consumption triggered a major contraction of investment. Depreciation also meant that the situation could not be improved by stimulating demand, since the majority of export activity was carried out by foreign majority-owned firms, for whom the Euro exchange rate was a trivial concern.

Economic recession reached 6.8% in Hungary in 2008, whilst, in the Czech Republic it was only 4.5% (identical to the EU average), and in Slovakia 4.9%. Meanwhile, far from declining, GDP in Poland increased by 1.6%.

The crisis did not affect all the new European Union member states at the same stage. Neoliberal regimes, which drew heavily on the rapid credit expansion associated with European Union integration, suffered most from drying up of international finance. Governments in these countries also faced particularly challenging policy choices, as existing institutions required painful adjustments that put high burdens on their populations. Neoliberal regimes, however, stayed the course, as their parties were not able to generate policy alternatives. Whether the citizenry accepted or contested the adjustment strategies depended to a large extent on whether they trusted that their governments was based on the experience of the previous years.

The Visegrad states came out form the crisis in various ways. These states were dependent mostly on the expert activity while the Baltic States concentrated on credit- and mortgage-based growth of domestic markets. The reason of the recession in Hungary, Slovakia and the Czech Republic was the breakdown of their export markets. However, as the Visegrad member states were dependent on the German economy the relatively fast recovery of its economy smoothed the economic fluctuations.

Another vulnerability of the Visegrad countries and their weak capacity to keep their public finances under control, has, however, attracted attention. It was a great trouble in the Visegrad group states governments that they had to reconcile the public opinion and the aggregate interests. The disappointed population inclined to vote for the populist representatives a sin happened in Poland in 2005 after the Better Hungary), the extremist right-wing party, caused shock among the political establishment. Targeting the “welfare parasites” (Bohle-Gerskovits, 2013), and rushing to protect “true Hungarians” against “Gypsy” crime resonates particularly well in much of Hungary’s countryside, where employment opportunities are scare,

salaries low, and poverty persistent. The double crisis Hungary had to face was the result of past irresponsible governments that focused on their popularity index necessary for the re-election instead of continuing responsible fiscal and monetary policy.

Whereas long prehistory of economic and political instability has made Hungary especially crisis-prone, the other Visegrad states could escape from stagnation and continued their rapid growth. As Poland successfully defeated the populist parties' (Samoobrona, Liga Polskich Rodzin and PiS) in 2007, a year before the crisis, since 2007 Donald Tusk's party (PO) managed to repeat the victory three times letting for Donald Tusk to remain prime minister of a stable Poland for seven year.

In Slovakia there was also an attempt for the radical HZDS party to get a wide support, by 2010 this party was swept from the political arena.

As the socialist states were not homogeneous in the past decades the scenarios for transformation and the reaction towards economic and financial crisis are also different. The entire Central and Eastern European countries were under the pressure of globalization, they managed to find different solutions to struggle with it. Since the region's political economies have captured different sectors, and in some cases have faced specific demands from international and supranational institutions, they have been exposed to a host of new factors of differentiation, which have contributed to divergent development.

Graph 3. *FDI inflows into the CEE countries, 2008-2015, EUR million*

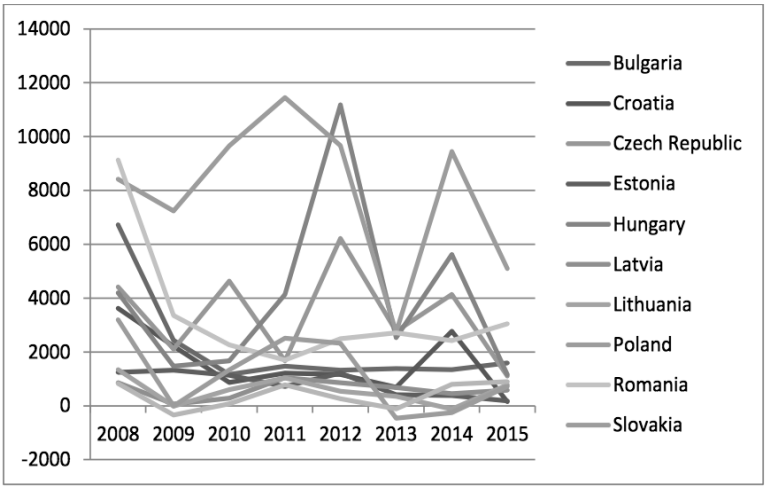

Source: Hunya and Schwarzhappel 2016

They were also vulnerable to the frequently changing international factors, too. Among them the European integration considered to be crucial. As Bohle and Gerskovits mention, stability was attributed to a combination of accession negotiations

and conditionally, transnational linkages between socio-economic and political actors, and the deep penetration of the region's economies by the foreign direct investment. The first years of European Union membership were quite flourishing, while the crisis in 2008 and its consequences revealed the weaknesses of the rapid transformation. Easy access to foreign finance fueled rapid growth and foreign currency-dominated lending granted households a larger share in the new system's wealth, but all of this came at a heavy cost.

Political transformation

It reached Hungary parallel with other Central and Eastern European countries at the turn of the 1980s and 1990s. The core of the events, the year of 1989 was called "annus mirabilis" (Kornai, 2005) because within one year almost the entire Central and Eastern European region stepped on the path of changes. Transformation into a market economy and the establishment of democratic states and further social and cultural changes could take place within new political framework. The year of 1989 seemed to be affected by the conviction of the global triumph of world capitalism and the rule of law based on democratic elements. (Tölgyessy, 2017) This optimistic approach was based on the dominance of the principles of the Western civilization both in economic policy and in the political systems determined by the competition of different parties. The contributing partners adopted Western patterns within a short period, institutions of the new political systems were established, and the new political power verified and consolidated its legitimacy by means of free elections. (Schmidt, 2016) Fifteen years later the transformation came to an end as most of formal socialist bloc member states joined the European Union.

These changes calmed the fears of sceptic analysts and, together with Poland; Hungary was treated as one the best example of smooth and rapid transformation. (Berend 1999, 2010, Szelényi, 2004, Kornai 2005, Bohle – Gerskovits, 2012) Hungary had the chance to enter in the 21st century under radically changed and much more favorable conditions than it had ever before. However, two years after joining the European Union and the events that followed the elections in 2006 and the consequences of the 2008 economic crisis have rewritten the optimistic expectations. The political uncertainty in 2006 accompanied with the economic crisis and its consequence in 2009, altogether undermined the legitimacy of the government. The acting prime minister, abdicated, while a new technocrat government forced to concentrate on rapid crisis management. One year later, in 2010 the opposition parties gained the power, and, for the second time, after 1998, Orbán Viktor became elected as Prime Minister. Since 2010 he and his party won the elections two more times. Benefiting from this advantage, the Programme of National Cooperation (NER = Nemzeti Együttműködés Rendszere) has been implemented. Nowadays, Hungarian political system seems to be far from the ideas that determined the early 1990s.

Several critical arguments follow every step of the Hungarian government, while the Hungarian model recalls various negative remarks.

The History of the Fragile Hungarian Democracy

Although Hungary served as the symbol of the smooth and peaceful transformation, Hungarian citizens had an only limited experience about democratic institutions in the past centuries. Being an integral part of the Habsburg Monarchy, the peaceful coexistence determined the functioning of the political institutions from the second part of the 19th century. In 1848, on the basis of the successful revolution, the newly established Hungarian National Assembly worked out the grounds of a new state system, still within the frames of the Habsburg Monarchy. The Act on Election from 1848, grounded the terms of a new legislative power by giving roughly 7.5 % of the population the elective right.

The first Hungarian democratic experiment (Góralczyk, 2002) was extinguished at first with the lost War of Independence in 1849 due to the Austrian and Russian supremacy, and for the second time in 1867, based on the Compromise.[1] The Interwar period introduced a system that is somewhat could be identified with the principles of *competitive authoritarian* regime. (Levitsky and Way, 2002) These types of regimes dominated in the majority of the Central and Eastern European new independent states that time with Czechoslovakia as the only exception.[2]

The Horthy regime that was designated after the acting governor, Miklós Horthy, lasted between 1920 and 1944. The system itself was called in various ways; it was called conservative, Christian-nationalist, authoritarian, or even fascist.[3] The first decade after the Trianon treaty, that resulted the territorial and economic loss for Hungary, the government was focusing on political consolidation. The interwar years in Hungary were influenced by the idea of peaceful (or, from the late 1930s, event violent) territorial revision. Every single political decision was saturated by the territorial claims. The efforts to gain back the lost territories assisted in the

[1] The Austro-Hungarian Monarchy was a well-functioning regional integration focusing on common economic policy with free trade, common currency, and the elimination of the customs frontiers within the Monarchy, but as a political system, it remained a dynastic empire with limited democratic elements. The Hungarian parties were divided according to the question if they accepted the dualist system or denied it.

[2] That corresponds with Linz's argumentation (Linz, 1975), in which he identifies authoritarian regimes according to the following elements: limited, not responsible political pluralism, without elaborate and guiding ideology, but with distinctive mentalities, without extensive nor intensive political mobilization except at some points in their development, a leader, or occasionally a small group exercises power within formally ill-defined limits but actually quite predictable ones. Linz, J.J.: Totalitarian and Authoritarian Regimes, 1975.

[3] Based on the events of 1918 and 1919, the dissolution of the historical Hungarian state with the threats towards the loss of the majority of its territories and the two revolutions; in 1918 and in 1919, the entire political system could be characterized with destroying, it was a natural claim to establish a strong government.

decision that determined Hungary to enter the Second World War on the side of Germany.

A relatively short phase of democratization in Hungary took place between 1945 and 1948, however that freedom limited and was controlled by the Soviet Union. This democratic experiment lasted only until 1948 and ended with the transformation into totalitarian regime. Hungary rapidly followed the Stalinist directives and ideology that was interrupted firstly in 1953 with the first Imre Nagy government established after Stalin's death, and secondly, with the 1956 revolution and War of Independence, Hungary gained at least psychical victory.[1] The Soviet tanks destroyed the Hungarian democratic ambitions but the Soviet politicians found a politician suitable for the Hungarian needs. Kádár János successfully embodied the myth of the Hungarian "forgotten man" and founded a regime valid and justified for approximately three decades.

The Birth of "Homo Kadaricus"

According to Huntington, the survival and legitimacy of authoritarian regimes depend heavily on their economic performance, that is, their output. The legitimacy of democracies, by contrast, is based mainly on input: shared ideas about what the political system represents and relatively durable electoral procedures that assure the representation of citizens' interests. Hybrid regimes aspire to achieve a balance between output and input elements of legitimacy, but 'the coexistence of democratic rules and autocratic methods aimed at keeping incumbents in power creates an inherent source of instability'. (Mazepus et al, 2016) Or, there are those states that have undergone democratic erosion, where existing democratic institutions are undermined (e. g. through vote rigging), horizontal accountability is damaged in favor of expanding executive power, and the rights of citizens and the opposition are restricted. (Levitsky and Way 2002, Mazepus et al, 2016, Kneuer, 2017) Moreover, rulers in hybrid regimes often adjust to external circumstances and adapt their legitimation pat- terns to various democratization pressures, for example, popular demands or external events (Finkel and Brudny, 2012, Mazepus, 2016).

The Kádár regime was an excellent example of the legitimacy of authoritarian regimes. Being appointed by the Soviet politicians representing the head of the state and gaining the power on the ruins if a defeated war of independence, being responsible for the execution of the emblematic figures of the 1956 events, Kádár focused on keeping citizens far from any violent event. Kádár's power was based on the presence of the Soviet army and the ability to supply his citizens' needs. (Berend, 1999, Romsics, 2001) In order to avoid conflicts, he focused on compromise

[1] Milovan Djilas, the Yugoslavian Communist politicians had a similar comment on the Hungarian events. "The wound which the Hungarian Revolution inflicted on communism can never be completely healed." (Swain et al. Eastern Europe since 1945)

in internal policy and consumption in economic policy even if this policy led Hungary to the debt trap in the 1980s. (Vigvári, Romsics, 2001, Lengyel et Surányi, 2013, Schmidt, 2014, Oplatka, 2014)

Consumption, or at least, the ability of consumption, served an important element of the mentality of the society. Economic and physical security is considered as the most important value for the citizens. This latter is also linked with a relatively ethnocentric outlook and low levels of trust and tolerance.[1] Hungarian society also belonged to the group of individualist societies that means a high preference for a loosely-knit social framework in which individuals are expected to take care of themselves and their immediate families only. In such societies, offense causes guilt and a loss of self-esteem, the employer/employee relationship is a contract based on mutual advantage, hiring and promotion decisions are supposed to be based on merit only, management is the management of individuals.[2]

Stability of these values was also determined by the fact that the Hungarian society had to face a sequence of regime changes. The entire 20th century resulted a rapid change in the political system. Since 1945 a special dualistic value represented the Hungarian society. Nationalization of the lands interrupted the wealthy aristocracy's and the Catholic Church's opportunity to keep the financial basis of their survival. With the disappear of these post-feudalist social groups, new views were transferred by the communist politicians returning back from the Soviet Union. As they represented two different worlds, obviously both groups stared at each other with suspicion. (Hankiss, 1988, Ungváry, 2014) The elimination of a thousand-year-old evidence, that the wealth can be represented by the church and secular estates, or the appearance of the previously not tolerated communist values, the changes in the composition of the civil servants and the communist influence in it, caused confusion. Suspension of the clubs and other civic organization in the late 1940s also led to the isolation of society.[3]

Andrew C. Janos writes about redistribution shock that characterized the Central and Eastern European societies. He explains the asymmetry between economic development, or economic performance and political participation arguing, that while in the Western European countries the extension of the civil rights followed the economic development, in the Central and Eastern European region this happened in the opposite way. The economic inequalities served as the obstacle in the popularity of the democratic values. (Janos, 2004)

Within the frames of 130 years, Hungarian society survived five waves of redistribution crisis that also determined both the position of the social classes and the values they shared. (Lengyel, 2016)

[1] http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp

[2] https://www.hofstede-insights.com/country/hungary/

[3] In the 1930s and 1940s, there existed around 13,000-14,000 clubs in Hungary, while by 1950s as a result of the drastic order, less than 1,000 NGOs remained. Even most of them were involved in the political activity. http://www.korall.org/hu/node/1718

Table 3. *The steps of the redistribution crisis in Hungary*

1.	1880 - 1918	Translocation of land assets to capital assets with the participation of the Jewish elite
2.	1938 - 1944	Translocation of the assets based on the Holocaust
3.	1946 - 1949	Nationalization of the private assets
4.	1987 - 1989	The first phase of privatization, from national to multinational ownership
5.	Since 2010	Redistribution of the assets; translocation from private to state-owned, from local to central, and from foreign to national ownership

Source: Lengyel, 2016, edited by the author

In the past century within less than one hundred years Hungary also experienced nine different system changes and only the last one of them was peaceful as the previous ones were the result of violent events.[1] These cataclysms followed each other so rapidly that the Hungarian society was enforced to build up a special defensive mechanism that let them to overcome smoothly the sequence of shocks they had to face. This strategy embodied in adaptability and survivability. The Hungarian reaction did not stop at these abilities, but their behavior was influenced by the deficit of the trust towards the institutions bringing to the fore their personal interest. The following elements can be treated as the survival of these mechanisms:

1. Pending trust towards politicians and political institutions
2. Lack of self-confidence
3. Relation to the external environment

Geopolitical reality also served as an obstacle and an additional factor. While with the collapse of the bipolar system there was no doubt that Hungary belongs to the Western culture, or there was not a single dispute where to orientate in the 1990s. There was the desire of many Eastern and Central Europeans to "shake off the colonial dependency implicit in the very project of Westernization." (Appelbaum, 2018, Krastev, 2018)[2]

"Homo Kadaricus" thus represents the abandoned man, who is less keen on criticism and trusts the state and the government, whose dreams are concentrated on small necessities, and leaves political participation to politicians. (Figyelő, 2007)

[1] These are the following: 1. The Aster (or Chrysanthemum) Revolution in 1918, 2. The Hungarian Soviet Republic in 1919 spring, 3. The Horthy Regime in 1920, 4. The Szálasi coup d'état in 1944, 5. Democratic Transformation in 1945, 6. The Rákosi System in 1949, 7. The 1956 Revolution, 8. Kádár Regime, 9. The negotiated transformation in 1989. Csizmadia mentions nine types of regime changes (Csizmadia, 2018), while Tölgyessy counts eleven. (Tölgyessy, 2017)

[2] For two decades after 1989, the political philosophy post-communist Central and Eastern Europe could be summarized in a single imperative: Imitate the West! The process was called by different names – democratization, liberalization, enlargement, convergence, integration, Europeanization – but the goal pursued by post-communist reformers was simple. They wished their countries to become "normal", which meant like the West ... Imitation was widely understood to be the shortest pathway to freedom and prosperity. See: https://www.journalofdemocracy.org/article/explaining-eastern-europe-imitation-and-its-discontents

Regarding value preference, security (or financial security) was treated the most important value of the society. The present fear from unknown migrants or refugees who can threaten this security and take the jobs and goods that determined the communication of the government was beneficial.

Focusing on wellbeing also resulted the lack of interest in political behavior. There was silent agreement among politicians and the citizens that "We shall guarantee your well-being and you don't have to deal with politics." The government let the people earn money (after the early 1980s they even needed to work hard to keep the standards of living). Citizens tried to find their own ways for well-being, "Homo Kadaricus" was added an additional layer; it symbolized the quintessence of the Kádár regime: trust towards the promises. A politician's task was the increase of the standards of living using such tools that will not disturb the daily routine of the citizens. (Pető, 2012) Or, in other words, "the basis of the governance even within the democratic circumstances remained the same; the center knows what to do and the guarantee of the success of the reforms is based on the exclusion of interference to the central division." (Figyelő, 2007)

Hungarian society's value structure rests on rational yet closed thinking, a relatively weak commitment to democracy, distrust, a lack of tolerance and a demand for strong state intervention (Tóth, 2009). The systemic changes, the transition to a market economy and a period of privatization notwithstanding, demand for state intervention, along with the desire to escape social instability, remained key aspects of the national preferences.

The weakest trust towards the transformation was measured in Hungary in 1997 and in 2009. Both years the distrust was in accordance with the Hungarian economic performance. The effects of the Hungarian shock therapy (Bokros package) towards the living standards a year later, met dissatisfaction, while in 2009 the consequences of the economic crisis and the uncertainty of the future of the mortgage loans paid in foreign currency increased again the distrust towards the government.[1] Presuming that the trust towards the regime is strongly connected with its citizens' own financial conditions, there is nothing to be surprised at the decrease in the support. Apart from the missing reforms, a general cleavage appeared within the Hungarian society. The Hungarian left-wing parties had to experience a massive decline in the general support, while the society itself also underwent dramatic neurosis. (Lengyel, 2008) Right before the financial crisis Hungarian democracy reached

[1] By 2009 roughly 90 % of the mortgage loans were based on foreign currency. With the economic and financial crisis, more than 50,000 families became insolvent due to the increasing costs of monthly installments and the loss of job security. See: http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20110822-hogyan-terjedt-el-a-devizahitelezes-es-ki-a-felelos-erte.html The Hungarian government had to struggle with twin deficit and ask for financial assistance from the IMF. See detailed: https://www.theguardian.com/business/2008/oct/29/hungary-economy-imf-eu-world-bank

a turning point in 2006 that Lengyel calls "Annus Miserabilis".[1] The left orientated society broke into small elements while the streets in Budapest became covered with disappointed violent citizens in 2006 who felt themselves cheated. Local elections that followed the parliamentary elections expressed the distrust of voters towards the government.

According to the Freedom House report on Hungary from 2015 the level of democratic progress in Hungary was in questionable position.[2] It appears in the figure 3, that between 2010 and 2015 a harsh decline is visible in democratic values. Based on surveys led by Tárki in 2013, the researchers focused on four different aspects by analyzing the Hungarian society.[3] They found that there was a decline in the importance of democracy between 2009 and 2013. However, it has to be emphasized that the perception of democracy also changed according to the political belief of the questioned citizens. The 2009 economic and political crisis in Hungary resulted the increase of the distrust towards the political system and one year later, with the new Fidesz government, a general optimism was visible. Between 2012 and 2013, a new wave of distrust was recognizable, that demonstrates the fragility of the political regime. In the newest report the threat of corruption and the freedom of expression of belief a got even a lower score. The latter one is in connection with the high level of centralization of the media and the amendments to the Act on Higher Education that questioned the position of the Central European University in Budapest. The freedom of expression of belief cannot rely on better position, since after the centralization of the higher education with establishing of position of the university chancellors who became responsible for the management, and as all the financial affairs at the universities are centralized in their hands, the rectors' freedom of competence in decision making became shortened and indirectly that led to the reduction of the autonomy of the higher education. The Hungarian Academy of Sciences became the next step of the increase of the control by depriving them of their autonomous status putting them under the control of the Ministry of Innovation and Technology.[4]

The partial regime of political participation rights is measured through two criteria: freedom of association and freedom of opinion, press and information. (Bogaards, 2018) The centralization of the media was carried out parallel with the cut of the financial resources of the independent media at the advertising market.

[1] That is a distinction from 1989 that was called Annus Mirabilis. The scandalous speech, called Öszöd speech, held by Ferenc Gyurcsány confessing the lies the government had done to pretend governing provoked general dissatisfaction.

[2] The democracy scores and regime ratings are based on a scale of 1 to 7, with 1 representing the highest level of democratic progress and 7 the lowest.

[3] Trust, following the norms, evaluation of the role of the state and the importance of democratic principles.

[4] See: https://merce.hu/2018/09/11/palkovics-innovacios-miniszteriuma-feldarabolna-az-mta-t/ The Hungarian Academy of Sciences experienced the greatest loss in January. Right now, it is still questionable if the scientific institutions belonging to the HAS can survive or if they will be suspended.

This reduction and the changes in the ownership of non-governmental media resulted the suspension of one of the most prestigious Hungarian daily newspaper, the Népszabadság, the close of a weekly magazine, the Heti Válasz and the transformation of Figyelő, another weekly magazine thanks to the changes in ownership. By 2018, roughly 80% of the total population had the chance to get information either from the Fidesz oriented newspapers or government-controlled TV or radio channels.

For the first time since the end of socialism, a Hungarian magazine, "Figyelő" has published the names of more than 200 people claiming that they were part of a group that Prime Minister Viktor Orbán called "mercenaries" allegedly paid by U.S. Hungarian billionaire George Soros to topple the government. [1] Those listed by the weekly Figyelő included members of rights organizations such as Amnesty International, anti-corruption watchdog Transparency International, refugee advocates, investigative journalists and faculty from the Soros-founded Central European University. Some names on the list belonged to by that time, dead persons.

Another element of the centralization policy was the attack against the civil society. In 2014, May, the EEA Grants and Norwegian Grants were suspended because of the intervention of the selection of the NGOs that participated in selection. The suspension was lifted in December 2015. The total sum of money Hungary got between 2009 and 2014 was 153.3 million EUR. Lack of transparency in procurement was also an element of corruption that was criticized several times by various actors.[2] In 2018 February a new legislative package was discussed in the parliament. This proposal appeared under the name "Stop Soros", the legislative package restricted the functioning of such NGOs that could be suspected with "supporting migration". Based on the text, any organization that does not comply risks severe financial penalty, the withdrawal of its tax number, or even closure.[3]

Experiences from the 2018 Election

In the 2010 elections the Fidesz-KDNP (Christian Democratic Party) coalition achieved 53% of the votes that resulted constitutional majority with 68.13% of the mandates. Four year later, in 2014, based on the new Act on Election, the coalition repeated the same share of votes. Thanks to the new system, the compensation and the votes from Hungarians living outside in the territory of the historical Hungary, all together less than 45% of the votes were enough to reach 68.83% of the mandates. The oppositional parties did not expect victory only the level of the Fidesz

[1] https://www.euronews.com/2018/04/12/alarm-in-hungary-over-intimidatory-list-of-soros-mercenaries-

[2] See more detailed: https://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/hungary/ , https://www.reuters.com/article/us-global-corruption/hungary-slides-deeper-down-corruption-index-watchdog-says-idUSKCN1G52E6

[3] See detailed: https://www.ecre.org/global-outcry-against-attack-on-civil-society-in-hungary/ This law requires organisations that receive more than 7.2 million HUF (approximately 24,000 EUR) in foreign donations per year to register as civil society organisations funded from abroad

majority was a question, as thanks to the basis of the new proportional electoral system, the supremacy of the governing parties was not an issue.

The oppositional groups faced dual challenges. Firstly, the constituency districts changed before the 2014 elections by location and by the size of the population. Gerrymandering was explained by several reasons, among others the necessity of less district because of the reduction of the number of constituencies from 386 to 199, and partly because of the demographic changes. In the old system the population of the smallest constituency was 33,077, while the population of the largest one was 98,167, which meant that the constituency vote of people living in larger constituencies was worth 3 times less than of those living in smaller ones.[1]

Secondly, the compensation system also helped the ruling coalition to win the elections. Throughout the rancorous campaign, opposition parties criticized recent changes to electoral legislation, including rules that facilitated the creation of *instant parties*, or *fake parties* splitting the anti-government vote. As since 1990 the financing of the parties and through them, the budget of the campaigns are still not transparent, and the election campaign usually serves as fundraising occasions, sometimes with the participation of organized crime. Most of these grievances were echoed by critical assessments from international transparency watchdogs and an Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) election-monitoring delegation, which also pointed to strong government influence over media and advertising outlets and grossly unequal financial resources.

And finally, the dual system for foreign voters, under which ethnic Hungarians who have been awarded citizenship but have never lived in the country, can register and vote more easily than native Hungarian citizens living abroad. [2] Hungarians, living beyond the political borders, but within the historical borders of Hungary had the right to vote by post, however Hungarians, having Hungarian address but working or studying abroad were forced to vote either in Hungary or at the polling stations abroad, like embassies or consulates. Participation at election caused extra spending and the lack of Hungarian Representations in certain countries, required an extra trip to a third country.[3]

The other questionable issue was the share of participation. Based on the experience from the past elections since 1990, the frequency in Budapest and in the bigger cities was always at a higher level than in the rural region, particularly in the Eastern counties. In the past elections the higher frequency was in favor of the liberal or left-wing parties, so as the observed data showed increased activity, it generated optimism among the opposition. The frequency reached 70.22 %, which

[1] Az új választókerületek népesseg arányai. See: http://mindigis.blogspot.com/2012/02/az-uj-valasztokeruletek-nepesseg.html

[2] See detailed: https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/hungary

[3] Although Malta is the member of the European Union, not having Representation in Valletta, the Hungarian voters could travel either to Italy, or to Tunisia to vote. See more detailed: https://merce.hu/2018/02/27/tamas-aki-maltarol-tuneziaba-utazik-hogy-szavazhasson-aprilis-8-nan/

was 8.49% higher than the past election in 2014, but the Fidesz-KDNP coalition gained landslide victory.[1] Naturally, after the first shock several theories were born regarding the results. These theories accused among others the Act itself, or the presence of fake parties Undoubtedly, altogether fake parties appeared on the ballot and caused sometimes confuse among the participants as some of them had similar names as the "real" parties. The Fidesz-KDNP with 49.27% of the votes gained 66.83%, resulted constitutional majority. The 2018 elections were suspected with gerrymandering, however the lack of ability for coalition among the oppositional candidates was also advantageous for the winners. Obviously, it is hard to calculate exactly how many mandates were given to the Fidesz-KDNP because of the lack of such cooperation.

There is another phenomenon that could also influence the results. The Hungarian Statistical Office annually publishes the reports about the richest and poorest regions of Hungary. The Hungarian weekly magazine, the HVG (Heti Világgazdaság) reported the correlation between the poorest regions of Hungary and the share of the votes at the elections. Analyzing the statistical data of the PPS (Purchasing Power Standard) in the ten poorest settlements of Hungary, the victory of the Fidesz-KDNP with a relatively big advantage was a surprise.[2] The highest support towards the reigning government was coming from such districts, which originally belonged to the left-wing party supporters.

It was strengthened by statistical data that governing parties got the greatest support in the poorest regions. Apart from the fear from the migrants the presence of *public works* also helped the governing coalition into victory. In these backward settlements this is the only existing possibility of being employed. Not having alternative options, the majority of the inhabitants of these depressed regions are strongly dependent on the public works. Although these jobs are financed by the state budget, the only persons the participants of the public works can identify, are the mayors of the settlements, who depend on the local members of the parliament. Public works are those benefits that the Fidesz-KDNP government introduced by reducing the other varieties. The system has been functioning since 2011 and reached its peak five years later. In 2016, roughly 200,000 citizens were participating in the public work programme.[3]

The reason of the victory of the Fidesz and KDNP thus can be explained with various reasons. One of these reasons is the problem of isolation as several groups of the Hungarian society are still living a specific language prison, as only a small

[1] See: http://www.valasztas.hu/en/ogy2018

[2] See: https://hvg.hu/gazdasag/20180409_Tarolt_a_Fidesz_az_orszag_legszegenyebb_falvaiban

[3] The total sum of active population reached 4,500,000 in 2016, while the number of unemplolyments decreased from 466,000 (2011) to 191,000 (2017). With the public works the unemployment rate decreased from 11-13% to 7-8%, however public works do not cover 12 months per year, but they can modify the data. These data are based on the annual report of the Central Statistical Office. See: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf010.html

share of Hungarians speaks foreign language. The lack of the knowledge of foreign language also closes them from the information, while the centrally controlled media can easily supply them with fake news. It is a tendency in Central and Eastern Europe that being excluded from the alternative sources of information can easily lead to the acceptance of such information that Snyder calls "Medium-Size Lie" (Appelbaum, 2018). These social groups are ready to engage, at least part of the time, with an alternative reality. Sometimes that alternative reality has developed organically; more often, it's been carefully formulated, with the help of modern marketing techniques, audience segmentation, and social-media campaigns. Medium-size lie, or with other words, a conspiracy theory is propagated first by a political party as the central plank of its election campaign, and then by a ruling party, with the full force of a modern, centralized state apparatus behind it. The core figure of the conspiracy theory is the Hungarian born Jewish billionaire, George Soros, who was identified as the greatest supporter of the import of migrants and the target of the governmental propaganda, but regarding the position of Jews in Hungary the latest surveys prove the presence of such theories.[1] The message of the election campaign of the Fidesz emphasized the threats from the (practically not existing) migrants. Although the governing party, Fidesz originally is an abbreviation of Alliance of Young Democrats (Fiatal Demokraták Szövetsége), but paradoxically the majority of its supporters is coming from rural area and belongs to the elder generation.

Conclusion

The financial crisis in 2008 showed the problems of the post-socialist states, as their economy was weak and vulnerable. However, the crisis years caused not only a decline in capital inflows but also a deterioration of domestic and foreign demand, which led to a deep economic depression in much of the region. The uncertainty after the crisis management and the dependence on external reasons made the society of the Central and Eastern European region at least doubtful. From the past decade, the tendency of the support of extremist views is remarkable among the Central and Eastern European countries and the old EU member states. The results of the 2018 election however, were accepted in Hungary and in Europe controversial. The background of the population's reaction is based on three types of fears. One of them can be called as economic aspect, as people are anxious

[1] Soros is portrayed as a puppet master manipulating opposition politician or using NGOs to import millions of Muslim migrants into Hungary to change the demographic balance of the country. Caricatures of Soros as a malevolent wizard—or even as some kind of literally reptilian monster—tap into a rich vein of European anti-Semitic imagery. (Abramowitz- Schenkkan) https://www.foreignaffairs.com/articles/central-europe/2018-04-06/how-illiberal-leaders-attack-civil-society Based on a poll made in the Visegrad Group states roughly 40% of asked people thinks that Jews have too much power and serenity to control governments and institutions around the world. That was the among the core findings of the GLOBSEC survey in 2018. https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2018/05/GLOBSEC-Trends-2018.pdf

about losing their jobs, living standards, hundreds of blue-collar workers can be shifting from the moderate left to the extreme right, and joining the populist forces of reaction. The second aspect is based on the cultural rebellion, or "security rebellion". People can have fears from terrorism and crime can be stimulated and fanned by politicians into great hostility towards minorities, refugees, migrants, and foreigners, developing virulent xenophobia. Conspiracy theories can also attract dozens of people. And finally, experience from the historical past including belated embourgeoisement, the feeling of being isolated, neglected, trapped and victimized, can also lead to such tendencies. Although there are several common elements in the history of the Central and Eastern European countries, the Hungarian experience of transformation is unique. Taking Hungary as the example, it is worth to mention, that the Hungarian transformation in 1990 missed the experience of catharsis. Hungarian citizens did not have the feeling of happiness towards the new system, partly because there was no need for compensation. Hungarians did not experience military occupation or terror, did not gain independence. Transformation did not follow martial law like in Poland, and finally, there was no need for compensation of giving back the civil rights as they were not restricted, or the restriction referred only a small group of people. Until the 2010s there was not even elite change as the representatives of the technocratic elite were also for the changes. Hungarian society thus survived a sequence of regime changes within a short period and they had to accommodate the frequently changing outside world. The unusual insistence to strong state and the limited willingness of political participation can be explained by various reasons.

Bibliography:

Appelbaum, (2018): A Warning from Europe: The Worst is yet to Come, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/10/poland-polarization/568324/

Berend, I.: *From the Soviet Bloc to the European Union –The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe seince 1973,* Cambridge University Press, 2011

Berend, I.: *Europe in Crisis, Bolt from the Blue?*, Routhlege, 201

Berend, Iván (2010): *Europe since 1980*, Cambridge University Press

Bogaards, Matthijs: (2018) De-democratization in Hungary: diffusely defective democracy, Democratization, 25:8,1481-1499,

Bohle, Dorothea – Gerskovits, Bela (2012): *Capitalist Diversity on Europe's Periphery,* Cornell University Press

Bóka, Éva: Hungarian Thinkers in Search of Democratic European Identity, http://www.grotius.hu/doc/pub/DJUNCB/eva_boka_hungarian_thinkers_eu_identity.pdf

Samary, Catherine: East Europe faced with the crises of the system, in: http://online.wsj.com/article/SB10001424052702303404704577313750705052134.html

Churchill, Winston: United States of Europe, https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/united-states-of-europe/

Finkel, Evgeny & Brudny, Yitzhak M. (2012) No more colour! Authoritarian regimes and colour revolutions in Eurasia, Democratization, 19:1, 1-14.

Góralczyk, Bogdan (2002): *Magyar törésvonalak*, Helikon

Gál Z.: A Felvidék városainak pénzintézeti funkciói a századfordulón. In: Frisnyák S. (ed.): A Felvidék történeti földrajza: Nyíregyházán 1998. április 1-3-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyháza: MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Tudományos Testület – BGYTF, 1998

Hankiss, Elemér: (1988): *Kelet-európai alternatívák*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Janos, A. C. (2004): *Haladás, hanyatlás, hegemónia Kelet-Közép-Európában*, Helikon

Kneuer, Marianne, Demmelhuber, Thomas (2017): Gravity centres of authoritarian rule: a conceptual approach, *Democratization,* 23.5

Kornai, János (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása: Siker és csalódás, *Közgadasági Szemle*, 52/12

Krastev, Ivan, Holmes, Stephen (2018): Explaining Eastern Europe: Imitation and Its Discontents, In: *Journal of Democracy* https://www.journalofdemocracy.org/articles/explaining-eastern-europe-imitation-and-its-discontents-2/

Lengyel László (2016): *Halott ország*, Helikon

Lengyel László et al (2008): *Merre tovább Magyarország? Reformkérdések, kérdéses reformok,* Új Palatinus

Levitsky and Way (2002): Elections Without Democracy, the Rise of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*. 2002;13 (2)

Lengyel L. – Surányi G. (2013): *Határátkelés. Beszélgetőkönyv.* Pozsony

Linz (2000): Linz, J.J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Riennes Publishers,

Mazepus, Honorata, Veenendaal Wouter, McCarthy-Jones, Anthea & Trak Vásquez, Juan Manuel (2016) A comparative study of legitimation strategies in hybrid regimes, *Policy Studies*, 37:4

Németh György (2014): Képviselőválasztás 1848-ban In: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/kepviselovalasztas_1848ban.html

Oplatka, A. – Németh, M. (2014): *Mert ez az ország érdeke.* Helikon Pető, Iván (2012): Kádár élt, Kádár él... https://m.magyarnarancs.hu/belpol/kadar-elt-kadar-el-80156

Romsics, Ignác (2001): *Magyarország a XX. században*, Budapest, Osiris Tankönyvek

Schmidt, Andrea (2014): The Economic Transformation in Hungary, Detour or Impasse, *Politeja*, 2014/28

Schmidt, Andrea (2016): *The course of transition into a democratic system in Hungary* In: Beata Pająk-Patkowska, Marcin Rachwał (ed.) Hungary and Poland in Times of Political Transition. Selected Issues. Poznan: Adam Mickiewicz University Press, Faculty of Political Science and Journalism

Schmidt, Andrea (2015): International Political Economy, The V4 Sates and Economic Transformation, University of Pecs

Scruton (2005): A nemzetek szükségességéről, Helikon, 2005

Snyder, Timothy (2019): A szabadság felszámolása, 21. Század Kiadó, Budapest,

Szelényi, Iván (2004): Kapitalizmusok szocializmus után, *Egyenlítő* 2004/2

Tóth István György (2017): Turánbánya? Értékválasztások, beidegződések és az illiberalizmusra való fogadókészség Magyarországon, In: *Hegymenet (Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon)*, ed. Jakab, András, Urbán, László, Osiris

Tölgyessy, Péter (2017): Kompország reményei, In: *Hegymenet (Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon)*, ed. Jakab, András, Urbán, László, Osiris

Ungváry, Rudolf (2014): A láthatatlan valóság: a fasisztoid mutáció a mai Magyarországon, Kalligram, Pozsony,

Vigvári, András (2008): Reform és rendszerváltás Magyarországon, *Rubicon,* 3.

MICHAL CIRNER
The University of Prešov (The Slovak Republic)

CLASSICAL AND MODERN APPROACHES TO THE STUDY OF POLITICAL IDEOLOGIES, THE IDEOLOGICAL CLASSIFICATION OF POLITICAL PARTIES AND THE RESULTING PUBLIC POLICY

Introduction

Each of us takes many decisions daily, from less serious, such as what to have for breakfast, when to take medication and what to read, to more serious decisions, such as investing in real estate or changing work or partner. Public policy-makers (politicians through political parties and bureaucrats through offices) decide what to regulate, how to propose concrete measures, etc. Their decisions, public policies, solutions that they design and enforce also affect the quality of our lives. It is even more interesting if ideology interferes with public policy-making. Problems that currently plague public apparatus are solved by most of the utilitarian and practical perspectives of modern management, and completely marginal question remains the perspective of political philosophy on the internal relationship of politics and bureaucracy, when in the technocratic epoch it is unacceptable to debate political ideology implemented by the state (in the case of non-democratic political regimes) or political formations that vary in power in Western-type liberal democracies incorporate authorial insights into the functioning of bureaucratic organizations.

The time we live does not favor ideological stickers. It considers them to be outdated, compromised and fogging. In political and public debate, the attributes – ideological and ideologist – are viewed as pejorative. The term political party is no better among the lay and often the professional public, with its reputation. The 20th century is known as a century of ideology, and thanks to totalitarian ideological constructs, the ideologies are losing outwardly at the moment, for exemplary examples that have led some societies to at least moral decline. On the other hand, political parties are tolerated as a necessary evil and their power is not limited, by legislating e.g. on the financing of political parties, their role and power in the democratic community is not only concentrated but also deepened. Partocracies as the government of political parties are beginning to resemble oligarchy as the government of a narrow elite, in this case through the "leverage" to power – the political parties. The general distrust of political parties and the rejection of ideology is in direct contrast to appeals for protection, promotion or return to values. While values are an integral part of world-wide concepts and political parties at least formally represent and promote various beliefs, views and ideals. This contradiction

in adjecto and other contradictions are the primary motive for examining the value and ideological profiling of political formations deserving more detailed attention, especially in the context of an ongoing transition, in a modern global world, with achievements such as the internet or social networks, with the expectation of postmodern transformations.

Values, ideals and value orientations

Values are mentioned permanently by politicians, but basically it is an ethical category which is seriously addressed by philosophers and ethics scientists. According to Diatka (2005), philosophy always sticks to the situation of human in this world, and therefore it cannot avoid the fact that people perceive it differently and that any analogous circumstance is different." It is the values that help most people orient themselves in politics in a relatively consistent way. Political orientation is ... the intrinsic quality of each particular political person, which is based on his values ... values are much more than ideologies" (Krejčí, O., 2004, p. 94).

In its original Latin meaning, the word value (valeo, valere) means having good time and good health, being strong and masculine. However, the meaning is shifting and today when we are thinking about values, it is obvious about price and quality of goods in the usual communication. In the sense of Katuninec (2007), the content of value society is not a political regime or ideology, but a human being that exceeds any amount, because its value is incalculable. On the other hand, it should be remembered that any government policy reflects the urgency of deciding between opposing values, since any government policy enforces certain values or principles to the detriment of other values (Janda, K. – Berry, MJ – Goldman, J. – Huff, E., 1998). The Oxford Vocabulary (2014) interprets values as principles and norms of behavior and a person's decision about what is important in life. On the general definition of values, we note that values are "an expression of our attitude and our experience, and it is through values that we can present our experience externally" (Kondrla, P., 2010, p. 63). The author adds and we can use it as a bridge to the emergence of ideologies that "in terms of content people know what they want. However, they need to formulate it adequately so that they understand what they want to be valuable and believe in the value of their own desire" (Kondrla, P., 2010, p. 76). The continuation is not only the validity of values, because they are accepted, but their actual acknowledgment, because they are factual and "compel us to respect them, sometimes even tempt us as hard-to-overcome temptation ..." (Diatka, C., 2005, p. 27).

The authors of *The Disputes Without End: Liberalism, Religion and Values* believe that the first function of value is to articulate and legitimize personal interests in the public space. Interest associated with value indicates that it is not a purely subjective interest, but it can also justify otherwise, and so we demand from others to respect it. The second function of values is to assist in realizing your interest,

modeling it, expressing it, and providing it with a more lasting character. The authors consider values as the crystallized empire of many generations, which function as the type by which we shape our requirements. The concept of value simplifies the distinction between 'appetites', current preferences and prospective or sustained demands. This awareness of value makes it possible to intermittently interact with its direct preferences. Values are what allows us to think ahead and identify our long-term needs (Abrahám, S. – Gál, E. – Kanovský, M. – Novosád, F., 2010).

Then there is the category of ethical imperative. As a rule, imperatives come from government institutions, because it is uncomplicated to rule with imperatives than to educate people, it is easier to manipulate people with an identical directive, rather than guiding each person with individual arguments that he could adopt or accept as his own. (Diatka, C., 2005). This is another reason for forming ideologies, because human is a being of interests and intends to assert his interest in an area where others try to realize their interests.

The postmodern era relativizes values through the pursuit of a plurality of values, attitudes, relationships. As Kondrla (2010) claims, the modern guilty of totalitarianism and the postmodern guilty of destruction and value nihilism are opposed. The privilege of the modern position that we have apparently lost is the certainty provided by one truth, one opinion, one value, the aim of history and their meaning. Such a value vacuum complicates the path not only of ideas and their unquestionability, but especially for ideologies. Not all political philosophers view it so skeptically. In the sense of Achterhuis (2002), politics and political philosophy are about a plurality of differentiated people." Politics must recognize these differences and organize them socially ... The more prospects, the richer the human world can be" (Achterhuis, H., 2002, p. 92).

In 1947, Neubauer puts forward a different view, he challenges heterogeneity, confusion and relativization of values, as well as the misuse of ideology for illusory goals: "It is precisely ... the vast diversity of world views, moral beliefs and political ideologies, the unprecedented ideological eclecticism in history of today's humanity, which gives a vast choice of ideological justification for any political act or direction. The fact that the present day does not have a tiered scale of values in this abundance of ideas ... allows ideological justification for any violation of moral or other, yet holy principles to mankind, even though the real motive was a gross desire for power or other egoistic interest. These are the most dangerous fiction in politics ... fake ideology" (Neubauer, Z., 2006, p. 141).

Gorbachev and Ikeda (2009) attempt to synthesize the position. Without ideals like "lamps casting light in the dark", there would be neither human history nor modern civilization. Belief in ideals has both negative and positive consequences, when ideals apparently elevate the mind, but at the same time prevent the world from being seen as it is. The propaganda of even the best intended ideals leads to the creation of a concrete view of the world and indirectly diverts attention from real being. Gorbachev and Ikeda (2009) further argue in the *Moral reflections of the*

twentieth century that a moral ideal need to be differentiated from an ideological utopia that causes terror and destruction, because worshiping the ideal tomorrow leads acutely to skepticism about the current epoch. We cannot act without ideals and the negative is that they also contain the danger of totalitarianism and violence against life.

Another related term is value orientations. They differ from political attitudes by their depth and immutability. They represent the starting point for various approaches to social, political or economic realities. Political views are more volatile because they are a response to these transformations. The practice of political behavior sediments in the evaluation of the world. Values are something more contemplative, political poses form a "superficial" layer. Mandatory reciprocal action is symptomatic for these layers (Geffert, R., 2006). Prorok (2012) thinks that value orientations constitute a set of ideals that are a "mirror setting" for human or social group, with conceivable ominous consequences. He considers for the core of ideologies the so-called value paradigms, i.e. the subject-preferred structure of values in the form of ideas. Values and ideologies as a system of values are an important component of the course of knowledge of reality. Ideologies are a blend of reality and the ideal of social collectivity, logic and expectations.

Values as well as ideals can be misused, they are indeed a frequent tool of influencing and manipulating society. While the expression of value has a positive perception in society, what has much in common with values, ideas and ideals – ideology, is perceived mostly negative and with aversion. For the most part, it is the ideologies themselves, but also their theorists and political applicators in practice, which are responsible for that result. Universally, the 20th century is considered to be an era of ideology, and with some skepticism some political scientists look at the updating of political ideologies in the 21st century. Our opinion is that we continue to live in an ideological world, but it changes its form and means of expression.

The illusion is that the academic debate about ideologies has been exhausted, although for now the discussion of ideologies in the Central European academic space is not a trend. The discourse about ideologies on scientific ground takes place mainly in the Euro-Atlantic area. Anglophone literature still brings new monographs and scientific articles on political ideologies in an interdisciplinary way. The post-socialist scientific community, forced by decades in the social sciences to adapt their outcomes to the ruling ideology and shifting one "true" ideology to the forefront, keeps a distance from research of ideologies, not only because of past saturation and inevitably violent agility, but also argumenting that they are aware of the consequences of promoting ideology. However, this is one of the reasons why research of ideologies in the scientific community need to be spoken and emphasized in addition to the positive aspects that it can evidently bring, also the negative moments of such research.

General introduction to the issue of ideologies

The definitions of ideologies are not uniform, which is not expected, there are practically hundreds of definitions of this term and new constructs are steadily increasing. Some short definitions refer to ideology as impractical theorizing, others to a systematic set of ideas, doctrines. Many other interpretations describe ideology as a set of shared group beliefs, a nation or a social class. This set of beliefs influences the way how individuals think, how they act and look at the world (Your dictionary, 2014). The Encyclopedia Britannica (2014) describes ideology as a form of social or political philosophy in which practical elements are as important as theoretical ones. It is a system of ideas that seeks to both explain and change the world. These views largely unify the majority thinking of ideologies. According to Dictionary.com (2014), ideology is the body of a doctrine, myth, belief, etc. that leads an individual, social movement, institution, class or large group with reference to a political and social plan, along with the apparatus that puts it into operation. Another encyclopedic expression sees ideology as a system of "symbolically burdened opinions and expressions that represent, interpret, and evaluate the world to create, mobilize, manage, organize and justify certain ways or goals of action, and condemn others" (Miller, D., 2003, p. 182). As Dudinská (2012) states, from a semantic point of view, this ambiguous term is based on the Greek basis of eidos, i.e. idea, opinion, science of opinions. Usually, this denotes a set of political, moral, religious, political and philosophical ideas, attitudes, opinions that are related to the conditions of the existence of a social group.

Destutt de Tracy first used the term ideology at the end of the 18th century. De Tracy sees ideology as a science of the human mind (while biology and zoology are species sciences). In addition, De Tracy believes that the role of ideology is not purely illustrative. De Tracy wants to lift people – to show them which ideas are wrong and to create an education system that produces "better" people (Eatwell, R., 1993). On the contrary, Aiken (1956) in The Age of Ideology considers that recognizing the regulation of human thought and action is a completely human matter, and that their principles are only the roots of our commitment to them, and this is a sober reflection. But it is also an awareness of its own great burden of responsibility for maintaining the ideals of a truly free society, for which criticism of reason alone cannot have any real meaning.

In line with another notion, the ideology is a "set of ideas, beliefs, opinions and values that: 1. are characterized by recurrence; 2. are held by important groups; 3. compete in the delivery and control of public policy programs; and they do all this in order to justify, enforce or change the social and political organization and processes of the political community" (Freeden, M., 2003, p. 32). According to Zeev Sternhell (2013), ideology is the conceptual framework of the recommendation, which provides the criteria for decision-making and choice on which the activities of the organized community are guided. To illustrate the "ideological" view of ideology, which was

common in the period of normalization in Czechoslovakia, for example, it claims that the interests of social classes are manifested and most aptly formulated in ideology. Ideology is a tool for influencing and persuading members of their own class and other social groups. This ideology is formulated by intellectual spokespersons of one or another group, class or stratum – its politicians, economists, philosophers, scientists, lawyers, historians, artists and so on. They formulate it in proper political, philosophical, aesthetic concepts, opinions and ideas (Linhart, J., 1983). This more dogmatic attitude is peculiar to the socialistic era and promotes the confluence of ideology and the state, all spheres of society are forced to adaptation to state ideology. In our opinion, this is best expressed in the work of Democracy and Totalitarianism: "Sometimes ideology is used to achieve a goal, at other times the power is used to shape society according to ideology" (Aron, R., 1993, p. 151). Of course, the question for reflection remains whether today's so-called democratic ideologies in liberal-democratic regimes have no similar role in our democratic society.

In spite of the limitations on the interpretation of ideologies before 1989, during the Prague Spring of 1968 in socialist Czechoslovakia, an interesting publication by Jerzy Wiatr was also translated, responding from Marxist stance on a new wave of combating ideology after Daniel Bell's book "*The end of ideology"*. Monograph entitled "*The Extinction of Ideology? Problems of politics and ideology in the contemporary world"*, already in that period, including the compulsory ideological ballast, bring observations that do not lose their validity today and are confirmed by current experts on political ideologies (e.g. Heywood, Žižek). Under ideology, Wiatr envisions summarized views characterized by serving a particular group in the realization of its group efforts, where there is a functional link between the interests and the efforts of the social group. These ideas describe and evaluate reality and have spread on the basis of the historical experience and existential assumptions of the group. The component of ideology is general evaluation beliefs, which determine the elementary values that are considered as a platform in the evaluation of social processes within the given ideology. These maxima denote the fundamental values contained in the different ideologies and which have the function of a kind of cornerstone. The primary values are accepted by people a priori, they do not require their empirical verification. We accept or reject them because our life experiences, educational influences, as well as our social status and related interests, a broadly understood position in social life, shape our thinking about the world (Wiatr, J. J., 1968).

One of the last known definitions of ideology is from Stankiewicz. Ideology is a "system of ideas used to understand socio-political reality" (Stankiewicz, J. W., 2006, p. 423). Political ideology, in the sense of Eatwell (1993), is a relatively coherent set of empirical and normative beliefs and ideas, focusing on issues of human nature, the course of history and social policy measures. This is usually related to a more specific program and immediate short-term interests. Depending on the structure of dominant values, ideology can act as either a stabilizing or radical force. Individual

thinkers can embody the nature of ideology, but calling someone an ideologue is normally pejorative, and political ideologies are essentially the product of collective thinking. These are ideal types that must not be confused with specific movements, political parties or regimes that can assume their name. Such an opinion on ideology is complemented by Šaradín (2001), when he talks about a certain set of preferred values and on their basis the "ideologue" creates an authorial conviction of the functioning of society, where the ideal society project is based on real conditions or specific historical conditions. Another theorist avoids looking at ideology as "a distorted reflection of the material basis of society, or as a form of enchantment, but rather as a material practice that plays an independent role in the constitutive process" (Harrotunian, D. H., 1988, p. 4). According to other authors, ideology is a relatively coherent and complex set of ideas that explains and evaluates social conditions, helps people understand their place in society, and provides a program for social and political action (Ball, T. – Dagger, R., 2006).

New perspectives in the view of ideologies offers Schwarzmantel (2008) in the monograph *"Ideology and Politics"*. He sees ideology as a broad view of the nature of political and regular society. The ideology is complex and presents a wide range of views on how society should be organized, answers to questions such as the role of the state, what forms of inequality or differentiation between people should be accepted and rejected. Thus, in the broadest possible sense, ideology offers answers to the question of what status of society is desirable. Ideology is perceived by Heywood (2008a) as a more or less intertwined set of ideas that are at the heart of organized political use, whether this is to maintain, suspend or reshape the system. "In a world of competing truths, values and theories, ideology seeks to give value to some values and to give legitimacy to certain theories or sets of meanings" (Heywood, A., 2008a, p. 34). If we look into the philosophical and political science debates about the ideologies going through the stages of history, we now recognize ideologies in a modern format as a result of the reactions to the Enlightenment and technological progress (Šaradín, P., 2001). It is also part of a strategy to combat religious beliefs, prejudice and the Church's monopoly on education, and cultural events. In addition, it is also a guide to expanding rationalist knowledge and activity to create a "new human" as advocated by De Tracy, free from the suggestion of religious, unscientific dogmas and uncritical acceptance of the views and ideas of authorities (Surmánek, Š. – Gbúrová, M. – Dudinská, I., 2006).

One of the philosophers who significantly interferes with the concept of ideology is Karl Marx. He and Friedrich Engels, especially in German ideology, describe their idea of "false consciousness", which becomes one of the main interpretations of ideology: "If the whole ideology portrays people and their relationships as a darkroom upside down, then this phenomenon follows from their historical life process just as the overturning of objects on the retina results from their immediate physical life process" (Marx, K. – Engels, F., 1961, p. 29). "According to Marx, the primary function of ideology is not to explain how the world works, but to promote interests. The

important question we ask about ideology is not: "is it true?" Or "is it in accordance with the facts?" Rather, it is necessary to ask who benefits from it or ask realistically – what is the ideology arising from?" (Plamenatz, J. P., 1963, p. 329). On the one hand, as Gaede (1983) writes, Marx calls certain theories and doctrines false consciousness, which means they are illusory, whether consciously or unconsciously. And among these theories and doctrines are theology, metaphysics, ethics, social and political theories. These concepts are considered illusory not only because the "dishonest" foundation cannot produce a "honest" superstructure, but also because they are not scientific. They are speculative and separate from practical issues and specific social situations. On the other hand, Marx uses the concept of ideology as a weapon of class interest, among other things as an instrument of propaganda. Thus, ideology embodies concepts that may or may not be illusory. But ideology can also include terms that can and are used for revolutionary purposes. Marx uses this concept to conduct a political struggle, but according to Gaede, he does not refer to his ideologization and does not feel "infected" by him.

The second philosopher who strongly influences the understanding and meaning of ideology is Karl Mannheim (1991) in his work "*Ideology and Utopia"*. For too long, philosophers have been concerned only with their own minds while people acted and came to invent various methods for experimental and spiritual penetration into the world in which they live. "If human action remains for a long time without reasonable control and criticism, then it aims to get people out of their hands" (Mannheim, K., 1991, p. 55). "The word ideology implicitly refers to the perception that the collective unconsciousness of certain groups obscures the true state of society in certain situations, both in themselves and in other groups, and thus acts in a stabilizing direction" (Mannheim, K., 1991, p. 91). Mannheim (1991) talks about the particular and total denomination of ideology. It is a particular concept of ideology when we do not want to believe certain ideas of the opponent. It is a deliberate cover-up of the factual state whose genuine knowledge is not in the interests of the defendant. The ideology of a certain period or a particular class can be said when it is understood as a natural and peculiarity of the total structure of consciousness of that period or group. While the particular notion of ideology considers only part of the defendant's claim to be ideological, and only because of its content, the total notion of ideology raises the question of the whole world view of the adversary, including the categorical apparatus, and perceives these categories from a collective subject.

Slavoj Žižek is currently one of the leading philosophers of the Western world, who is also devoted to ideology in the 21st century. He participates in the making of popular documentary films, where in an engaging and provocative way he clarifies the concept of ideology e.g. using cinematography in "The Pervert's Guide to Ideology" (2012). His view of ideology is from work "*First as Tragedy, Then as Farce"*. The author claims that the current era is consistently impersonating a post-ideological one, but this denial of ideology is an indication that more than ever we are confined to

ideology. “Ideology is always the arena where the struggle is being conducted – among other things, the interpretation of our past” (Žižek, S., 2009, p. 52). Because of its ubiquity, ideology can manifest itself as its opposite, i.e. non-ideology – the core of human identity placed under ideological stickers. Ideology can be criticized through inventing strategies unmasking this “hypocrisy of inner life” and its emotions. Žižek (2011) describes a story when one colleague visits another colleague, sees a horseshoe above the door, and declares that he does not believe in the superstition that a horse shoe can keep evil spirits behind the door, to which his colleague responds: “I do not believe. I have it there because it seems to work, even if one does not believe it”. And this is exactly how ideology works today: we do not take democracy and justice seriously, we all know that they are corrupt through and through, but we participate in them, because we believe that they work, even if we do not believe in them” (Žižek, S., 2011, p. 69). In a cynical spirit, in fact it is only money, power, sex and all noble values are just phrases that mean nothing. By contrast, philosophers actually believe in the power of the ideal that ideas are dominated by the world and cynics are right to blame them for this “sin” (Žižek, S., 2011).

In general, the contradiction of political philosophy and political science is based on a more pragmatic, or more precisely, as mentioned – a more cynical view of politicians and consequently political scientists on the function of ideology in politics. Wiatr believes that even “the most pragmatic politicians operate on the basis of an ideology (although not a complete doctrine), they base their calculations on a certain ideological image of the world, follow a hierarchy of values, and so on. Yet a pragmatic approach to politics is also a form of ideology” (Wiatr, J. J., 1968, p. 107). The view of political science may be more practical, but in principle it is not different from the political philosophers' perception of ideology.

Also, Robert Dahl (1963) elaborates his ideas about political leaders and ideology. In the political system, leaders usually subscribe to a package of more or less permanently integrated doctrines that explain and justify their importance and leadership in the system. A set of doctrines of this kind is an ideology. One of the reasons these leaders are developing ideology is obvious: to give their leadership legitimacy – to convert their political influence into authority. And that, according to Dahl, is much more economical to rule by authority than by coercion. An earlier political-legal interpretation of this subject is given by the classic Neubauer's “*Theory of Politics and Politics”*, first published in 1947. As it states, the purpose of political ideology is to pronounce the purposes and standards to govern the political will and action of all they adopted a certain ideology (Neubauer, Z., 2006). This is in line with Dahl's belief.

Dahl (1963) then describes in his work “*Modern Political Analysis”* ruling ideology. Ruling ideology means moral, religious, factual and other assumptions that justify the system. A highly developed ruling ideology usually contains standards for evaluating the organizations, policies, and leaders of the system, as well as a well-described description of how the system currently operates in a version that narrows the gap

between reality and the goals set by the ideology. The fact that many non-leaders accept ideology reflects their desire to explain, interpret the experiences and goals that ideology offers in terms of explaining the meaning and purpose of human life and the place of man in the universe. The ruling ideology is not uniform and is not consistently believed by it and is accepted by the political system. Probably no ideology is completely integrated or internally consistent. Also, ideology is not necessarily static, new situations create the need for new explanations with an emphasis on new goals, and so new and independent or even inconsistent elements are implemented. A certain amount of ambiguity is a positive advantage because it allows flexibility and change, as the ruling ideology is likely to never be uniformly accepted by all members of the system (Dahl, A. R., 1963).

"For many people, the ruling ideology, or any ideology, is too distant, too insignificant, too abstract, or too complex to understand, except for the very basic perception that a ruling ideology may be rejected. Some members of the political system can maintain rivalry and ideological conflicts. Because ideologies appear to rise and fall, and the ruling ideology of one system contradicts another system, anyone who sees the choice between conflicting views as an excessive burden seduces it" (Dahl, A. R., 1963, p. 22). In line with our view, Dahl suggests, by Hegel's optics of thesis, antithesis and synthesis, that the existence of conflicting ideologies may lead to the formation of ever-new "synthesizing" ideologies.

Political ideologies, in agreement with Schwarzmantel (2008), seek to mobilize people to support political projects aimed at bringing the desired status of society. Political ideology is a set of ideas that is normative and sets the ideal. Its aim is to arouse mass support for these ideas, trying to agitate in its favor. That is why ideologies and a set of critical thoughts about the existing order speak of its mistakes in the light of the ideal and raise doubts. Ideologies are projects that lead political strategy and tactics, models of political action to transform the real world. If we depict political ideologies as tools of elite power and manipulation, it is a simplistic or one-dimensional view. Then we cannot explain why some ideas or ideologically configured ideas have the ability to bring masses of people to political action. People are not passive recipients of elite propaganda and do not only respond to the prompts from leaders who push certain ideological "buttons" to achieve their goals. Political ideologies are critical perspectives seeking to change the social and political reality in the name of the ideal they endorse.

Political scientist Eatwell in "*Ideologies: Approaches and Trends"* expresses the view that ideology "must have a certain set of attributes, in particular overt or implicit sets of empirical and normative attitudes about human nature, the process of history, socio-political structure" (Eatwell, R., 1993, 7). This helps to determine what is not political ideology. Thinking about "divine" is better called religion, although there may be a "gray" zone between religion and ideology. Political ideology should not be confused with propaganda. Political ideology and propaganda should not be confused with the term socialization. Studies on socialization can look at various

social and political phenomena. However, this is not an ideology because it is only a partial view of the world. Political ideology is not the same as political culture. While it is possible to speak of American political culture or some other, this is not an ideology, although for all the attributes mentioned there is some relation to ideology (Eatwell, R., 1993).

In the sense of Ball and Dagger (2006), ideology fulfills four functions: 1. explanatory, 2. evaluatory, 3. orientatory, 4. program function. Ideology offers an explanation of why social, political and economic conditions are as they are, especially in times of crisis, but at the same time each ideology seeks to make sense to the complicated world we live in. The second function of ideology is to replace standards for assessing social conditions. There is a difference between explaining why certain things happen and deciding whether these things are good or bad. Ideology provides its followers with the required criteria for answering these and other questions. In addition, ideology adds a sense of identity and orientation – while an individual or group is (race, nation, sex, etc.) and how they correlate with the rest of the world. Ideology tells its followers what to do and how to do it. It performs a program or normative function by establishing a general program of social and political activity. Every ideology gives an idea of the social and political world as it is and how it should be in the hope that it inspires people to act and change or preserve their way of life. By default, there are two other features in each ideology. It contains a set of basic beliefs about human nature and the concept of freedom.

The content of each ideology also includes visions, wishes that fulfill the motivational function, as well as a belief in the reality of the assumed visions, opinions and knowledge, theories and concepts constituting its content. Each ideology provides a simplistic view of the world, not solving specific problems individually, but is a simplification by providing short, completed and long-term attitudes that do not require further analysis. The view is also simplistic because it is intended for wide strata of the population, for whom it is more understandable and acceptable (Surmánek, Š. – Gbúrová, M. – Dudinská, I., 2006). Overall, this creates a space characterized by a struggle for opinion and accompanied by power ambitions to impose it on others through the domination of the spiritual space of human society. To enforce certain approaches by power are associated with ideology. It wants to influence the complex of values and standards (Džupková, 2011). Other authors have also joined the criticism of ideology. Holzer and Balík (2007) believe that ideologies, as "closed" systems of political thought, claim a monopoly on the truth, try to explode everything and refuse to tolerate other views. Criticism also affects intellectuals or "pseudointellectuals" who are involved in the emergence and development of ideologies designed to mobilize and manipulate masses. "The fact that ideology is relatively easy to spread, but apparently causes utopianism, makes it possible to concentrate on a future that solves all problems" (Holzer, J. – Balík, S., 2007, p. 124). "The ideological belief system is based on solid foundations and is characterized by a closed cognitive structure with considerably restrictive forces

important for mobilizing and manipulating meats" (Balík, S. – Kubát, M., 2012, p. 118).

In this context, Giddens (2005) perceives ideology as values and ideas that strengthen the position of the more powerful groups towards the less powerful, and the bearers of power base their dominant position on ideology in particular. The content of ideology is to "justify" the interests of dominant groups in society. Ideology is closely linked to the notion of power, since ideological systems serve to legitimize power inequalities. Buzalka (2012) is also convinced that some people control or influence others' lives more. This unequal distribution of power is perceived as uncontrolled, given, for example, by God or the "mantra" of private property. These masks social relations in the hands of privileged strata, as they are justified as natural. Ideology has a decisive role in justifying the existence of institutions. For example, the Western society of democratic capitalism has developed a civil society ideology.

It follows from the previous lines that ideologies can basically be divided into totalitarian and non-totalitarian (respectively democratic and undemocratic). The interpretation shows that ideologies in democracy also have their democratic deficits. The undemocratic worldview is convinced by Katuninec (2010) that ideologies and regimes promising a "earthly paradise" are particularly prominent in a situation where democracy is in an immanent crisis, and offers totalitarian ideologues and leaders an adequate means of seizing power, through a radicalized mass consisting of frustrated individuals. Brian Caplan (2010) has a critical attitude towards ideologies as such and even non-totalitarians. He considers ideology along with emotions as a tool to distort the way we think. Instead of considering the truthfulness of the claims, we tend to favor our favorite beliefs, calling this process "blackout". "Political and economic ideologies are modern religions. Like supporters of traditional religions, many people find their political conviction solace and react enemy and irritable to critical issues" (Caplan, B., 2010, p. 35).

Caplan (2010) links ideological beliefs with emotions. It gives an example of the debate on US tax cuts. From standard ideology-based responses, politicians make a huge emotional investment. Right-wingers like arguments in favor of tax cuts even in cases where their truthfulness or applicability is doubtful, while leftists hate arguments in favor of tax cuts, even if they are meaningful. In this context, Gregor believes that "the defense of values is empirically largely simply a manifestation of self-interest" (Gregor, M., 2011, p. 259). This generally justifies increased motivation, for example by affinity for a conservative anti-liberal ideology, for example in the US. It should be associated with increased or reduced support for high taxation, universal health coverage, state-supported childcare, tuition fees and so on (Jost, T. J. – Federico, M. CH. – Napier, L. J., 2009).

These assumptions are supported by Oskar Krejčí (2004) in "*Political Psychology"*, expressing the view that self-placement in the ideological spectrum is a covert identification with a certain social, political group, not with ideology itself. The perception of important facts and opinions about them depends on precisely accepted

values, people are not influenced by reality as much as by their opinion of it. No one knows the absolute truth about the social world, so ideology is dangerous, but a necessary and useful cognitive acronym, a helper of human in political life. Federico (2009) continues these assumptions, arguing that citizens have to evaluate a large number of political objects (e.g. candidates, parties and platforms) and then aggregate these preferences in a way that allows them to be in the picture for easy election decisions. Therefore, political psychologists emphasize the role of ideology in the form of a bipolar difference between "left" and "right". Successful adoption and use of this ideological continuum enable individuals to adopt ideologically consistent attitudes towards different political objects and this contributes to the crystallization of opinions on specific policy topics. Despite these benefits, most societies are not able to use ideology to shape and organize their views.

Despite this, the propaganda function of ideology does not diminish. Wherever there is emotion, self-interest and manipulation, propaganda comes to mind, today it is more of a political marketing. Functionally, ideology provides certain services to politics, is an instrument of mass propaganda and a platform for political education of members of the movement (Wiatr, J. J., 1968). In the meaning of Ftorek (2010), ideology even works on a similar principle as propaganda. It is a way of interpreting the world, the purpose of which is to interpret the world, but above all to support the interests of the group – the elite that interprets the world through symbol manipulation and information flow control. "The propaganda function is one of the main functions of ideology. It is through this function that its relationship and connection with a particular political entity and its political program as well as with a specific type of policy are realized" (Surmánek, Š – Gbúrová, M. – Dudinská, I., 2006, p. 34).

Giddens (2005) also considers that the influence of the media is closely related to the influence of ideologies in society. Powerful groups are said to be able to determine what ideas will prevail in it and thus defend their own position. Social critics should differentiate the distortions caused by ideology in order to enable society to gain a genuine view of their own lives and to improve its conditions. Ideology therefore concerns symbolic power – how ideas are used to conceal, defend or justify the interest of dominant groups in a given socio-political establishment.

But then there is the problem of cooperation among political elites, especially in parliamentary democracies, which are mostly politically based on government coalitions and compromises. Real problem solving is often a question of political compromise, according to Prorok (2012), and the conclusion of an agreement is a matter of elites. Since ideology can be both a value (illusory) knowledge of reality and a conscious disguise of the real state of things (virtual reality), we can only guess, in agreement with the Prorok, whether politicians really believe what they say. Again, as Dijk (2002) states, not all ideologies express themselves clearly and explicitly. Sometimes they control themselves in their intonation, lexical items or deceptive arguments. They combine with other ideologies and sometimes this leads

to obvious discrepancies in the wording. The specific political speeches and activities of ideological views can only be found in parliamentary debates. We agree with Dijk that politics generally has priority over ideology. Moreover, those ideologies that bring the greatest political gain in the given political context are preferred. Politically advantageous and practical, i.e. more utilitarian ideology, can become dominant.

According to Skovajsa (2011), it makes no sense to ascertain the truth or untruth of an ideology, only what social factors gave it its content, how it affects the behavior of its bearers and thus the development of society, how it contributes to the change of society. A truly functional ideology is said to "provide people with a sense of belonging and security, based on resistance to everything and everyone who is different ... The public is led to attitudes or actions towards individuals, groups or institutions with which they have no experience. They don´t understand but believes" (Ftorek, J., 2010, p. 57).

We conclude the general debate on ideologies with the ideas of Andrew Heywood (2008) from his books *"Political Ideologies* and *Political Science"*. In the sense of the publication on ideologies, all people are political thinkers. Each of us tends to political ideologies and concepts whenever we express our opinion or say what we think. In *"Political Science"* Heywood (2008b) expresses the view that an all-embracing definition of an ideology that captures all political traditions must be neutral. It should reject the idea that ideologies are good or evil, true or false, liberating or imprisoning. Ideology should be seen as an action-centered opinion system or as an interconnected set of ideas that inspires or somehow directs political action. Ultimately, it is only a fraction of the previews and terminological definitions of ideology. The contradiction in what an ideology is by far is not the only problematic issue of the current disputes over ideologies.

Theoretical categorization of ideologies

"The individual political ideologies (premodern, modern and postmodern) through political entities (as their representatives) in terms of their structure – worldview part, value part, standards and goals – offer different solutions to those who expect it" (Geffert, R., 2008, p. 83). The basic general classification of political ideologies is on totalitarian[1], i.e. non-democratic (for example: Fascism, Communism, Nazism) and

[1] Some socio-political novels by Georg Orwell or Alexander Solženycin are known from fiction as anti-totalitarian and, in essence, anti-ideological. In Orwell's 1984, there is ideological police, ideological crime, specially crafted language for the ideological needs of newspeak: "And how could he know that the Party's dominion would not last forever? As a response, three slogans appeared on the white facade of the Ministry of Truth: War is Peace, Freedom is Slavery, Ignorance is Strength ... The consequences of each action are already the action itself. He noted: Ideological crime does not bring death, ideological crime is death" (Orwell, G., 2007a, p. 26-27). An excerpt from Orwell's next novel Animal Farm: "Are the commandments exactly as they used to be, Benjamin? Benjamin first broke his principle and read what was on the wall. Now there was only one commandment: ALL ANIMALS ARE EQUAL, BUT SOME ANIMALS ARE MORE EQUAL THAN OTHERS" (Orwell, G., 2007b, p. 97).

on non-totalitarian, i.e. more or less democratic. Democracy as an ideology is not necessarily democratic either. There are theses about illiberal democracy, controlled democracy in the Russian way (here we are dealing with authoritarian ideology, which is not explicitly anti-democratic, but democratic attributes are absent in some or many areas), on the other hand it is possible to differentiate direct or indirect democracy, it expanding the thesis of so called open society by theorist K. R. Popper, or semi-direct democracy of Toffler academics, there is also the concept of democratic socialism applied in Scandinavia (elaborated in theory and theorists in socialist countries).

Dahl writes about the ruling ideology (criticizing rather totalitarian regimes and their ideologies), but to the democracy of today's Western type (liberal-democratic regimes) we attribute many times criticized capitalism (also takes various forms such as: state capitalism or state monopolistic capitalism, people´s capitalism or anarcho-capitalism) consumerism. Its antithesis is, of course, anti-capitalism personified mainly in Marxism, Communism and Anarchism. Among the classical (democratic) political ideologies that have been created in the 19th century, we traditionally consider conservatism, socialism (the so-called evolutionary or democratic, or ideology of social democracy) and liberalism. "When we speak of conservatism, liberalism and democratic socialism in the sense of a new definition, they become – as ideologies – part of a more general ideology, namely democracy" (Stankiewicz, JW, 2006, p. 430).

This implies another universal typology – the right-wing ideologies (e.g. conservatism) and the left-wing ideologies (e.g. socialism) along the right-left axis of the political spectrum. Theorists and politicians have attempted to overcome the left and right, but in the 1990s, sociologist Anthony Giddens elaborated the concept of so-called the third way and politically tried to apply it in practice Labor Prime Minister Tony Blair in England and his counterparts from the SPD as German Chancellor Gerhard Schröder. Despite the initial euphoria, this concept is not developing very well.

The different streams and fusions of traditional ideologies bring countless offshoots with different adjectives, and even classical ideologies have never been and are not monolithic. Alongside them, the ideology of nationalism, fundamentalism or multiculturalism is building its place. These heterogeneous constructs are also complemented by persistent anarchism, feminism in its various forms or ecologism (environmentalism). Nowadays, every -ism is more or less considered an ideology. Some economic or social systems or theories are given special names such as mercantilism, isolationism, protectionism, racism, separatism. By far not all systems that represent these denominations can be considered ideologies. Some of them could be called partial or torsional ideologies. Every country, every specific historical and geopolitical environment creates a number of ideological offshoots. Even some ideologies are named after politicians or groups that significantly interfere with the setting of states in which they possess power – Peronism, Maoism, Stalinism, Thatcherism, Titoism, Meciarism, Trotskyism, Bolshevism, Zionism and the like.

Even political ideology experts should not dare to estimate how many diametrically different ideologies are defined because there is a presumption that new ones will be defined and some already exist just waiting for their terminological definition. There are many philosophical concepts such as the aforementioned open society theory and others that penetrate into the political science framework and find their political-ideological position. Every ideology is a response to a variety of processes in society (advocacy and criticism of private property, state centralization and redistribution, different perspectives on the protection of culture and community, openness of the economy to the world, the view of exchange of personal freedoms for guarantees and the like). And if ideology has its antithesis in anti-ideology, then ideologies have their opposing ideologies (for example, feminism versus masculinism, fascism versus anti-fascism, and the like). Although any ideology is political in its own way, there are also non-political world views (or just not considered political), rather resembling or declaring as social movements – social (ascetism, alterglobalism, pacifism, nihilism, antipoliticalism, so-called pro-life movements)[1], religious (Islamism)[2], but of course they are more or less affecting or penetrating policy in a targeted or gradual manner[3] respectively were never apolitical.

All ideologies, even those that are not considered political, usually have their political offshoots. When we talk about social movements and ideologies, it is necessary to mention here the thin line between the social movement and the political party. The second line is the deviation between ideology and doctrine. A doctrine is the sum of unambiguous views, political beliefs or theory, a systematic summary of the most often unilateral and limited instructive views and interpretations. Given this definition, we do not attempt to determine the divide between ideology and doctrine that exists, but it is not essential to this paper. Nor do they have to be doctrines of different schools and directions. Our intention is not to refine these nuances, but rather to declare how many different worldview currents are present in society and often dispute among themselves. "Every Christian, atheist, liberal, or conservative enters into this dispute of interpretations with a store of certain essential

[1] Interesting may be the well-known feminist movement Femen from Ukraine or the social movement in the US Topfreedom, seeking to recognize the right of women and girls to walk naked from the waist up. Also, the Italian movement as opposed to fast food – Slow Food, whose goal is to value the culture of dining, to protect and enjoy local products instead of fast food.

[2] Karel Černý writes in his monograph: "For a secularized European media massaged by news on the interconnection of religion and politics in the Islamic world, it is extremely interesting to read about the form of religious rebellion in the United States. There, the new Christian right, sympathetic to Republicans in religious indignation, shifts to political action and pushes for the prohibition of abortion, pornography, homosexuality or the teaching of evolutionary theory in schools. In his opinion, he tries to prevent the breakdown of the corroding institution of the family and the overall moral collapse of society" (Černý, K., 2012, p. 34).

[3] For example, a representative of pacifism (Indian National Congress recognizes Gandhism as official policy) Gandhi says: "Those who say that religion has nothing to do with politics do not know what religion is" (Gándhí, K. M., 1989), p. 425).

values that he is trying to enforce. Each doctrine brings its idea of good and right. The question is whether it is still possible today to create a society where there would be a consensus where, therefore, proponents of different doctrines would forcibly agree on common values that they would be willing to respect" (Abrahám, S. – Gál, E. – Kanovský, M. – Novosád, F., 2010, p. 47).

If we move away from ideas to "reality" – to politics and politicians, we can quote Mannheim, who says: "Politics is able to use its image of the world as a weapon and not just a power struggle, but its fundamental meaning is acquired primarily when it accomplishes its goals with political philosophy, political worldview ... even political parties try to philosophically justify and systematize their struggle. Liberalism, then conservatism, who reluctantly followed this example, and finally socialism turned their political goals into a philosophical credo, a worldview with well-founded methods of thought and prescribed conclusions" (Mannheim, K., 1991, p. 87). According to Tóth (2007), ideologies are the first factors that influence the emergence of party systems.

Nevertheless, Šaradín (2001) believes it is difficult to decide which particular ideology politicians are endorsing, because they understand the essence of it differently. Ultimately, it may seem to us that each represents a different ideology. Political activity diverges politicians and observers cannot interpret whether it is still the same ideology or not. The kinship of liberal-right-wing ideas or liberal-left-wing forces us to think about whether it is the same ideological framework or whether the ideology used has already changed. As Šaradín explains, political parties in parliamentary democracy are a means of acting and promoting political views. An important aspect is their program, where we find ideological-political starting points, i.e. preference of a specific ideology, which allows functional typology of a political party. By ideology is meant the program or focus of the political party as such. Less ideological distance means greater thematic penetration of parties and the possibility of coalition formation. Competing with individual ideologies has the essence of defending either leftist (socialist) or rightist (liberal-conservative) ideologies.

In the sense of Kysela (2011), political ideologies and interests are then reflected in the election programs of the winning parties and transformed into legislative plans of government work. Here, there is a tendency towards freedom or equality, a higher degree of paternalism or individual activity and the like. In contrast, the political philosopher Stankiewicz sees this: "Ideological issues can be misunderstood if an observer only deals with how a government is established and what type of laws are passed. Party policy is ideologically irrelevant, as are the personal values of political leaders. What must be explored if we want to work towards the essence of ideology is the question of freedom..." (Stankiewicz, J. W., 2006, p. 426). Overall, the clashes between freedom, order and equality help to explain many political conflicts, as they are the basis of ideologies as a coherent set of values and beliefs about the direction and scope of government. However, only a minority think ideologically about politics (approximately 20%). The majority of the population takes into account

four factors – policy information, opinion patterns, political leadership and self-interest (Janda, K. – Berry, MJ – Goldman, J. – Huff, E., 1998).

However, if we adhere to the ideological concept, a simplistic view of right-wing ideologies after 1989 in Central European post-socialist space is given by Michnik (2006) in the book *"Anger and shame, pride and sadness"*. Egalitarianism is said to be in conflict with a liberal economy. Conservatism calls for battle with "spirit" of liberal democracy. There are new dilemmas that the liberal, conservative and socialist want to address differently. These include, for example, the basic rules of the state system, the place of the Church and religious values in the new reality, the role and nature of the free market, as well as the way of coping with the past. For the Socialist, the main intention is to give a "human face" to the rules of a market economy, but also to protect the interests of socially deprived and disadvantaged people. The Conservative strives to pursue national symbolism, fights for the Christian character of the constitution and state institutions, warns of the threat of liberalism and relativism. Liberal focuses initially on the economy, domestic product growth, readable market rules, a stable tax system, privatization or convertible currency. At the same time, according to Michnik, a new populist ideology emerges, which does not yet have a name. "It will be a bit of fascism and a bit of communism, a little egalitarianism and a little clericalism. To it slogans will be added a radical critique of the spirit of enlightenment and a harsh language of moral absolutism. At the same time, nostalgia – shocking for the Socialist, Liberal and Conservative – will emerge behind "the good old days of communism" when there was not much work to do and people for a few tiny ones could drink and even eat" (Michnik, A., 2006, p. 19).

Michnik joins Slavoj Žižek (2009) and adds that populism always carries a wave of frustrated outrage at ordinary people. Indignation reveals a reluctance to understand the complexity of the situation and is a breeding ground for believing that someone must be responsible. Žižek sees populism as essentially reactive, as a reaction to a disturbing intruder. Populism is thus a variety of "fear policy" and mobilizes the crowd by nourishing the fear of a "corrupt external actor".

According to Abraham (2012), modern populism is synonymous with modern politics. Unlike classical ideology, which has a certain goal, populism is merely a means or mechanism for obtaining political power. Rosůlek (2012) in paper *"Populism – Overlooked Ideology?"* writes on the basis of a synthesis of several opinions that populism can be identified as a slightly elaborated ideology. "The thesis that populism has been an essential part of the West's mainstream policy since the 1990s would deserve further analysis as well as its conclusion that populism is not a priori against representation, liberal democracy and political pluralism" (Rosůlek, P., 2012, p. 176). Even these statements declare that it will not be as serious with the end of ideologies as Daniel Bell and later theorists have presented since the 1960s. In the late 1980s

Francis Fukuyama in *"The End of History and the Last Man"*[1], declaring the victory of liberal democracy underlined by the end of the Cold War, the fall of socialist regimes in Central Europe, the collapse of the USSR. It turns out that what is considered to be an anti-ideology is actually an ideology – the so-called endism.

Wiatr (1968) writes that every epoch of rapid change also entails a crisis of old values, a revision of previous ideologies, the birth of new "acts of faith", and makes ideologists feel that they have a task of revealing something unknown that obscures all previous things. As a direct response to Bell, he states that anti-ideology is also an ideology. "The ideology gives the group a sense of reciprocity and the individual's realization that it belongs to a wider collective with which it has and must solidarize" (Wiatr, J. J., 1968, p. 104)". ... It also provides the group with certain symbols and spiritual values that allow it to sustain itself, to continue under unfavorable conditions ... it contributes to the strength of the group… in a world of extremely complex and rapidly changing social relationships, human seeks almost instinctively support in evaluation phenomena to which it must take a practical stand" (Wiatr, J. J., 1968, p. 105).

Therefore, according to Heywood (2008a), all variants of endism have one thing in common: they develop within a continuing framework of ideological thinking. Each announces the end of ideology, pointing to the triumph of a certain ideological stream, instead of demonstrating that the grasp of ideology is weakening. In fact, endism demonstrates how remarkably ideology resists and how it is powerful. Ideological policy has proven stubbornly capable of countering its efforts to "rediscover". The source of its success is its flexibility and the fact that ideological currents and forms go through an endless process of redefinition and renewal. "Ideology as the main source of the meaning of politics and idealism in it touches on those aspects of politics that no other aspects of politics reach. In fact, ideology gives people a reason to believe in something that transcends them ... post-ideological age would be an age without hope and without vision" (Heywood, A., 2008a, p. 353).

As Polačková (2013) thinks, political ideology is therefore condemned to be a never-ending process without an end, in which a broad-spectrum, but first and foremost universal consensus will have its place. At the same time, according to Šaradín (2001), ideologies are a tool for simplifying the complicated political structure of the world (globalization trends, opacity), but in the form of ideology we can only positively accept them if they do not aim at violating democratic principles. Vladimír

[1] Fukuyama, inter alia (2002) states that the left-wing threat to contemporary liberalism will take different forms. There is no longer a direct and apparent threat to freedom by communism, but the left is likely to shroud in the cloak of liberalism and try to change it inside. Apparently, all liberal democracies of the last generation have seen an increase in new rights. "Many democracies have not only satisfied themselves with the protection of life, freedom and property rights, but have also defined the right to privacy, free movement, employment, recreation, sexual preferences, abortion, childhood, etc. Needless to say, several of these rights have ambiguous and quite conflicting social consequences" (Fukuyama, F., 2002, p. 282).

Prorok (2012), on the other hand, concludes that for optimal decision-making it is necessary to eliminate ideologies from politics, but as he adds, such an opinion always appears to be just another ideology that would claim the truth and represent itself as the only possible view of reality. The authors of the publication *Political Science (selected chapters)* give an optimistic view of the content of the new type ideology. They believe that the new ideology will be based on the principles of humanity, tolerance, ideas of human rights and civil liberties, the rule of law, environmental and global security, and the vision of civil society. The ideology of the future should not be a closed, static and narrowly formulated system, but a pervasive vision of solving the problems of the world (Surmánek, Š. – Gbúrová, M. – Dudinská, I., 2006).

Since in the 1980s there were intense currents between the ideologies, such as the new right attempting to link liberal and conservative values, or Blairism combining socialist values with some of the values of classical liberalism, this birth of ideological currents between classical ideological concepts signals that established ideological schemes, including their currents, are proving to be inefficient in the increasingly dynamic conditions associated with globalization. The economic crisis that has emerged at the beginning of the 21st century confirms this and also casts doubt on the credibility of the new value sketches emerging between traditional ideologies (Prorok, V., 2012). According to the opinion of the Slovak philosopher Rudolf Dupkala, "the inevitable alternative of permanent inclinations of individual ideologies to dominance and universalization is the creative development of critical-analytical (philosophical and socio-political) thinking. There is no doubt that such thinking does not include any variant of historicism" (Dupkala, R., 2001, p. 90).

In our opinion, a vague idea of the harmony of classical ideologies is given by Michnik (2006). Liberalism, conservatism and socialism do not dominate public debates on taxation, health care reform or insurance. However, in each of these discussions, in accordance with Michnik, it is necessary to present socialist care for the poorest, conservative defense of traditions, a liberal view of efficiency and economic growth. Each of these value systems allows for diversity, providing the ability to choose. Due to the contradiction between these ideological systems, we can afford inconsistency, experiment, change of views or change of government.

Political parties and ideology

Political science discourses tend to be disproportionately more pragmatic when assessing the functioning of, say, political actors in the political arena. The dimension of realism or even cynicism, based on their often-critical evaluation, is appropriate, but the ethical dimension of programmatic and political party content remains. Despite the skepticism of political scientists, what is to be a constitutive part of a political party is in the background, or is merely a label with no concrete content. Such a factual view admits that each political party should be built at least formally

on certain principles that would place it in the political spectrum and thus give eventual criticism, either for opponents from the opposite political spectrum, or for social scientists and journalists, in deviating out of declared positions.

Alexis de Tocqueville, in his book *"Democracy in America"*, also expresses his views on why political parties are formed: "When citizens differ on points that equally occupy all parts of the country, as an example of their attitude to the general principles of government, that there is what I will actually call the (political) parties. The (political) parties are evil inherent to free governments, but they do not always have the same nature and the same inclinations" (Tocqueville, A., 2012, p. 168). Tocqueville brilliantly refers to the historical necessity of the emergence of political formations as a "suffering" evil within democracy, in addition to organizational and ideological undertones. Already in the time of Oliver Cromwell in the English Parliament, the interests of the nobility have been promoted by the Whigs, while the interests of the emerging bourgeoisie are represented by the Tories.

The political parties reached a full boom in the 19th century, in an era of conflict between economic liberalism and merely feudal relations (Surmánek, Š. – Gbúrová, M., Dudinská, I., 2006). At that time, there is a clear differentiation of interests and gradually the crystallization of the political scene, as separate parliamentary groups express the interests of the profiled social strata and groups. Generally, based on the opinion of A. Müller, political parties in their evolution go through three stages, from interest groups, associations or clubs, through programmatic parties, to ideological parties with an overall ideological focus. The well-known division of the political spectrum into left, center and right originates in the events following the Great French Revolution of 1789. "The spectrum was created according to the rules of procedure of the parties in the French National Assembly. On the right were the conservatives, on the left the liberals, who were moved to the center after the emergence of socialist movements as a pacifying element for possible extreme ideological views" (Osyková, L., 2012, p. 12).

Maurice Duverger divides the parties according to their relationship with the parliament and electoral mechanism into internally (parliamentary provenance) and externally (non-parliamentary genesis). Internally born, they have their origins in the parliament, a group of deputies who have come together on a substrate of related ideas, or possibly that they came from the same region. This method typically creates a majority of conservative and liberal parties in the 19th century, composed directly by deputies. The externally formed parties are born in the opposite direction, aside from parliamentary soil. Their pioneers are socialist or social democratic formations. Since their inception, these parties have been the political representation of workers. The most important role is played by trade unions, which have often initiated the establishment of socialist parties many times. Like social democracies, Christian formations arise. However, coexistence with trade unions is not decisive for them, but with the Catholic Church (Strmiska, M. – Hlousek, V. – Kopecek, L. – Chytilek, R., 2005).

The subsequent differentiation of the party system comes in the first decades of the 20th century, when a whole host of newly formed political parties of various orientations, such as National Socialist, Nationalist, Fascist and Communist parties, which were also commonly referred to as ideological parties. With increasing public interest in environmental pollution issues, this leads to the emergence of multiple parties and environmental focus movements. The collapse of the socialist bloc also gives rise to new parties to the reform model. "Obviously, the fact of the almost synchronous foundation of the Social Democratic (1960s-1970s), Christian-Social (1990s), Communist (turn of the 1920s-1920s) or the Greens (at the turn of the 1970s-1980s) can be explained both in connection with modernization processes and in response to imminent crisis events or certain phenomena in society, which were perceived as critical by their parts" (Fiala, P. – Strmiska, M., 1998, p. 53). Conflict lines are important in terms of building political parties and party systems, among other factors influencing the political-ideological sphere (e. g. owners – workers, state – church) (Madleňák, T., 2012).

The last decades of the 20th century are characterized by the so-called value conflict. Young people turn away from material-based cleavage and initiate debates on post-material values manifested by the rejection of a centralist and regulating state and the advent of individualism (Novák, M., 1997). This creates a group of voters with their value streams, and it is therefore foreseeable that new political formations will compete for their affection. This is at the heart of the thesis on the new cleavage created on the new value orientations of some voters (Rybář, M., 2011). It is not to be expected that in a post-industrial society, disputes will be subdued, only their phasing and their actors will coincide. "The results show that "post-materialists" are recruiting primarily among young people who have often supported left-wing parties or new protest social movements (ecological, feminist, pacifist, antinuclear, etc.), although they usually came from socially high levels" (Novák, M., 1997, p. 126).

The simplest known typology of political parties in terms of the ideological division is on Left, Center and Right. The right-wing political spectrum is a self-evident way of describing political ideas and beliefs by summarizing the ideological views of politicians, parties and movements. Left-wing ideas prefer state intervention, statism and collectivism, right-wing market, limiting state interference in society and individualism. This is said to manifest deeper ideological and value distinctions. On the left, it is freedom, equality, fraternity, claims, progress, change, internationalism, the right is authority, hierarchy, order, duties, customs, reactionaryism and nationalism (Heywood, A., 2008a). Alexis de Tocqueville has been observing ideological lines in the US in the 19th century: "But if we carefully study the hidden impulses that political groups in America control, we can easily see that most of them are pulling more or less towards one of the two big political parties, which divide human beings since the emergence of a free society. The deeper we penetrate into the thinking of these political parties, the clearer we are that some are seeking to curb

public urge while others are seeking to expand it[1] (Tocqueville, A., 2012, p. 172). It is another way to look at right-wing and left-wing political groupings.

According to one tendency, the political ideologies that were involved in the formation of political parties, they persist and play a prominent function in later periods. Although the political parties must adapt their challenges to changing political circumstances, they essentially pursue the same ideological intentions that they had announced at the time of their inception. This opinion is tied to the concept of so-called party families (Rybář, M., 2011). According to Rohan: "... Political parties associate their existence fully with ... the political system, creating – regardless of the subjective wishes of their leaders and members – an ideological and political platform and an organizational structure commensurate with the conditions of their existence. They win the votes of voters for those tasks that are in line with these conditions and propose those corrections that they see both necessary to maintain the conditions and to support the masses" (Rohan, R., 1968, p. 91).

In the right-left socio-economic division of the political spectrum, the following party families can be identified: on the left – the Social Democrats, the family of Communist parties, which are occasionally broader than the radical left-wing family, and the Greens, on the right – the Christian Democrats and an extremely diverse family of far-right parties. In addition, the family of regional and national parties, which are usually difficult to integrate on the right-left axis, is often separated (Strmiska, M. – Hlousek, V. – Kopecek, L. – Chytilek, R., 2005).

At the same time, after the Second World War new ideologies (feminism, environmentalism, etc.) noticeably affecting some political parties are beginning to emerge. Beyme in 1982, on the basis of an analysis of political parties in Western Europe, delimits ten party families, which he also talks about as spiritual families – the so-called "familles spirituelles". These are political parties: liberal and radical, conservative, working-class (social democratic and socialist), regional and ethnic, agrarian, Christian-democratic, communist, extreme right-wing, ecological. In the constitution of party families, Beyme puts a wider emphasis on corporate ideological definitions, i.e. – skillfully shared values and principles, and central program rules. Hence, they derive their mental affinities, giving individual families a closer humanitarian ethos. In our post-socialist space, it defines so-called movements/forum political parties, Christian Democrats, Liberals (Liberal-Conservative Parties)[2], social

[1] The Republican Party (1854) – which believes in individualism, limited government, and fully free trade – has tried and seeks to limit public power. Ideologically mixed with conservativism, respectively neo-conservativism or economic liberalism. So, it is the right-wing party. The Democratic Party (1828) seeks to extend public power. It promotes equality and equal opportunities, a free market mitigated by government intervention, believes in the role of government in alleviating poverty and social injustice. It therefore ranks among the political left. Ideologically, it is influenced by social liberalism, progressivism or so-called social liberalism. American liberalism, close to social democracy in Europe (author's note).

[2] Beyme, with regard to a strong element of their conservatism, is rather for liberal-conservative family in the post-socialist European countries.

democrats, reform communists, ecologists, nationalists, ethnic and regional parties and functional groups (Hloušek, V. – Kopeček, L., 2010).

Furthermore, Gallagher, Laver and Mair (2005) also come up with the author's classification of party families in today's Europe, which distinguishes itself from von Beyme in particular by adding a new left as an autonomous party family. These are political parties that fall into the left-wing camp together with the communists, socialists and environmental parties. According to the creators, the new left is an inhomogeneous group whose ideological root is formed by colorful neo-Marxist and post-Marxist philosophical currents along with feminism and supported by shared post-material values.

Klíma (2003) believes that the ideological approach focuses primarily on the set of views and values that form the basis for the formulation of the party program. This approach not only examines the issue of ideological content or the intensity of ideological focus, but also the ideological changes over time and the extent to which the vote of the parliamentary faction corresponds to the party's ideological rhetoric are also important. Today, however, the universal "ideological basis ... has also undergone a change, but not so fundamental, in recent decades. The political parties get rid of some of the ideological elements of their identity or "put them in the background" and, on the contrary, absorb new ones ... But usually the ideological-political core of the party's identity changes only slowly, evolutionarily" (Hloušek, V. – Kopeček, L., 2010, s. 20).

However, the proven division into right, center and left is problematic from today's perspective. As far as their interests and projects converge, it is difficult to speak of their true and clearly profiled ideological nature. Today, several left-wing parties in their programs report impulses symptomatic for liberal, i.e. center and even partly right-wing direction. This also applies inversely. "The inclusion of a political entity in the right-center-left spectrum is also hampered by the fact that many political parties behave differently in the pre-election and otherwise in the post-election or inter-election period, otherwise the political party behaves as governmental subject or opposition subject" S. – Gbúrová, M. – Dudinská, I., 2006, p. 101).

Also, Sartori (2005) argues that ideology is becoming a very beneficial and effective "camouflage" in today's world. And we often encounter fragments that are both ideological and oriented towards acquiring "prey". The difference between visible and invisible politics is described by Sartori in practical politics such as pragmatic negotiation can only be carried out under the veil of invisibility, while the visible political games, according to him, must continue with an ideological framework and are in fact only ideologically played to the public. In addition, Linz (2002) states, in contrast to the greater ability of opposition parties to formulate ideological principles, that political parties in government face a wide range of contradictory demands and responsibilities that further reduce their ability to defend the interests of their constituents. "Unlike the individual program policies, ideological-programmatic orientation thus tells much more about what the parties would like to be than what they really

are. Another thing, however, is that sometimes they do not have to tell us a lot about what they do when they come to government power" (Kopeček, L., 2007, p. 22).

Overall, Rybář (2011) considers that voter identification with his political party is rational because it saves time and reduces input costs. The electorate's political ideology saves spending and facilitates decision-making in elections. The alternative concept, coupled with the rational choice theory, explains that political ideologies are instruments that political parties adapt to the ideas of voters in order to get as many votes as possible. Thus, not ideologies are formed by political parties, but on the contrary, political parties with author's ideological concepts are utilitarian, they are merely an instrument on the way to government chairs. Novák (1997) has the opposite view. The ideological project may, on the other hand, be so cardinal that a party refuses to participate in power rather than violate its principle[1]. However, it is necessary to distinguish the ideological program from the everyday propaganda or tactics used by the parties.

In publication *"Political Man"* Seymour Martin Lipset also articulates an interesting thesis on the authoritarianism of the working class. Here, Lipset assumes that extremist movements and intolerant ideologies find incomparably more popular support among the popular strata than the rich classes in modern society. According to Lipset, research that followed Adorno's examination of authoritarian personality has shown that authoritarian tendencies decrease with increased education, social class, and earnings. Then political extremism and political intolerance have analogous social background to religious fundamentalism and religious intolerance. The susceptibility to authoritarianism is related to low levels of education, apathetic attitudes to politics, lack of links with other fields of activity, and the like. The fact that the lower strata have a tendency towards authoritarianism and extremism does not necessarily support such forces. They choose between the two solutions that seem to be the easiest for them (Novák, M., 1997).

Research of the ideological definition of political parties

While the value and political orientation of citizens or voters has a broad theoretical and methodological base and a sophisticated structure, in Slovakia several sociologists and political scientists have been involved in such research since the 1990s (Krivý, Gyarfášová, Macháček), practically no attention is paid to the value and ideological definition of political parties in Slovakia, apart from research of Czech political scientists working at Masaryk University in Brno (especially Vít Hloušek and Lubomír Kopeček, but also others). However, modern political science has been dealing with the typology of political parties for a long time. "Practically

[1] If we simplify it, the conservative political movement KDH in Slovakia is leaving the II. Dzurinda's government in 2006, because of disputes over contracts with Vatican and problems in the application of conscientious objection.

from the very beginning of the political party, we have encountered by labeling political parties" (Fiala, V., 2012, p. 126). The publication by Hloušek and Kopeček from 2010 deals with the origin, ideology and transformation of political parties in Western and Central Europe. Their monograph also prefers ideological and programming perspectives, and this approach (as the authors themselves admit) encounters several problems.

For some political actors, the ideological-programmatic aspect may not be essential (pragmatism). For the party's success, the charisma of leaders or ties to the business elite (the so-called oligarchs) may be more important. In addition, the programmatic and ideological "equipment" of the political parties of the post-socialist Central European area differs from traditionally identified parties and scientific outputs in the Euro-Atlantic area (in our view, the output of US party ideology, later on for various new issues and challenges – immigration, economic and financial crisis, Euroscepticism, anti-politics, anti-partyism and new methods of political marketing, through the use of the Internet and social networks to populist and extremist movements, the situation in postmodern times regarding party ideology is complicated in other Western countries civilization circuit). The problem in exploring the value-ideological orientation of the parties is ideological pragmatism – "a utilitarian attitude to an ideological orientation or a transnational party structure ..." (Hloušek, V. – Kopeček, L., 2010, p. 13).

The categorization and differentiation of individual types of political parties, which work with the ideological and political orientation of the parties, has been a matter of the past 40 years. Klaus von Beyme adds a systematic view in 1982, defining ten party families (referred to as spiritual families). In categorizing it proceeds evolutionarily and explores the genesis of the party, also emphasizing the initiating impulse why the parties are formed. It also emphasizes ideological definitions, i.e. common values and basic programming principles. Beyme (1985) sees associations with common values and norms in political parties that are able to be independent of the personality of a particular political party leader and thus become timelessly stable for the evaluation of political groupings. "Theories based on critical rationalism also admit that the political parties need concepts for their orientation. These should not be contradictory, but should be coordinated principles of measures based on partial ideas and not holistic utopias based on historical prophecies ... Many consider the party's program policies to be positive aspect and instrumentalized ideology without relevance to party activities as a negative aspect" (Beyme, K., 1985, p. 30).

Beyme is followed by Paul Lewis, who creates seven groups of political parties for Central and Eastern Europe – post-communists, social democrats, liberals and market-oriented conservatives, traditionalist conservatives, ethnic formation, agrarians, Christian Democrats and nationalists (Hloušek, V. – Kopeček, L., 2010). "Political practice shows that in addition to these basic party families, there are many other political parties in political practice: protest parties, business parties that are difficult to classify with ... party families" (Fiala, V., 2012, p. 125). For the construction of

party families, the approach of Gallagher, Maira and Laver (2005) is developed, which prefers three criteria: genetic origin, transnational linkages (transnational party groups) and program policies (socio-economic programs). Beyme's ideological approach is more flexible than that reflecting the policies of Hloušek and Kopeček (2010), as well as Mair and Mudde (1998).

This is due to the contrast between the pre-election program and the policy actually implemented, as well as the scope and sophistication of the programs of individual political groupings, as well as the adaptation of programs to the needs of election campaigns. But for Beyme and Mair and Mudde's sources, not only the existing literature on individual parties is important, but also the selective analysis of party materials, including programs and statements (ideological-program criterion). Mair and Mudde (1998) also emphasize the common origin of the parties, the historical circumstances of their formation, the long-term development, the election and access to governmental power. As far as the transnational approach is concerned, political parties often seek membership of such a structure for tactical-pragmatic reasons rather than for political belonging. "Unlike the classification of political parties on the basis of their common origin, classification based on ideology necessarily allows political parties to move from one category to another over time and also allows the researcher to group parties that might have formed in very different circumstances (e.g. Christian Democratic and Conservative side). Identifying such movement from one category to another over time is very important" (Mair, P. – Mudde, C., 1998, p. 225). Furthermore, Mair and Mudde (1998) believe that most of the relevant findings come from a combination of these approaches or "crossing" approaches using tabular outputs. Again, this approach is not entirely beyond the difficulty of such a classification, including the issue of determining how many party families need to be distinguished, and where the border between the families is located. Likewise, the only effective solution for this classification is still a sensitive approach to original concepts and approaches associated with initial categorization.

Investigating party ideologies is, according to Rybář (2003), quite complicated and there seems to be no satisfactory methodological approach to this research task. It does not consider the analysis of election programs or other programming documents satisfactory in this respect. The ideology of a political party, in addition to its programmatic intentions, also includes a kind of ethos that cannot be identified by election programs. The exploration of ideology is an examination of the party's ideological identity, i.e. what a political party is, and not what it does or projected to do. The usefulness of classifying parties into party families is that the "fraternal" parties identified in this way share a certain group political goal. The common goal reinforces their ideological identity. "Identification of solid party families can thus help in comparative examination of party system dynamics, identification of political party strategies and the conditions for promoting different types of public policy" (Rybář, M., 2003, p. 276). As Rybář (2003) further argues, political scientists agree on three criteria – the common origin of the parties, their self-assignment and the

similarity of the policies advocated by political parties. It also brings new factors that influence the ideological classification of the political party. Rybář speaks about so-called voluntarist factors with the free hand for the party leaders in the post-socialist space in the 1990s, where they could have personal sympathy for some reference parties in the Euro-Atlantic area. The opposite is disavowing any ideological direction and emphasizing one's own path. At a later stage with profiled political parties, new political groupings could be reliant on the choice of an ideology that was not represented in the system by any other relevant political force.

This issue requires constant updates and methodological corrections. The problem is inconsistent terminology, sometimes due to the ideological-theoretical approach of individual authors. "Political scientists must watch carefully not only what political parties and their representatives say about themselves, but above all how they behave in political practice. The contradiction of theory and practice today is a major problem of political party research, so contemporary political scientists cannot avoid a detailed analysis of everyday behavior and, in particular, political party decision-making in real politics" (Fiala, V., 2012, p. 127). In accordance with Rybář (2003), this may be mentioned voluntarist factor, when the leader or leaders of a new political party set the party's ideological-program base according to their own preference. Value and ideological profiling are, in a sense, classifying a political party into a party family, that is to say the same or a related type of ideological identity of a political entity.

Public policy and ideology

Although the post-modern era does not favor ideological stickers and ideologization, the totalitarian systems built on the ideological substrate show intensely transforming public administration according to the country's political representation. The totalitarian system is classified by a strong and branched state apparatus with numerous bureaucracies, with unlimited powers. The ruling political party creates (as a rule) its own party apparatus as the main organizational and management center of the life of society, and this apparatus grows with the state apparatus, and as a result the ruling party becomes a state party. The confluence of politics and the state is evident because the winning ideology claims to be a fixed dogma. The undemocratic system requires repressive elements, and the supervising administration, to order its people under strictest control, can regulate their existence even without the ideological coloring of the regime.

The paradox of the communist regimes known from the 20th century is that: with the successive transition from socialism and the establishment of a classless communist society, the state should die. This indicates that the authorities and officials should be less, the contrast was true. Liberal democracies are not lagging behind bureaucratization either, they justify the creation and functioning of public institutions, among others as guarantors, spreaders and holders of democratic

values. The pattern with the communist experiment is also explicit in that distinction between the official and the politician is no longer justified.

The difference between the elected political leader and the official is based on the particularity of the politician and the universality of the official. Once a political leader becomes an official representative of society, there is no point in distinguishing between a politician and an official. The Communists thus sought to break the gap between society and the state and establish ideological and political uniformity. In modern democracy, the distinction between the official and the politician is reflected between the official's administrative power and the executive or legislative powers of the politician. A politician can be an amateur, an official must be an expert. The selection of the official is done according to precise normatives, while the politician is elected.

Thus, in liberal democracies, amateurs can lead experts. The official knows what can be done, but he cannot make his own decisions. He must also maintain neutrality. A cop arrests a traitor, but who is the traitor? The answer gives a politician, not a cop. The politician needs the legitimacy that he gains in free elections, the official does not have such legitimacy, his job is to fulfill the imperatives received from politicians. The constitutions of the democratic states do not attach to any ideology, but political parties have consistently placed themselves in ideological directions for better differentiation (many times only formally). And it is the political parties involved in power.

In a simplified way, it is possible to signal how public administration is built according to the dominant ideology of political parties that participate in government or political regime. If we believe that ideology is "a reduced view of the world, because we cannot comprehend all the complexity of the world. So, you believe that the state is good – the state is bad – something like that. And then you will make some reform on this basis" (Drechsler, W., 2011, p. 17). One of the ideological criteria is the extent of the state – according to the minimal state[1] or a strong state, it is mostly possible to determine the urgency of the size of the public apparatus. Classical liberals strive for a minimal state, which means few offices and low powers of state authorities. Modern liberals are supporters of the welfare state, giving wider eventualities to bureaucracy. Exposed is the principle of federalism, according to which power is to be divided between central and local instances of state power, which is the support of liberals for decentralization. Conservatives associate stability

[1] "The only state that can be justified, according to Nozick, is a minimal state, is one that only cares about the security of its citizens, the protection of their property and freedom, but does not care about their social situation and material security. The subject of social justice is therefore irrelevant in his theory. According to Nozick, only the state that does not violate the absolute human rights of the individual, i.e. the so-called minimal state or state – night watchman. Any larger state is unjustified because if it collects taxes from its citizens for redistribution policy, it takes the individual (the taxpayer) part of his or her property, part of his work, hours of his life. In fact, the individual thus becomes a state property. Nozick claims that if we perceive an individual as a free and autonomous being, this cannot be accepted" (Blaha, Ľ., 2013a, p. 706).

and order with the functioning of historically established institutions. “A conservative state is needed to maintain order and a desirable social hierarchy. The function of the state is to maintain public order through its authority and clear and enforceable laws” (Prorok, V., 2012, p. 107).

Specific branches of conservatism include the so-called new right. The conservative new right supports a strong state and repression as an instrument for maintaining morality and order (restoration of the death penalty, the principle of three and enough, increasing the powers of the police). On the contrary, the liberal new right is committed to being a minimal state, because it regards the state as an instrument of coercion and unfreedom and, in any government, it has a negative impact on the life of individuality. “Evolutionary socialism (democratic) is now converging in many respects with modern liberalism ... in the political sphere, self-government and instruments of direct democracy are promoted ... equalization of the starting conditions is achieved through redistribution through fiscal policy within the welfare state” (Prorok, V., 2012, p. 111).

Political parties in the democratic system apply their own world-wide vision and the public administration institutions serve as components of the executive power. Therefore, it is obligatory to set them to correspond to the policy being adopted and to represent it at the same time. This can modify both their internal structure and external powers. This leads to shifting the line between party and career appointments to public offices. Career officials occupy primary political positions, and vice versa, there is party pressure to fill positions that were primarily perceived as civil service positions. There is bureaucratization of politics and politicization of bureaucracy. These negative tendencies, together with their latent non-democratic nature of the bureaucratic organization, are forcing both left and right ideologists to make efforts to curb its widespread impact.

For example, neo-Marxist Miliband accuses high-ranking civil servants of being conservatives. Despite the declared political neutrality, these officials are said to have the same education and social status as industrialists and business managers, so they are in a position to share their ideas, preliminary opinions and a comprehensive view of the world. Against the alternative of professing sympathy, for example for socialism, there are also regulations governing their recruitment and promotion to ensure their ideological rationality.

Another author, Zohal Hessami (2011), presents the reasons why right-wing or left-wing politicians in the public sector, with their ideology of governance, are prone to corruption. The first assumption is that right-wing parties are financed more through donations, entrepreneurship and other activities, so there is reason to believe that these payments support a strong degree of familiarity between entrepreneurs and politicians. Therefore, in a situation where bribes are offered by a company that regularly donates money to a party, right-wingers will be more reluctant to refuse a bribe or even report a crime because they do not want to risk future gifts to their party, Jeopardizing their electoral success and political career. In poor

countries, voters prefer left-wing groups, because the help of left-wing politicians is the only way for citizens to punish corrupt capitalists. However, with left-wing politicians, the public sector is expanding, opening up wider opportunities for corruption. Not to mention that the long-standing alternative to participate in governance paralyzes the human leftists who are subject to corruption.

On the opposite side of the political spectrum, the emergence of rational choice and the public choice theory of influences of the new right (neoliberalism, neo-conservativism). Niskanen argues that the bureaucracy is obscuring internal dynamics (basically selfish career interests) that leads to the strengthening of the state itself and its functions. The ability of appointed officials to dictate political priorities to elected politicians is an explanation of why the state is growing even under governments of extremely different ideological profiles.

The notion that bureaucrats are "by nature" social democrats has serious consequences for the new right, as it reinforces the intention of the new right-inspired governments to push the "frontiers of state" back. The right and left blame themselves in conflict for bureaucracy, but the complexity of public administration is overwhelmed by ideological harassment, overlapping all sections of society, and must therefore be dealt with inter-disciplinarily at the scientific level.

Conclusion

Does it make sense in the postmodern and media world to examine the ideological level of political groupings separately? For the universal evaluation of political parties, there is almost a common understanding of the prominent part of the political science community that the reflection of the ideological and programmatic profiling of political parties is now an integral part of a comprehensive view of political entities. The theoretical insights convince us that the meaning of values and world-view constructions is not surpassed, even if the ideology is over-profited. At the same time, values are perceived much more abstractly by the layman, but they also have a positive connotation. Ideological movements, which are also based on values, are perceived mostly negatively. They are simplified and unilaterally explored, but social sciences (especially political philosophy and political science) seek to clarify the scientific approach or unmask various ideological currents. They are becoming more comprehensible to society and could be the subject of some public debate.

The power of ideology on public institutions in liberal democracy cannot be glorified or downplayed today. The institutions have been built on a value basis and are undergoing a permanent transformation that we are not aware of because of the pace of time and the rotation of election cycles. The individual ideological elements and constructs left by political party ideologues are cascade in public administration as tree rings and help trace the superiority of specific approaches, but this is not dominant in managerial, organizational, marketing and other approaches.

At the time of writing this study (September 2019) the eminent American political scientist Fareed Zakaria wrote in a commentary for The Washington Post: "Today we live in a new ideological era, defined by the difference between openness and closeness, between people who accept a world of greater openness in trade, technology and migration, and those who want more barriers, protection and constraints. Future political parties are likely to be formed on the basis of this division".

Bibliography:

ABRAHÁM, S. – GÁL, E. – KANOVSKÝ, M. – NOVOSÁD, F. 2010. Spor bez konca: o liberalizme, náboženstve a hodnotách. Bratislava: Kritika a Kontext, 2010. 129 s. ISBN 978-80-970578-4-8.

ABRAHÁM, S. 2012. Resetované Slovensko: Čistá teória vs. politická prax. Bratislava: Kalligram, 2012. 288 s. ISBN 978-80-8101-625-7.

ACHTERHUIS, H. 2002. Politika dobrých úmyslů. Brno: Barrister a Principal, 2002. 119 s. ISBN 80-85947-78-1.

AIKEN, D. H. 1956. The Age of Ideology. New York: Mentor Books, 1956. 274 s. ISBN 978-04-5162-063-7.

ARON, R. 1993. Demokracie a totalitarizmus. Praha: Atlantis, 1993. 224 s. ISBN 80-7108-064-0.

BALÍK, S. – KUBÁT, M. 2012. Teorie a praxe nedemokratických režimů. Praha: Dokořán, 2012. 215 s. ISBN 978-80-7363-266-3.

BALL, T. – DAGGER, R. 2006. Political Ideologies and the Democratic Ideal. New York: Pearson Education, 2006. 318 s. ISBN 0-321-39015-6.

BEYME, V. K. 1985. Political parties in Western Democracies. Aldershot: Gower, 1985. 444 s. ISBN 978-05-6600-570-1.

BLAHA, Ľ. 2013. John Rawls a Robert Nozick: návrat zmluvných teórií. In NOVOSÁD, F. – SMREKOVÁ, D. (eds.) 2013. Dejiny sociálneho a politického myslenia. Bratislava: Kalligram, 2013. ISBN 978-80-8101-679-0, s. 690-714.

BRITANNICA.COM. 2014. Ideology. In Britannica.com [online]. 2014. [cit. 2019-07-29]. Dostupné na internete: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/281943/ideology>.

BUZALKA, J. 2012. Slovenská ideológia a kríza. Bratislava: Kalligram, 2012. 200 s. ISBN 978-80-8101-616-5.

CAPLAN, B. 2010. Mýtus racionálního voliče. Proč v demokracii vítězí špatná politika. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. 388 s. ISBN 978-80-7422-056-2.

CIRNER, M. – POLAČKOVÁ, A. 2012. Ideologie jako součást politicko-administrativních korelací ve veřejném aparátu. In MMK 2012. Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky [elektronický zdroj]. 2012. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Hradec Králové: Magnanimitas, 2012. ISBN 978-80-905243-3-0. CD-ROM, s. 1358-1363.

ČERNÝ, K. 2012. Svět politického islámu. Politické probuzení Blízkého východu. Praha: NLN, 2012. 600 s. ISBN 978-80-7422-166-8.

DAHL, A. R. 1963. Modern Political Analysis. New Jersey: Prentice-Hall, 1963. 118 s. ISBN 272-02-1901-8. Library of Congress Catalog Card No.: 63-11092.
DIATKA, C. 2005. O etike a hodnotách. Nitra: UKF, 2005. 158 s. ISBN 80-8050-822-4.
DICTIONARY.COM. 2014. Ideology. In Dictionary.com [online]. 2014. [cit. 2019-08-28]. Dostupné na internete: <http://dictionary.reference.com/browse/ideology?s=t&path=/>.
DIJK, VAN A. T. 2002. Political discourse and ideology. In UBALDINA, C. – RIBAS, M. (eds.) 2002. Anàlisi del discurs polític [online]. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. IULA, 2002. pp. 15-34. [cit. 2019-08-27]. Dostupné na internete: <http://englishdepartmentcocody.unblog.fr/files/2010/11/politicaldiscourseandideology.pdf>.
DRECHSLER, W. 2011. Public Administration in Times of Crisis. In KATTEL, R. – MIKULOWSKI, W. – GUY PETERS, B. (eds.) 2011. Public Administration in Times of Crisis. Bratislava: NISPAcee, 2011. ISBN 978-80-89013-56-2, s. 15-25.
DUDINSKÁ, I. a kol. 2012. Politologické penzum. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2012. 134 s. ISBN 978-80-555-0590-9.
DUPKALA, R. 2001. "Koniec ideológií" v kontexte historicistických koncepcií filozofie dejín. In GBÚROVÁ, M. (ed.) 2001. Ideológie na prahu III. tisícročia. Prešov: FF PU, 2001. ISBN 80-8068-043-4, s. 84-90.
DŽUPKOVÁ, H. 2011. Miesto a funkcia ideológie v kontextoch etiky a politiky. In GLUCHMAN, V. (ed.) 2011. Etika a politika. Prešov: FF PU, 2011. ISBN 978-80-555-0266-3, s. 155-166.
EATWELL, R. 1993. Ideologies: Approaches and Trends. In EATWELL, R. – WRIGHT, A. (eds.) 1993. Contemporary Political Ideologies. London: Pinter Publishers, 1993. ISBN 0-86187-096-4, s. 1-22.
FEDERICO, M. CH. 2009. How People Organize Their Political Attitudes: The Roles of Ideology, Expertise, and Evaluative Motivation. In American Psychological Association [online]. 2009. [cit. 2019-08-08]. Dostupné na internete: <http://www.apa.org/science/about/psa/2009/09/sci-brief.aspx>.
FIALA, P. – STRMISKA, M. 1998. Teorie politických stran. Brno: Barrister & Principal, 1998. 263 s. ISBN 80-85947-31-5.
FIALA, V. a kol. 2012. Politické strany Afriky, Asie a Latinské Ameriky: Rysy politického stranictví. Brno: CDK, 390 s. ISBN 978-80-7325-299-1.
FREEDEN, M. 2003. Ideology. A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2003. 160 s. ISBN 978-0-19-280281-1.
FTOREK, J. 2010. Public relations a politika. Kdo a jak řídí naše osudy s našim souhlasem. Praha: Grada Publishing, 2010. 192 s. ISBN 978-80-247-3376-0.
FUKUYAMA, F. 2002. Konec dějin a poslední člověk. Praha: Rybka Publishers, 2002. 379 s. ISBN 80-86182-27-4.
GAEDE, E. A. 1983. Politics and Ethics. Machiavelli to Niebuhr. New York: University Press of America, 1983. 155 s. ISBN 0-8191-3603-4.
GALLAGHER, M. – MAIR, P. – LAVER, M. (eds.) 2005. Representative Government in Modern Europe. Boston: McGraw Hill, 2005. 352 s. ISBN 0-07-297706-X.

GÁNDHÍ, K. M. 1989. Môj experiment s pravdou. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1989. 456 s. ISBN 80-220-0259-3.

GEFFERT, R. 2006. Ideológie v politickom živote (5) – Klasifikácia ideologických konceptov z axiologického hľadiska In E-polis.cz [online]. 2006. ISSN 1801-1438, [cit. 2019-08-12]. Dostupné na internete: <http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/157-ideologie-v-politickom-zivote-5-klasifikacia-ideologickych-konceptov-z-axiologickeho-hladiska.html>.

GEFFERT, R. 2008. Ideológie ako integrálna súčasť (verejno)politického života na Slovensku. In KRÁĽOVÁ, Ľ. (ed.) 2008. Genéza a tvorba verejnej politiky na Slovensku. Prešov: KM-Systém, 2008. ISBN 978-80-85357-06-6, s. 82-106.

GIDDENS, A. 2005. Sociologie. Praha: Argo, 2005. 595 s. ISBN 80-7203-124-4.

GORBAČOV, M. – IKEDA, D. 2009. Morálne úvahy o 20. storočí. Gorbačov a Ikeda o budhizme a komunizme. Bratislava: Balneotherma, 2009. 179 s. ISBN 978-80-970156-2-6.

GREGOR, M. 2011. Politika a ekonomie: úvod do ekonomických analýz politiky. In NOVÁK. M. et al. 2011. Úvod do studia politiky. Praha: SLON, 2011. ISBN 978-80-7419-052-0, s. 254-278.

HARROTUNIAN, D. H. 1988. Things Seen and Unseen. Discourse and Ideology in Tokugawa Nativism. Chicago: The University of Chicago Press, 1988. 494 s. ISBN 0-226-31707-2.

HESSAMI, Z. On the Link Between Government Ideology and Corruption in the Public Sector. Isnie [online]. 15/11/2011 [cit. 2019-09-03]. Dostupné na: <http://extranet.isnie.org/uploads/isnie2011/hessami.pdf>.

HEYWOOD, A. 2008a. Politické ideologie. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008. 362 s. ISBN 978-80-7380-137-3.

HEYWOOD, A. 2008b. Politologie. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008. 537 s. ISBN 978-80-7380-115-1.

HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L. 2010. Politické strany. Původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě. Praha: Grada publishing, 2010. 320 s. ISBN 978-80-247-3192-6.

HOLZER, J. – BALÍK, S. 2007. Postkomunistické nedemokratické režimy: studie k proměnám politické teorie v posttranzitivním čase. Brno: CDK, 2007. 223 s. ISBN 978-80-7325-128-4.

JANDA, K. – BERRY, M. J. – GOLDMAN, J. – HUFF, E. 1998. Výzva demokracie. Systém vlády v USA. Praha: SLON, 1998. 423 s. ISBN 80-85850-54-0.

JOST, T. J. – FEDERICO, M. CH. – NAPIER, L. J. 2009. Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities. In Annual Review of Psychology [online]. 2009. Vol. 60. pp. 307–337. [cit. 2019-08-29]. Dostupné na internete: <https://apps.cla.umn.edu/directory/items/publication/304535.pdf>.

KATUNINEC, M. 2007. Hodnotová demokracia a občianska zodpovednosť. Trnava: Dobrá kniha, 2007. 107 s. ISBN 978-80-7141-582-4.

KATUNINEC, M. 2010. Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu. Bratislava: VEDA, 2010. 449 s. ISBN 978-80-224-1125-7.

KLÍMA, M. 2003. Volby a politické strany v moderních demokraciích. Praha: Radix, 2003. 276 s. ISBN 80-86031-13-6.

KONDRLA, P. 2010. Hodnoty a postmoderna. Bratislava: IRIS, 2010. 124 s. ISBN 978-80-89256-50-1.

KREJČÍ, O. 2004. Politická psychologie. Praha: Ekopress, 2004. 319 s. ISBN 80-86119-84-X.

KYSELA, J. 2011. Politika a právo: úvod do ústavního práva. In NOVÁK. M. et al. 2011. Úvod do studia politiky. Praha: SLON, 2011. ISBN 978-80-7419-052-0, s. 173-202.

LINHART, J. 1983. Odraz, tvořivost a ideologie. In Rozpravy Československé akademie věd. Praha: Academia, 1983. ročník 93, číslo 2. ISSN 0069-2301.

LINZ, J. J. 2002. Parties in Contemporary Democracies: Problems and Paradoxes. In GUNTHER, R. – MONTERO, R. J. – LINZ, J. J. (eds.) 2002. Political Parties. Old Concepts and New Challenges. Oxford: Oxford University Press, 2002. ISBN 0-19-829669-X, s. 291-317.

MADLEŇÁK, T. 2012. Regionálna diferenciácia volebného správania na Slovensku (1998-2010). Bratislava: VEDA, 2012. 238 s. ISBN 978-80-224-1231-5.

MAIR, P. – MUDDE, C. 1998. The Party Family and Its Study. In Annual Review of Political Science [online]. roč. 1, číslo 1, 1998, s. 211-229. [cit. 2019-08-09].1998. Dostupné na: <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=cas_mudde.>.

MANNHEIM, K. 1991. Ideologie a utopie. Bratislava: Archa, 1991. 360 s. ISBN 80-7115-022-3.

MARX, K. – ENGELS, F. 1961. Nemecká ideológia. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo Politickej literatúry, 1961. Prameň: MARX, K. – ENGELS, F. 1976. O ateizme, náboženstve a cirkvi. Bratislava: Pravda, 1976. 480 s. ISBN 75-088-76.

MICHNIK, A. 2006. Zlosť a hanba, smútok a hrdosť. Bratislava: Kalligram, 2006. 368 s. ISBN 80-7149-891-2.

MILLER, D. et al. 2003. Blackwellova encyklopedie politického myšlení. Brno: Barrister & Principal, 2003. 560 s. ISBN 80-85947-56-0.

NEUBAUER, Z. 2006. Státověda a teorie politiky. Praha: SLON, 2006. 359 s. ISBN 80-86429-51-2.

NOVÁK, M. 1997. Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia. Praha: SLON, 1997. 275 s. ISBN 80-85850-22-2.

ORWELL, G. 2007a. 1984. Bratislava: Slovart, 2007. 254 s. ISBN 978-80-8085-453-9.

ORWELL, G. 2007b. Zvieracia farma. Bratislava: Slovart, 2007. 102 s. ISBN 978-80-8085-298-6.

OSYKOVÁ, L. 2012. Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR. Bratislava: VEDA, 2012. 274 s. ISBN 978-80-224-1228-5.

OXFORD DICTIONARIES. 2014. Value. In Oxforddictionaries.com [online]. 2014. [cit. 2019-08-29]. Dostupné na internete: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/value>.

PLAMENATZ, J. P. 1963. Man and Society. New York: McGraw-Hill, 1963. 472 s. ISBN 978-11-355-4848-3.

POLAČKOVÁ, A. 2013. Percepcia ideológie v koncepciách vybraných autorov. In OLOŠTIAK, M. – CHOVANEC, M. (eds.) 2013. 8. študentská vedecká konferencia. Zborník plných príspevkov [online]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013. ISBN 978-80-555-0770-5, s. 440-446. [cit. 2019-08-29]. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak4/subor/Polackova.pdf>.

PROROK, V. 2012. Tvorba rozhodování a analýza v politice. Praha: Grada Publishing, 2012. 192 s. ISBN 978-80-247-4179-6.

ROHAN, R. 1968. Politické strany. Marxistické a nemarxistické pojetí. Praha: Svoboda, 1968. 300 s. NO ISBN. 66/203-21-8.6.

ROSŮLEK, P. 2012. Populizmus – prehliadaná ideológia? In Politické vedy [online]. roč. 15, č. 1, 2012. ISSN 1338 – 5623, s. 162 – 178. [cit. 2019-08-29]. Dostupné na internete: <http://www.fpvmv.umb.sk/userfiles/file/1_2012/rosulek(1).pdf>.

RYBÁŘ, M. 2003. Stranícke rodiny a prípad Slovenska: Niekoľko teoretických poznámok. In Politologický časopis [online]. roč. 10, číslo 3, 2003. ISSN 1805-9503, s. 275-281. [cit. 2019-08-09]. Dostupné na internete: <http://www.politologickycasopis.cz/userfiles/file/2003/3/2003-3-5-Ryb%E2%80%A0%C5%BCStranick%C4%81%20rodiny%20a%20p%C5%BC%C2%B0pad%20Slovenska.pdf>.

RYBÁŘ, M. 2011. Politické strany a stranícke systémy. Úvod do ich štúdia. Bratislava : UK, 2011. 68 s. ISBN 978-80-223-2992-7.

SARTORI, G. 2005. Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu. Brno: CDK, 2005. 467 s. ISBN 80-7325-062-4.

SCHWARZMANTEL, J. 2008. Ideology and Politics. London: SAGE Publications, 2008. 198 s. ISBN 978-1-4129-1972-2.

SIČÁKOVÁ-BEBLAVÁ, E., ONDRUŠOVÁ, D., KLIMOVSKÝ, D., JACKO, T. Teoretické aspekty politicko-administratívnych vzťahov. Bratislava: Adin, 2010. 104 s. ISBN 978-80-89244-79-9.

SKOVAJSA, M. 2011. Politika a filosofie: úvod do politické filosofie. In NOVÁK. M. et al. 2011. Úvod do studia politiky. Praha: SLON, 2011. ISBN 978-80-7419-052-0, s. 76-125.

STANKIEWICZ, J. W. 2006. Hledání politické filosofie. Ideologie na sklonku dvacátého století. Brno: CDK, 2006. 463 s. ISBN 80-7325-086-1.

STERNHELL, Z. Fascist Ideology. s. 6. Prameň: MYERS, R. B. 2013. Nejčistší rasa. Jak Severokorejci vidí sami sebe a proč je důležité to vědět. Praha: Ideál, 2013. 236 s. ISBN 978-1-933633-91-6.

STRMISKA, M. – HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L. – CHYTILEK, R. 2005. Politické strany moderní Evropy. Praha: Portál, 2005. 728 s. ISBN 80-7367-038-0.

SURMÁNEK, Š. – GBÚROVÁ, M. – DUDINSKÁ, I. 2006. Politológia (vybrané kapitoly). Prešov: Slovacontact, 2006. 251 s. ISBN 80-88876-17-6.

ŠARADÍN, P. 2001. Historické proměny pojmu ideologie. Brno: CDK, 2001. 136 s. ISBN 80-85959-94-1.
TOCQUEVILLE, A. 2012. Demokracie v Americe. Praha: LEDA, 2012. 788 s. ISBN 978-80-7335-269-1.
TÓTH, R. 2007. Politické strany. Bratislava: SMARAGD, 2007. 128 s. ISBN 978-80-89063-19-2.
WIATR, J. J. 1968. Zánik ideológie? Problémy politiky a ideológie v súčasnom svete. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968. 171 s. ISBN 75-025-68.
YOURDICTIONARY.COM. 2014. Ideology Examples. In Yourdictionary.com [online]. 2014. [cit. 2019-08-30]. Dostupné na internete: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/281943/ideology>.
ŽIZEK, S. 2011. Jednou jako tragedie, podruhé jako fraška. Praha: Rybka Publishers, 2011. 247 s. ISBN 978-80-87067-25-3.

ROBERT ALBERSKI
The University of Wroclaw (The Republic of Poland)

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE RESEARCH OF POLITICAL SYSTEMS. TOOLKIT FOR RESEARCHING THE POLITICAL ADVERTISEMENT

The main goal of this report is to depict modern toolkits used in researching nowadays political advertisement. It is a significant issue both from theoretical and practical point of view. Nowadays more and more researches about modern day political advertisement have interdisciplinary character, however systematical approach still give us a chance to integrate the obtained results and show multi-layered relations, that describe this complex phenomenon. In this article I will concentrate on three analytical approaches, that in my opinion, can open new perspectives in researches about different ways of political communication, including political advertisement: the actor-network theory (ANT), the methodology of corpus linguistics and semiometry. However, I will start my report from describing basic terminology connected to the subject, determinants of nowadays political advertisement and also, I will present a brief history of the "political" Internet in Poland.

For this report I affirm after Mariusz Kolczyński [2012: 33], that political advertisement is a form of nonpersonal, fully controlled and mostly payed way of presenting and supporting candidates, political parties, programs or ideas by a specified political broadcaster. It's one of the techniques of political marketing, which, especially during election period, is supposed to rise the support for the presented politician or political party. Advertising is a tool for creating political image, which consist: *intellectual or affectional interpretation of a person or an object additionally conditioned by the personal characterization of the individual recipient, in whose mind that image emerge (it's about emotions, established attitude, guiding ideas)* [Sears, Huddy, Jervis, 2008: 47-48]. We have to remember that this image is not accurate or full of details, it's mostly imaginary then real and it refers to speeches, action, behavior, presence and relations with other participants of political life.

Political advertisement has an informative and a persuasive function. The informative function is used to show who the candidate is, what are his/her views, which political party he represents, and what's program they have. The persuasive function is to lead the voters to desired behavior, mostly for an active support of the candidate or political party, e.g. by voting for them in the election. The use of political advertisement give political actors many measurable advantages, which are e.g. the opportunity to reach high number of receivers that are geographically scattered, the ability to influence the receiver of the advertisement, the opportunity to use the advertisement repeatedly, to use it to build long-term market messages, and also the ability to use it in many different mediums. What's important, there is

a relatively good way to measure the effectiveness of the used political advertisement – increase in the political support, which is measured by the number of votes received by the party or the candidate.

Traits of nowadays political advertisement

Political advertisement is as old as politics. Wherever there is a rivalry for power, the case of clear political message for real and potential supporters have fundamental meaning.

Picture 1. *Electoral slogan written on a stone slab, found in Pompeii. It says: "Please, choose Elvio Sabino, a builder of a worthy state, a good man".*

Source: https://dzieje.pl/rozmaitosci/hasla-wyborcze-odnaleziono-w-pompejach [access: 23.08.2019].

Nowadays political advertisement concentrates on three main ways of communicating. First of them is the oldest one and includes all traditional printed

materials like: flyers, posters, ad banners, billboards and press. However, this type of political advertisement seems to lose its importance due to high costs, problem with reaching the targeted groups, issues with the measurement of its effectiveness, financial and law restrictions putted on the competing political parties and finally their vulnerability for political aggression towards political opponents (see picture 2). Despite those weaknesses, the printed political advertisement is still used in election campaigns, especially in general election. It is used to create an image, to build marque, to mobilize supporters and also helps to reach older voters in small towns and countryside. This type of advertisement can be used in campaigns to discredit political opponents.

Picture 2. *Lech Kaczynski damaged billboard during the presidential election campaign in 2005. Sprayed sign says: "Politycy do kostnicy" (play on words, which means "Politicians to the morgue").*

Source: https://nto.pl/trzeba-zniszczyc-konkurenta/ga/4025479/zd/5741587 (access: 23.08.2019)

Second way of political advertisement communication is the usage of electronic media (auditive and audiovisual advertisements). Historically speaking, radio was first "political" electronic medium, including advertisement, therein also political advertisement. Right before the start of II World War, in 1938, incomes from radio commercial where higher than those in newspapers. The importance of radio as a carrier of political advertisement increased after II World War. Nowadays commercial spots, interviews with politics, political debates in radio stations are important ways of communication used in political advertisement.

Radio supremacy as a lead source of political advertisement was short-lived and has ended on the 26th of September 1960. On that day first televised political debate between two candidates in USA presidential campaign – John F. Kennedy and Richard Nixon took place. After people who listened the debate in the radio

choose Nixon as a winner, when people who watched it on TV chose Kennedy. Kennedy's victory in the presidential election was also a big win for television, which started a half century supremacy of television as a lead source for political advertisement. This supremacy was even more seen 20 years after Kennedy's victory with the creation of CNN station in Atlanta, which broadcasted news round the clock.

Picture 3. *"Billboard's war" before local election in 2018. On the left Civic Platform (PO) poster ("PiS took millions and wants to be unpunished"), on the right Law and Justice (PiS) reply ("PiS took millions from thieves and gave them to children").*

Source: https://dziennikzachodni.pl/pis-wzial-miliony-ruszyla-plakatowa-kampania-wyborcza-wideo-zdjecia/ar/ 13422006 (access: 23.08.2019) and https://doradztwomedialne.pl/blog/ruszyla-kampania-samorzadowa-oceniamy-szanse-ugrupowan (access: 23.08.2019)

Electronic media allowed to reach high number of receivers with the same message. The contact between a politician and a voter was however one sided and not personal, but its reach magnitude is incomparable with printed way of communication. The advantages of radio are, without doubt, high availability and ease of use, high geographical and demographical selection and relatively low costs. The weakness of the radio political advertisement is that it appeals only to one of human senses and because of that it doesn't require the same level of awareness as advertisement in television. In radio ads we also have the case of unstable advertisement coverage.

Television appeals to many senses of human body and ad spots in television combine pictures, sound and movement. Thanks to that it very easily gains the attention of advertisement receiver and have high ranks. Weakness of this medium is high cost of the advertisement, high number of other advertisements and – like in the case of radio – unstable advertisement coverage [Kotler, Armstrong, Saunders, Wong, 2002: 863]. Despite the development of social media, political advertisement in radio and television are the most effective ways of reaching supporters.

In a research conducted between 2015 and 2016 within "Politics Preferences" team we analyzed the influence of TV political advertisement on citizens decision. Nationwide sample in Poland was chosen by stratified sampling (926 people). The strata separating were voivodeships (N=16). The variables controlling the quantity were gender, age and place of living (city-countryside). The research was conducted using the questionnaire structured interview method.

Table 1. *The quantitative and percentage distribution of responses to the question "Television election ads presented during the last presidential campaign increased my knowledge about running candidates" in several electorates in the first round of presidential elections in 2015.*

Candidates		Definitely NOT	Probably NOT	No opinion	Probably YES	Definitely YES	Total
Andrzej Duda	amount	30	64	48	50	23	**215**
	percentage	14,0	29,8	22,3	23,3	10,7	100,0
Bronisław Komorowski	amount	72	99	43	58	8	**280**
	percentage	25,7	35,4	15,4	20,7	2,9	100,0
Paweł Kukiz	amount	25	39	18	24	6	**112**
	percentage	22,3	34,8	16,1	21,4	5,4	100,0
Other Candidate	amount	30	37	29	26	12	**134**
	percentage	22,4	27,6	21,6	19,4	9,0	100,0
I did not vote/ I don't remember	amount	46	41	57	34	7	**185**
	percentage	24,9	22,2	30,8	18,4	3,8	100,0

Source: Own studies.

As seen from the data in table 1, Andrzej Duda supporters drew their knowledge about candidates from TV election ads (jointly 34% responses were "definitely yes" and "probably yes"), but even in these group more than 43% answered negatively. On the other side were Bolesław Komorowski supporters (61,1% replies "definitely not" and "probably not" against 23,6% "definitely yes" and "probably yes"). The highest number of undecideds was in the group that did not vote in the election.

Similar trends can be observed in the political parties' supporters during 2015 general election (see table 2). Supporters of Law and Justice (PiS) mostly gain their knowledge about candidates for president from TV political ads (jointly 36,2% "definitely yes" and "probably yes" answers). Then there were supporters of Kukiz'15 (28,9%), Civic Platform (26,7%), people who did not vote (25,3%), Polish People's

Party supporters (25%), United Left (20,9%), other parties (20,6%) and Modern (13,8%). The last group more often gave negative answers (74,2% "definitely not" and "probably not" replies). Almost 1/3 of asked people (32,9%), that did not vote in the election choose the "no opinion" answer.

Table 2. *The quantitative and percentage distribution of responses to the question "Television election ads presented during the last presidential campaign increased my knowledge about running candidates" in several electorates in the 2015 Sejm elections.*

Parties and coalitions		Definitely NOT	Probably NOT	No opinion	Probably YES	Definitely YES	Total
United Left Coalition	amount	18	23	12	11	3	**67**
	percentage	26,9	34,3	17,9	16,4	4,5	100,0
Kukiz '15	amount	21	26	17	21	5	**90**
	percentage	23,3	28,9	18,9	23,3	5,6	100,0
Ryszard Petru's Modern	amount	20	23	7	8	0	**58**
	percentage	34,5	39,7	12,1	13,8	0,0	100,0
Civic Platform	amount	44	75	32	48	7	**206**
	percentage	21,4	36,4	15,5	23,3	3,4	100,0
Polish People's Party	amount	9	12	12	8	3	**44**
	percentage	20,5	27,3	27,3	18,2	6,8	100,0
Law and Justice	amount	32	51	44	52	20	**199**
	percentage	16,1	25,6	22,1	26,1	10,1	100,0
Other committee	amount	28	30	15	12	7	**92**
	percentage	30,4	32,6	16,3	13,0	7,6	100,0
I did not vote/ I don't remember	amount	31	40	56	32	11	**170**
	percentage	18,2	23,5	32,9	18,8	6,5	100,0

Source: Own studies.

Table 3. *The quantitative and percentage distribution of responses to the question "Television election ads presented during the last presidential campaign increased my knowledge of running candidates" in the context of declared political opinion.*

Declared political opinion		Definitely NOT	Probably NOT	No opinion	Probably YES	Definitely YES	Total
Left	amount	51	65	32	29	10	**187**
	percentage	27,3	34,8	17,1	15,5	5,3	100,0
Center	amount	37	66	34	46	6	**189**
	percentage	19,6	34,9	18,0	24,3	3,2	100,0
Right	amount	69	86	63	68	27	**313**
	percentage	22,0	27,5	20,1	21,7	8,6	100,0
I don't know/ I can't say	amount	46	63	66	49	13	**237**
	percentage	19,4	26,6	27,8	20,7	5,5	100,0

Source: Own studies.

According to the data gathered in table 3, drawing knowledge from TV political advertisement are mostly interviewees with right-wing views (30,3% of responses

"definitely yes" and "probably yes"). In the group of people with left-wing views it was only 20,8%. However, the opposite was for negative answers – 62,1% of interviewees with left-wing views replied, "definitely not" and "probably not". 49,5% of negative answers were from people with right -wing views.

According to the data from table 4, the oldest group of interviewees (65 and more) draw their knowledge about candidates from TV political advertisements. Among them the most people answered positively to this question (30,6%). It's also the only group were less than 50% of replies were negative (47% of the oldest interviewees answered, "definitely not" and "probably not"). What's interesting the second group with relatively high number of positive answers was in group of 18-24 years old (30,5%), however 53,3% of their answers were negative. However, age – despite the expectations – was not a factor that diversified the replies.

Table 4. *The quantitative and percentage distribution of responses to the question "Television election ads presented during the last presidential campaign have increased my knowledge of running candidates" by age.*

Age		Definitely NOT	Probably NOT	No opinion	Probably YES	Definitely YES	Total
18-24	amount	20	36	17	27	5	**105**
	percentage	19,0	34,3	16,2	25,7	4,8	100,0
25-34	amount	47	45	47	35	8	**182**
	percentage	25,8	24,7	25,8	19,2	4,4	100,0
35-44	amount	31	57	37	31	7	**163**
	percentage	19,0	35,0	22,7	19,0	4,3	100,0
45-54	amount	34	44	22	30	12	**142**
	percentage	23,9	31,0	15,5	21,1	8,5	100,0
55-64	amount	38	51	34	36	5	**164**
	percentage	23,2	31,1	20,7	22,0	3,0	100,0
65 and more	amount	33	47	38	33	19	**170**
	percentage	19,4	27,6	22,4	19,4	11,2	100,0

Source: Own studies.

In this research we also ask if the TV political advertisement aired during last general election have increased the knowledge of the interviewees about competing political parties. 5,9% of people replied, "definitely yes", 19,8% "probably yes", 31,8% "probably not" 20,3% "definitely not" and also 20,3% had "no opinion". Considering political preferences, declared political views and social-demographic features, the array of replies was similar to the question considering presidential election.

A detailed analysis of this part of research was published by Agata Olszanecka-Marmola [2016:18] and she indicates that: *conducted research confirmed, that TV political advertisement is a source of information for some group of voters (…). In presidential election as well as in general election TV political advertisement increased knowledge about the message sender to the interviewees.* However, *interviewees, that admit that political ads gave them knowledge about candidates competing in*

presidential election also declared, that ads from the next campaign extended their knowledge about the subjects competing in general election.

Third way of communicating, thanks to which political advertisement has grown fast, is Internet, especially social media. In the 90. web was used in electoral campaigns. However, the biggest breakout was with the rise of social media like Facebook (developed in 2004), Youtube (started in 2005) and Twitter (established in 2006), Instagram (developed in 2010). In USA 2008 presidential election social media have a big role in Barack Obamas victory.

The are many advantages of Internet that are useful in political advertisement. One of it is the ability to reach many different groups of supporters, which are hard to reach in other ways. Internet also enables usage of different ways of communicating (e.g. websites, blogs, social media posts, active discussion groups) thanks to which it blurs the differences between classic advertisement and e.g. information or commentary. It also enables a two-way interaction between a politician and his supporter. Finally, usage of Internet advertisement is much cheaper especially then ads in television. Also, in some way Internet force the usage of many kinds of media. For the message to be seen, it must put in attractive way, which requires the proper usage of sound, pictures, written and spoken words. Thanks to social media political advertisement creators are not bounded by the location of the advertisement and to costly airtime. But the most important advantage of the Internet it's the possibility of properly "addressing" the message – proper messages are reaching properly selected receivers.

Picture 4. *Patryk Jaki's Facebook page, one of the most active users of social media among Polish politician during the European Parliament election in 2019.*

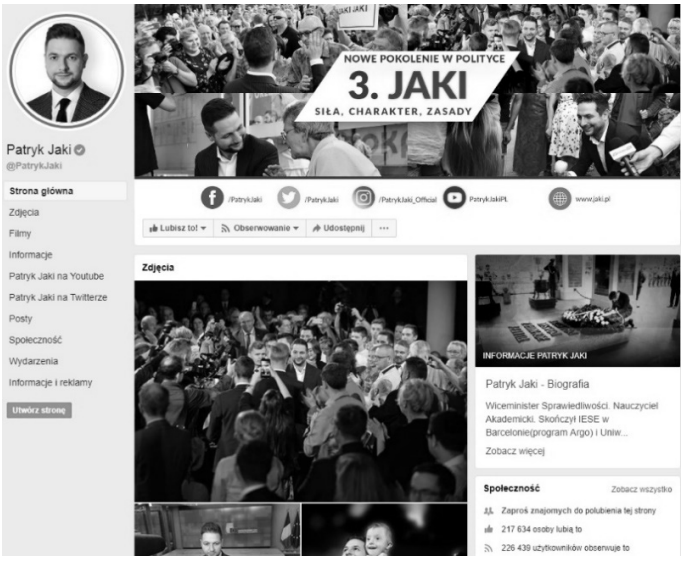

Source: https://piotrokulski.pl/marketing-polityczny-w-internecie/ [access 25.08.2019]

Internet in election campaigns in Poland

First time Internet was used as a way of political communication in Poland during 1997 general election campaign. At that time first websites of electoral committees shown up, but they weren't visually attractive. Victor of this election – "Solidarity" Electoral Action (Akcja Wyborcza "Solidarność" – AWS) did not have a "central" website – there were only sites for individual regions. First special electoral news websites appeared (e.g. www.wybory97.pl) [Żurawski, 2010: 126].

During 1998 local election National Electoral Commission (Państwowa Komisja Wyborcza – PKW) for the first time allowed district electoral commissions to use a special IT system to support vote counting. Two years later, among 12 candidates competing during presidential election, only 2 did not have their own website. Also, Andrzej Olechowski and Jan Łopuszański used web to raise funds for their respective campaigns [Nowina Konopka, 2008: 178-179].

However, the biggest breakthrough in using Internet as a way of communication in electoral campaign was during on 2001 general election. Candidates from many different political parties, including leaders, had their own websites, on which audio-visual materials and photos were put. For the first time on a wider scale the web capability for a two-way communication with supporters was used. In chats, organized by popular website, the most important politicians from left and right participated: Leszek Miller, Andrzej Olechowski, Jarosław Kaczyński, Jerzy Buzek [Żurawski 2010; 137]. Four years later in both 2005 general and presidential elections took place. During them new features were used: integrated websites, which allowed to went to different thematic pages and other candidates websites, simple "platform" game promoting one of the candidates during presidential election campaign, chats and discussion forums, which allowed a direct contact between candidate and his supporters. In the same time first blogs written by politician started to show, however they did not have a major role during those campaigns.

In 2007 an early general election took place. Despite the fact that from previous campaign only a short period of time had passed, polish Internet had changed in meaningful way. In 2005-2007 access to web highly improved and the number of users rose to 15 million people. YouTube, established in 2005, gained a great popularity and two years later was used by lesser known candidates to find their supporters. Also, a polish social media nasza-klasa.pl gained more and popularity that time and thank to it many new Internet users had a contact with social media platform for the first time. However, during 2007 general election campaign full capabilities of the web were not used. It's worth to mention that Law and Justice (PiS) as a first political party had a live coverage on the Internet of its Warsaw party convection. Also, the number of websites promoting candidates had risen and were used not only to give information about the politician but also to build his political image and marque. Agnieszka Szczudlińska-Kanoś [2008:75] indicated that at the time: *in polish electoral campaigns rather unusual were affiliate programs consisting of promoting*

websites of colleagues from the same political party, making barter exchanges of political banners or website addresses of other candidates. During 2007 general election first cooperation of political parties with internet "trolls" took place and also first hacker attacks on some political parties' websites [Stasiak, 2009].

Picture 5. *Civic Platform's website during general election in 2005.*

Source: https://web.archive.org/web/20050926133734/http://www.platforma.org/ [access: 25.09.2019].

During 2011 general election campaign an attempt to use social media on larger scale was made, but the beginnings were not very effective. Polish politicians realized, that social media had a big role in Barack Obama's first victory during USA presidential election, however they lacked spirit or interesting ideas to use them. Law and Justice Facebook page to the time of election had only 6K fans, and only 2K followers on Twitter [Kawik, 2011a]. Except that the party created a special website for its supporters: myPis.pl, on which video materials, analyses, trivia were put, and they also had a discussion forum (see picture 6). Few politicians of this party were very active on this site: Adam Hofman, Mariusz Kamiński, Mariusz Błaszczak, Ryszard Czarnecki [Biskup, 2012: 122].

Picture 6. *Main page of myPiS.pl portal during general election in 2011.*

.

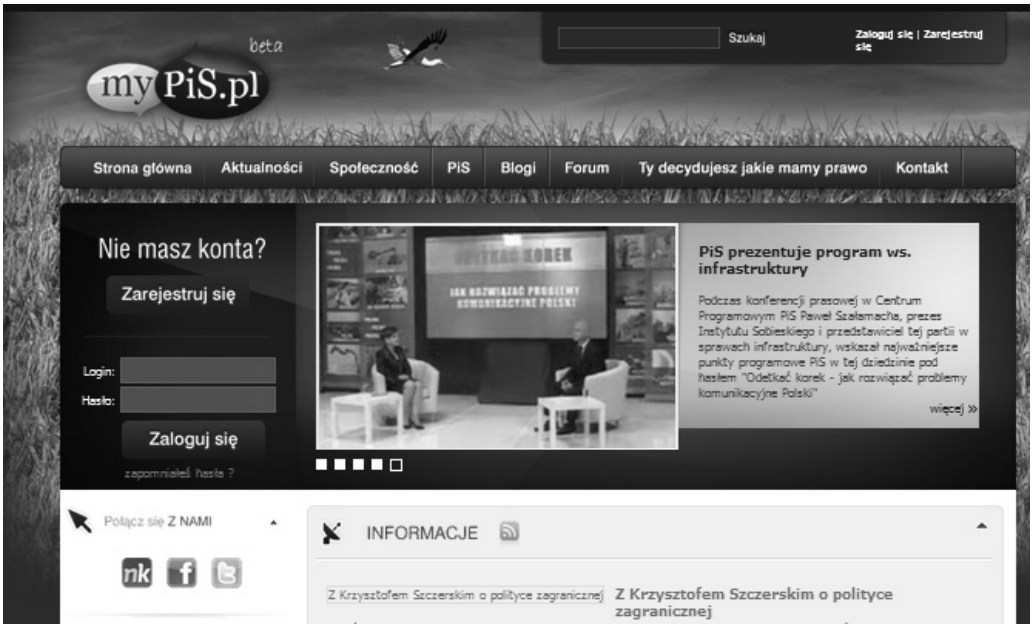

Source: https://web.archive.org/web/20110923190434/http://mypis.pl/ [access: 25.09.2019].

During 2011 electoral campaign Civic Platform (PO) also used different social media: Facebook, Twitter, Nasza Klasa (English translation: Our Class), YouTube and Flickr. Facebook page with references to candidates' profiles played a key role in the campaign with about 18K followers. Civic Platform's Twitter account had more followers than Law and Justice one – about 3K. PO leader Donald Tusk ran a videoblog with regular updates on YouTube [Kawik 2011b]. Very active during general election campaign was Radosław Sikorski in that time Minister of Foreign Affairs, whose activity in social media: *generated in August 2011 more than 20% of press publication about him* [Seklecka, 2012: 213].

High activity in traditional web and social media had also two small political parties – New Right (Nowa Prawica) and Palikot's Movement (Ruch Palikota). For their leaders (Janusz Korwin-Mikke and Janusz Palikot) Internet was the main way of political communication, thanks to which, they could get around limitations put by traditional media. What's interesting: *comparing two electoral committees (…) from the point of view of data available on the Internet, it has to be admitted, that in every aspect Janusz Korwin-Mikke's New Right prevails. New Right's leader Facbook page has more fans (78K), YouTube channel had more videos with over 100K views (however during last electoral campaign they only have at least few thousand views), website nowaprawica.org.pl was higher in the Alexa ranks and Janusz Korwin-Mikke*

alone was searched on Google in September 2011 over 60K times (Janusz Palikot – only 50K times) [Batorski, Nagraba, Zając, Zbieranek, 2012: 62].

Picture 7. *"Modern" website during general election in 2015.*

Source: https://web.archive.org/web/20151015214303/http://nowoczesna.org/ [access: 25.09.2019].

Picture 8. *Kukiz'15 committee website during general election in 2015.*

Source: https://web.archive.org/web/20151026121011/https://ruchkukiza.pl/

During 2015 presidential and general elections Internet was one of the stages of political competition and campaign that took place in the virtual world had a huge influence on the elections results. M. Nowina Konopka [2015:97] indicates that: *Andrzej Duda won by difference of 518 316 votes (PKW), that belong to different social-demographic groups. However, he had the highest support in group of voters*

of age 60 and more, where small number of them use Internet. Those data deny the hypothesis posed by many columnists, that Andrzej Duda victory was thanks to the campaign on the Internet (…). According to data it seems reasonable to say that the younger of candidates (participating in the second phase of presidential election) won on social media. Is because his messages were more often commented, shared and liked.

Before general election all main political parties had modified and modernized their websites. Website respected the rules of Responsive Web Design, which means they are scaling to the device on which they are being viewed. New big graphics have been put and information available on the main page were reduced (see pictures 7 and 8). Websites allowed for an easier access to social media, where most of candidates were presented.

Table 5. *Social Media political parties used during 2015 general election campaign.*

Social Media	PO	PiS	PSL	United Left	Modern	Together	KORWIN
Facebook	+	+	+	+	+	+	+
Twitter	+	+	+	+	+	+	+
Google+	+	+	+	+	-	+	+
Instagram	+	+	-	+	+	+	+
YouTube	+	+	+	+	+	+	+
nk.pl	+	+	+	-	-	-	-
Pinterest	+	-	-	-	-	-	-
Flickr	+	-	-	-	-	-	-
Livestream	-	+	-	-	-	-	-

Source: M. Bodys, 2016: 168.

There is no doubt that between two main political parties, Law and Justice has used the potential of social media much better. In years 2011-2015 number of their followers on Facebook increased 20 times, from 6K to 124K. In case of Civic Platform, it was much smaller number from 18K in 2011 to 77K in 2015. On Twitter Civic Platform maintained advantage. In 2015 this party account on Twitter had 44K followers, when Law and Justice account – 39K. Jarosław Kaczyński political party YouTube channel in 2015 had 3,7K subscribes, when Civic Platform had only 1,7K [Zieliński, 2018: 166].

In the mentioned earlier research, conducted between 2015 and 2016 we also asked, if information posted by the political parties during last election on their social media pages have impact on the interviewee's decision. More than half of them replied negatively (26,1% ", 27% "probably not"), every fourth answered positively (7,7% "definitely yes", 18,1% "probably yes") and 21,1% had no opinion.

Table 6. *The quantitative and percentage distribution of responses to the question "Information published by parties in recent elections on their social media profiles had an impact on my decision in recent parliamentary elections" in several electorates in the first round of presidential elections in 2015.*

Candidates		Definitely NOT	Probably NOT	No opinion	Probably YES	Definitely YES	Total
Andrzej Duda	amount	60	63	37	38	17	**215**
	percentage	27,9	29,3	17,2	17,7	7,9	100,0
Bronisław Komorowski	amount	82	86	45	45	22	**280**
	percentage	29,3	30,7	16,1	16,1	7,9	100,0
Paweł Kukiz	amount	22	28	22	28	12	**112**
	percentage	19,6	25,0	19,6	25,0	10,7	100,0
Other Candidate	amount	27	37	39	20	11	**134**
	percentage	20,1	27,6	29,1	14,9	8,2	100,0
I did not vote/ I don't remember	amount	51	36	52	37	9	**185**
	percentage	27,6	19,5	28,1	20,0	4,9	100,0

Source: Own studies.

Table 7. *The quantitative and percentage distribution of responses to the question "Information published by parties in recent elections on their social media profiles had an impact on my decision in the last parliamentary elections" in several electorates in the 2015 Sejm elections.*

Parties and coalitions		Definitely NOT	Probably NOT	No opinion	Probably YES	Definitely YES	Total
United Left Coalition	amount	21	20	10	10	6	**67**
	percentage	31,3	29,9	14,9	14,9	9,0	100,0
VEC Kukiz '15	amount	21	18	14	26	11	**90**
	percentage	23,3	20,0	15,6	28,9	12,2	100,0
Ryszard Petru's Modern	amount	14	18	12	11	3	**58**
	percentage	24,1	31,0	20,7	19,0	5,2	100,0
Civic Platform	amount	55	68	30	38	15	**206**
	percentage	26,7	33,0	14,6	18,4	7,3	100,0
Polish People's Party	amount	11	13	12	7	1	**44**
	percentage	25,0	29,5	27,3	15,9	2,3	100,0
Law and Justice	amount	56	49	40	37	17	**199**
	percentage	28,1	24,6	20,1	18,6	8,5	100,0
Other committee	amount	17	22	23	20	10	**92**
	percentage	18,5	23,9	25,0	21,7	10,9	100,0
I did not vote/ I don't remember	amount	47	42	54	19	8	**170**
	percentage	27,6	24,7	31,8	11,2	4,7	100,0

Source: Own study.

In table 6 distribution of replies to the question in each group of supporters was shown from the first phase of presidential campaign. The most susceptible on social media influence were Paweł Kukiz supporters. In this group more than 35%

replied positively (10,7 “definitely yes” and 25% “probably yes”), opposite opinion had more than 44% people of this group (25% “probably not” and 19,6% “definitely not”). Supporters of two strongest candidates – Bronisław Komorowski and Andrzej Duda – were the most resilient to the influence of social media. Civic Platform candidate supports replied in more than 60% negatively and in the case of Law and Justice candidate it was 57% of interviewees. Positively answered 24% of Bronisław Komorowski supporters and 25,6% of Andrzej Duda. The most undecided group were the supporters of other candidates (more than 29% had no opinion) and no-voters – more than 28%.

Similarly, to the presidential election, supporters of Kukiz’15 declared they were susceptible to the political advertisement posted in social medias – based on the question in the questionnaire more than 40% of this group replied positively. The highest number of negative answers gave supports of United Left – 61,2% and Civic Platform – 59,7%.

Data from table 8 indicates, that accuracy of social media influence depends on the declared right- or left-wing political view of the interviewee. More susceptible to social media seem to be right-wing supports. In these groups 28,8% of replies were positive and 50,2% negative. 23,5 % of left-wing supporters answered, “definitely yes” and “probably yes” – “definitely not” and “probably not” 58,2% of them. People with center point of political views are closer to the right- wing supporters – 26,5% positive replies and 51,9% negative.

Table 8. *Quantitative and percentage distribution of answers to the question “Information published by parties in recent elections on their social media profiles had an impact on my decision in the last parliamentary elections” in the context of declared political opinion.*

Declared political opinion		Definitely NOT	Probably NOT	No opinion	Probably YES	Definitely YES	Total
Left	amount	50	60	33	30	14	**187**
	percentage	26,7	32,1	17,6	16,0	7,5	100,0
Center	amount	37	61	41	34	16	**189**
	percentage	19,6	32,3	21,7	18,0	8,5	100,0
Right	amount	86	71	66	65	25	**313**
	percentage	27,5	22,7	21,1	20,8	8,0	100,0
I don’t know/ I can’t say	amount	69	58	55	39	16	**237**
	percentage	29,1	24,5	23,2	16,5	6,8	100,0

Source: Own studies.

Table 9 presents the distribution of answers for the question of social media influence on the electoral decision. Worth noticing are responses in the group of the youngest (age 18-24) and oldest (age 65 and more) interviewees. In the first group 40% of surveyed gave positive answer to this question. This is also the only group were more than 10% of interviewees replied, “definitely yes”. 42,8% of the

youngest group of interviewees gave negative answer. However, the oldest group of respondents – as one would expect – were resilient on the influence of social media. About 20% of this group replies were positive, negative – more than 61%.

Table 9. *The quantitative and percentage distribution of responses to the question "Information published by parties in recent elections on their social media profiles influenced my decision in recent parliamentary elections" by age.*

Age		Definitely NOT	Probably NOT	No opinion	Probably YES	Definitely YES	Total
18-24	amount	14	31	18	29	13	**105**
	percentage	13,3	29,5	17,1	27,6	12,4	100,0
25-34	amount	32	46	48	40	16	**182**
	percentage	17,6	25,3	26,4	22,0	8,8	100,0
35-44	amount	38	50	37	28	10	**163**
	percentage	23,3	30,7	22,7	17,2	6,1	100,0
45-54	amount	35	45	32	21	9	**142**
	percentage	24,6	31,7	22,5	14,8	6,3	100,0
55-64	amount	53	43	28	30	10	**164**
	percentage	32,3	26,2	17,1	18,3	6,1	100,0
65 and more	amount	70	35	32	20	13	**170**
	percentage	41,2	20,6	18,8	11,8	7,6	100,0

Source: Own studies.

In the questionnaire used in the described research was also a question about the credibility of political parties' pages in social media. We asked the interviewees to replied to this statement: "social media pages of political parties are reliable source of information about party actions". Only 4,6% of them replied "definitely yes", "probably yes" – 17,7%, probably not – 24,7%, "definitely not" – 17,7% and about 35,3% of people had "no opinion". In this case age was also the differentiating factor of surveyed views (see table 10).

In the youngest group of interviewees credibility rank of political parties' pages was the highest – 33,3% of them replied "definitely yes" and "probably yes". Opposite opinion had 41,9% of surveyed of age 18-24. However, it has to be indicated, that the lowest number of negative replies about the credibility of political party's social media pages was in the slightly older group (age 25-34) – it was 35,7% of their replies. The oldest group of interviewees gave 52,4% negative replies ("definitely not" and "probably not") and only 13,6% gave a positive one ("definitely yes" and probably "yes").

According to the shown date, we have to agree to the view, that: *results of the described research indicate, that social media are an important way of electoral communication, but not the most important one (…) Because of their still growing popularity and systematic gain of rights to vote by next groups of young people, for whom social media are a natural way of communicating, from election to election number of voters using social media (and treating it as a reliable source of information)*

will be rising. That means that their influence on the election results or perception of political actors could be higher [Bodys, 2016: 179].

Table 10. *The quantitative and percentage distribution of responses to the question "Profiles in social media of political parties are a reliable source of information on party activities" by age.*

Age		Definitely NOT	Probably NOT	No opinion	Probably YES	Definitely YES	Total
18-24	amount	16	28	26	25	10	**105**
	percentage	15,2	26,7	24,8	23,8	9,5	100,0
25-34	amount	26	39	68	40	9	**182**
	percentage	14,3	21,4	37,4	22,0	4,9	100,0
35-44	amount	20	45	60	27	11	**163**
	percentage	12,3	27,6	36,8	16,6	6,7	100,0
45-54	amount	32	31	49	28	2	**142**
	percentage	22,5	21,8	34,5	19,7	1,4	100,0
55-64	amount	27	39	66	25	7	**164**
	percentage	16,5	23,8	40,2	15,2	4,3	100,0
65 and more	amount	43	46	58	19	4	**170**
	percentage	25,3	27,1	34,1	11,2	2,4	100,0

Source: Own studies.

According to the researches from the end of 2018, 28M of Poles use Internet and the number of users on computers or laptops and mobile devices are almost the same (respectively 23,3M and 23,4M). The five domains used by the most users (of all devices) are: google.pl – reach among internet users 85,5%, google.com (78,1%), facebook.com (75,5%), youtube.com (70,2%), allegro.pl (63,3%) [Liczba Internautów..., 2018]. In this situation there is no doubt that in next electoral campaigns websites and social media will be one of the main ways of political communication. Which means that new research approaches are required, which will keep up with the development of new technics to influence voters – internet users.

Actor-network theory (ANT) as a tool in researching web political advertisement

Actor-network theory (ANT) is a theoretical – methodological concept that came from constructivism. The theory was created by Michel Callon, John Law and most importantly Bruno Latour, French anthropologist, philosopher and sociologist. Detailed description of this theory is not the subject of this report especially with so many publications about it [np. Latour, 2009; Latour, 2010, Latour, 2011; Abriszewski, 2012]. However, it is important to mention that ANT is less a theory and more a way of learning about reality. The main element of examining reality is a so-called actant, a factor that influences other factors. An actant can be a human, but also can a non-human factor (e.g. things, ideas, institutions). Actants affect each other, creating an actor-network structure. As K. Abriszewski describes it: [2007: 115-

116], *ANT is more or mainly interested in the process of creating and strengthening (or weakening) the network then describing the network as some "object".*

The actor-network theory can be useful as a methodological base for empirical research in many social sciences researches [Wróblewski, 2011; Stasik 2015]. Mateusz Zieliński in his work *Civilization changes and new ways of political activities in 2015 general election* try to use it in politological research. For the need of researching politicians' activities in social media during general election, including also advertising material, M. Zieliński created a special software (coded in Python), that used available open source projects connected to gathering and analyzing data from social media (in case of this research – Facebook and Twitter). Author improved and expanded those scripts, adding i.e. additional search parameters [Zieliński, 2018; 172-173].

According to the quoted research, activities of future Members of Parliament (MP) in social media was quite high, however it varied in different election committees (see table 11). Facebook was the most used platform for political advertisement. Social media were mostly used by candidates from the new election committees: Modern (Nowoczesna) and Kukiz'15.

Table 11. *The usage of social media by each election committee in general election.*

Election committee	MP	MP-FB	% FB	MP-TT	% TT
EC Law and Justice (PiS)	235	180	76,6	94	40,0
EC Civic Platform (PO)	138	115	83,3	83	60,1
EC Polish People's Party (PSL)	16	11	68,8	11	68,8
VEC Kukiz'15	42	36	85,7	22	52,4
EC Modern (Nowoczesna)	28	26	92,9	23	82,1
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-FB –number of candidates, elected as MPs that have a Facebook profile, % FB – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Facebook profile, MP-TT – number of candidates, elected as MPs that have a Twitter account; % TT – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Twitter account;					

Source: Zieliński, 2018, 174.

Candidates for MPs during general election campaign posted on Facebook 17 781 information about different things. The most active ones were candidates from victorious Law and Justice (PiS). They publish 7835 posts, so more than 44% of them all. It means that each of180 candidates to the Parliament published about 43 posts a day. On the other side of the scale are candidates from Polish People's Party (PSL) – 409 post (2,3% of all). It means that all of the party candidates elected in the general election posted during campaign about 37 posts. Members of Civic Platform (PO), that also were elected as MPs posted 31% of all, candidates of Kukiz '15 almost 13% and from Modern – 9,7% [Zieliński, 2018: 175-176].

On Twitter candidates that were elected as MPs posted 10 157 tweets. PiS candidates posted 41,2% of all, PO – 35,2%, Modern – 11,9%, Kukiz'15 – 7,5%, PSL – 4,2% [Zieliński, 2018: 176].

However, as M. Zieliński indicate [2018: 177], *general number of all information posted in researched social medias does not depict actual level of commitment by politicians of each electoral committee, because of the difference in posted information. Jacek Świat holds a record of posting 228 Facebook posts in 30 days. Statistically is more than 7 a day! For comparison 16 candidates (11 from Law and Justice electoral committee) despite having an official Facebook page, did not write a single post. On Twitter, Jarosław Gowin was the most active one posting in one month 368 original tweets, so in average more than 12 a day. 36 politicians (19 from Law and Justice electoral committee) did not write a single tweet despite having a Twitter account.*

It must emphasize that software used by M. Zieliński have much bigger capabilities than gathering "statistical" data describing activity in social media. Usage of ANT theory assumptions enable us to trace interactions connected with publishing certain information, including political advertisement. Analyzing watched candidates Facebook pages, 1,5 million of different interactions were identified (likes, commentaries, shares). Those type of indicators gave different view of electoral committees' activities and the influential range of advertisements promoting candidates. As an example, candidates of VEC Kukiz'15 that posted 13% of all posts on FB, generated more than 34% of all interactions, that is more than 0,5 billion of likes, commentaries and shares. Counting only the last one, more than 40% of all shares were the information from Kukiz'15 candidates. In case of Twitter there were less interactions – more than 85K of likes, shares and replies. The highest potential on Twitter belongs to PiS candidates, which had 57% of all interactions and 64% of shares [Zieliński, 2018: 184-185].

Analyzing the data about activities in social media also allows to identify the most important actors, that work as key "hubs" in relying information during electoral campaign (see table 12 and 13).

Table 12. *Candidates elected as MPs in 2015, that have the highest reactions number on Facebook*.

L.P.	Name and Surname	Election committee	Number of reactions	% of all
1.	Paweł Kukiz	Kukiz'15	479 027	30,12
2.	Ryszard Petru	Modern	261 684	16,45
3.	Beata Szydło	Law and Justice	150 015	9,43
4.	Ewa Kopacz	Civic Platform	53 173	3,34
5.	Rafał Trzaskowski	Civic Platform	20 925	1,32

Source: Zieliński, 2018: 188.

The obtained data indicate that during the general election campaign in 2015, the most important actor posting information on Facebook was Paweł Kukiz. He received more 370K of likes and his posts were shared around 71K times, which is important in

increasing the range of political advertisement messages and around 33K commentaries [Zieliński, 2018: 188]. Fifth one this list, in 2015 PO candidate for a MP, nowadays president of Warsaw Rafał Trzaskowski generated about 23 times less interactions than Paweł Kukiz.

Table 13. *Candidates elected as MPs in 2015, that have the highest reactions number on Twitter*.

L.P.	Name and Surname	Election committee	Number of reactions	% of all
1.	Beata Szydło	Law and Justice	9 894	11,55
2.	Ryszard Petru	Modern	9 840	11,49
3.	Jarosław Gowin	Law and Justice	5 667	6,62
4.	Joachim Brudziński	Law and Justice	5 521	6,45
5.	Tomasz Siemoniak	Civic Platform	3 653	4,27

Source: Zieliński, 2018: 188.

In case of Twitter the differences between candidates that evoke the highest number of interactions are not as big as in case of Facebook. However, as depicted by data in table 13, Beata Szydło and Ryszard Petru generate more than fifth interactions on Twitter.

Thanks to the actor-network theory we can verify few detailed hypotheses about social media activities of politicians and political parties. As an example, M. Zieliński verified 5 hypotheses related to traits like: age and gender of the candidate, his or her education, parliament experience and the size of their election districts. Regarding the case of candidates age M. Zieliński assumed that: *according to the conceptions of "translation of goals" and "felicity conditions" understood as a set of conditions, which fulfillment allows to establish new heterogeneous network,* and a following relation exists: *the younger the candidate is, the more probable is that during his general election campaign he actively used social media accounts.*

Table 14. *The usage of Facebook by age groups of candidates elected as MPs*.

Age	MP	MP-FB	% FB	AV-FB	SD-FB
21-29	17	17	100,0	50,65	27,02
30-39	79	68	86,1	49,19	29,29
40-49	112	90	80,4	54,89	39,06
50-59	149	119	79,9	43,08	38,37
60-69	95	66	69,5	45,64	43,41
70-79	8	8	100,0	62,00	30,98
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-FB –number of candidates, elected as MPs that have a Facebook profile, % FB – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Facebook profile, AV-FB – average of posted posts, SD-FB – standard deviation from average number of posts.					

Source: Zieliński, 2018: 196.

Conducted analysis with the usage of univariate logistic regression and qualitative analysis confirmed hypothesis about the existence of *a relation between age and odds of having and actively using researched social medias. The older the candidate was, the probability of him having a social media account was lower and his usage of them was different* [Zieliński, 2018: 247].

Table 15. *The usage of Twitter by age groups of candidates elected as MPs.*

Age	MP	MP-TT	% TT	AV-TT	SD-TT
21-29	17	13	76,5	9,00	15,78
30-39	79	52	65,8	46,96	58,79
40-49	112	71	63,4	60,94	77,87
50-59	149	61	40,9	33,79	55,97
60-69	95	34	35,8	31,82	45,03
70-79	8	2	25,0	64,00	48,00
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-TT – number of candidates, elected as MPs that have a Twitter account; % TT – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Twitter account;, AV-TT – average of posted tweets, SD-TT – standard deviation from average number of tweets.					

Source: Zieliński, 2018: 196.

Next variable tested by the author of described research was the gender of the candidate. It was assumed by the author of the research that: *there is a relation between gender and the probability of having a Facebook or/and Twitter account by the candidate and how he or she is using them: women more often have and use social media* [Zieliński, 2018: 234]. In creating this hypothesis M. Zieliński point out to the part of M. Latour normative deliberations, in which he refers to the ideas of heterogenic innovations that allows to include into the collective discriminated and excluded actors. Internet gives an opportunity to overcome the dominating paradigm, that limit (or exclude) people by their specific worldviews, sexual orientation or gender. Advertisement on the Internet gives the female candidates in general election a chance of overcoming the limitations connected with sexuality and specified norms of attractiveness and allows to concentrate on the essential political message addressed to the potential supporters [Zieliński, 2018: 240].

Table 16. *The usage of Facebook and gender of the candidates elected as MPs*.

Gender	MP	MP-FB	% FB	AV-FB	SD-FB
Women	125	104	83,2	52,79	41,86
Man	335	264	78,8	46,56	35,86
MP– number of candidates that was elected as MPs, MP-FB –number of candidates, elected as MPs that have a Facebook profile, % FB – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Facebook profile, AV-FB –average of posted posts, SD-FB – standard deviation from average number of posts					

Source: Zieliński, 2018: 238.

Table 17. *The usage of Twitter and gender of the candidates elected as MPs*.

Gender	MP	MP-TT	% TT	AV-TT	SD-TT
Women	125	65	52,0	39,03	55,86
Man	335	168	50,1	45,36	65,59
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-TT – number of candidates, elected as MPs that have a Twitter account; % TT – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Twitter account;, AV-TT – average of posted tweets, SD-TT – standard deviation from average number of tweets.					

Source: Zieliński, 2018: 238.

According to the data from tables 16 and 17, the relation between gender and odds of having accounts in researched social medias and how they are used was correct only in case of Facebook. Female candidates more often had a Facebook page and post information on it [Zieliński, 2018: 248]. As M. Zieliński states: *odds of the man candidate having a Twitter profile is 7% less from odds of a female candidate having one* [Zieliński 2018: 235].

Table 18. *The usage of Facebook and education level of the candidates elected as MPs*

Education	MP	MP-FB	% FB	AV-FB	SD-FB
Professional	2	2	100,0	33,50	32,50
Secondary	35	26	74,3	47,31	52,75
Higher	364	293	80,5	47,82	36,83
Ph. D.	43	34	79,1	58,53	35,11
Associate professor	7	4	57,1	37,50	13,35
Professor	9	9	100,0	36,89	21,81
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-FB –number of candidates, elected as MPs that have a Facebook profile, % FB – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Facebook profile, AV-FB –average of posted posts, SD-FB – standard deviation from average number of posts					

Source: Zieliński, 2018: 207.

Next tested hypothesis refers to B. Latour's conception that points out the relation between innovative heterogenic network and scientific potential of actors interested in introducing innovations. On this basis was assumed that: *the higher level of education of the politician, the bigger the probability of him having and actively using social media accounts* [Zieliński 2018: 204]. However according to the data from table 18 and 19 this hypothesis seems incorrect. The biggest issue of the research was the structure of researched society, in which people with higher education are dominating. Candidates less educated on one site and candidates having higher

degree and academic title on the other one was small percentage of candidates for MPs. As determined by M. Zieliński, in reference to Facebook: *with the increase of candidate level of education the probability of him having a Facebook page increases by 11%* and in reference to Twitter the probability of him having a Twitter account increases by 3% [Zieliński 2018: 204-205].

Table 19. *The usage of Twitter and education of the candidates elected as MPs*.

Education	MP	MP-TT	% TT	AV-TT	SD-TT
Professional	2	0	0,0	0,00	0,00
Secondary	35	13	37,1	28,85	28,33
Higher	364	190	52,2	42,06	61,71
Ph. D.	43	25	58,1	68,16	82,64
Associate professor	7	3	42,9	18,67	12,50
Professor	9	2	22,2	15,00	14,00
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-TT – number of candidates, elected as MPs that have a Twitter account; % TT – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Twitter account;, AV-TT – average of posted tweets, SD-TT – standard deviation from average number of tweets.					

Source: Zieliński, 2018: 207.

ANT theory assumptions indicate, that every innovation – in economy, politics, social and also in technology or science – forge a network of actors to defend it [Latour 2010: 2002]. So, if advertisement and other political actions on the Internet are innovations are beneficial mostly for actors already in these networks then it can be assumed that because of their experiences they will effectively use it. From this way of thinking came next hypothesis that was verified in described research: *the longer parliament practice, the higher probability of candidate having and actively using social media accounts* [Zieliński 2018: 216].

Table 20. *The usage of Facebook and parliamentary experience of the candidates elected as MPs.*

Number of cadencies	MP	MP-FB	% FB	AV-FB	SD-FB
0	195	162	83,1	52,18	36,26
1	61	57	93,4	46,04	36,68
2	65	55	84,6	45,84	40,76
3	93	61	65,6	43,41	36,08
4	32	22	68,8	46,91	43,20
5 and more	14	11	78,6	45,73	40,89
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-FB – number of candidates, elected as MPs that have a Facebook profile, % FB – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Facebook profile, ŚR-FB –average of posted posts, SD-FB – standard deviation from average number of posts					

Source: Zieliński, 2018: 219.

Table 21. *The usage of Twitter and parliamentary experience of the candidates elected as MPs.*

Number of cadencies	MP	MP-TT	% TT	AVGR-TT	SD-TT
0	195	99	50,8	47,48	68,03
1	61	36	59,0	27,22	43,28
2	65	40	61,5	42,13	53,44
3	93	42	45,2	47,83	75,60
4	32	11	34,4	39,82	40,74
5 and more	14	5	35,7	68,80	52,59
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-TT – number of candidates, elected as MPs that have a Twitter account; % TT – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Twitter account;, AV-TT – average of posted tweets, SD-TT – standard deviation from average number of tweets.					

Source: Zieliński, 2018: 219.

Research conducted during the 2015 general election verified this hypothesis as incorrect. Some indicators even indicate reverse relation. As determined by M. Zieliński [2018: 216]: *the higher the parliament experience of the candidate for MP (for each cadency) the odds of him having a Facebook page decrease by 21%* and also: *the higher the parliament experience of the MP candidate (for each cadency) the odds of him having a Twitter account decrease by 11%.* It must be assumed that at least first of mentioned observation have significant statistic value. However, two major factors had an impact on the obtained results. First, high number of researched candidates did not have a parliament experience (more than 42%), second, candidates experiences counted by the number of cadencies is correlated to candidates age (the force of the correlation can be assumed as medium). This indicate that this hypothesis should be verified in other researches.

Table 22. *The usage of Facebook and the number of people allowed to vote in electoral districts where candidates elected as MPs were starting.*

Number of people allowed to vote	MP	MP-FB	% FB	AV-FB	SD-FB
Less than 500K.	7	6	85,7	31,17	19,78
500K – 600K.	77	61	79,2	53,77	39,42
600K-700K	86	69	80,2	43,83	27,46
700K -800K	82	68	82,9	42,68	34,56
800K – 900K	86	65	75,6	48,52	32,15
900K – 1M	86	71	82,6	47,63	36,48
1M – 1,1M	16	11	68,8	31,55	36,05
More than 1,1M	20	17	85,0	88,53	68,78
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-TT – number of candidates, elected as MPs that have a Twitter account; % TT – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Twitter account;, AV-TT – average of posted tweets, SD-TT – standard deviation from average number of tweets.					

Source: Zieliński, 2018: 229.

Last hypothesis researched by M. Zieliński indicate, based on one of ANT theory assumptions about the locality of heterogenic network, that: *the higher the number of voters allowed to vote in the electoral district the probability of candidate having and actively using social medias account is higher* [Zieliński, 2018: 225].

Table 23. *The usage of Twitter and the number of people allowed to vote in electoral districts where candidates elected as MPs were starting.*

Number of people allowed to vote	MP	MP-TT	% TT	AV-TT	SD-TT
Less than 500K.	7	4	57,1	28,00	28,71
500K – 600K.	77	32	41,6	41,22	66,33
600K-700K	86	44	51,2	35,86	43,56
700K -800K	82	34	41,5	41,09	51,96
800K – 900K	86	54	62,8	46,06	70,66
900K – 1M	86	42	48,8	41,95	68,33
1M – 1,1M	16	8	50,0	54,38	73,81
More than 1,1M	20	15	75,0	71,13	73,88
MP – number of candidates that was elected as MPs, MP-TT – number of candidates, elected as MPs that have a Twitter account; % TT – proportion of candidates that were elected as MPs and have a Twitter account;, AV-TT – average of posted tweets, SD-TT – standard deviation from average number of tweets.					

Source: Zieliński, 2018: 229.

As shown by data from tables 22 and 23, this hypothesis was also verified as incorrect [Zieliński 2018: 225-226]. Only a low, positive relation between the number of voters allowed to vote in the electoral district and the number of tweets and posts published by each district candidates could be observed.

In conclusion, ANT theory is a positive inspirational theory for researching the significance of modern network, including social medias and information posted on them for the ways of political rivalries and in the long-term evolution of political systems. M. Zieliński [2018:258] indicates that information posted in social media are connected with relatively stable network of information thanks to two factors: technological, created by software, rules and protocols, which manage the flow of information within a specific network and between networks. Symbolic, second factor, is to connect information with a specific person or group and to build an identity and public perception of this specific person or group. Stabilization of social media under a political system will be in first associated to the Web image of politicians and then with new ways of political communication and socialization. Social media will be used for two very different and excluding goals. On one site it will be used to give a political voice to people (or groups) that are rarely represented in traditional media and on the other site it will build new mainstream media, new space of reputation with re-defined set rules of political game.

Corpus linguistics as a method of analyzing politics language

Corpus linguistics is a method of language analysis. It is a very popular method used in linguistic research based on computer analysis of so-called corpuses, which are a big group of texts in one language. Example of using this method to analyze language in politics is a research conducted by Marcin Pielużek. The subject of his research was publication of people with far-right political view. Marcin Pielużek emphasize that: *the actual communication behaviors of this groups indicate, that parts of their ideology find in their political program did not appear (or rarely) in their everyday communication. (…) Study of communication, in this case texts semi published by this group in nationalistic zines, helps to catch recurring elements, that are basic components of value and at the same time have specific meaning for the given group* [Pielużek, 2018: 665-666].

The research process has two phases: quantity analysis and then quality analysis. First uses statistics analysis using methods and technics characteristic for corpus linguistics and helps generating frequency lists, identifying key words and specifying dominating collocations (words that often coincide in the corpus) and phrases. Quality analysis is primarily a discourse analysis, that depends: *on searching discursive tinges in statements, so typical and repeatable features, that distinguishes given discourse* [Pielużek 2018: 673]. Based on auto-identification of specific groups of people with far-right views, individual research about polish neofascist, subcultural groups of skinheads and radical nationalist was conducted. Each analyzed text collection had more than 50K words [Pielużek 2018:673].

Table 24 depicts list of key words (nouns, verbs, adjectives) that are most frequently used in each groups of texts. In texts published by neofascist 4 groups of lexemes are dominating. First group consist of words connected to racism (lexemes: white, race, Aryan). The occur in such statements' constructions like e.g. "white man", "white world", "white power", "white race", "Aryan race", "Aryan nation". Second group of lexemes is used to create an image of the enemy (lexemes: Jew, Jewish, Holocaust), third consist of words connected to nation – people and country (lexemes: nation, national, Poland, Polish), occurring in phrases like e.g. "Aryan nation", "one White Nation", "polish blood", "betrayal of Poland". Fourth distinguishable group of lexemes refers to geographical space (e.g. Germany, German, Europe) [Pielużek 2018: 676-679].

In texts published by skinheads group concentration on popularizing a specific lifestyle can be seen (lexemes: skinhead, group, concert, band, music, beer). Second group of often used lexemes in this group consist words like: white, Jewish, race, Jew. There are used the same way like neo-fascist used them in their way of communication. It comes from the fact, that some groups of skinheads are strongly connected with polish neo-fascist [Pielużek 2018: 679-682].

In nationalists' ways of communication, M. Pielużek indicates that [2018: 682]: *in comparison with other groups of texts is distinguished by a strong focus on political*

system”. Very often lexemes referring to politics (political, authority, state, politician) and organizational structure of their own circle (lexemes: national, The All-Polish Youth, organization, group, movement) are used. They also, like two others already depicted groups, use lexemes of an identity nature (Poland, nation, Polish, Pole, idea, Dmowski). Author of depicted research indicates that: *central element that controls the way of this groups communication is lexeme nation, which additionally is enhanced by coexisting with adjective Polish (…). The concept of nation is built on the ideology of pre-war nationalist politicians, mostly Roman Dmowski (this explains why his name is so often used)* [Pielużek, 2018: 683]. It is worth mentioning, that in opposite to the two earlier depict groups, lexemes “Germany”, “German” are used in negative context both in context of state or nation and also in phrases referring to sense of threat from Germany and it’s people (e.g. “Polish victims and their heir are treated by Germans as slaves and half humans”) [Pielużek 2018: 684].

Table 24. *List of key words of the highest frequency in each of three groups.*

korpus neofaszystowski		korpus skinheadzki		korpus narodowy	
LEKSEM	FREQ.	LEKSEM	FREQ.	LEKSEM	FREQ.
BIAŁY	207	SKINHEAD	321	NARODOWY	294
CZŁOWIEK	170	CZŁOWIEK	183	POLSKA	245
SKINHEADS	148	POLSKA	169	NARÓD	216
POLSKA	147	BIAŁY	167	CZŁOWIEK	214
NARÓD	135	RUCH	161	POLSKI	192
NARODOWY	108	POLSKI	152	POLITYCZNY	145
RASA	105	NARODOWY	145	MŁODZIEŻ	120
ŻYD	104	ZESPÓŁ	110	POLAK	120
ŻYDOWSKI	91	NARÓD	107	ŻYCIE	110
POLSKI	89	KONCERT	103	ORGANIZACJA	108
WOJNA	76	CZARNY	92	WŁADZA	98
NIEMCY	76	GRUPA	92	PRACA	92
ŻYCIE	74	KRAJ	89	GRUPA	89
RUCH	71	KAPELA	82	RUCH	83
ORGANIZACJA	59	ORGANIZACJA	82	PAŃSTWO	80
MIEJSCE	58	ŻYDOWSKI	81	POKOLENIE	75
NIEMIECKI	57	POLAK	80	SPRAWA	71
EUROPA	56	RASA	72	POLITYK	70
PRACA	54	ŻYD	71	MŁODY	68
ODDZIAŁ	52	SIŁA	65	IDEA	67
ARYJSKI	52	WIELKI	63	SPOŁECZNY	65
POLAK	51	ŻYCIE	60	WOJNA	65
PISMO	50	PIWO	58	SIŁA	59
WŁADZA	50	MUZYK	53	WSZECHPOLSKI	56
BÓG	50	POLITYCZNY	50	SPOŁECZEŃSTWO	55
ZIEMIA	50	CZŁONEK	49	NIEMCY	52
SPRAWA	49	PARTIA	47	NIEMIECKI	52
SIŁA	46	NIEMCY	46	JĘZYK	51
KRAJ	45	WOJNA	46	PRAWY	49
HOLOCAUST	44	PAŃSTWO	44	DMOWSKI	48

Source: Pielużek. 2018; 675.

As follows from depict research, the most popular key words in corpus are important in the way of given groups ways of communication. They are used to build all communication and dominating lexemes are those connected with concrete concepts, that create a certain "models of reality". It is obvious that this kind of research can be conducted about different political groups, especially those with their ways of communicating (far-left, feminists, ecologists). Thanks to this kind of research political messages can be created, that are betters suited to the linguistic of each specified political group.

Sémiométrie as a method of testing marketing campaigns

Sémiométrie is a technic to measure sensitivity in given situation (buying a car, choosing holiday spot etc.). Sémiométrie allows also to discover sensitivity connected with using different products (or the same one but from different marques) or media [Bathelot, 2015]. Definition alone indicates that the most important part of this method will be assessment of consumer behavior when buying a product or service. It allows companies or organizations to plan exactly marketing activities starting from ideas, goals, to consider all costs, ways of promotion, realization of an idea and in the end – sales results. This method can be used e.g. to analyze electoral campaigns, politician image, political advertisements or program presentations.

Table 25. *Example of Sémiométrie words in 5 languages*.

FRENCH	ENGLISH	GERMAN	SPANISH	ITALIAN
l'absolu	absolute	absolut	el absoluto	l'assoluto
l'acharnement	persistence	hartnaeckig	el empeno	l'accanimento
acheter	to buy	kaufen	comprar	comprare
admirer	to admire	bewundern	admirar	ammirare
adorer	to love	anbeten	adorar	adorare
l'ambition	ambition	der ehrgeiz	la ambicion	l'ambizione
l'âme	soul	die seele	el alma	l'anima
l'amitié	friendship	die freundschaft	la amistad	l'amicizia
l'angoisse	anguish	die angst	la angustia	l'angoscia
un animal	animal	ein tier	un animal	un animale
un arbre	tree	ein baum	un arbol	un albero
l'argent	silver	das geld	el dinero	il denaro
une armure	armour	die ruestung	una armadura	un'armatura
l'art	art	die kunst	el arte	l'arte

https://www.researchgate.net/profile/Caterina_Liberati/publication/324112279/figure/fig1/AS:611732695285761@1522859848897/Example-of-Semiometrie-words-in-5-languages.png [access: 29.09.2019]

The measurement essence of sémiométrie comes down to respondents describing given product, marque, phenomenon, person using words that are connected with positive or negative emotions. Those words can be chosen from a list prepared in advanced by researcher or spontaneously used by the respondent (open sémiométrie). Nowadays in researches list of around 200 words are used. Such list has to be suited to a specific language (see table 25). Emotion connected with those words allows to put them in a coordinate system, in which e.g. X-axis is a continuum: duty – pleasure and Y-axis: attachment – detachment.

This method can be used in researches about public institutions, political parties or specific politicians. Here are few examples of questions, that can be used in such research:

- With what kind of words should a candidate for the President of Poland be associated with?
- With what kind of words should a candidate for the President of Poland not be associated with?
- Please exchange all positive and negative words connected with the (name of political party)?
- How do you perceive Antoni Macierewicz? Do you think he is associated positively or negatively by people? Write few words you associate with Antoni Macierewicz;
- How according to you a perfect election leaflet should look like? Please indicate word that you associate when thinking about such kind of leaflet.
- According to you, what an ideal election spot for a candidate for Warsaw President should have?

Conclusions

Political advertisement is very important in nowadays electoral competition, and because of that advertisement companies are getting more and more professional, campaigns much bigger and more complicated, not only in form but also in theirs messages. The competing political parties and candidates are putting more and more funds to advertisement, they hire specialized companies to prepare them and use advanced technologies during them. It makes what is quite a paradox – researching political advertisement hard. Independent researches, which are not hired as campaign advisers, don't have the tools to conduct good researches about political advertisement. In the other hand – people with scientific backgrounds hired in electoral campaigns as spin-doctors have big knowledge about the subject, however they cannot disseminate it, because of contract clauses. That's why new methodological tools are needed in researching political advertisement. However, if the used tools are to provide fruitful results, we need in one hand – IT tools, that Internet provides and in the other hand we need an interdisciplinary way of conducting the research in which many scientific achievements from different disciplines will be used. Tools described in this report in greater or lesser extent meet those requirements, however they are still relatively new tools in researching political advertisement.

Bibliography:

Abriszewski, K., 2007, *Teoria Aktora-Sieci Bruno Latoura*, "Teksty Drugie", no 1-2, p. 113-126.

Abriszewski, K., 2012, *Poznanie, zbiorowość, polityka, Analiza teorii aktora-sieci Bruno Latoura,* Kraków: Wydawnictwo Universitas.

Bathelot, B., 2015, *Définition: Sémiométrie*, https://www.definitions-marketing.com/definition/semiometrie-8482/.

Batorski, D., Nagraba, M., Zając, J. M., Zbieranek J., 2012, *Internet w kampanii wyborczej 2011*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.

Biskup, B., 2012, *Poziom internetowej kultury politycznej Prawa i Sprawiedliwości podczas kampanii parlamentarnej w 2011 roku*, "Studia Politologiczne", vol. 26, p. 109-131.

Bodys, M., 2016, *Rola mediów społecznościowych w komunikacji partii politycznych i podejmowaniu decyzji wyborczych przez ich wyborców*, "Political Preferences" vol. 12, p. 165-179, DOI: 10.6084/m9.figshare.4128972.

Kawik, A., 2011a, *Wybory 2011 w Internecie: Prawo i Sprawiedliwość chaotyczne,* https://socialpress.pl/2011/09/wybory-2011-w-internecie-prawo-i-sprawiedliwosc-chaotyczne.

Kawik, A., 2011b, *Wybory 2011 w Internecie: Platforma Obywatelska utrzymuje aktywność na wielu frontach,* https://socialpress.pl/2011/09/wybory-2011-w-internecie-platforma-obywatelska-utrzymuje-aktywnosc-na-wielu-frontach.

Kolczyński, M., 2012, *W pułapce politycznej rutyny – reklama polityczna w kampanii parlamentarnej '2011*, "Roczniki Nauk Społecznych", vol. 4(40), no 3, s. 33-53.

Kotler, P., Armstrong, G., Saunders, J., Wong, V., 2002, *Marketing. Podręcznik europejski,* Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.

Latour, B., 2009, *Polityka natury: nauki wkraczają do demokracji,* Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Latour, B. 2010, *Splatając na nowo to, co społeczne: wprowadzenie do teorii aktora-sieci,* Kraków, Wydawnictwo Universitas.

Latour, B., 2011, *Nigdy nie byliśmy nowocześni: studium z antropologii symetrycznej*, Warszawa: Oficyna Naukowa.

Liczba internautów w Polsce i najpopularniejsze portale. Badanie Genius PBI za listopad 2018 r., https://interaktywnie.com/biznes/newsy/raporty-i-badania/liczba-internautow-w-polsce-i-najpopularniejsze-portale-badanie-gemius-pbi-za-listopad-2018-r-258278.

Nowina Konopka, M., 2008, *Rola internetu w rozwoju demokracji w Polsce*, Kraków: Wydawnictwo Ośrodek Myśli Politycznej.

Nowina Konopka, M., 2015, *Czy Andrzej Duda wygrał dzięki internetowi?* "Przegląd Politologiczny" no 2, p. 87-100, DOI: 10.14746/pp.2015.20.2.7.

Olszanecka-Marmola, A., 2016, *Wpływ informacyjny telewizyjnych reklam wyborczych w świetle deklaracji polskiego elektoratu – studium kampanii wyborczych 2015*, "Political Preferences", No. 12, p. 199-210, DOI: 10.6084/m9.figshare.4128978.

Pielużek M., 2018, *Wartości polskiego nacjonalizmu. Perspektywy wykorzystania metodologii językoznawstwa korpusowego w badaniu systemów wartości na przykładzie publikacji środowisk polskiej radykalnej prawicy,* [in:] *Communication Design. Antologia*, M. Wszołek, M. Pielużek (eds), Wrocław: Wydawnictwo LIBRON.

Sears, O. D., Huddy, L., Jervis R., 2008, *Psychologia polityczna*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Seklecka, A., 2012, *Kampania wyborcza online 2011*, [in:] *Wybory parlamentarne 2011*, A. Turska-Kawa, W. Wojtasik (eds), Katowice: Remar.

Stasiak, P., 2009, Poczet trollów polskich, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/nauka/297942,1,poczet-trollow-polskich. read.

Stasik, A., 2015, *Ocena ryzyka i niepewności związanych z nowymi technologiami jako wyzwanie dla demokracji. Kontrowersje wokół wydobywania gazu łupkowego w Polsce,* https://depotuw.ceon.pl/handle/item/1033.

Szczudlińska-Kanoś, A., 2008, *Internet jako czynnik konkurencyjności partii politycznych – wybory 2007*, [in:] *Wybory parlamentarne 2007. Media w kampanii wyborczej*, K. Pokorna-Ignatowicz (ed.), Kraków: Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Wróblewski, M., 2011, *Choroba jako hybryda. ADHD w świetle teorii aktora-sieci i asocjologii,* "Studia Socjologiczne" no 4(203).

Zieliński, M., 2018, *Przemiany cywilizacyjne a nowe formy aktywności politycznej w parlamentarnej kampanii wyborczej 2015 r.*, Wrocław: typescript.

Żurawski, J., 2010, *Internet jako współczesny środek elektronicznej komunikacji wyborczej i jego zastosowanie w polskich kampaniach parlamentarnych*, Kraków: Księgarnia Akademicka.

JOANNA KOZIERSKA
The University of Wroclaw (The Republic of Poland)

METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING POLITICAL CAMPAIGNS. TOOLKIT FOR THE STUDY OF ELECTIONS AND ELECTION CAMPAIGNS

Election campaign – the period of time immediately before an election when politicians try to persuade people to vote for them[1].

The purpose of this study is to present selected issues that may be subject to analysis in the context of research on elections, with particular emphasis on research on election campaigns.

Considering the development of democracy in a very synthetic way, it can be noted that the political system was most often found in classical (direct) and contemporary (indirect) forms. The essence of the classical model was the direct exercise of power by authorized citizens. The shaping of the modern model of democracy (since the turn of the 18th and 19th centuries) significantly changed the character of the political system. As a result of many social and political changes, the essence of the contemporary model of democracy is focused on representatives, who govern on behalf of citizens (sovereign). To achieve this, the institution of elections had to be identified and expanded. As part of systemic solutions adopted in modern democracies, there are also institutions of direct and semi-direct democracy, however representative form is definitely the dominant solution. Along with the election, an election campaign appeared, and over time its role in the act of voting is still increasing[2].

The study will be focus on the issue of election campaigns and will be divided into several sections:

1. Functions of elections and their relation to election campaigns.
2. Defining election campaigns.
3. Types of election campaigns
4. Duration of election campaigns.
5. Election campaign tools.

The election campaign in its present form is a relatively new phenomenon, especially if we take Central and Eastern European countries as a reference point, however it enjoys great interest from political scientists, sociologists, lawyers, media experts and other public space researchers. The further development of this phenomenon

[1] Cambridge Dictionary.

[2] M. Rachwał, Wybory we współczesnym państwie demokratycznym, [in:] M. Rachwał [ed.], Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej, Poznań 2017.

will concern the political perspective; however, it is impossible not to include other perspectives in the analysis.

There are a number of questions about election campaigns. However, the basic and most important of them is: what an election campaign is? We can find a number of definitions, and although many of them are relatively similar[1], small differences in their formulation are very significant. Much of them are also very general, which again gives many possibilities for interpretation.

Charles Tilly noticed that the democracy must consist of four obligatory elements:

- a pluralist party system;
- universal suffrage;
- fair, competitive and periodical elections
- freedom to run an election campaign and access to the media of all political forces.[2]

So, it can be assumed that the election campaign is a permanent element of the democratic system of the state. However, it should be emphasized that it is the state system, the implemented electoral system or the functioning party system that will determine the type of election campaigns, their organization and course. Because of these components only, there are no two the same election campaigns. Campaigns in every country are different, and attempts to compare them sometimes are very problematic.

To achieve electoral success, campaign participants use all their technical and financial resources, but most importantly, they must remember the legal restrictions resulting from the duration of the campaign. So, another aspect worth examining is the precise determination of the actual duration of the election campaign. While part of the definition treats this element very generally (e.g. "time before elections" or "time just before elections") in many countries, accurate timing is important primarily because of the implementation of principles of law. Issues related to the organization, conduct and settlement of election campaigns remain at the interface of electoral, press and financial law. But in the era of new media, are we able to accurately determine when the campaign starts and what is and what is not an election campaign?

Today, a professional election campaign cannot function without political marketing tools. Of course, they should be adapted to the scale of election activities. Other tools will be used in local elections and others in national ones. Participants of election campaigns must be flexible in choosing the right tools, but it can be said that currently campaigns are primarily focused on the classic form of advertising, direct contact with the voter and public relations activities. Of course, one should not forget about moving a significant part of the campaign into the sphere of the Internet and the threats that come with it. Electoral campaigns are not limited to the traditional marketing but it has also marked its presence on digital media. Social media provides a place for

[1] Just like Cambridge Dictionary definition.

[2] Ch. Tilly, Democracy, Cambridge NY 2007.

electoral activities where candidates, government officials, and political parties can drive public opinion in the desired direction. However social media has also become a very powerful tool for voters, where they can express opinions, views and ideas. The purpose of introducing new media for political communication was to encourage everyone to debate, regardless of age, religion and gender. In addition, it was emphasized that the new media also meant e.g. a lack of authoritarian media control, ubiquitous freedom of speech, interactivity and two-way communication, low costs, speed of communication and, of course, globality. However, the threats of using new media began to be seen over time. Freedom of speech had to collide with hate speech, and the Facebook–Cambridge Analytica data scandal in 2018, showed that the personal data of millions of people's Facebook profiles were used it for political advertising purposes without their consent.

In this short introduction, only some general issues concerning research on election campaigns have been outlined. Of course, it should be remembered that, in contemporary literature, there are a lot of approaches to what and how to study in election campaigns, and it depends only on the researcher to what he or she will devote their attention

Functions of elections and their relation to election campaigns.

General elections – an election in which the people living in country vote to decide who will represent them in the government.[1]

The modern concept of democracy has three main principles:

- the principle of equality of all citizens before the law;
- the principle of constitutional rights of the individual towards the state;
- the principle that the nation is represented by an appropriate, elected state authority.

Democracy is based on the principle of the participation of society (nation) in the creation of the state. Representatives are elected in general elections to express the will of the majority and create the will of the state. However, questions should be asked why elections are conducted in such a proper way and what role they play in contemporary society?

By the election functions Krzysztof Skotnicki[2] understands the influence of a collective sovereign (nation, people, society in general) on social, political and economic relations in a state or territorial unit by means of the basic (modernly) instrument of exercising power.

Dozens of typologies of election functions have emerged in political science. For the purposes of this study, only two will be cited, by Dieter Nohlen and K. Skotnicki.

[1] Cambridge Dictionary.

[2] K. Skotnicki, Wpływ funkcji wyborów na prawo wyborcze i system wyborczy. Zarys problematyki, "Przegląd sejmowy, Vol. 2, No. 79, 2009, p. 11.

Both typologies will provide a very good introduction to further analysis, the purpose of which will be to show the link between election functions and the election campaign.

D. Nohlen[1] proposed the following division of election functions:

1. Legitimacy of the political system and government of one party or party coalition;
2. Transfer of trust to individuals and parties;
3. Recruitment of the political elite;
4. Linking political institutions with the preferences of all voters;
5. Mobilization of all voters for social values, political goals and programs, interests of political parties;
6. Raising citizens' political awareness;
7. Discharge of political conflicts as a way of alleviating them;
8. Shaping common political will;
9. Bringing competitive struggle for political power into alternative, substantive programs;
10. The appointment of governments as a consequence the formation of a parliamentary majority;
11. Establishing opposition capable for control;
12. Possibility of change of authority;
13. Representation of voters' views and interests.

K. Skotnicki's typology includes the following elements:

1. The function of identifying basic problems of social, political and economic life and ways of solving them;
2. The function of differentiation of voter views;
3. Function of solving social tensions;
4. Program function (political and program, ideological);
5. Integration function;
6. Function of expressing the will of voters;
7. Creative function;
8. Function to reflect voter views;
9. The function of selecting a stable government majority;
10. The function of creating political elites;
11. Legitimizing function;
12. Control function.

On the basis of these two very complex typologies, Anna Rakowska-Trela[2] showed which of those functions and how they emphasize the importance of election campaigns. According to her, ten of them have an undoubted (though sometimes smaller and sometimes larger) relation with the election campaign.

[1] D. Nohlen, Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych, Warszawa 2004, p. 31.

[2] A. Rakowska -Trela, Kampania wyborcza w regulacji prawnej i w praktyce, Łódź 2015, p. 33-39.

1. Mobilization function.

Actions taken during the election campaign are aimed at activating voters, encouraging them to the very idea of elections (pro -turnout campaigns) but also to cast votes for the right candidate.

2. Program function.

The election campaign encourages and sometimes forces parties to formulate and present a political program.

3. Integration function.

During the campaign, voters can integrate around specific issues, politicians or parties.

4. The function of differentiation of voter views.

The presentation by the party or the candidates their views or the political programs allows crystallization of different attitudes among voters.

5. Control function.

During numerous public debates and campaign meetings, a number of questions are asked to politicians regarding their actions or decisions. The media play a significant role in this aspect.

6. A function serving to raise the political awareness of citizens.

During the campaign, politicians more often undertake to present their views or programs and thus voters have more access to information from the world of politics.

7. The function of representing views, interests and the will of voters.

Numerous surveys carried out during the campaign allow to find out the preferences of voters. But also, the vote itself is a way to show them.

8. A function that helps identify basic social problems.

The election campaign is characterized by in-depth public discussion on a number of social problems.

9. A function that links political institutions with the preferences of all voters.

In the pre-election period, the government takes popular and desired by citizens decisions.

10. A function that strengthens the legitimacy of the political system.

Although this function is primarily carried out at the stage of voting and determining election results, one cannot ignore the fact that it is difficult to question the legitimacy of the elected body after a democratic, competitive and free election campaign.

Defining election campaigns

It's not easy and clear to define a political campaign. However, according to Henry E. Brady, Richard Johnston and John Sides[1], two empirically related ways of

[1] H. E. Brady, R. Johnston, J. Sides, The Study of Political Campaigns [in:] H. E. Brady, R. Johnston, J. Sides (eds.), Capturing campaign effects, Ann Arbor 2006, p. 1-26.

describing this phenomenon can be identified. The first of them focuses on institutional (or quasi-institutional) conditions that determine the entire campaign process. On the other hand, the second approach will be related to the phenomenon of a certain intensification of political action in time preceding the election.

Institutional approach

To be able to talk about an election campaign, in accordance with this approach, several conditions must be met. These are:

1. The date of the election is known.
2. The identity of the candidates is known.
3. Individual candidates (and entire political parties) focus on securing electoral success.
4. Part of politicians' activities is subject to special regulations, e.g. financial issues. Except for campaign time, there are no such regulations or they are different.

This approach can, however, be misleading and ambiguous. If all the conditions in the above list are met, then we certainly have a political election campaign. However, even if some of the conditions are not met, the campaign can also take place. If we know the election date, we should also know the end date of the election campaign. But if we have to deal with elections appearing relatively quickly in succession (in the electoral cycle), is the campaign for the first elections not the campaign for the next. An example could be parliamentary and presidential elections in Poland in 2005. Parliamentary elections were held on September 25, 2005, while presidential elections on October 9 and 23 of the same year. In both elections, the main electoral struggle was between two biggest Polish parties: Platforma Obywatelska and Prawo i Sprawiedliwość and the candidates they supported (Donald Tusk and Lech Kaczyński). In this situation, it was very difficult to distinguish between both campaigns, although according to Polish law their duration was different. A similar situation occurred ten years later, in 2015. Again, presidential and parliamentary elections were held at a similar time. And although this time the interval between them was longer and the order was different (the presidential election took place in May 2015 and the parliamentary election in October 2015), also in this case there could have been a problem in separating this two campaigns. So here comes the very difficult question of how to decide which activities took place in which campaign?

Increased activity approach

This is not an approach in which any formal requirements must be met. However, if we define the election campaign as the period just before the election, we can see a few regularities. First, in the pre-election period, not only politicians are more interested in this event. Voters are also more involved in politics during this period. They are more likely to engage in political discussions, follow news channels in

the media, or look for information about candidates. Secondly, during the campaigns one can observe a greater effort put in by the parties and candidates, which usually increases as the campaign progresses. The frequency of publishing election materials, media visits or travels around the country is increasing. The latter are particularly noticeable in places or constituencies that are of strategic importance to the candidate. Thirdly, in the period preceding the election, the media will also focus on this event. At the same time, they can create the image of the campaign as they want. They can choose the object of interest but also the way they will convey information. They can also create topics that will determine the political discussion. The largest broadcasters will be more interested in organizing political debates at the time. To sum up, the period of the election campaign will be characterized by an increase in activities of all parties involved in the electoral process: voters, politicians (candidates) and the media.

The formal requirements set for election campaigns may indicate whether or not the campaign is present. It seems that in the modern world, with all the technological progress, it is rather the intensity of the activities of entities involved in the electoral process can better illustrate the campaign process. From a campaign that is barely visible to one where the voter, politicians and the media are completely absorbed in it.

The election campaign is a stage of the broadly understood political campaign in which politicians communicate with voters. But while a political campaign can generally be linked to the functioning of a democratic state, the electoral campaign should be associated with only one of its essential elements, namely free, cyclical and competitive elections. These connections are visible primarily in terms of time. The election campaign always precedes the election, concentrates and intensifies its activities just before the election. At the same time, the election date determines the organization and course of the campaign.

We can find three elements that dominate in the definitions of election campaigns. These are: purposefulness, communication and marketing.[1]

Andrzej Antoszewski and Ryszard Herbut define the election campaign as a separate phase of the electoral process during which the parties seek to maximize election profits.[2] This is an example of a definition that focuses on the purpose of the election campaign. And this goal is to win by party / candidate as much political support as possible. This is an example of a definition that focuses on the purpose of the election campaign. And this goal is to win by party / candidate as much political support as possible. It is to manifest itself primarily as voters' votes, which will allow filling the seats in elected representative bodies. Therefore, the goal becomes the acquisition and / or maintenance of power. However, it should be remembered that not every election campaign must be oriented precisely at this purpose. Sometimes

[1] A. Rakowska -Trela, Kampania wyborcza w regulacji prawnej i w praktyce, Łódź 2015, p. 22.
[2] A. Antoszewski, R. Herbut (eds.), Leksykon politologii, Wrocław 1998, p. 139-140.

parties can e.g. probe the election market, especially in the case of less important (from their perspective) elections. This attitude seems to be particularly important in the so-called an election cycle, in which elections to various bodies may follow in a fairly short period of time. Their order may affect the purpose of a particular campaign, but also their organization or level of funding. Such cases can easily be observed in recent years in Poland, in the election cycles 2014-2015 and 2018-2019. Electoral campaigns before the European Parliament elections (2014, 2019) played such a role in both cycles, partly also campaigns for local elections (2014, 2018). For example, in 2018, in local elections, PiS could, for the first time since the parliamentary and presidential victory in 2015, check how voters reacted to all the actions taken by this party since then. Sometimes also election campaigns before the presidential election, in which leaders of smaller parties participate, are used by them to present the party rather than the candidate itself.

The election campaign can also be seen as a communication process during which political parties (or individual candidates) use various types of tools, to send information to the voters. The aim of the information is to shape the desired voters' behavior (desired from the sender's perspective). So, when it comes to the communication process, we have two perspectives: the voter and the candidate. For a candidate, it is a process of obtaining information about a voter, preparing a message and then delivering it to a voter. For the voter, it is a period of obtaining information about the candidate and his or her program[1]. Individual candidates and entire political parties are wondering how to communicate with voters so that they can hear them and adopt their point of view at the same time? Social changes as well as progressive technological development have a significant impact on the contemporary definitions of election campaigns. Modern political communication, and thus also electoral communication, is subject to a number of processes that determine its shape. Jay G. Blumler and Dennis Kavanagh[2] have identified the following processes:

1. Modernization – an increase in social diversity, the emergence of new, smaller social segments.
2. Individualization – an increase in the significance of the individual's position over the beliefs of traditional social groups.
3. Secularization – reducing the importance of ideological divisions.
4. Economization – increasing the role of economic factors in political life.
5. Aestheticization – a significant increase of the role of the image in social life
6. Rationalization – the growing importance of pragmatism when making political decisions (relying on "scientific" data collected through surveys or simulation).
7. Mediatization – the growing importance of the media in the process of shaping social behavior.

[1] M. Mazur, Marketing polityczny. Studium porównawcze, Warszawa 2002, p. 36-37.

[2] J.G. Blumler, D. Kavanagh, The third age of political communication: Influences and features, Political Communication vol 16. (3), p. 209-230.

In addition to the factors mentioned by Blumler and Kavanagh, one more cannot be ignored. It's the very often described phenomenon that affects modern electoral campaigns all over the world, namely "Americanization". Many practices and solutions in electoral campaigns, which have raised in United States elections, are 'exported' to all democratic (and not only democratic) countries.

David L. Swanson and Paolo Mancini[1] point to the following elements of this process:

1. 'Personalization' of politics.
2. Growing importance of external experts, above party experts.
3. Relying on external opinions rather than direct information from voters and party activists.
4. The development of more autonomous communication structures, because the goal of modern media has become to pursue their own interests rather than to serve the needs of politicians.

Political / electoral communication responded gradually to all these changes. This process lasted a long time and its evolution can be closed in three main stages:

1. Pre-modern campaigns.
2. Modern campaigns.
3. Post-modern campaigns.

The main variables regarding the evolution of election campaigns in this area, proposed by Jasper Strömbäck and Spiro K. Kiousis are shown in Table 1.

The marketing aspect in defining election campaigns is related to the use of political marketing in them**.** Already in the 1970s, Philip Kotler noticed:

"Political campaigns have increasingly been compared to marketing campaigns in which the candidate puts himself in the vote market and uses modern marketing techniques, particularly marketing research and commercial advertising, to maximize voter "purchase". ... Candidates seeking to win elections cannot avoid marketing themselves."[2]

He also noticed the timeless dimension of marketing in political campaigns:

"*It would be a gross mistake to think that election campaigns have taken on a marketing character only in recent years. Campaigning has always had a marketing character. Prior to the new methodology, candidates sought office through the handshake, baby kissing, teas, and speechmaking. They still use these methods. The "new methodology" is not the introduction of marketing methods into politics but rather an increased sophistication and acceleration of their use.*"[3]

[1] D. L. Swanson, P. Mancini, Politics, Media, and Modern Democracy: an International Study of Innovations in Electoral Campaigning and Their Consequences. Westport 1996.

[2] P. Kotler Overview of Political Candidate Marketing, "Advances in Consumer Research", Volume 2, No. 1, 1975, p. 761.

[3] Ibidem, p. 761-762.

Marketing is the activity, set of institutions, and processes for creating, communicating, delivering, and exchanging offerings that have value for customers, clients, partners, and society at large[1].

Table 1. *Typology of changing campaign practices*.

	Stage 1 Pre-modern	Stage 2 Modern	Stage 3 Post-Modern
	Mid-19thC to 1950s	Early 1960s-late 1980s	1990s+
Mode of political communication system	Party-dominated	Television-centered	Multiple channels and multi-media
Dominant style of political communication	Messages along party lines	Sound bites, image and impression management	Narrow-casted, targeted micro-messages
Dominant media	Partisan press, posters, newspaper adverts, radio broadcasts	Television broadcasts through main evening news	Television narrow-casting, targeted direct mail and email-campaigns
Dominant advertising media	Print advertisements, posters, leaflets, radio speeches and mass rallies	Nationwide television advertisements, colorful posters and magazine adverts, mass direct mailings	Targeted television advertisements, e-mail campaigns and telemarketing, web-based advertisements
Campaign coordination	Party leaders and leading party staff	Party campaign managers and external media, advertising and survey experts	Special party campaign units and more specialized political consultants
Dominant campaign Paradigm	Party-logic	Media logic	Marketing logic
Campaign preparation	Short-term, ad-hoc	Longer-term campaign	Permanent campaign
Campaign Expenditures	Low	Increasing	Spiraling up

Source: J. Strömbäck, S. Kiousis, Strategic political communication in election campaigns [in:] C. Reinemann (ed.), Political Communication, Mouton De Gruyter, 2014, p. 117.

Of course, the above definition refers to the phenomenon of marketing as a whole, and political marketing is only a derivative of it. However, the question arises whether political marketing is fundamentally different from commercial marketing, which is original for it. What are the differences between them? Andrew Lock and Phil. Harris[2] demonstrate the following differences:

[1] Definition of marketing approved by the American Marketing Association, July 2013.

[2] A.Lock, P. Harris, Political marketing – vive la difference, European Journal of Marketing, Vol. 30, No. 10/11, 1996, p. 14-24, W. Cwalina, A. Falkowski, Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna, Sopot 2005, p. 19-22.

1. Voters choose their representative (candidate or party) always at the same time (election day). Consumers can make this choice anytime and anywhere, in addition, in the era of online shopping it can be done 24 hours a day.

2. The consumer always knows the price of the product he intends to buy – it is expressed in the appropriate currency. However, the voter does not pay for making an election decision. In this case, the vote may be the price borne by the voter. However, this payment may appear in the long term as a consequence of the choice made. As the time progresses, the voter may feel satisfied with the decision he has made or he may feel cheated. Of course, this may also be the case for a consumer who has purchased a product or service on the economic market. However, the difference is significant in the percentage of people feeling satisfaction or disappointment with their choice. The business firm tries to secure more profits through creating satisfied customers. In the world of politics this is not so obvious.

3. Consumer choice is an individual choice. It is the individual who decides what, where and when to buy. And if he or she makes a decision, the purchased product will be in accordance with their choice. In the case of a voter, he or she cannot be sure that their choice will be consistent with the final result of the elections. The majority will decide here, not the choice of the individual. Of course, you cannot also forget about the rules of electoral law, which can additionally deform the election result.

4. In the case of majority voting, the winner takes it all. Such a situation in economic marketing can only happen in the case of a monopolist on the market.

5. The customer on the economic market has access to the full specification of the purchased goods. The customer knows what the product is made of and how it should function. In the case of voters, in a sense, they do not have access to such specifications. The candidate's description is based not on specific data, but on a certain image created specifically for the needs of the election campaign. This image does not have to be the same during the campaign and after it ends. Election promises don't have to be fulfilled, and hence the voter's satisfaction with the choice will be much less (or will not be at all). And if in the event of non-compliance of the delivered product with the previously mentioned “specification”, the customer has the right to return or exchange the product, the voter is not able to do so in the short term. He usually has to wait until the next election, i.e. several years.

6. For established party systems, it is difficult to introduce and keep a new political party alive. The process of introducing a new political product is easier in less stable systems, but keeping it alive will be just as difficult. The introduction of a new product on the business market is relatively simpler. In addition, it is difficult to introduce a supranational political brand[1]. There are many such brands in business marketing.

7. In business marketing, a leading brand, if it doesn't make a significant mistake, can stay in this position for many years (Coca-Cola). In the case of political parties,

[1] Example of European Parliament.

after electoral success, sooner or later there is a decline in support. It doesn't' t have to be related to any mistakes made by the party or politicians. It may be related to, for example, something called Epistemic Issues, i.e. curiosity of voters, and a desire to learn something else, new on the political scene. This may give a chance to break into the political mainstream of smaller groups that raise new, original issues, or clearly different from what has been dominating the political scene for years. In their rhetoric during election campaigns, such parties very often emphasize their "otherness" with slogans based on the "we-they" dichotomy, where "we" means a new quality or change and "they" is stagnation and concentration of all negative traits acquired during a long process of functioning in the political arena. However, these groups, even if they cross the representation barrier, usually have a very big problem to maintain their support at a stable level.

During the process of building the strategies on which the election campaign will be based, the above-mentioned differences should be taken into consideration and the political product (party or specific candidate) should not be treated in the same way as a product on the business market. However, it should be remembered that very often, without purely substantive premises, the shape of the election campaign will be decided by a person (candidate) who will not necessarily agree with all the marketing rules. It should be emphasized that there are some more differences in the consideration of economic and political marketing that B. I. Newman[1] noted. According to his remarks, it should be emphasized that:

1. On the commercial market, one of the most important goals is to achieve financial profit (of course, this is not the only goal, but most often it dominates in the adopted strategies of market behavior and affects other goals). In the case of the electoral process, one of the most important goals is to consolidate democracy in the electoral process. Here we can wonder if this issue raised by Newman nowadays has its justification and politicians are seeking only power. However, it should be noted that during the election campaign, its participants will emphasize precisely this aspect of their activity (the goal is democracy as a value in itself, and not the particular profit of a given party or candidate).
2. It should be remembered, also during building the election strategy, that winning the election can be given by a small advantage of several percent. Success can also be achieved by simply exceeding the electoral or financing threshold. Sometimes the party may lose the election, but it still rules by entering government coalitions. But if somebody wants to remain a leader on the economic market and decide how to shape it, a small advantage of several percent will be insufficient to achieve such a position. A permanent, long-term image of a leader who will be shaped in the mind of consumers will be important here. Building such an image is a continuous and

[1] B.I. Newman, The marketing of the president: Political marketing as campaign as strategy, Thousand Oaks, 1994, [1] W. Cwalina, A. Falkowski, Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna, Sopot 2005, p. 22.

continuous process. In the case of the political market, after winning the election the process can be stopped for several years.

3. And probably one of the most important differences. Activities on the economic market, building and implementing specific strategies are based on multilevel financial analyzes carried out by crowds of analysts. And while in the case of political marketing, we can also deal with the employment of experts, conducting a number of analyzes, the final decision will belong to the party or candidate. He or she may base his actions on their own hunch, which may not necessarily be consistent with what marketing specialists suggest.

At this point, the question arises as to how marketing orientation manifests itself in political / election campaigns. In this case, it is about the quality of information that is provided from the candidate / party to the voter. In order for this quality to be the best, it is necessary to get to know the voters as much as possible. But currently this is a very diverse group, and for this reason choosing the right strategy to reach voters will be increasingly difficult. Voters stop representing one homogeneous group and their preferences or lifestyles can be very different. To achieve electoral success, all electoral segments in a given district they should be well defined and analyzed. It is therefore very important to know the electoral market well. The concept of political market was borrowed from the economic sphere. In politics, it will mean a process of interaction between political parties / leaders and voters.

These markets are constantly changing, and we can generally divide them into small and large markets, as well as open and closed ones. We can talk about a small market when there is high electoral loyalty and the flow of voters between the parties is low. The large market has different characteristics: loyalty is low and flow is high. An open market is the one with a lot of political offers, which are sometimes subject to change every election, and a closed market gives little chance for new political actors to appear. Due to many factors, the nature of the political market may change, but it is important to recognize this change in the planning process of an election campaign.

P. Kotler and N. Kotler[1] pointed out what factors create the electoral market and which one play a key role in the process of organizing an election campaign. These are:

1. Active voters.
2. Interest groups.
3. Media.
4. Party organizations.
5. Sponsors

[1] P. Kotler, N. Kotler, Political marketing. Generating effective candidates, campaigns, and causes [in:] B.I. Newman (ed.), Handbook of political marketing, Thousand Oaks 1999, p. 3-18.

Types of election campaigns

There are a number of typologies for election campaigns, and a very long list of criteria that can allow to create different types of divisions. An interesting typology was created by Marlena Borowicz.[1] After analyzing the Polish political market she distinguished ten division criteria. These are:

1. Subject criterion.
2. Time criterion.
3. Spatial criterion.
4. The criterion of legitimacy.
5. Criterion of voting order.
6. The criterion of referring to the competition.
7. Purpose criterion.
8. Criterion of how to reach the electorate.
9. Criterion of technological trends.
10. Criterion of methods of conduct.

Subject criterion

According to this criterion, it is important for which office elections are ordered. In the Polish case, European and national mandates remain to be filled. Poles elect members of the European Parliament, the President, deputies and senators, and representatives of local self-government bodies. Thus, election campaigns can be divided into:

- European campaigns.
- Presidential campaigns.
- Parliamentary campaigns.
- Local government campaigns.

Time criterion

This criterion is related to the duration of the term of office. According to the law, in Poland in every five years we have presidential, EP and local elections (since 2018, before it was four-year term). Four years is the period between successive parliamentary elections. Of course, we can also have early elections, which in Poland usually concern parliamentary elections, the last such case took place in 2007. However, it is also important to emphasize the early presidential election of 2010, which was a consequence of the plane crash in Smolensk. So, if we adopt this criterion, campaigns can be divided into:

[1] M. Borowicz, Typy kampanii wyborczych, Świat Idei i Polityki, 2008, Tom 8, p. 132-144.

- Campaigns that take place every five years.
- Campaigns that take place every four years.
- Early campaigns.

Spatial criterion

In this case, the campaigns are divided according to the impact range of the specific body affected by the election. It should be emphasized that the scope of the election campaign and the range of impact of the campaign doesn't mean the same. Campaigns to the European Parliament may also have a national or regional dimension, and for example a parliamentary campaign, in a specific aspect, may have a local dimension. In the case of Poland, the international campaign will concern elections to the European Parliament, the national campaign is concern with presidential and parliamentary elections, the regional campaign will be focused on local elections but only in the aspect of elections to voivodship assemblies (sejmiki wojewódzkie). Local campaigns also concern local government elections, but at the level of municipal council elections, poviat councils or elections for the office of head of a commune, mayor or city president. To sum up, we have the following campaigns according to this criterion:

- International campaign.
- National campaign.
- Regional campaign.
- Local campaign.

The criterion of legitimacy

This criterion is related to the reason for ordering elections. The campaign may precede the elections resulting from the election calendar and legal regulations, i.e. every four or five years (ordinary campaign). At the same time, for a number of reasons, the term of office may be shortened, which results in the administration of early elections (forced campaign). Elections may be considered invalid in the majesty of the law, which forces re-election (repeated campaign). There are also cases in which the mandate is terminated, to complete the vacancy, elections are ordered (complementary campaign). Thus, according to the criterion of legitimacy, we can divide campaigns into:

- Ordinary campaign.
- Forced campaign.
- Repeated campaign.
- Complementary campaign.

Criterion of voting order.

Polish electoral law allows two rounds of elections, in two cases: election of the President of the Republic of Poland and elections for the office of head of a commune, mayor or city president. According to the regulations, the two rounds are separated by a period of two weeks. The introduction of such a distinction in campaigns is important e.g. because of the number of candidates participating in them. In this case, the campaigns can be divided into:

- Campaign before the first round.
- Campaign before the second round.

The criterion of how to refer to competition

In this case, in order to be able to identify specific types of campaigns, it is important to carefully analyze the activities of the entities participating in it. We can deal with three types:

- Positive campaign.
- Negative campaign.
- A comparative-negative campaign.

The two basic types are positive campaign and negative one. Generalizing, a positive campaign is one where one side does not want to arouse negative emotions towards its opponents among voters and doesn't use personnel attacks. In the campaign, the candidate focuses rather on himself, emphasizing his advantages. A negative campaign will be distinguished on the basis of the opposite of a positive campaign. Any activities that fall outside the scope of a positive campaign will be included in the scope of negative campaign. A specific type of campaign will be the comparative-negative campaign. Its purpose will be an attempt to introduce the electoral debate into the campaign activities. It will be initiated by the candidates themselves and its purpose will be to compare them.

Purpose criterion

Each entity taking part in elections should specify its electoral potential, and thus determine what goal it wants to achieve. Due to the purpose, that individual candidates set themselves, campaigns can be divided into:

- Win-oriented campaign.
- Popularization-oriented campaign.

In the event of such a split, the difference will be particularly evident in the determination of the target market. When the campaign is focused on victory, the electoral segments should be determined with much greater accuracy, they will also be narrowed. If you only want to popularize the candidate or any idea, you will try to reach the largest possible audience, so their exact selection will not be so important.

Criterion of how to reach the electorate

Due to, among others, type of election, size of the electoral district, financial resources, candidates will decide how to reach voters. They can do this using:

- Direct campaign.
- An indirect campaign.

The first of these types will involve in their strategy the adoption of direct meetings with voters, but also with other candidates, e.g. door to door campaigns, rallies, pre-election meetings. In the second case, candidates in their contacts with voters will use primarily mass media.

Criterion of technological trends

The development of technology determines subsequent types of campaigns. We can distinguish here:

- Pre-modernization campaign
- Modernization campaign
- Post-modernization campaign[1]

Each of these campaigns will be associated with the domination of a different type of media. In the pre-modernization campaign the press was dominating, modernization campaign was primarily characterized by using television. While post-modernization campaign, which we are currently observing continuous development, is associated with the development of digital media.

Criterion of methods of conduct

This criterion is based on a combination of the campaign management style criterion (professional or unprofessional) and the communication channel criterion (direct or mass communication)[2]. Combining these two criteria will result in four types of campaigns:

- A campaign based on complex party machines
- Mass media-oriented campaign
- Marketing-oriented campaign
- A professionally oriented campaign

[1] See more: P. Norris, Electoral Change in Britain since 1945, Cambridge 1997; J. Strömbäck, S. Kiousis, Strategic political communication in election campaigns [in:] C. Reinemann (ed.), Political Communication, Mouton De Gruyter, 2014.

[2] See more: G.A. Mauser, Political Marketing. An Approach to Campaign Strategy, New York 1983.

Duration of election campaigns

To be able to accurately determine the duration of election campaigns, we need to refer to the legal aspect of the campaign. Due to the multitude of solutions related to this matter, further analysis will focus on the Polish case. There is no legal definition of an election campaign in Polish electoral law. In the Electoral Code[1], i.e. in the law regulating electoral law in Poland, containing provisions on the conduct of parliamentary elections, presidential elections, local elections and elections to the European Parliament, the election campaign is identified with electoral agitation. The code also regulates a number of other issues related electoral campaigns – ranging from the financing of those campaigns, through matters related to electoral materials, to standards introducing restrictions on campaigning and election agitation, and sanctions arising from violation of these standards.

Electoral agitation is a public induction or encouragement to vote in a specific manner or for a candidate of a particular election committee. Election agitation may be conducted from the date of acceptance by the competent authority of a notice on the establishment of an election committee based on the rules of law, and in the forms and in the places specified in the provisions of the Code.[2]

According to Bogusław Banaszak[3], during agitation, a candidate may use: spoken statements, leaflets, posters, announcements or articles in the press, speeches in mass media, speeches at rallies and demonstrations, and may also use the opportunities offered by the Internet.

In order to determine when such electoral agitation may be legal, the duration of the campaign should be determined.

Pursuant to the provisions of the Electoral Code:[4]

The election campaign begins on the day of announcing the act of the competent authority on ordering elections and ends 24 hours before the day of voting.

According to the election calendar, individual campaigns can last from a few to about 20 weeks (Tab. 2). Legal norms regulating the duration of the campaign are always associated with the exact date of the election. The scheme in each case is the same:

1. Determination of the date of elections by the competent authority;
2. Issue of an ordinance;
3. Announcement[5] of this ordinance in Dziennik Ustaw.[6]

Pursuant to Polish law, the provisions regarding the announcement of the date of elections are regulated by the Constitution of the Republic of Poland and the

[1] Electoral Code, 5th January 2011, Dz. U. 2011 Nr 21 poz. 112.
[2] Electoral Code, 5th January 2011, Article 105.
[3] B. Banaszak, Kodeks wyborczy. Komentarz. Warszawa 2015.
[4] Electoral Code, 5th January 2011, Article 104.
[5] It may take 2 to 5 days depending on the type of election.
[6] Journal of Laws of the Republic of Poland.

Electoral Code (elections to the Sejm and Senate and to the office of the President of the Republic of Poland). Regulations regarding elections to the European Parliament and local elections are included only in the Electoral Code.

Presidential election

The election of the President of the Republic shall be ordered by the Marshal of the Sejm to be held on a day no sooner than 100 days and no later than 75 days before expiry of the term of office of the serving President of the Republic, and in the event of the office of President of the Republic falling vacant – no later than the 14th day thereafter, specifying the date of the election which shall be on a non-working day and within a period of 60 days of the day of ordering the election[1].

Parliamentary elections (Sejm and Senate)

Elections to the Sejm and the Senate shall be ordered by the President of the Republic no later than 90 days before the expiry of the 4 year period beginning with the commencement of the Sejm's and Senate's term of office, and he shall order such elections to be held on a non-working day which shall be within the 30 day period before the expiry of the 4 year period beginning from the commencement of the Sejm's and Senate's term of office.

The President of the Republic, when ordering the shortening of the Sejm's term of office, shall simultaneously order elections to the Sejm and the Senate, and shall order them to be held on a day falling no later than within the 45 day period from the day of the official announcement of Presidential order on the shortening of the Sejm's term of office. The President of the Republic shall summon the first sitting of the newly elected Sejm no later than the 15th day after the day on which the elections were held.[2]

Local elections [3]

Elections to local government bodies are ordered by the Prime Minister. Elections are ordered not earlier than 4 months and not later than 3 months before the end of the term of office of the councils. The election date is set as a non-working day not earlier than 30 days and not later than 7 days before the end of the term of office of the councils.

[1] Constitution of the Republic of Poland, 2nd April 1997, Article 128.2.
[2] Constitution of the Republic of Poland, 2nd April 1997, Article 98.2 and 98.5.
[3] Electoral Code, 5th January 2011, Article 371.1 and 371.2.

Elections to the European Parliament[1]

Elections to the European Parliament take place during the election period set out by European Union law. The elections are ordered by the President of the Republic, by way of a resolution, not later than 90 days before the election day, setting their date on a non-working day falling during the election period referred to European Union law.

Table 2. *Approximate lengths of individual campaigns in Poland (data given in weeks)*

Election Date	Election Type			
	Sejm, Senat	President of the Republic of Poland	European Parliament	Local government
2000	–	16	–	–
2001	12	–	–	–
2002	–	–	–	8
2004	–	–	13	–
2005	17,5	19	–	–
2006	–	–	–	9,5
2007	**6***	–	–	–
2009	–	–	12,5	–
2010	–	**8***	–	8,5
2011	9	–	–	–
2014	–	–	13	11
2015	14,5	13	–	–
2018	–	–	–	12
2019	9,5	–	13	–

* Early elections

Source: Based on A. Rakowska -Trela, Kampania wyborcza w regulacji prawnej i w praktyce, Łódź 2015, p. 104 and author's calculations.

There is no good answer to the question of how long an election campaign should last. Campaigns can be short but intense. They can also be long and boring. However, it should be remembered that a longer campaign gives the voter a chance to get to know the candidates better and the candidates to better convince the voter. However, it can also lead to weariness of voters. Long campaigns also lead to higher costs that are charged to both the state budget and candidates. The duration

[1] Electoral Code, 5th January 2011, Article 331.1.

of the campaign may vary, but the most important thing is how the candidate or party will use it.

The question of the duration of the campaign will be inseparably connected with the issue its ending. Each campaign in Poland will be associated with the phenomenon of "election silence". Legal solutions in this area around the world are different. There are countries where the election silence does not exist (USA, Germany), while in others it can last even 5 days (Honduras). In Poland, the election silence begins exactly at midnight before the voting day and lasts until all polling stations are closed. At this time, any form of election campaign is prohibited.

During the election silence, it is prohibited to:

- hanging up posters,
- distributing leaflets,
- implementing large format advertisements (billboards),
- convening assemblies, organizing processions and demonstrations,
- giving speeches,
- agitation on the internet.

Online election silence means that it is prohibited to:

- setting up groups, events, campaign pages and candidates,
- commenting and expressing opinions on the candidate or counter-candidate,
- publishing documents / photos / facts that could affect the voting for a given candidate.

It is also forbidden to make public the results of pre-election opinion polls, election results and the results of election polls conducted on the day of voting. According to the law, violation of election silence is an offense that is punishable by a fine of PLN 20 to PLN 5,000. Greater punishment applies to persons who, before the end of the election silence, make public the results of unofficial polls (pre-election or conducted on the day of voting). Such an offense is punishable by a fine from 500,000 up to 1 million PLN[1].

Finally, two questions should be asked:

- how to distinguish which party or candidate activities are electoral agitation and which are not?
- is election silence possible in the age of the Internet?

This statement is often repeated: the election campaign begins the day after the previous election, so it can be risked, saying that the campaign lasts almost permanently. Nowadays, there is an important aspect of the campaign's "continuity", where the "dictatorship of polls" forces politicians to strive for continuous presence and activity on the communication market[2]. Does a politician talking to a potential voter on the street, many months before the election, engage in electoral agitation?

[1] Electoral Code, 5th January 2011, Chapter XII.

[2] M. Cichosz, (Auto)kreacja wizerunku polityka na przykładzie wyborów prezydenckich w III RP, Toruń 2004, s. 23.

And the prime minister delivering a message to the nation doesn't? There is no simple answer to this question. Of course, there are also other elements characterizing actions allowed and prohibited during the campaign, however in the communicative aspect, the political observer isn't able to determine when the campaign is ongoing and when it is not.

In recent years, during the election silence in Poland, it has become very popular to provide vegetable prices, together with #Bazar, #Bazarek (Fig. 1.). The names of the vegetables correspond to the individual parties participating in the elections, prices are the predicted support. No one was punished for such actions. So, election silence exists or not? Or maybe there are some exceptions to it? Or maybe the lack of tools for full Internet control (in democratic countries) makes it unfounded?

Figure 1. *Tweets from the time of election silence in 2011(left) and 2019 (right)*

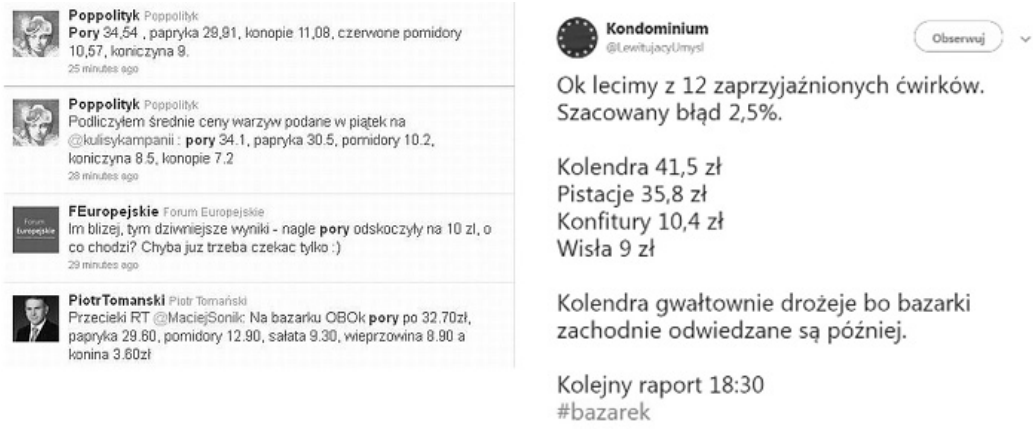

Source: Gazeta.pl, Twitter.com

Election campaign tools

There are many classifications of tools used in electoral campaigns in the literature. They are more or less complex, however, they should be noted in a number of similarities. One of the most classic classifications was proposed by Philippe J. Maarek[1]. Despite the fact that the classification he proposed is already over 20 years old, it still seems to be valid. He divided the tools used in election campaigns into:

1. traditional tools
   - interactive tools:
     - real direct contact with voters;
     - alternative direct contact (with a narrow or wide target group);

[1] B. Biskup, Narzędzia kampanii wyborczych w warunkach transformacji, on-line: http://biblioteka.oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/03/biskup-bartomiej-narzedzia-kampanii-wyborczych-w-transformacji.pdf (2.09.2019).

- one-way tools:
  - electoral literature “for internal use only”;
  - press and printed materials “outside”;
  - materials in non-party press;
  - party press and printed materials;

2. audiovisual tools:
   - television debates and talk shows;
   - television news programs;
   - commercial TV advertising;
   - participation in non-political television programs;
3. direct marketing:
   - using traditional media:
     - postal items;
     - phone contact;
   - using “new media”.

Małgorzata Janik-Wiszniowska[1] divided the tools used in election campaigns as follows:

1. Advertising:
   - Visual:
     - universal press, party magazines;
     - leaflets, posters, billboards;
     - mobile advertising on mode of transportation;
     - flags and banners;
   - audiovisual (TV broadcasts, DVD movies);
   - auditory (radio broadcasts);
   - Interactive:
     - Internet transmission (e.g. email);
     - websites;
     - blogs;
2. Direct marketing
   - catalog of profiles of political candidates;
   - lists for voters – traditional, e-mail;
   - active websites;
3. Sales promotion:
   - advertising gifts;
   - festivities, concerts;
4. Public relations:
   - press releases;
   - speeches;

[1] M. Janik-Wiszniowska, Promocja i reklama polityczna. [in:] A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak (eds.). Marketing polityczny w teorii i praktyce. Wrocław 2009, p. 187

- political reports;
- charity actions;
- sponsorship;
- publications (biographies, diaries);
- reports from field meetings;
- identification elements;
- party magazines;
- occasional events;

5. Personal sale:
   - meetings with the candidate;
   - actions stimulating the voter (direct conversation);
   - festivities, concert with the participation of politicians;
   - rallies, conventions, congresses.

Bogusława Dobek – Ostrowska[1] proposed the following division (recognizing election campaign tools as types of election advertising):

1. Audiovisual advertising:
   - paid advertising (election spots);
   - free advertising (interviews, debates, broadcasts);
2. Auditory advertising;
3. Visual advertising:
   - press advertising;
   - outdoor advertising (permanent and mobile);
   - direct advertising (controlled and uncontrolled).

All these typologies are quite similar. Since the emergence of modern election campaigns, the tools used in them are similar. The differences appearing in such classifications will mainly result from technological development. Some of these tools will lose their significance due to the fact that the technology they use will prove outdated. New tools will also appear, but within the framework of already adopted solutions. The example of using the Internet shows that it does not create any completely new tool, it only improves and accelerates contact with the voter by using modern technologies.

Creating one list of tools used in election campaigns, one should consider:

1. Political advertising;
2. Direct campaign;
3. Sales promotion;
4. Political Public Relations.

and an additional, significant element that will appear in each, larger or smaller election campaign, namely: 5. Electoral debates.

[1] B. Dobek – Ostrowska, Propaganda jako forma komunikowania [in:] B. Dobek-Ostrowska, J. Fras, B. Ociepka, Teoria i praktyka propagandy, Wrocław 1997, p. 43.

Political advertising

Political advertising can be described as "a communication process through which a source (political candidate or party) acquires the opportunity to present to the recipients, through a mass communication channel, a political message in order to influence their political attitudes, beliefs and / or behavior"[1]. Today, political advertising is the most popular way to present a candidate today. Advertising expenditure consumes a huge part of the budget allocated to the election campaign. Political advertising should above all arouse interest around a specific political entity, which is a single candidate or party. Political advertising should therefore perform the following functions:

- information function (containing information about the candidate, party, political program and views);
- persuasive function (persuading the voter to vote for a candidate or party);
- reminder function.

Analyzing the content of political ads, we can divide them into ads:

- presenting the candidate;
- problem advertisements (their purpose will be to outline important issues and problems in public debate);
- negative ads that attack the opponent (negative problem advertising or negative image advertising)[2].

Please note that political advertising does not represent the entire image of the candidate. It presents only what the voter has to reach in order to achieve the intended goal. Since a particular candidate wants to convince voters, he or she should be presented, first of all, as a competent person who raises sympathy and trust. Of course, these are not the only features that should be emphasized in the message, but these seem to be the most important. Other features presented in the advertisement should be appropriate for the selected electoral segment. In Poland, for example, candidates often like to emphasize that the most important for them are values such as family, patriotism and tradition. On leaflets, posters or audiovisual advertising they will present themselves with the family (preferably, if it is a traditional 2 + 2 family model, you can of course add a dog) against the background of a white and red flag.

Problem advertising is not so much about presenting the candidate as it is about displaying a specific problem. Advertising of this type can only inform about the occurrence of a given issue, however, during the election campaign it will be enriched with ways to solve it. These ways will coincide with the person and political program of the candidate / party who indicated the problem.

[1] M.Mazur, Marketing polityczny. Studium porównawcze, Warszawa 2002, p. 111.

[2] M. Narloch, Instrumentalizm działań marketingowych w kampaniach wyborczych, Gdynia 2012, p. 29-44.

The quintessence of negative advertising is to discredit the political opponent. There are a number of typologies for negative campaigns, but most of them suggest that we can list its two subtypes:

1. issue (program) related – in this case we have an attack on political issues that the opponent supports;
2. image related – here, unlike the previous type, there isn't attack on the program, but the image of the opponent or character traits.

According to the typology proposed by Karen S. Johnson-Cartee and Gary Copland [1] the list the following types of negative advertising contains:

1. negative advertising sensu-stricto (based on attempts to present the candidate in the most unfavorable light);
2. attacking advertising (the most acute form of negative advertising. It is an aggressive attack on a political opponent, at the same time concerning the candidate himself and the political program he or she presents);
3. comparative advertising (the purpose of this type of advertising is to compare a politician's competitor, in such a way as to show the weaknesses of the opponent. Such action may take the form of a direct comparison or suggesting such differences).

Due to the features of the mass media, we distinguish ads:

1. visual;
2. auditory;
3. audiovisual.

Visual advertising is one of the oldest forms of political advertising. Uses a sign, symbol and image. This type of advertising includes press advertising, billboards, leaflets and posters.

Auditory ads primarily use radio. They can play a special role in local political arenas. However, it seems that currently radio as a channel of political persuasion is relatively inefficient. It should be remembered that thanks to radio the information or reminder function can be implemented. Politicians gladly accept invitations to news or current affairs programs. They can present their person and views in this way.

Audiovisual ads use television, cinema, computer networks, movies and video games. The most popular is television broadcast. The advantage of television broadcasting is the wide range and diverse recipients. It should be remembered that the importance of online advertising is constantly growing in this segment.

The task of advertising is to affect all human senses, his imagination. This can be achieved through the visual aspect of advertising. And so, using the right color in the ad can give a competitive advantage. The choice of color can be of strategic importance due to the characteristics of the candidate. Young people are more susceptible to strong saturation and intensity of colors. Women prefer warm and pastel colors. Each color carries a specific message, and it should be kept in mind

[1] W. Cwalina, A. Falkowski, Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna, Sopot 2005, p. 480.

during creating political ads. For example, yellow color embodies the sun and light, but at the same time also jealousy and greed. Red is the color of love, but in many parts of the world, at the same time, it will be associated with the symbol of the communist party.

The personality can be assessed based on the candidate's color preferences. Yellow will bring with it such features as: innovation, honesty, loyalty, ambition. Red color is aggressiveness, impulsiveness, changeability. Blue color – honesty, loyalty, idealism, coldness. Black – loneliness, stability. Gray – uncompromising, alienated[1]. Only on the example of the choice of colors used in the preparation of election advertising, it can be seen how important each element of it is.

Similar importance should be attached to the logo that will accompany the election campaign. One of the most famous of them is the Barack Obama logo used in his 2008 presidential campaign (Fig. 2). Before 2008, the function of the logo was fulfilled by a properly recorded name, date, sometimes patriotic graphics (e.g. stars or eagle) (Fig. 3). B. Obama and his team were completely innovative in creating his. The basic form used to create the logo was the initial of the candidate, big, regular "O" – an indication of the candidate's name. It also means the rising sun, a new day and hope (for change[2]). The symbolic letter rises from the waving flag, the flag covers part of the letter, but also dominates the entire composition; the color of the letter repeats the US color scheme. The sign "O" became a symbol of two things which dominated the Obama campaign: hope and unity. Hope is symbolized by the rising sun. The aspect of unity is hidden in the design itself; the president's initial encloses the whole composition as well as the flag. In addition, the logo was to refer to the candidate and take into account the year of the campaign (2008).

Figure 2. *Barack Obama's official 2008 Presidential campaign logo*

[1] M. Janik-Wiszniowska, Promocja i reklama polityczna. [in:] A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak (eds.). Marketing polityczny w teorii i praktyce. Wrocław 2009, p. 188-189.

[2] His electoral slogans were: "Change We Can Believe In", "Change We Need" and "Yes We Can".

Figure 3. *R. Reagan and G.H.W. Bush official 1980 Presidential campaign logo*

While the logo used by B. Obama has already passed into the canon of political graphics, e.g. the logo used by Hillary Clinton in the 2016 (Fig. 4) campaign has raised a number of controversies. Many voters could not understand its message, and some of them misinterpreted it. Despite the use of classic "patriotic" colors, i.e. white, red and blue, their combination was considered problematic. The arrow that comes to the fore is red, and this is the traditional Republican color. In addition, it indicates the right direction, the question then was: whether Clinton signaling an imminent political shift to the right?

Figure 4. *Hillary Clinton's official 2016 Presidential campaign logo*

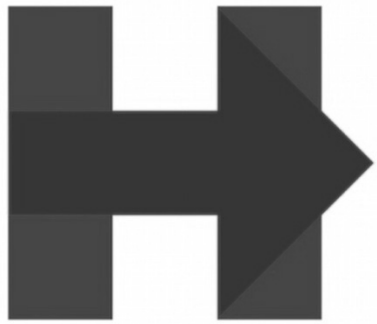

Of course, thanks to choosing the right color in political advertising or creating a well-received (and above all well-interpreted) logo, no one will win the election, but it can build a slight advantage over the competitor, which in the end can be crucial.

Direct campaign

This is one of the most effective marketing activities. It involves addressing information directly to the voter. The most important forms of direct campaigns include:

1. Canvassing;
2. Election meetings;
3. Telemarketing;

4. Letters to voters;
5. Internet tools (websites, blogs, social media).

Canvassing – it is visiting voters in their homes by the candidate or campaign staff. It is also a source of valuable information about voters. This technique is also determined as door-to-door campaign. Although the meeting is sometimes limited to a handshake, it stays in the memory of the voter and in case of doubt it can be very important.

Meetings with voters can be organized as open or closed events. Open meetings are organized in such a way that everyone interested can come to them. First of all, they are supporters of a given party, but it can also happen that opponents come to such a meeting. Closed meetings can be organized only for voters of a given party, their aim is further motivating voters and strengthen support. We can also extract the so-called qualified meetings, where only representatives of one selected social group are invited (e.g. businessmen – to collect additional funds for the campaign). Big party conventions, which in many countries are modeled on events taking place in the United States, will be a specific type of election meetings.

Telemarketing is about reaching individual electors by phone. It is based on databases with numbers of potential voters. Telemarketing facilitates fundraising, and is also used to encourage voting.

Only a few years ago letters to voters were sent only by traditional mail, but now also by e-mail. This type of communication creates the impression of an individual approach, which means that the voter feels distinguished by receiving such a message. It is a carefully prepared letter with the voter's data, which gives voter some respect for the addressee of the letter.

The development of the Internet meant that politicians also had to adapt to new technologies. Political parties, candidates, run websites), blogs, are present on social networks (Facebook, Twitter and recently also Instagram). This type of communication has many advantages. It is above all a relatively low cost with an attractive form of presentation, short response time and wide geographical coverage. In the Figure 5 and 6, we can observe progressive changes in building websites of politicians used in election campaigns. The Figure 5, presents one of the first websites used by the politician in election campaigns. It had purely informative character. Figure 6 presents two websites used by B. Obama. The first of them, from 2003, is already much more advanced tool, but it was the website he used in the 2008 elections that changed the face of contemporary politicians' websites. It was a brilliant example of engagement marketing. Obama's staff created a platform that engages supporters in various ways. On the website, in addition to the previously known symbol “donate”, which allowed to put money into the campaign, there were also, among others, addresses of local support groups, examples of how to create an electoral blog, or ways to get involved in the community. People who wanted to get involved in the Obama campaign could also find their materials (transcripts) for conducting conversations with potential voters, their phone numbers and tools to report effects of those

conversations. Of course, one should not forget about his innovative approach to the use of social media.

Figure 5. *Pat Buchanan's 1996 website. The first website created for the candidate for US President*

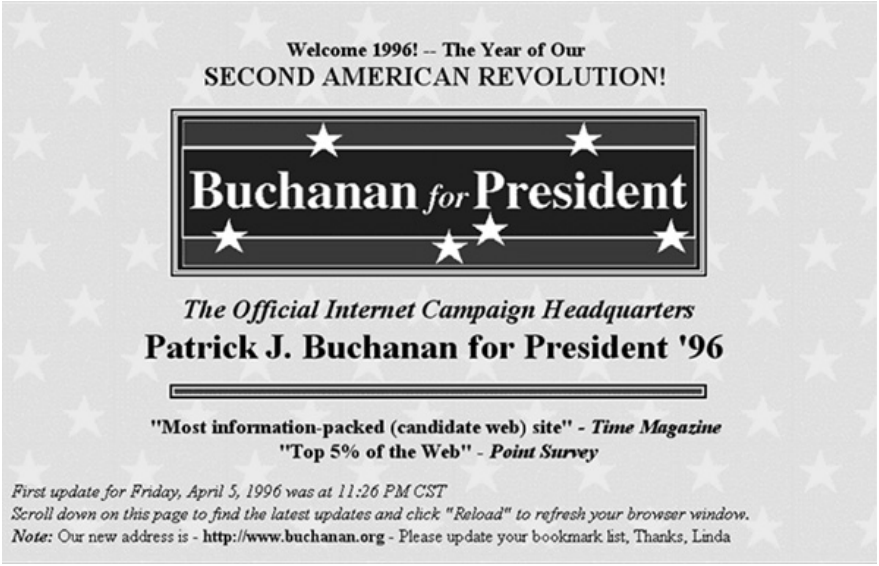

Source: http://www.4president.us (01.09.2019)

Figure 6. *Barack Obama's websites (2003 and 2008)*

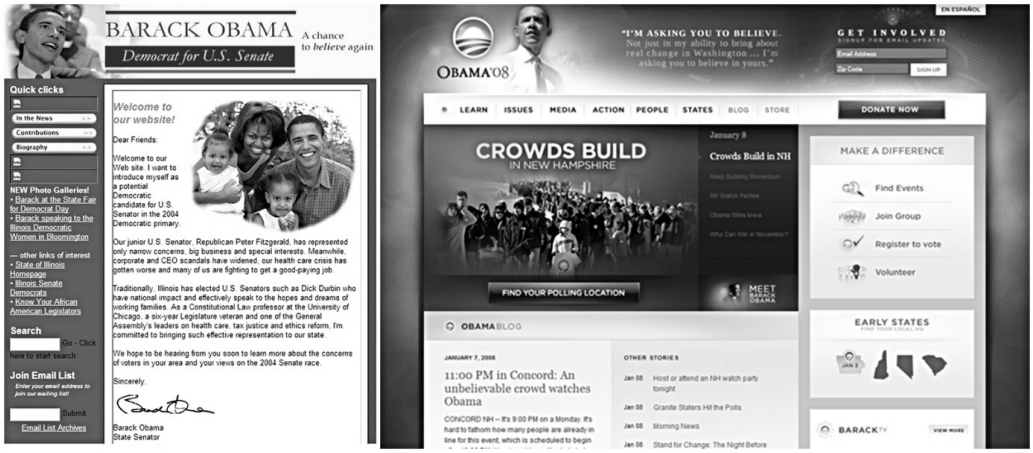

Source: Obama's online evolution, on-line https://www.c82.net/blog/?id=53 (01.09.2019)

Sales promotion

As part of this tool, politicians most often use small gifts. Among such gadgets you can distinguish: cups pens, calendars, umbrellas, caps, t-shirts, key rings, but also balloons, flags, badges (Fig. 7). Gifts and gadgets are most often given to voters during all kinds of meetings, festivities and concerts. Such gifts should be original, exclusive, have high quality but above all clearly be associated with a specific party or candidate.

Figure 7. *Election gifts. Sale offer on Allegro.pl*

Source: Allegro.pl

Political Public Relations

It's a way of party communication with the environment. Thanks to PR activities, the political party creates, maintains or regains a good name by presenting itself and its program to voters. New parties are introduced to the market using PR, but party can also defend itself against competition. PR is also intended to integrate voters, for this purpose the party / candidate organizes various types of celebrations, meetings, rallies, and conferences. Such meetings very often facilitate closer informal contacts with voters. The most frequently used techniques, public relations, include, above all, the so-called publicity (free advertising). It includes press conferences convened to provide relevant information, interviews, speeches and presentations of various kinds. It is also worth noting that often as part of PR activities are the so-called "pseudo-events" which the media can easily and quickly report and publicize. Most often, "pseudo-events" are to promote specific politicians, but it happens that their main task is to divert public attention from important and difficult to solve problems.

Also, PR activities include the support of candidates by spouses (a perfect example of Michelle Obama) or celebrities.

Election debates

It seems reasonable to separate, as a separate tool used during the election campaign, a political debate. Of course, this type of debate can be classified as a free form of audiovisual advertising, but it seems that it is such an important event today that a separate category should be created. This is probably an event that has a big impact on the final election result. It is a unique combination of substantive message with entertainment and spectacle. This is particularly evident during the presidential campaign in the United States, where three debates are organized during the election campaign with the participation of candidates for the office of president, and one between candidates for the office of vice president. In 2016, between 66.5 million and 84 million people followed the debates of H. Clinton and D. Tramp. According to the traditional approach to the debate, it should have the following characteristics:

1. Confrontation;
2. The same amount of time for each participant;
3. The presence of all competitors who take part in the elections;
4. The opportunity to express one's position;
5. Differentiation of attitudes towards competition[1].

Figure 8. *Election debate before the first round of Polish presidential elections, May 5, 2015*

Source: tvp.pl

[1] W. Cwalina, A. Falkowski, Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna, Sopot 2005, p. 353.

It is worth noting, however, that contemporary television debate, in most cases, is similar in form to the joint press conference of all candidates, exactly like during the presidential debate in Poland in 2015 (Fig. 8.). Most often, its participants do not speak directly against each other and answer the questions of the journalist / person conducting the debate or answer the questions from the audience. To maintain a fast and attractive pace of debate, the response time is too short to provide a comprehensive answer. Of course, debates can also be much more dynamic, like those taking place in the United States (Fig. 9) and their exact course is observed and analyzed by millions of people around the world.

Figure 9. *The second presidential debate between Hillary Clinton and Donald Trump, October 9, 2016*

Source: nytimes.com

Election campaigns have become a permanent element of our social life, a process that we observe on a daily basis and which is constantly evolving. For example, new legal regulations are emerging, and politicians and their associates are constantly trying to come up with something new that will not only surprise voters or opponents, but above all will be an effective tool in the fight for electoral success. It should be remembered that only some elements that may be the subject of research on election campaigns have been presented in the study. Any research may cover only one of these elements or be an attempt at holistic analysis. Political, legal and social conditions of election campaigns are different in every country and that is why it always should be taken into consideration during research. Each of the described elements can be analyzed in many ways, depending on the researcher's vision or e.g. available sources of financing.

Bibliography:

Antoszewski A., Herbut R., (eds.), Leksykon politologii, Wrocław 1998.

Banaszak B., Kodeks wyborczy. Komentarz. Warszawa 2015.

Biskup B., Narzędzia kampanii wyborczych w warunkach transformacji, on-line: http://biblioteka.oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/03/biskup-bartomiej-narzedzia-kampanii-wyborczych-w-transformacji.pdf (2.09.2019).

Blumler J.G., Kavanagh D., The third age of political communication: Influences and features, "Political Communication" vol 16. (3), 1999.

Borowicz M., Typy kampanii wyborczych, Świat Idei i Polityki, Tom 8, 2008.

Brady H. E., Johnston R., Sides J., The Study of Political Campaigns [in:] Brady H. E., Johnston R., Sides J., (eds.), Capturing campaign effects, Ann Arbor 2006

Cambridge Dictionary, on-line.

Cichosz M., (Auto)kreacja wizerunku polityka na przykładzie wyborów prezydenckich w III RP, Toruń 2004.

Constitution of the Republic of Poland, 2nd April 1997.

Cwalina W., Falkowski A., Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna, Sopot 2005.

Dobek – Ostrowska B., Propaganda jako forma komunikowania [in:] Dobek-Ostrowska, Fras, J., Ociepka B., Teoria i praktyka propagandy, Wrocław 1997.

Janik-Wiszniowska M., Promocja i reklama polityczna. [in:] Jabłoński A. W., Sobkowiak L. (eds.). Marketing polityczny w teorii i praktyce, Wrocław 2009.

Electoral Code, 5th January 2011, Dz. U. 2011 Nr 21.

Kotler P., Overview of Political Candidate Marketing, "Advances in Consumer Research", Volume 2, No. 1, 1975.

Kotler P., Kotler N., Political marketing. Generating effective candidates, campaigns, and causes [in:] Newman B.I. (ed.), Handbook of political marketing, Thousand Oaks 1999.

Lock A., Harris P., Political marketing – vive la difference, "European Journal of Marketing", Vol. 30, No. 10/11, 1996.

Mauser G.A., Political Marketing. An Approach to Campaign Strategy, New York 1983.

Mazur M., Marketing polityczny. Studium porównawcze, Warszawa 2002.

Narloch M., Instrumentalizm działań marketingowych w kampaniach wyborczych, Gdynia 2012.

Newman B.I., The marketing of the president: Political marketing as campaign as strategy, Thousand Oaks, 1994.

Norris P., Electoral Change in Britain since 1945, Cambridge 1997.

Rachwał M., Wybory we współczesnym państwie demokratycznym, [in:] Rachwał M. [ed.], Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej, Poznań 2017.

Rakowska -Trela A., Kampania wyborcza w regulacji prawnej i w praktyce, Łódź 2015.

Skotnicki K., Wpływ funkcji wyborów na prawo wyborcze i system wyborczy. Zarys problematyki, "Przegląd sejmowy, Vol. 2, No. 79, 2009.

Tilly Ch. Democracy, Cambridge NY 2007.
Nohlen D., Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych, Warszawa 2004.
Strömbäck J., Kiousis S., Strategic political communication in election campaigns [in:] Reinemann C., (ed.), Political Communication, Mouton De Gruyter, 2014.
Swanson D. L., Mancini P., Politics, Media, and Modern Democracy: an International Study of Innovations in Electoral Campaigning and Their Consequences. Westport 1996.

MYKHAILO ZARICHNYI
Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

QUANTITATIVE METHODS AND TOOLS FOR STUDYING POLITICAL PHENOMENA AND PROCESSES

Abstract

The application of mathematics to political processes, in particular, elections can be traced back to the times of the great French Revolution and even earlier. In the second half of the 20th century, the foundations of game theory were laid. The talk will be mostly concentrated around applications of game-theoretical methods to politics. We will consider the voting games, in particular, weighted games and their generalizations (vector-valued weighted voting games). Real-life examples will be considered. In particular, it will be demonstrated that the federal voting system in the USA is not weighted. The dual voting games to the given ones, i.e., the games in which blocking coalitions of the given game are treated as winning, are considered, in particular, for the weighted games.

Also, power indices for voting games will be defined and calculated in some real-life cases. First of all, we will consider the Shapley-Shubik power index. This index will be evaluated for parlament fractions. Also, the Shapley-Shubik power index allows us to explain why small parlament fractions can play significant role in the decision making.

We will define the Banzhaf power index for any voting game and compare it with the Shapley-Shubik power index. For the Banzhaf power index, there will be given an example that demonstrate paradoxal behavior of this index, namely that increasing of weight of a voter causes decreasing of his/her Banzhaf index. Analysis of voting in the Council of the European Union can be performed by means of the Banzhaf index.

Some other power indices (Deegan-Packel index, Johnson index) for voting games will be briefly discussed.

More complicated voting systems with three or more outcomes will be considered. An analysis of the Condorcet paradox (paradox of voting). The examples of voting systems include plurality voting, (modified) Borda count, score voting, Copeland method, approval voting, Kemeny-Young voting, runoff voting etc. One of the most important results concerning the voting electoral systems is the Arrow Impossibility Theorem. In order to formulate this theorem some properties of the voting systems (Independence of Irrelevant Alternatives, Pareto efficiency etc.) should be introduced.

There are, however, some cases in which there exists a Condorcet winner and it coincides with the plurality winner. In particular, this takes place in one-dimensional

scale of players and outcomes (one-dimensional political spectrum). In this case one can prove the median-voter theorem, which can be extended on considerably more general situations, namely that of single-peaked preferences. Note that this cannot be generalized over the two-dimensional spectrum as one can find a Condorcet paradox in this case.

A special attention will be paid to manipulability of voting systems and strategic voting. The manipulability property means that a player can win by reporting preferences other than his/her true preferences. In the case of two candidates the majority rule provides an example of a non-manipulable voting system. In the case of three or more candidates, the only non-manipulable voting system satisfying some additional natural conditions (e.g., Pareto condition) is the dictatorial voting system (Gibbard-Satterthwaite Theorem). It turns out that the nature of the Arrow Impossibility Theorem is similar to that of the Gibbard-Satterthwaite Theorem, there exist even parallel proofs of both these results. There are numerous examples of strategic voting (also called a tactic voting) in real modern elections. One of the most known examples is that of 2011 parliamentary elections in Slovenia, in which about 30% of voters voted tactically, the largest quantity ever recorded.

Introduction

Since ancient times, humanity has been faced with the problem of making the right decisions. Society delegated such rights to selected people, so the problem of choice has always been acute enough.

The mathematical aspects of choice have been known since perhaps since the time of Nicholas of Cusa (15th century) or even earlier. Interest in them greatly increased in the era of the French Revolution. In the twentieth century, when game theory was created, social choice theory and voting theory took shape in separate scientific disciplines. Significant scientific results have been obtained during this period (say, the Arrow impossibility theorem), which have helped to understand more deeply the nature of election and voting, and have found application in political practice.

The purpose of our text is to outline the mathematical aspects of the theory of voting and social choice, while focusing on those who can apply the results directly to political practice. Therefore, the requirements for knowledge of mathematics are minimized. Due to the large volume of publications in different languages, it is often difficult, and even impossible, to correctly indicate the source of a result or example. We do not always set this goal.

Voting games

We start with some notions from the game theory.

To define a game, we need the following:

1) the set of players,

2) their strategies and

3) their winnings.

As a rule, the set of players are all members of the society who are eligible to vote. Regarding strategies, this set usually consists of two elements: yes or no. For simplicity, we believe that voting cannot be withheld.

A more complicated situation will arise later when we consider the situation where both voters and candidates are considered as elements of the same set (e.g., in the median voter theorem, which will be considered later, the voters are considered to be distributed along a geometric axis, for example, "right – left").

More specifically, let P denote the society, the elements of P are usually called players. A voting game on the set P is a game in which the strategy set of every player consists, as we noted above, of two elements: "yes" and "no".

The subsets of P are sometimes called coalitions. The following coalitions are of importance:

- winning;
- losing (i.e., not winning);
- blocking, i.e. subsets having common elements with every winning coalition.

Given a voting system on a set P, define the dual voting system to it (again on P) as follows: the winning coalitions of the dual voting system are precisely the blocking coalitions of the initial system.

It is a useful exercise to understand that the dual to the dual voting system is the initial voting system.

Let us consider some examples of voting games. These and a plenty of other examples can be found in the numerous literature (see, e.g., [Taylor and Pacelli, 2010]).

1. Federal voting system in the USA.

The set of voters is described as follows:

1) House of Representatives (435 members);
2) Senat (100 members);
3) Vice-President;
4) President.

Table 1. *Voting rules for federal voting system in the USA*

Representatives	Senat	Vice-President	President
≥218	≥51		1
≥218	50	1	1
≥290	≥67		

Therefore, every row provides a description of winning coalitions. The role of Vice-President consists in tie-breaking in Senat. The third row demonstrates nothing but overcoming President's veto.

2. Dictatorship (monarchy). Let p be an element of P with the following property: a coalition is winning if p is its element. Then p is called a dictator.

3. Majority voting. A coalition is winning if it contains a majority of elements in P.

A wide class of voting games can be described by means of the weight functions assigned to the voters. The weighted voting games are defined as follows: to each player p the weight w(p) is assigned; also, a quota q is chosen. A coalition A is winning if:

$$\Sigma\{w(p) \mid p \text{ is a member of } A\} \geq q.$$

The following is a standard notation for the weighted voting system:

$$[q; w_1, w_2, w_3, \ldots, w_n].$$

The quota is given first, followed by the respective weights of the individual players. We will assume that the weights and the quota are nonnegative numbers. Moreover, it is easy to show that the weights and the quota can be assumed to be rational numbers (i.e., fractions) and even natural numbers.

Note that the dual voting system to any weighted voting system is again a weighted voting system. Indeed, given a weighted voting system

$$[q; w_1, w_2, w_3, \ldots, w_n],$$

one can check that the dual to it is

$$[\, q'; w_1, w_2, w_3, \ldots, w_n],$$

where

$$q' = w_1 + w_2, + w_3 + \ldots + w_n - q + \varepsilon,$$

where $\varepsilon > 0$ is small enough.

Recall that a voter is a dictator if the motion passes if and only he/she is in favor of it. Clearly, if the weight of a voter is greater than or equal to quota and the sum of the weights of the other voters is less than quota, then this voter is a dictator.

We say that a voter has veto power if no issue can pass without his or her vote. Note that such a voter is necessarily a dictator. Moreover, it is not possible that there are two separate voters such that one of them is a dictator and the other one has veto power. For example, in the weighted voting system [35; 26, 16, 10, 4] the first voter has veto power.

Note that any weighted voting system satisfies the following condition: Given two winning coalitions, if we exchange voter between them, at least one of these coalitions remains winning. In other words, every weigh voting system is swap robust. Indeed, the coalition to which a voter with not smaller weight goes, remains winning.

There are voting games which are not necessarily weighted. One of the examples is the federal voting system in the USA. Indeed, in order to demonstrate this, we consider two winning coalitions, A and B:

1) both consist of 218 representatives, 51 senators, and President.

2) the common part of A and B is 2 representatives, 2 senators, and President.

One can swap the members of A and B so that the obtained coalitions, A' and B', satisfy the following conditions:

1) A' consists of 219 representatives, 50 senators, and President.

2) B' consists of 217 representatives, 52 senators, and President.

Thus, none of A' and B' is winning. The federal voting system in the USA is not swap robust and therefore is not weighted.

Every voting system can be represented as a system with vector-valued weights. That is why the weighted games are so important.

For example, federal voting system in the USA can be represented as vector-valued weighted system with vectors represented in the table 2:

Table 2. *Federal voting system in the USA can be represented as vector-valued weighted system with vectors*

Representatives	Senat	Vice-President	President
1	0	0	72
0	1	1/2	16 ½

The minimal length of the vector necessary to describe a voting system is called the dimension of the voting system. Below, some examples and properties of the dimension are given:

1) The dimension of every weighted voting system is 1. This immediately follows from the definition.

2) The above table demonstrates that the dimension of the federal voting system in the USA is at least 2. But it cannot be 1 as this system is not weighted.

3) In general, every two-chamber parlament is two-dimensional.

4) For every natural number n, one can provide an example of voting system whose dimension is exactly n.

Let us define the property of trade robustness of voting systems. A voting system is said to be trade robust if an arbitrary exchange of players (a series of trades involving groups of players) among several winning coalitions leaves at least one of the coalitions winning. The essential difference between the trade robust systems and swap robust systems is that:

1) the formers allow for non-necessarily one-to-one trade and

2) not only two winning coalitions are involved.

For example, consider 3 winning coalitions X, Y and Z and the following trade between them:

(i) 3 players are exchanged out from X, 2 to Y and 1 to Z;

(ii) 4 players are exchanged out from Y, 1 to X and 3 to Z;

(iii) 3 players are exchanged out from Z, 2 to X and 1 to Z.

We have the following important result.

Proposition. *Every weighted voting system is trade robust.*

Proof. We first remark that a series of trades among several winning coalitions of this voting system leaves the total weight of all these coalitions added together unchanged. Hence, the average weight of these coalitions is unchanged.

Next, suppose that we start with several winning coalitions in a weighted voting system. Clearly, their average weight is greater than or equal to the quota. After the trades, the average weight of the coalitions is unchanged and therefore is greater than or equal to the quota. We conclude that, at least one of the coalitions must meet quota (therefore, at least one of the resulting coalitions is winning). The proposition is proved.

Note that it easily follows from the definition that every trade robust voting system is swap robust.

The following result provides a characterization of weighted voting systems; we give it without proof (see the paper [Taylor and Zwicker, 1992] on the list of references).

Theorem. *A voting system is weighted if and only if it is trade robust.*

The following is an example of a voting system which is swap robust but not trade robust.

Minority veto. Suppose that we have a majority group of 5 voters and a minority group of 3 voters. The passage requires not only approval of at least 5 out of the 8 voters, but also approval of at least 2 of the 3 minority voters.

First show that this system is swap robust. Suppose that X, Y are winning coalitions. Both X and Y have at least 5 voters and after exchanging voters both coalitions have at least 5 voters. Next, since both coalitions are winning ones, each

has at least two minority voters. Therefore, at least one of the minority voters is common for two of them. It is easy to note that after exchanging (non-common) voters, at least one of the obtained coalitions will have two minority voters. Therefore, at least one of them will remain winning after exchanging voters and the voting system under consideration is swap robust.

Now we are going to demonstrate that the obtained system is not trade robust. To this end, we are going to make one coalition to have more total number of voters but do not have enough minority voters while the other coalition has less total number of voters but more minority voters after the trades.

To form a winning coalition, we must have at least 5 out of 8 total voters and at least 2 out of 3 minority voters:

$$X = \{M_1, M_2, M_3, m_1, m_2\},$$
$$Y = \{M_3, M_4, M_5, m_2, m_3\},$$
$$X' = \{M_1, M_2, M_3, M_4, M_5, m_2\},$$
$$Y' = \{M_3, m_1, m_2, m_3\}.$$

We see that both X and Y are winning coalitions. After such trading we see that both X′ and Y ′ are losing coalitions. Therefore, the system is not trade robust since X′ does not satisfy the minority requirement and Y ′ does not satisfy the "total votes" requirement.

Intersection of voting systems

Given two voting systems with the same set of voters, we say that a third voting system is their intersection if any set of voters is a winning coalition in it precisely when it is a winning coalition in both initial systems.

As an example, consider two weighted voting systems on the set of voters {1,2,3}:

$$[5; 1, 4, 2] \text{ and } [6; 4, 2,1].$$

Their intersection is the voting system whose winning coalitions are {1,2} and {1,2,3}. In the real life, a two-chamber parlament can be interpreted as intersection of two voting systems. Actually, the i-th one is the voting system in which only the votes in chamber i, i=1,2, count.

Similarly, one can define the intersection of arbitrarily many voting systems on the same set.

Actually, it can be shown that every voting system can be represented as the intersection of finitely many weighted voting systems. Therefore, every voting system can be described as vector-valued weighted voting system. In turn, we conclude that the notion of dimension can be defined for every voting system.

Power indices

In the theory of voting, it is important to numerically evaluate the degree of influence of voting participants on its outcome. Of course, for weighting voting systems such a numerical characteristic is weight, but simple examples show that the weight is not too adequate. There are different methodologies for defining power indices, below we will consider some of them. These power indices have found their applications in the voting theory and extensive literature is devoted to their properties.

The Shapley-Shubik index

At the heart of the various power indices is the idea that a voter can turn a losing coalition into a winning coalition. In the case of the Shapley-Shubik index, participants are assumed to vote in a certain order, all orders being considered of equal probability.

To be specific, consider the case P={a,b,c}, the weights of a,b,c are 50, 49, 1 respectively, and q=51. We consider all the possible orders of the set P; they are given below:

a**b**c
a**c**b
b**a**c
bc**a**
c**a**b
cb**a**

For every order, the boldface letters indicate the pivotal element of this order, i.e., an element such that the set of all preceding elements (including this element) forms a winning coalition. The Shapley-Shubik index of a player is the ratio:

$$\frac{\text{number of orderings where this player is pivotal}}{\text{number of all orderings of P}}$$

The Shapley-Shubik index of voter p is denoted by SSI(p). In the above example we obtain: SSI(a)=2/3, SSI(b)=SSI(c)=1/6. This example has an important political interpretation: influence of a small fraction can be large. Moreover, from this example one can see drawbacks of the weight:

1) the weights of a and b are almost equal; however, their SSIs are essentially different;

2) the weights of b are considerably larger than that of c, however their SSIs are equal.

More examples:

1. Majority voting: SSI(p)=1/n, for every member p in a parlament P; here n is the number of elements of P.

2. The same for any quota voting.

3. Dictatorial voting system: SSI(dictator)=1, SSI(p)=0, for every other member of P.

4. If P is a two-chamber parlament, i.e., the set P is the union of chambers P′ and P′′, then the sum of SSI of all the members of P′ is ½; the same for the members of P′′.

5. Let us evaluate the Shapley-Shubik index of the members of the European Union in 1958:

Table 3. *The evaluation of the Shapley-Shubik index of the members of the European Union in 1958*

Country	Votes	Percentage of votes	SSI	Percentage of power
France	4	23.5	7/30	23.3
Germany	4	23.5	7/30	23.3
Italy	4	23.5	7/30	23.3
Belgium	2	11.8	3/20	15.0
Netherlands	2	11.8	3/20	15.0
Luxembourg	1	5.9	0	0

6. Recall that the United Nations Security Council consists of 5 permanent members, 10 non-permanent members, total 15 members. An issue passes if at least 9 members vote for it including all permanent members. Therefore, there are 15!, i.e., about 1.3 trillion sequential coalitions (orderings) of the Council. A non-permanent member is pivotal only if it is the 9th player in the ordering, preceded by all five of the permanent members and three non-permanent members. This happens in about 2.44 billion orderings.

Therefore, a non-permanent member has a Shapley-Shubik index approximately of 2.44 billion/1.3 trillion or 0.19%. Divide the rest of the 98% of power among 5 permanent members to obtain a Shapley-Shubik power index of 19.6% for a permanent member. Note that with large number of voters we need to use reasoning, some kind of approximation and computers rather than finding the power distribution by direct calculations.

The Shapley-Shubik index of a fraction

A fraction F of a parlament P is a part of P consisting of voters that vote identically in all the situations. Suppose that the number of voters in P is n and in F is m<n. It turns out that the Shapley-Shubik index of a fraction is, in general, large than the sum of the Shapley-Shubik index of the fraction members. We are going to show this in the following example.

Let P={1,2,3,4,5} and the majority voting on P is considered (i.e., a coalition is winning if it consists of three or more voters). Then clearly SSI(i)=1/5, where i=1,2,3,4,5. Now, suppose that the voters 4 and 5 form a fraction in P, we denote it by F. Then one can think of a new set of voters, namely P'={1,2,3,F} and a weighted voting system on P' with F having weight 2 and the other voters weight 1. In order to find SSI(1) remark that 1 is pivotal in two situations:

1) 1 is third and 2 and 3 are in front of 1; there are two such orderings,

231F and 321F.

2) 1 is second and F is in front of it; also, there are two such orderings,

F123 and F132.

Summing up we see that 1 is pivotal in 4 orderings,

231F, 321F, F123 and F132

of all 24=4! orderings of the set P'. We conclude that SSI(1)=4/24=1/6. Similarly, SSI(2)=SSI(3)=1/6. Then SSI(F) = 1 – 1/6 – 1/6 – 1/6 = ½. This is larger than 1/5 + 1/5 =2/5.

Now we pass to the general situation. Suppose we have n players and that a voting block of size b is formed. Consider the resulting weighted voting system:

$$[q; b, 1, 1, \cdots, 1] \ (n - b \text{ of 1s}).$$

Then (n − b + 1)! is just the number of distinct orderings of the set of voters. The b block is pivotal precisely when the initial sequence of 1s is of length at least q − b but not more than q − 1.

The b bloc is pivotal when the initial sequence of 1s is any of the following lengths:

$$q - 1, q - 2, \cdots, q - b.$$

Note that there is n − b 1s available, so the above statement holds provided that $n - b \geq q - 1$ and $q > b$ (which is equivalent to $b < q \leq n - b + 1$).

Under the assumption of $b < q \leq n - b + 1$, there are b possible initial sequences of 1s that make the bloc pivotal, so the Shapley-Shubik index of the block of size b =

$$\frac{\text{number of orderings in which b is pivotal}}{\text{total number of distinct orderings}}$$

$= b/(n - b + 1)$.

Therefore, the Shapley-Shubik index of the block is higher than b/n, i.e., the formation of a block increases the voting power

In the case of Ukrainian parlament (450 members), it is easy to calculate that a fraction F consisting of slightly more than one third of parlament members has the Shapley-Shubik index larger than ½.

Paradox of new members

In 1973, England, Ireland, and Denmark joined the European Union. The distribution of votes was then the following:

Table 4. *The distribution of votes in the European Union, as of 1973*

Country	Votes
France	10
Germany	10
Italy	10
Belgium	5
Netherlands	5
Luxembourg	2
England	10
Denmark	3
Ireland	3

The quota was set 41. Note that Luxembourg was then a member of the minimal winning coalition, namely,

{France, Germany, Italy, Belgium, Netherlands, Luxembourg}.

Therefore, the SSI(Luxembourg)>0.

The Banzhaf Power Index

John Banzhaf was an attorney and law professor. In 1965, his analysis of the power in the Nassau County NY Board of Supervisors was used in a lawsuit, which resulted in a change in the voting system. The county was divided into six districts; the supervisor from each district was given votes proportional to the districts' population. This resulted in a weighted voting system described by the following:

[58: 31, 31, 28, 21, 2, 2].

In the paper [Banzhaf, 1965] the author showed that the last three districts were "dummies" in the sense that they had absolutely no power. They did not belong to any minimal winning coalition. If at least two of the first three districts voted yes, a measure passed, otherwise it failed. In that way, Banzhaf discovered his power index as a way of measuring how much of a difference a player's vote can make.

In order to be more precise and explain what is the index, first write down the list of all winning coalitions. A critical player in a coalition is one whose vote makes the difference between winning or losing. Let T be the total number of critical players. In the above example, T=12. The Banzhaf power index of a player P is the number of times P is critical, divided by T. In the above example, P1 is critical 5 times, P2 and P3 are critical 3 times, and P4 is only critical 1 time. In this case their power indices are 5/12, 3/12, 3/12 and 1/12 respectively (one can write these as percent: 41.6%, 25%, 25% and 83.4% respectively).

Let us consider more examples. First, let [15: 5, 5, 4, 2] be a weighted voting system. In this case, a motion only passes if all four players vote for it. All four players have veto power. The only winning coalition is therefore the whole set {P1, P2, P3, P4}, and all the players are critical, so T=4 and each player has power 1/4 = 25%.

Also, let [7: 7, 3, 2]. In this case, a motion only passes if P1 votes for it. Therefore, P1 is a dictator. The other two players are dummies. Thus, the distribution of power is 1, 0, 0.

We are going to describe a general procedure of finding the Banzhaf Power Index of a player P (note that this can be also considered as the definition of the Banzhaf power index):

Step 1. Make a list of all possible coalitions.

Step 2. Determine which of them are winning coalitions.

Step 3. In each winning coalition, determine which of the players are critical players.

Step 4. Count the total number of times player P is critical (B).

Step 5. Count the total number of times all players are critical (T).

The Banzhaf Power Index of player P is then defined to be the ratio B/T.

Rule +/-1.

In order to find B above, we apply the so-called Rule **+/-**1. In turn, to explain this rule, we use the following example. Consider the weighted voting system

[8;5,3,1,1,1]

on the set of 5 voters, 1,2,3,4, and 5.

Table 5. *The distribution of votes based on the rule +/-1*

	1	2	3	4	5
12	1	1	-1	-1	-1
123	1	1	1	-1	-1
124	1	1	-1	1	-1
125	1	1	-1	-1	1
1234	1	1	1	1	-1
1235	1	1	1	-1	1
1245	1	1	-1	1	1
12345	1	1	1	1	1
1345	1	-1	1	1	1
Σ	9	7	1	1	1

Explanation: the first column consists of winning coalitions (for the sake of brevity we write xy etc. instead of {x,y} etc.). The other columns are labeled with voters. If voter i is a member of a coalition C, we put 1 in the corresponding cell, and we put -1 otherwise.

The entries of the last row are the sums of entries in the corresponding columns. Next, the sum of the entries of the last row is

9+7+1+1+1=19.

Then the Banzhaf indices of the voters 1,2,3,4,5 are respectively

9/19, 7/19, 1/19, 1/19, 1/19.

Using this example one can demonstrate a paradoxal property of the Banzhaf index. Indeed, consider the two weighted voting systems

[8;5,3,1,1,1] and [8;4,4,1,1,1].

We see that the second one is obtained from the first one by transferring unit weight from voter 1 to voter 2. It is easy to check that the Banzhaf indices of the voters 1,2,3,4,5 for the second voting system are respectively

½, ½, 0, 0, 0.

Now, since 9/19>1/2, we see that voter 1 increases his/her Banzhaf index by decreasing his/her weight.

Comparison of Indices

For instance, the SSI vector of the weighted voting game [51; 35, 20, 15, 15, 15] is

$$SSI= (9/ 20 , 1/5 , 7/60 , 7/60 , 7/60) ,$$

compared to

$$BI= (11/25 , 1/5 , 3/25 , 3/25 , 3/25).$$

It is important to mention, however, that SSI and PBI usually rank voters in the same way. More precisely, a player i in a voting game can be called (weakly) more desirable than player j if the replacement of j by i in a coalition S which contains j but not i never lowers the winning status of S.

In particular, both BI and SSI are locally monotonic indices in the following sense: if voter i's weight and voter j's weight satisfy $w_i \geq w_j$ in any arbitrary representation of a given weighted voting game, then the indicated power of i is at least as big as that of j.

The Deegan-Packel Index

A winning coalition is said to be minimal if all their members are critical. In other words, a winning coalition is minimal if no its proper subset is a winning coalition. Given a voter p in P, we form the list of all minimal winning coalitions containing p,

$$C_1,\ldots,C_k.$$

Let

$$n_1,\ldots,n_k$$

be the number of elements in the coalitions $C_1,\ldots,C_k$ respectively. The total Deegan-Packel index of p is the sum

$$TDPI(p)= 1/n_1+\ldots+1/n_k.$$

The Deegan-Packel index of voter p is the normalized total Deegan-Packel index:

$$DPI(p)=TDPI(p)/\Sigma_q TDPI(q).$$

Let us evaluate the Deegan-Packel index for the weighted voting game [51;50,49,1] on the set P={a,b,c}. The minimal winning coalitions are {a,b} and {a,c}. Therefore

$$TDPI(a)= ½ + ½ = 1,\ TDPI(b)=TDPI(c)=½.$$

We finally obtain

$$DPI(a)= ½ ,\ DPI(b)=DPI(c)=1/4.$$

The Johnston Index

The Johnston power index is a variation of the Banzhaf power index. Given a voter p in P, we form the list of all winning coalitions containing p,

$$C_1,\ldots,C_k.$$

Let

$$n_1,\ldots,n_k$$

be the number of critical elements in $C_1,\ldots,C_k$ respectively. The total Johnston index of the voter p is the sum

$$TJI(p)= 1/n_1+\ldots+1/n_k.$$

We obtain the Johnston index by normalizing the total Johnston index of the voter p:

$$JI(p)=TJI(p)/\Sigma_q TJI(q).$$

We finally collect the power indices of the voting game [51; 50,49,1]:

Table 6. *The distribution of votes based on the Johnston Index*

	1	2	3
SSI	2/3	1/6	1/6
BI	3/5	1/5	1/5
DPI	1/2	1/4	1/4
JI	2/3	1/6	1/6

Some paradoxes of Voting Indices

It turns out that the above indices of power have a number of paradoxical at first glance properties (for a more complete treatment see [Nurmi, 1999]).

Donation Paradox

We will consider this first for the Banzhaf index. Let [10; 4, 6, 1, 1, 1] and [10; 3, 7, 1, 1, 1] be two weighted voting systems. One can regard the second one as that obtained from the first by the donation procedure from the first voter to the second one. Thus, the first voter is the donor and the second one is the recipient. Let us compare the Banzhaf and Deegan-Packel indices of the recipient before and after donation:

Table 7. *Comparison of the Banzhaf and Deegan-Packel indices*

BI	½	9/19
DPI	½	3/8

Thus, both the Banzhaf and Deegan-Packel index are vulnerable to the Donation Paradox. The same concerns the Johnston index.

Note that the Shapley-Shubik index is not vulnerable to the Donation Paradox.

The Paradox of New Members

Suppose that initially we have n voters in a weighted voting system on a set P. Suppose than a new member joins the set P so that total weight, the quota, as well as the proportion of weights of the members of P after joining of the new member are the same. Consider the following example of a weighted voting system:

[41/50; 30/50, 30/50, 20/50, 10/50].

Then clearly the fourth voter is a dummy. Then suppose that a new member joins the society so that we obtain the following weighted voting system:

[41/50; 15/50, 15/50, 10/50, 5/50, 25/ 50].

Note that the proportion of weights of the old members remains the same. The fourth voter now belongs to the minimal winning coalition consisting of the first four (i.e. old) members. Thus, it is no longer a dummy. We conclude that the Shapley-Shubik index, the Banzhaf index etc. of the fourth voter is not equal to zero, i.e. it

increases when new member appears. This is referred as the New Member Paradox (for the Shapley-Shubik index this was demonstrated above on the example of European Union.)

The Chair's Paradox

With three voters and three candidates, the voter with tie-breaking power can, if all three voters act rationally in their own self-interest, end up with his or her least preferred candidate as the election winner.

Indeed, consider the following situation in which a committee of three (Chair, Voter 1, Voter 2) have to choose between three candidates:

Table 8. *A committee of three choosing between the candidates within the Chair's Paradox*

	Chair	Voter 2	Voter 3
1st choice	A	B	C
2nd choice	B	C	A
3rd choice	C	A	B

1) Voting for 1st or 2nd choice weakly dominates voting for 3rd choice (i.e., it gives either an equivalent or a better result in all the cases);

2) For chair, voting for A weakly dominates voting for B;

3) After eliminating strategies, Voter 3 will opt to vote for C (voting for C weakly dominates voting for A);

4) After eliminating strategies, Voter 2 will vote for C (voting for C weakly dominates voting for B);

5) Winner is C.

Note that C is the worst result for Chair. This is referred to as the Chair's Paradox.

Preference relation

In the sequel, we will need the notion of preference relation. Given a set A, consider a set R consisting of ordered pairs of elements of A. Such a set is often referred as a relation on the set A. If a pair (x,y) is an element of R, we sometimes denote this as xRy.

Consider the following properties of relations:

1) Completeness: this means that either xRy or yRx (or both), for every pair x,y of elements of the set A;

2) Reflectivity: xRx, for every element x of A;

3) Transitivity: xRy and yRz together imply xRz.

A complete, reflective, and transitive relation on a set A is called a weak ordering or a preference relation on A.

If R is a preference relation on a set A, then one can define a relation ~ on A as follows:

$$x \sim y \text{ if and only if } xRy \text{ and } yRx.$$

The relation ~ is an equivalence relation on A in the sense that it is reflective transitive and symmetric (the latter means that x~y if and only if y~x).

Given a preference relation R on A, we say that a function u on A is a utility function of R provided that the following holds:

$$xRy \text{ if and only if } u(x) \leq u(y)$$

for all x,y from A.

Any preference relations on the sets of alternatives A={a,b,c,…} can be represented in the following way:

ab
c
d
ef
…

Here, the element in the same row are equivalent and if x is in a row over y, then x is strictly preferable than y.

The Kemeny-Snell distance between two preference relation, say I and II, is the sum of the numbers δ_{xy}, for every pair of distinct alternatives x, y. Here, δ_{xy} is equal to:

1) 0, if x, y are identically situated in the relations I and II (e.g., x is over y in both I and II);

2) 1, if x and y are equivalent in exactly one of I and II;

3) 2, if x and y are opposite in I an II (see [Kemeny, 1959]).

Let us consider an example:

Table 9. *An example of preference relation*

I	II
ab cd	b ac d

The Kemeny-Snell distance between I and II is then the sum

$$\delta_{ab}+\delta_{ac}+\delta_{ad}+\delta_{bc}+\delta_{bd}+\delta_{cd}=1+1+0+0+0=3.$$

The maximal distance between preferences in a set consisting of n distinct elements is

$$n! = 1\cdot 2\cdot \ldots \cdot (n-1)\cdot n$$

(e.g., 120 for n=5 and 720 for n=6).

The Kendall tau rank distance

The Kendall tau distance was introduced by Maurice Kendall. This distance is a metric on the set of preference relations on a given set that counts the number of pairwise disagreements between two preferences (ranking lists). The larger the distance, the more dissimilar the two lists are. Kendall tau distance is also called a bubble-sort distance since it is equivalent to the number of swaps that the bubble sort algorithm would take to place one list in the same order as the other list.

Let us consider an example. The Kendall tau distance between the lists

0 3 1 6 2 5 4 and 1 0 3 6 4 2 5

is 4 because the pairs 0-1, 3-1, 2-4, 5-4 are in different order in the two rankings, but all other pairs are in the same order.

Below, we will consider the sets of preference relations on the sets with small number of elements.

There are three preference relations on the set {a,b} of two elements:

Table 10. *The preference relations within the Kendall tau rank distance*

a b	ab	b a

Surprisingly, the number of preference relations on the set consisting of three elements is large enough and is equal to 13:

Table 11. *The number of preference relations on the set consisting of three elements within the Kendall tau rank distance*

<table>
<tr><td>ab
c</td><td>a
b
c</td><td>a
bc</td><td>a
c
b</td></tr>
<tr><td>b
a
c</td><td colspan="2" rowspan="2">abc</td><td>ac
b</td></tr>
<tr><td>b
ac</td><td>c
a
b</td></tr>
<tr><td>b
c
a</td><td>bc
a</td><td>c
b
a</td><td>c
ab</td></tr>
</table>

Saari triangle

D. Saari proposed a simple picture for group profiles in the case when the number of candidates is three (see, e.g., [Saari, 2011]). So, denote these candidates by a, b, and c, and consider the equilateral triangle with vertices labelled a, b, c. The medians (equivalently, bisector lines) divide this triangle into 6 parts.

Picture 1. *The logics of Saari triangle for group profiles in the case when the number of candidates is three*

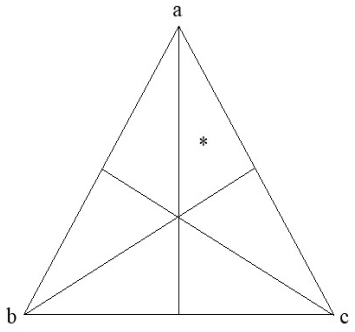

Consider one of these parts, namely, that one with the asterisque (*) in it. We see that a is the closest point to *, since a is closer to * than b and closer than c,

which immediately follows from geometric arguments. Similarly, c is closer to * than b, and we finally conclude that we obtain the following individual profile for *:

Picture 2. *The following individual profile for * using the logics of Saari triangle*

*
a
c
b

Similarly, to every one of the six small triangles, which are elements of the division of the large triangle one can assign the number of voters with the corresponding individual profiles. An example of the obtained group profile is the following:

Picture 3. *An example of the obtained group profile using the logics of Saari triangle*

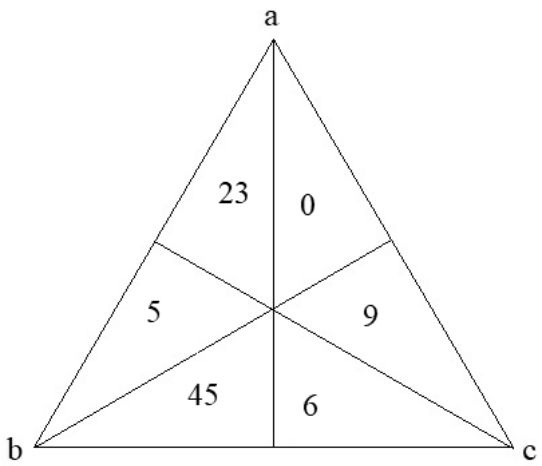

This is a Saari triangle. This triangle is a visual representation of the following group profile (the upper row is the number of voters with given preference relation):

Table 12. *Group profile representation using the logics of Saari triangle*

23	0	5	45	9	6
a	a	b	b	c	c
b	c	a	c	a	b
c	b	c	a	b	a

Voting rules

We usually assume that the voters (players) strictly arrange possible alternatives according their preferences. The arrangement of a voter is sometimes called his/her individual profile. The collection of all individual profiles is sometimes called a group profile.

The following is an example of a group profile on the set of alternatives (candidates) {a,b,c,d}:

Table 13. *An example of a group profile on the set of alternatives (candidates) {a,b,c,d}*

1	2	3	4	5	6
a	a	c	c	b	d
b	c	b	b	a	b
c	b	a	a	c	a
d	d	d	d	d	c

(Here, the columns are individual profiles of voters 1, 2, 3, 4, and 5. Instead of individual voters one can consider groups of voters.)

The social choice function (a voting rule, an election method) is an assignment to every group profile a winner. There are many examples of voting rules. We explain some of these rules below.

Condorcet winner

This is an important notion of the social choice theory. A Condorcet method is an election method that elects the candidate that would win a majority of the vote in all of the head-to-head elections against each of the other candidates, whenever there is such a candidate. A candidate with this property is called the Condorcet winner. Clearly, if a Condorcet winner exists, then it is unique.

Dictatorial rule

Consider a voter i. If a voting rule assigns to every group profile the top element of voter i, then we say that i is the dictator and the rule is dictatorial. Clearly, if a rule is dictatorial, then the dictator is unique.

Plurality voting

Plurality voting is the procedure for determining the voting results when a candidate who receives a majority (absolute or relative) of the electoral votes is considered elected.

Copeland's method

Copeland's method (also called Copeland's pairwise aggregation method): the candidates are ordered by the number of pairwise victories (i.e., for every candidates a,b we count the ballots where a is preferred to b and vice versa; if the first number is larger, we say that a defeats b), minus the number of pairwise defeats. This is easily seen to be a Condorcet method.

In the situation when there is no Condorcet winner, this method often leads to ties. For example, if there is a three-candidate majority rule cycle (Condorcet paradox; see below), each candidate will have exactly one loss, and there will be an unresolved tie between these three candidates:

Table 14. *An unresolved tie between three candidates under the Condorcet winner rule (the Condorcet paradox)*

a	b	c
b	c	a
c	a	b

In this example (often called the Condorcet paradox), Copeland's method gives us: a:b=2:1, therefore we obtain 2-1=1, the same for b and c.

Ranked voting

Ranked voting refers to a group of voting systems in which voters evaluate the results on a hierarchy on an ordinal scale (ordinal voting systems). Also, in some publications, voting with a rating is called preferential voting. Another class of voting system is cardinal voting systems, where candidates have a numerical evaluation rather than a relatively ranked one.

The Kemeny-Young method is a Condorcet method that uses preferential ballots to help voters evaluate their choices according to their preferences. A voter is allowed to classify more than one choice at one preference level. The choice required is usually interpreted as the least preferred.

Another way of looking at this order is that it minimizes the amount of Kendall-Tau distances to the voters' lists.

A score that has the highest score is defined as an overall rating. (If more than one rating has the same highest score, all of these possible ratings are linked, and generally the overall rating is one or more levels.

Note that one can also use the Kemeny-Snell distance to obtain a ranked voting system.

Positional voting

Positional voting is an electoral system with a rating vote in which candidates receive points based on their position in the ballot. The one with the highest score wins.

When voting for a position, voters express their preference by using a standard ranking. For each option, the received points correspond to the preferences of the voters.

There are different versions of positional voting. Among them is the Borda count, when the first place in the ballot corresponds to n-1 points, the second corresponds to n-2 and so on, where n denotes the number of all candidates. The last preference receives zero.

List of criteria

Below, we consider some properties for the voting systems.

Condorcet criterion: If there is a choice that wins all pairwise contests (i.e., Condorcet winner), then this choice wins.

Majority criterion: If a majority of voters strictly prefer choice X to every other choice, then choice X is identified as the most popular.

Non-dictatorship: A single voter (called dictator or monarch) cannot control the outcome in all cases.

Unrestricted domain: Identifies the overall order of preference for all the choices. The method does this for all possible sets of voter preferences and always produces the same result for the same set of voter preferences.

Pareto efficiency: Any pairwise preference expressed by every voter result in the preferred choice being ranked higher than the less-preferred choice.

Monotonicity: If voters increase a choice's preference level, the ranking result either does not change or the promoted choice increases in overall popularity.

Independence of irrelevant alternatives: Adding or withdrawing choice X does not change a result in which choice Y is identified as most popular. This property is of great importance in the Arrow Impossibility Theorem (see below).

Invulnerability to burying: A voter cannot displace a choice from most popular by giving the choice an insincerely low ranking.

Invulnerability to compromising: A voter cannot cause a choice to become the most popular by giving the choice an insincerely high ranking.

Participation: Adding ballots that rank choice X over choice Y never cause choice Y, instead of choice X, to become most popular.

Later-no-harm: Ranking an additional choice (that was otherwise unranked) cannot displace a choice from being identified as the most popular.

Consistency: If all the ballots are divided into separate races and choice X is identified as the most popular in every such race, then choice X is the most popular when all the ballots are combined.

There are many results whether or not certain voting rules satisfy the properties from the list above (see, e.g., [Woodall, 1994], [Amy, 2000], [Schofield, 2001]).

Arrow impossibility theorem

The variety of procedures suitable for making collective decisions leads us to the question whether there are those among them that would ideally correspond to a fairly complete set of natural requirements (axioms). A generalized answer to the question under discussion is given by the impossibility theorem, proved by Kenneth Arrow (see [Arrow, 1951]). This result is often interpreted as impossibility of democratic procedures (see, however, the discussion below).

Theorem. *There is no collective choice rule for satisfying the following six requirements simultaneously.*

1. Completeness. The rule should provide a choice between any two alternatives, giving preference to one of them or recognizing both as equal.

2. Versatility. The rule provides an effective choice for any combination of individual preferences.

3. Transitivity. For any set of three alternatives x, y and z, if xRy and yRz, then xRz.

4. Unanimity. If xRy holds for any i, i.e. all participants in the collective choice prefer the first of the two alternatives, then xRy, in other words, the collective choice is made in favor of the first alternative (this is nothing more than the fulfillment of the Pareto efficiency requirement).

5. Independence from extraneous (irrelevant) alternatives. The collective choice between any two alternatives x and y depends on how individuals evaluate these two alternatives in relation to each other, but does not depend on the attitude of individuals to any outside alternative z (for example, whether xRy is recognized, it may depend in particular, on whether it is true that xR_iy, but not on whether it is true that xRz or xR_izR_iy).

6. The absence of a "dictator." Among the participants in the collective choice there is no such individual, any preference of which xR_iy would entail xRy regardless of the preferences of all other individuals.

The theorem can also be formulated in another way by introducing the important concept of rational choice. The choice is rational if it meets the requirements of

completeness and transitivity. The rationality of individual choice is one of the key axioms of microeconomics.

Collective choice is not always rational, as we have seen when considering the paradox of voting. Arrow's theorem says that there is no rule of rational collective choice that would be universal, would meet the Pareto efficiency principle, would be independent of extraneous alternatives, and at the same time would imply a truly collective solution, not limited to fixing the preferences of one individual.

Passing to the *proof* of the theorem, first of all we introduce the concept of a decisive coalition of voters. The decisive coalition is such a set of individuals included in the total number of participants in collective choice that, with unanimity within this coalition, the position of its members becomes the result of collective choice. In other words, if for all members of the decisive coalition xR_ty, then xRy. A coalition can be decisive only for a specific pair of alternative options, then it is called a decisive coalition, for example, for a versus b. At the same time, there may be coalitions deciding for any feasible pair of alternatives; such coalitions are called decisive without a specific pair.

Let us prove that if the six conditions listed above are satisfied, then for an arbitrary pair of alternatives there will be a decisive coalition consisting exactly of one member.

We choose some pair of alternatives x and y. Consider the many coalitions that are decisive for her. This set is not empty, since it follows from the axiom of unanimity that at least the entire population of voters constitutes a decisive coalition. At the same time, a rule satisfying six axioms cannot be a rule of unanimous decision-making, since the latter does not meet the requirement of universality. With only two participants, if and (indices indicate the numbers of voters), a unanimous decision cannot be found. Therefore, if there is a rule that meets all six requirements, then there will be a decisive coalition for x versus y with fewer members than the total number of voters.

We choose a least decisive coalition with respect to the number of members for x versus y and denote it T. The set T includes at least two individuals (otherwise it is a decisive coalition for x and y consisting of only one member). We divide T into two subgroups. Let the first of them (let us call it D) include one voter, and the second (V) the remaining members of the smallest decisive coalition for x versus y (there can be one or more of them). The set of voters not related to T is denoted by W. Since this is not a rule of unanimous decision-making, W is not empty.

Take any third alternative, say, z. Due to its universality, there is such a preference profile that:

$$(1)\ xR_DyR_Dz,$$

$$(2)\ xR_VyR_Vz,$$

$$(3)\ xR_WyR_Wz,$$

where R_D, R_V,R_w are the weak preferences of all members of the subgroups D, V, and W. respectively.

Since the subgroups D and V together form a decisive coalition for x versus y, xRy follows from (1) and (2).

At the same time, V is not a decisive coalition (otherwise it would be decisive, including for x and y). Since x, y and z are chosen arbitrarily, V, not being a decisive coalition, will not be decisive for all possible z against y. Therefore, the choice of V between z and y is blocked by the choice of D and W. Therefore, it follows from (1) and (3) that zRy is impossible. Thus, we obtain yRz.

Due to transitivity: xRz. However, according to (2) and (3), of all voting participants, only D can strictly prefer alternative x to alternative z. It turns out that the choice of D, and this is one person, determines the general decision, despite the opposition of all the other voters. So, at least in relation to alternatives x and z (and they are chosen arbitrarily) there is a "dictator".

Let us prove now that the coalition D consisting of one member is decisive for any pair of alternatives a and b, if this coalition is decisive for some pair x and z.

Now W will denote the totality of all participants in the collective choice, except for the only voting D, who acts as the decisive coalition for x against z.

Take any alternative a and consider the situation when:

$$(4)\ xR_DyR_Da,$$

$$(5)\ zR_WyR_Wx.$$

Such preferences are found due to their completeness and versatility.

Since D is a decisive coalition for x versus z, then xRz. By virtue of the unanimity axiom, zRa. Since preferences are transitive, xRa.

It follows from the axiom of independence from extraneous alternatives that, if we exclude preferences affecting z from (4) and (5), the last conclusion will not change. Thus, with and always takes place xRa. But this means that D is a decisive coalition for x against any a.

Now take an arbitrary alternative to b. Consider the situation when:

$$(6)\ bR_DxR_Da,$$

$$(7)\ aR_WbR_Wx.$$

By analogy with the previous argument, bRa, and therefore D, is a decisive coalition for b against a. Meanwhile, any alternatives can play the role of b and a. So, when considering any pair of alternatives, the outcome of collective choice coincides with the choice made by the coalition D, consisting of one member. The Arrow theorem is proved.

The impossibility theorem at first glance gives an unexpected answer to the question about the prospects for a democratic solution to the problems that arise in society. In reality, this answer, on the one hand, is closely related to what we discussed earlier, and on the other, it does not mean the futility of any democratic system of political life. The fundamental significance of Arrow's theorem lies precisely in the fact that it outlines the key premises for the feasibility (or impracticability) of rational democratic choice.

We note that the axioms of completeness, unanimity, and universality are among the axioms formulated in this section. This means that the conditions of the theorem allow a choice between all kinds of Pareto-effective states with a wide variety of preference profiles. However, we know that this kind of choice involves improving the situation of some individuals at the expense of others. It entails irreconcilable conflicts, and, as we have seen in relation to the rule of the simple majority, provokes the formation of unstable coalitions. Arrow's theorem says, in particular, that in such situations, the stability (transitivity) of a choice can only be completely guaranteed at the cost of abandoning its collective nature, in other words, due to the emergence of a “dictator”.

In fact, the constitutional limitations of redistribution options help to weaken the significance of the problem in question. This obviously reduces the set of alternatives from which collective choice can be made, i.e. means rejection of the requirement of completeness.

The success of collective choice is also facilitated by the formation of communities based on preferences shared by all members. Such, for example, clubs, political parties, etc. As applied to them, the axiom of universality is insignificant. Making sustainable collective decisions in communities whose members share common values is much more achievable than in arbitrary groups of individuals.

The axiom of independence of irrelevant alternatives is closely related to the refusal to take into account the intensity of individual preferences. The appropriateness of such a refusal may seem rather doubtful, and, for example, the Borda rule reflects the intensity, and the application of this rule does not lead to a cyclical vote. The problem, however, is that taking into account the intensity of preferences of many individuals at the same time involves comparing and measuring the utility scales inherent in each of them. The same Bord's rule is essentially a way of summing up the intensities of individual preferences.

Meanwhile, interpersonal comparability of utility scales is a very strong assumption. In any case, a comparison is unthinkable without some assumptions about the relative importance of the well-being of different individuals for society. These assumptions, in principle, can be based on consensus, majority preferences, etc. However, in this case, they themselves are products of collective choice, and we discuss here its initial conditions. At the same time, in practice, democracy cannot do without some explicitly or implicitly fixed ideas about the significance of the positions of individual individuals. For example, the effect of the intensity of

preferences with respect to candidates on electoral posts is not the same in the presence or absence of primary intra-party elections (what the US calls primaries). Ultimately, Arrow's theorem makes it possible to understand why, in the presence of multidirectional interests, no option for a democratic system guarantees the achievement of an ideal in the field of public choice. However, a lack of democracy would mean a lack of collective choice as such. At the same time, with the complete coincidence of the interests of citizens, a state with its coercive force would not be required. In the subsequent paragraphs of this chapter, we will consider how the real interests of existing individuals determine political processes in a democracy.

May's theorem

In the case of two candidates the situation is different; we have May's theorem. This is a statement formulated in 1952 by Kenneth May saying that the method of the simple majority is the only function of public choice (the only electoral law) between two alternatives fulfilling the following conditions: decisivity, strong monotonicity, anonymity and neutrality.

The four axioms are used in the content of the theorem. The explanation below is the following:

Decisivity axiom: for each distribution of preferences among voters, the social choice function determines social choice;

Axiom of strong monotonicity: if by means of a given function society prefers the alternative x over the alternative y in a weak way, i.e. if the result is “x or draw”, then if one of the voters changes their preferences z for a draw or x or for a draw for x then society's preference will change to prefer x over y strongly (i.e. the result will be x);

Anonymity axiom: if two voters exchange their individual preferences, it will not affect the social choice;

Axiom of neutrality: if the individual preferences of all voters towards a pair of alternatives x, y are the same as for a pair of alternatives x', y', then social preference is the same for both pairs of alternatives.

May’s theorem can be considered as a motivation for the two-party system in different countries. A two-party system consists in dominating of two powerful political parties vying for power, one in power and the other in opposition, in the political life. The victory of one of the parties ensures a homogeneous parliamentary majority, the stability of the government, makes it work effectively, creates conditions for civil unity. The party that lost the election forms the basis of the opposition.

Two-party systems most often occur in situations where the electoral system used in voting significantly reduces the capacity of third and smaller parties, for example, in situations where the number of votes received by a party across the country is not directly proportional to the number of seats the party receives in parliament.

Manipulability

Another important concept about voting games is a possibility of manipulation. Voting methods involve tactical voting (either strategic voting, or complex voting, or disingenuous voting) in elections with more than two candidates, when the voter can benefit by supporting another candidate more than the one, he or she prefers. This strategic aspect of voting was first noticed in 1876 by Charles Dodgson (also known as Lewis Carroll), who made some important contribution into the social choice theory. In particular, he said about a particular voting system: "This voting principle makes elections more a game of skill than a real test of voters' wishes."

For the first time such an effect was noticed for the Bord number. Borda himself said that his system is designed for honest people. However, in a secret ballot, an honesty test is hardly possible.

One of the main results concerning strategic voting is the Gibbard–Satterthwaite theorem. It deals with deterministic ordinal electoral systems that choose a single winner.

Theorem. *For every voting rule, one of the following three things must hold:*
1) The rule is dictatorial, i.e. there exists a distinguished voter who can choose the winner; or
2) The rule limits the possible outcomes to two alternatives only; or
3) The rule is susceptible to tactical (strategic) voting: in certain conditions some voter's sincere ballot may not defend their opinion best.

Therefore, the Gibbard–Satterthwaite theorem states that a voting rule must be manipulable, except possibly in two cases: if there is a distinguished voter who has a dictatorial power, or if the rule limits the possible outcomes to two options only. A proof of this theorem can be found, e.g., in [Sen, 2001]).

After the proof of this theorem, several authors developed other variants of the proof, generally shorter, either for the theorem itself or for the corollary. There are also "parallel" proofs of both Arrow and Gibbard-Satterthwaite theorems and this demonstrates that there is the same effect behind these two results (see, e.g., [Reny, 2001]).

In order to demonstrate the manipulability, let us consider some voters named 1,2,3, who wish to select an option among four candidates named

a, b, c and d.

Assume that the voters use the Borda count: each voter communicates his/her preference order over the set of candidates. For each ballot, 3 points are assigned to the top candidate, 2 points to the second candidate, 1 point to the third one and no point to the last one. The candidate with the maximal number of points is declared the winner. Assume that preferences of the voters are as follows.

Table 15. *The assumed preferences of the voters*

1	2	3
a	c	c
b	b	b
c	d	d
d	a	a

This notation means that voter 1 prefers a, then b, c and d; voters 2 and 3 both prefer c, then b, d and a. If the voters cast sincere ballots, then the scores are:

(a:3,b:6,c:7,d:2), (a:3,b:6,c:7,d:2).

Hence, candidate c is elected, with 7 points.

However, voter 1 can figure out that another ballot defends his/her opinions better. Assume that he/she modifies his/her ballot, in order to produce the following situation.

Table 16. *The modified ballot*

1	2	3
b	c	c
a	b	b
c	d	d
d	a	a

Voter 1 has strategically upgraded candidate b and downgraded candidate c. Now, the scores are: (a:2,b:7,c:6,d:3). Hence, b is elected. Voter 1 is satisfied of his/her ballot modification, because he/she prefers the outcome b to c, which is the outcome she would obtain if she voted sincerely.

We see that the Borda count is manipulable: there exists situations where a sincere ballot does not defend a voter's preferences best.

If there are only 2 possible outcomes, the simple majority is an example of a non-manipulable rule which is not dictatorial. In the case of this rule each voter assigns 1 point to his/her top alternative and 0 to the other, and the alternative with the maximal number of points is declared the winner. This voting rule is not manipulable because a voter is always better off communicating his/her sincere preferences; and it is clearly not dictatorial. There are some other rules which are

neither manipulable nor dictatorial: for example, assume that the alternative wins if it gets at least thirds of the votes, and b wins otherwise.

Political spectrum

A general notion of political spectrum (political position, political orientation, and so on) concerns modeling various political views on different political issues by using their location on a geometric coordinate axis.

The most widely used political spectrum includes the “right wing” and the “left wing”. The roots of these concepts trace back to the location of seats in the French Parliament of the 18th century.

Let us consider the one-dimensional spectrum of three (groups of) voters, I, II, and III, and five candidates, A, B, C, D, and E. The preferences of every voter are completely determined by his/her proximity to the corresponding candidate on the spectrum. In the case of equality of distances, one unties this randomly.

Picture 4. *The one-dimensional spectrum of three (groups of) voters*

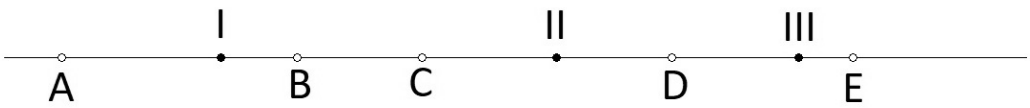

One can easily see that, under plurality voting, the resulting preference relation is that of the median voter, i.e., II in our case. One can generalize this and obtain the Median Voter Theorem: in one dimensional scale, the preferences of the median voter are the results of the plurality voting. We obtain a paradoxal situation when the plurality is represented by one person (i.e., the dictator).

Note that the one-dimensional spectrum can be used in another situations, far from the voting theory, e.g., in planning of places of the tram stops on a long city street.

There are generalizations of the median voter theorem over the case when both voters and candidates are located on a tree (a connected acyclic graph). It is an open question to find political interpretation of this generalization.

It is an important remark that the Median Voter Theorem cannot be generalized onto the larger number of dimension (even two). As an example, let us consider the following triangle of candidates on a two-dimensional scale (whatever it is, say, poor-rich and left-right).

Picture 5. *The triangle of candidates on a two-dimensional scale*

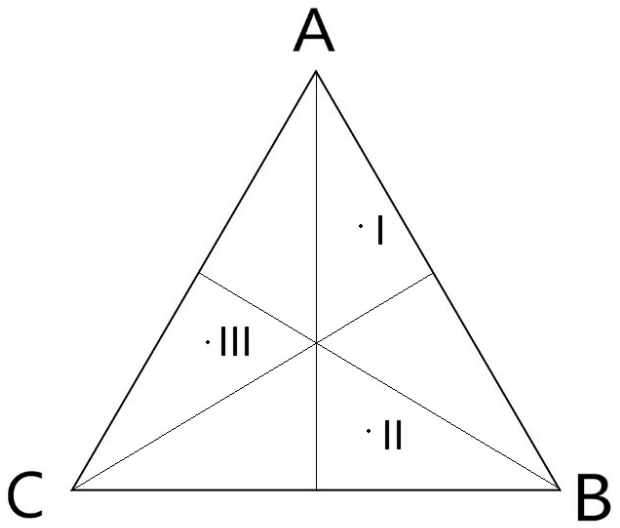

If (groups of) voters I, II, III of (almost) equal cardinality are located as is shown in the picture, then it is not difficult to see that we obtain a Condorcet paradox.

Bibliography:

Douglas J. Amy, Behind the Ballot Box: A Citizen's Guide to Voting Systems, Praeger, 2000. – 248 p.

Kenneth J. Arrow, 1951, 2nd ed., 1963, Social Choice and Individual Values, New York: Wiley.

Banzhaf, John F. (1965). "Weighted Voting Doesn't Work: A Mathematical Analysis". Rutgers Law Review. 19 (2): 317–343.

John Kemeny, "Mathematics without numbers", Daedalus 88 (1959), pp. 577–591.

S. Merrill and B. Grofman, A unified theory of voting (Cambridge, 1999).- 230 p.

Stefan Napel, Voting Power, Access to information: https://www.vwl4.uni-bayreuth.de/pool/Publikationen_Napel/2017_voting_power.pdf

Hannu Nurmi, Voting Paradoxes and How to Deal with Them, Springer Science & Business Media, Sep 17, 1999 – Business & Economics – 153 p.

Philip J. Reny, Arrow's theorem and the Gibbard-Satterthwaite theorem: a unified approach, Economics Letters, Volume 70, Issue 1, January 2001, 99-105.

Donald G. Saari, Chapter 27 – Geometry of Voting, Handbook of Social Choice and Welfare, Volume 2, 2011, 897–945.

Arunava Sen, Another direct proof of the Gibbard–Satterthwaite Theorem, Economics Letters, Volume 70, Issue 3, March 2001, 381-385.

N. Schofield, Constitutions, voting and democracy: a review, Soc. Choice Welf. 18 (3) (2001), 571-600.

Alan D. D. Taylor, Allison M. Pacelli, Mathematics and Politics: Strategy, Voting, Power, and Proof, 2010.

Taylor, Alan D.; Zwicker, William S.: A Characterization of weighted Voting. Proc. Amer. Math. Soc. 115 (4), 1089–1094, 1992.

D.R. Woodall, Properties of preferential electoral systems, Voting matters (The Electoral Reform Society) (Issue 3) (1994), pp. 8-15.

АНАТОЛІЙ РОМАНЮК
Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИБОРЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

Проаналізовано основні бази даних щодо виборів у світі та Україні. Розглянуто особливості характеристики політичних партій через призму їх участі у виборах. З'ясовано значення електоральної волатильності для розуміння національних політичних процесів. Зокрема, порівняно показники волатильності в європейських країнах і Україні від моменту запровадження змішаної виборчої системи. Простежено особливість показників електоральної волатильності на регіональному рівні (розглянуто приклад Львівської області). На підставі результатів соціологічних опитувань визначено чинники, які детермінують електоральну волатильність. Досліджено слабкість ідеологічної складової українських політичних партій на національному і регіональному рівнях. Зазначено, що існує певна невідповідність між формальністю ідеологічної ідентифікації партій України і позиціонуванням громадян (окремий випадок Львівської області) щодо основних ідеологій.

Ключові слова: партія, вибори, виборча кампанія, виборча волатильність, політична ідеологія, лібералізм, консерватизм, націоналізм, популізм, соціал-демократія, християнська демократія, статистична інформація, соціологічні опитування, бази даних.

Статистична інформація в контексті виборів

Дослідження виборів передбачає, поряд із вивченням законодавства, аналіз інформації щодо ходу та результатів виборів, дій суб'єктів виборчого процесу, а також низки пов'язаної інформації щодо політичних партій/акторів, ціннісних характеристик виборців тощо, які можуть бути вагомими чинниками виборчого процесу.

Аналіз виборів традиційно включає в себе опрацювання значної кількості статистичної інформації, яка стосується параметрів участі суб'єктів виборчого процесу у виборах, результатів виборів та інформації про країну, її регіони, про громадян. Різні ракурси й інструменти аналізу цієї інформації дозволяють вченим верифікувати гіпотези, окреслити варіанти чинників, що вплинули на вибори. В процесі з'ясування джерел інформації ми будемо говорити про бази даних, які існують у світі та Україні. Перерахувати наявні у світі систематизовані зібрання даних дуже складно і якщо поставити перед собою таку мету, то її виконання буде передбачати складання своєрідних довідників, тому ми звернемо увагу на найбільш поширені й авторитетні.

Перш за все варто представити базу даних "The World Factbook"[1]. Всесвітня книга фактів побачила світ, як закрите видання, у 1961 році. Від 1971 року це дослідження стало загальнодоступним. Інформація в довіднику оновлюється кожного року і представлена у паперовому та друкованому варіанті. Формально за його підготовку відповідало ЦРУ США. Інформація у довіднику сепарована по національним державам і в ній відчутне місце займають дані щодо політичної системи кожної країни, про положення та активність громадян. Суттєвим є те, що в довіднику знаходимо не лише статистику, однак і ряд індексних обрахунків відповідно до року аналізу.

Велика увага до виборів, які перманентно відбуваються у цілому світі, зумовила появу низки баз даних, у яких зібрані результати національних виборів та референдумів щодо всіх країн світу, або певного регіону. Серед сукупності цих ресурсів варто виділити Глобальну базу даних виборів ("Global Elections Database").[2] База вміщує в себе інформацію про результати виборів у кожній національній країні загалом і відповідно до округів або одиниць поділу країни. В ресурсі дані стосуються всіх політичних партій, незалежно від результату та прохідного бар'єру. Інформація представлена у декількох форматах: електроні таблиці щодо результатів виборів на національному та окружному/регіональному рівнях; таблиці, які фіксують кількість голосів та місць, які отримали політичні партії та карти, які візуалізують результати виборів по округах.

Серед численних ресурсів присвяченим виборам головне місце займає проект "Порівняльне вивчення виборчих систем" ("Comparative Study of Electoral Systems" (CSES)), який був започаткований у 1994 році і здійснюється спільно Інститутом соціальних досліджень Мічиганського університету (США) та GESIS – Інститутом соціальних наук м. Лейбніц (Німеччина)[3]. Метою проекту проголошено: сприяння міжнародному співробітництву щодо вивчення виборів та: надання можливості дослідникам вивчати відмінності у політичних інститутах, особливо стосовно виборчих систем та їх впливу на поведінку громадян, зокрема щодо явки на виборах та самого вибору під час голосування. З цією метою були напрацьовані спільні модулі запитань, які ставилися країнами учасниками проекту власним громадянам після проведення національних виборів. Зміст модульних запитань розроблявся/розробляється Комітетом з планування CSES і діє протягом п'яти років. Питання формулюються щодо трьох рівнів. Перший рівень вивчає змінні мікрорівня, відповідно громадяни їх оцінюють під час опитувань. Другий охоплює змінні на рівні округів в межах яких відбуваються національні вибори. Третій передбачає змінні макрорівня, які стосуються контексту кожної країни, її виборчої системи а також включають інформацію щодо рівня розвитку економіки, показників індексів демократії. Від моменту запуску програми

[1] The World Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www. cia.gov

[2] Global Elections Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalelectionsdatabase.com

[3] Comparative Study of Electoral Systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cses.org

було реалізовано п'ять модулів: 1-й – протягом 1996-2001; 2-й: – 2001-2006 рр.; 3-й – 2006-2011 рр.; 4-й – 2011-2016 рр. Останній 5-й модуль було розпочато у 2016 р. і планується його завершення у 2021 р. Цей модуль концентрується на вивченні впливу виборчих інститутів на політичну поведінку, тип та характер відмінностей і оцінку демократичних процесів. CSES також має інтегрований набір даних модулів (IMD), який поєднує зміст автономних модулів 1-4 в єдиний погоджений набір даних. CSES IMD на сьогодні поєднує роботу 281 000 спостерігачів на індивідуальному рівні з 55 країн світу. Україна брала участь в проекті лише в межах першого модуля у 1998 році. База даних є відкритою і може бути завантажена з веб-сайту CSES. А також через каталог даних GESIS. Дані доступні в декількох форматах, в тому числі для стандартних пакетів, як STATA, SPSS, SAS.

Безумовно, особливої уваги заслуговує робота "Eurobarometer" – серія опитувань громадської думки, які проводяться щорічно на підставі рішень Європейської комісії. Перше опитування і відповідно результат були отримані у 1974 році. Опитування проводяться у країнах членах ЄС із розрахунку – приблизно 1000 інтерв'ю в кожній країні. Перелік питань змінюється, однак є низка постійних питань, які дозволяють зіставляти результати[1]. Поряд із загальними опитуваннями проводяться і спеціалізовані/тематичні опитування. Прикладом останнього є проект "Демократія та вибори", результати якого побачили світ у листопаді 2018 року.[2] Опитування було спрямоване на вивчення позицій та побоювань громадян стосовно голосування та виборів, задоволення різними аспектами демократії.

Проект "Дослідження цінностей світу" ("World Values Survey" (WVS)) був розпочатий у 1981 р. Засновником і координатором проекту є директор Центру політичних досліджень при Інституті соціальних досліджень Університету штату Мічиган, проф. Рональд Інглхарт. Цей дослідницький проект спрямований на вивчення цінностей та переконань людей, як вони змінюються з часом і залежно від країни проживання, а також до яких наслідків ведуть ці зміни. Командою проекту було проведено шість хвиль досліджень. Від 2017 року стартувала сьома хвиля, в межах якої дослідження проводяться у 80 країнах (під час шостої хвилі опитування були проведені в 60 країнах). WVS вивчає зміни в цінностях, які стосуються релігії, гендерних взаємовідносин, трудової міграції, демократії, систем управління, соціального капіталу, участі в політичному житті, толерантності, охорони навколишнього середовища та суб'єктивного відчуття добробуту тощо. Отримані результати виступають підставою аналізу впливу стану та змін в системі цінностей на економічний розвиток країн, якість життя та демократію.

На підставі даних WVS Р. Інглхарт та К. Вельцель (німецький політолог, директор з питань досліджень Всесвітньої асоціації вивчення цінностей) створили

[1] Eurobarometer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ec.europa.eu/commfrontoffice/publication/index.cfm

[2] Eurobarometer [Електронний ресурс]. – Доступ: Data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2198_90_1_477_ENG

карту/графік міжкультурних відмінностей країн світу. Дослідники запропонували позиціонувати країни на підставі отриманих результатів в системі координат, коли вісь Y вимірює традиційні цінності у відношенні до раціональних цінностей, а вісь X – параметри виживання щодо до самовираження. Згідно з Р. Інглхартом та К. Вельцелем, традиційні цінності відображають важливість релігії, зв'язків між батьками і дітьми, повагу до влади. Люди які їх дотримуються/поважають відкидають розлучення, аборти, евтаназію, їм властивий патерналізм і соціальний конформізм. До раціональних або секулярно-раціональних цінностей віднесені: значна увага освіті і науці, раціональна поведінка, прагнення до успіху, незначна роль релігії. Цінності виживання передбачають пріоритет безпеки над свободою, матеріальні цінності, нетерпимість до інакодумства, ксенофобію, низьку оцінку свободи та прав людини, готовність прийняти авторитаризм, схильність до підкорення. Відповідно цінності самовираження передбачають високі оцінки особистості, якості життя. Внаслідок цього суспільствам де поширені такі цінності притаманні: захист оточуючого середовища, терпимість до іноземців, геїв, лесбійок, зростання вимог щодо участі особистості у прийнятті рішень в економічному та політичному житті. Всі країни світу на підставі домінуючих цінностей були поділені у версії 2017 року на сім кластерів: англомовні, латиноамериканські, католицькі, протестантські, афро-ісламські, балтійські, південноазіатські, православні і конфуціанські. Результати WVS доводять, що економічний розвиток і зростання матеріальних ресурсів призводять до розвитку цінностей самовираження і на цій основі у свою чергу відбувається розвиток і становлення демократії[1].

На базі отриманих результатів побачила світ низка видань присвячених виборам. Зокрема однією з останніх була праця П. Норріс "Зміцнення виборчої чесності"[2]. Головним завданням праці є вивчення значення міжнародної допомоги у проведенні демократичних виборів в країнах, де здійснюється рух до демократії. В праці розглянуто співпрацю міжнародних структур та місцевих національних інституцій щодо реформування виборчого законодавства, посилення представництва жінок у парламентах/політиці, зміцненні незалежності ЗМІ та низці інших дій, спрямованих на формування прозорих, чесних та конкурентних виборів.

Україна входила в число країн, охоплених проектом. В нашій країні опитування проводилися Центром "Соціальний моніторинг" та Українським Інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка. Керівником проекту в Україні була/є О. Балакірєва. Зокрема, на підставі результатів шостої хвилі, яка зафіксувала результати зрізу 2011 року: політика є важливою лише для 7,4 % українців та доволі важливою для 21,1 %, одночасно 66,7 % не цікавляться (зовсім або не дуже) політикою; абсолютна більшість респондентів не є членами жодних громадських організацій і відповідно не бере участі у їх роботі. Лише 0,3 % опитаних заявили,

[1] Сакало О.Є. Ціннісний портрет українського суспільства за даними World Values Survey / О.Є.Сакало// Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – Вип.11. – С.99 – 101. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2016_11_28

[2] Pipa Norris, Strengthing Electoral Integrity. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

що вони є активними членами екологічних організацій та 0,8 % працюють в групах самодопомоги і взаємодопомоги, організаціях захисту справ споживачів, гуманітарних та добровільних організаціях. Цілком очікувано щодо України переважають цінності традиційні та виживання. В переліку цінностей на першому місці було визначено – безпеку, а на останньому – ризик та новизна. Відповідно наявність перелічених цінностей ми відчуваємо під час виборів.

Статистична інформація стосовно виборів в Україні

Дослідження виборів ми традиційно починаємо на підставі офіційних результатів і з допомогою статистичної інформації. У випадку України головним джерелом статистичних даних по виборах виступає Центральна виборча комісія. ЦВК розмістила свою інформацію про президентські та парламентські вибори і національний референдум на власному сайті та постійно вдосконалює роботу сайту і подачу інформації. Зокрема, стосовно дострокових парламентських виборів 2019 року, на сайті подана інформація за наступними рубриками: 1) округи, дільниці: подано перелік одномандатних виборчих округів та дільниць на цих округах; перелік і межі закордонних виборчих округів; інформація про суб'єктів виборчого процесу; 2) політичні партії: партії на виборах; виборчі списки партій та представники політичних партій у ЦВК; 3) кандидати: алфавітний покажчик; виборчі списки партій; кандидати в округах; кандидати, що вибули та довірені особи і офіційні спостерігачі; 4) комісії: перелік всіх окружних комісій; рішення окружних комісій; рішення дільничних комісій; 5) спостереження: міжнародні спостерігачі; громадські організації на виборах; офіційні спостерігачі в округах; акредитовані ЗМІ; 6) передвиборча агітація подає графік виступів кандидатів у державних ЗМІ; 7) хід голосування: інформація на початок голосування; хід голосування; хід голосування (графік); інформація на закінчення голосування; 8) результати: у багатомандатному окрузі; підсумки голосування по регіонах; підсумки голосування по округу; підсумки голосування за кордоном; 9) депутати: алфавітний покажчик; обрані депутати; депутати, що вибули; 10) виборчі фонди: фінансові звіти проміжні (партії); фінансові звіти остаточні (партії); фінансові звіти (кандидатів в округах); 11) відкриті дані[1]. Однак, ЦВК не надає докладної інформації про результати голосування в межах виборчих округів по дільницях. Тобто інформація по кожному виборчому округу подається в узагальненому варіанті. Відповідно дістати дані по явці і результатах голосування в розрізі кожної виборчої дільниці виступає доволі складним завданням. Частково таку інформацію можуть мати обласні партійні організації щодо останніх виборів, за умов, якщо вони збирали її та спостерігачі від їхньої партії були на кожній дільниці, що на практиці робить означено джерело проблемним/ненадійним. Подібна ситуація і практика достатньо ускладнює аналіз та вивчення результатів виборів. Означена

[1] Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cvk.gov.ua

проблема стосується набору виборів в Україні – президентських, парламентських, обласних та місцевих.

Додатковим чинником, який ускладнює аналіз виборів, є тривала відсутність перепису населення. Останній і єдиний загальний перепис населення України відбувся у 2001 році і зафіксував чисельність населення на рівні 48 мільйонів 457 тисяч осіб. Наступні переписи вже чотири рази переносилися і наразі чекаємо загальний перепис у 2020 році[1]. Відповідно, ми орієнтуємося на дані Державної служби статистики, яка постійно на своєму офіційному сайті подає чисельність населення (середній показник на січень-червень 2019 року склав 41 911 995 осіб без мешканців півострову Крим і міста Севастополь, які є анексованими Російською Федерацією, а також було враховано, що частина громадян України проживають на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей[2]) і дані ЦВК відносно чисельності виборців (щодо дострокових парламентських виборів 2019 року заявлена кількість виборців становила 29 719 126 осіб.)[3] Проте практика вивчення виборів в Україні свідчить, що існує відчутна невідповідність між заявленими даними ЦВК і фактичною наявністю виборців. Вона зокрема виявляється у помітному розриві між очікуваною участю громадян у виборах, яка фіксується соціологічними агенціями і фактичною явкою за результатами виборів. Підставою такого твердження є ситуація відповідно до якої соціологічні агенції "Рейтинг" та "Соціоінформ", що провели низку опитувань по Львівській області напередодні парламентських виборів 2019 року і їх прогнози виявилися коректними за всіма параметрами, окрім явки, стабільно фіксували очікувану явку на рівні 82 відсотків, а по факту вона склала 68 відсотків. Емпіричні обрахунки стосовно конкретних виборчих округів так само свідчать, що реальна чисельність виборців є меншою від заявленої офіційним органами. Головною причиною такого факту є робоча міграція, в тому числі сезонна міграція, внаслідок чого громадяни, які офіційно проживають за конкретною адресою і на цій підставі внесені до реєстру/списків виборців, фактично протягом певного періоду часу відсутні й особливо відчутний відтік мешканців спостерігається в літні місяці. Щодо чисельності мігрантів, нажаль, відсутні верифіковані дані. Дослідження Державної служби статистики протягом 2015-2017 років показало, що за кордоном працює 1,3 млн людей. Інститут демографії у звіті за 2018 рік оцінив загальну кількість українців, які одночасно працюють за кордоном від 1,5 до 5 млн. людей[4]. Натомість, за даними міністерства соціальної політики щоденно протягом року за кордоном перебувають 3,2 млн. трудових мігрантів з України. Але в міграційному

[1] Всеукраїнський перепис населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrcensus.gov.ua

[2] Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua

[3] Одномандатні виборчі округи. Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wpo30pt001f01=919.html

[4] (Не)реальні цифри. Хто і як рахує українських заробітчан? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.radiosvoboda.org/a/news-skilky-ukraintsiv-za-kordonom/29821865.html

процесі в середньому протягом року беруть участь від 7 до 9 млн. чоловік.[1] Наявні суттєві відмінності у даних ведуть до поважних сумнівів щодо обрахунку кількості реальних, а не формальних виборців. Внаслідок цього ми повинні констатувати, що для проведення коректного вивчення виборчих процесів ми маємо зважати на факт не відповідності, або обґрунтованого побоювання невідповідності між офіційно визначеною чисельністю виборців і фактичною їх наявністю.

Статистична виборча інформація здатна дати багато цікавих результатів/оцінок. Як бачимо з даних таблиці 1, абсолютне зростання кількості політичних партій, свідками якого ми є, не корелюється з кількістю політичних партій, які виступають суб'єктами виборчого процесу та проходять за результатами парламентських виборів до парламенту. При суттєвому зростанні абсолютного числа зареєстрованих політичних партій, кількість партій, які долають виборчий бар'єр й отримують статус парламентських фактично, залишається постійною.

Таблиця 1. *Параметри участі політичних партій України в парламентських виборах у межах багатомандатного виборчого округу*

Парламентські вибори, рік	Кількість зареєстрованих партій[2]	Кількість суб'єктів виборчого процесу	Отримали понад 1 %	Отримали менше 1 %	Не брали участі у виборах
1998	43	41	16	6	2
2002	80	61	14	13	19
2006	123	76	14	26	47
2007	127	43	9	11	84
2012	189	87	8	13	102
2014	232	52	14	15	180
2019	352	65	11	11	287

Друге питання, яке виникає на підставі розгляду даних таблиці, стосується концептуального визначення поняття "суб'єкт виборчого процесу". Відповідно до ст. 12 Закону "Про вибори народних депутатів України", до числа суб'єктів виборчого процесу віднесені: 1) виборець; 2) Центральна виборча комісія, а також інша виборча комісія, утворена відповідно до цього Закону; 3) партія, що висунула кандидата у депутати; 4) кандидат у депутати, зареєстрований у порядку, встановленому цим Законом; 5) офіційний спостерігач від партії, яка висунула кандидатів у депутати у загальнодержавному окрузі, від кандидата у депутати

[1] Скільки українських заробітчан працює за кордоном: вражаюча кількість [Електронний ресурс]. – Доступ: www.24tv.ua/skilki_ukrayinskih_zarobitchan_pratsuye_za_kordonom_vrazhayucha_kilkist_n1088408

[2] Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій, станом на 01.01.2019 р. Мінюстом України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: minjust.gov.ua/m/4561

в одномандатному окрузі, від громадської організації, який зареєстрований у порядку, встановленому цим Законом (далі – офіційний спостерігач від партії, кандидата у депутати, громадської організації)[1]. У передбаченому законом переліку для нас головну роль відіграє політична партія, яка висунула кандидата або кандидатів у депутати в межах загальнонаціонального або одномандатного округу. ЦВК в якості суб'єктів виборчого процесу нарахувало 65 політичних партій. Однак більш уважне вивчення параметрів участі означених партій у виборах породжує ряд запитань. По-перше, скільки кандидатів слід висунути і чи достатньо висунути одного або декількох кандидатів, що б ми рахували партію суб'єктом виборчого процесу? Згідно з даними ЦВК, серед 65 партій-суб'єктів 12 партій взагалі не висунули жодного кандидата по партійному списку та в жодному одномандатному окрузі. Це: Ліберальна партія України, Всеукраїнське політичне об'єднання "Єдина Родина", "Солідарність жінок України", "Нова політика", "Відродження", "Зелена планета", "Сильна Україна", "Україна Майбутнього", "Єдина Країна", Всеукраїнське аграрне об'єднання "Заступ", Політична партія "5.10", "Народний Фронт"[2]. Їхня участь у виборах зводилась до наявності певної кількості членів окружних виборчих комісій (ОВК) або дільничних виборчих комісій (ДВК). З числа суб'єктів виборчого процесу 15 партій мали лише одного кандидата в одномандатному виборчому окрузі; двох кандидатів мали сім політичних партій і від трьох до десяти мали сімнадцять партій.

У багатьох європейських країнах законодавство регламентує, який відсоток виборчих округів має бути закритий партійними кандидатами, щоби рахувати участь партії у виборах. Друге питання, яке постає, з одного боку, пов'язане з першим, а з іншого – має власне концептуальне навантаження. Можемо припустити, що партія, для того, щоб відповідати критеріям участі у виборах, здатна формально висунути певну кількість кандидатів і їх зареєструвати, однак чи ми можемо на цій підставі говорити про повноцінну участь у виборах, в контексті отримання підтримки громадян для програми і/або партійних кандидатів. Зокрема, чи ми можемо говорити про функцію представництва інтересів певної або певних суспільних груп конкретною партією? В цьому контексті ми припускаємо, що якщо партія представляє інтереси, відповідно ті, чиї інтереси вона представляє мають її підтримувати на виборах. Тобто має бути певний мінімум голосів, які партія отримала на виборах. Із двадцяти двох політичних партій, які висунули на виборах власні партійні списки, лише 11 партій отримали понад 1 % голосів. Найменше отримав партійний список Всеукраїнського об'єднання "Факел" – 0,05 % або 7 739 голосів.[3] Все це в своїй сукупності ставить питання про те, чи повинні

[1] Закон України "Про вибори народних депутатів України" [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17

[2] Партії на виборах Центральна виборча комісія [Електронний ресурс] – Режим доступу: cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp501pt001f01=919.html

[3] Результати по багатомандатному виборчому округу. Центральна виборча комісія [Електронний ресурс] – Режим доступу: cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp501pt001f01=919.html

ми розглядати всі партії, які розміщені на сайті Міністерства юстиції України як офіційно зареєстровані, тобто ті що виконали формальні вимоги для реєстрації, як політичні партії? В даному питанні немає тавтології, оскільки ми серед переліку зареєстрованих політичних партій від 1991 року маємо: 1) партії, які колись брали участь у виборах, але зараз вже не беруть, або беруть символічну участь; 2) відносно нові партії, які не беруть участь у парламентських виборах в жодній формі; 3) які беруть участь у парламентських виборах, але символічну, шляхом висунення декількох кандидатів в одномандатних округах, або ж через своїх представників в складі ОВК і/або ДВК; 4) які висувають своїх кандидатів, але отримують символічну підтримку / в межах своєрідної статистичної похибки; 5) які беруть повноцінну участь у виборах шляхом висунення кандидатів, які в свою чергу отримують підтримку виборців достатню для проведення певної кількості депутатів до парламенту.

Ми можемо припустити, що частина зареєстрованих партій лише відповідають формальним вимогам і є партіями на папері, оскільки такі політсили не діють як загальнонаціональні політичні партії. Варто звернути увагу на зауваження, що окремі партії, які не приймають участі у парламентських виборах, концентрують свою діяльність на регіональному або місцевому рівні. В даному твердженні є раціональна складова, яка підтверджується на практиці стосовно частини партій, але українське законодавство передбачає лише загальнонаціональний статус політичних партій. Тому аналіз інформації про участь партій у виборах передбачає формулювання ряду позицій: 1) на законодавчому рівні потрібно розвести загальнонаціональні і регіональні політичні партії; 2) запровадити аудит діючих чи зареєстрованих політичних партій та передбачити, якщо політична партія протягом двох/трьох каденцій не висувала власних кандидатів у двох третинах областей України (згідно діючого законодавства власне в двох третинах областей мають бути партійні організації для офіційної реєстрації партії) й не отримала певного рівня підтримки виборців (як варіант має повторити квоту підписів, які необхідно зібрати для реєстрації – 10 тисяч голосів), вона автоматично повинна зніматися з реєстрації.

Електоральна волатильність: стан та тенденції

Дослідники С. Гірс і Й. Стрембек зазначають, що однією з ключових тенденцій у виборчих процесах в розвинених індустріальних демократіях, є підвищення волатильності електорату[1]. У своєму дослідженні вони зазначають, що з 1960 по 2014 рр. частка виборців, які змінили партію між виборами (міжвиборча волатильність), зросла з 11% до 36 %. У статті зазначені автори проаналізували, на прикладі парламентських виборів 2014 року у Швеції, наскільки окреслена

[1] Sabine Geers, Jesper Strömbäk, Patterns of intra-election volatility the impact of political knowledge // Journal of Elections, Public Opinion and Parties. 2019. T. 29. Vol. 3. P. 361-380.

тенденція властива цій скандинавській країні. На підставі проведеного аналізу вони констатували, що лише 58 % респондентів лишилися відданими одній і тій самій політичній партії протягом цілої виборчої кампанії; 19 % респондентів коливалися або змінили партійні переваги, включно з питанням голосувати- не голосувати, декілька разів; 15 % – змінили свою перевагу/позицію один раз і 7 % – на початку виборчої кампанії не мали наміру голосувати, але прийняли рішення голосувати в ході кампанії. Тобто за фактом частка виборців, які між виборами, включно з часом самої виборчої кампанії, змінили виборчі преференції склала 41 %. В процесі дослідження автори спиралися на методику М. Педерсена, яка була запропонована ще в 1979 р.[1] Під волатильністю електорату М. Педерсен розумів "чисту зміну в результаті окремих передач голосів", яка свідчила про те, "якою мірою сила партії перерозподіляється від одних виборів до других між програшними та переможними партіями". Він запропонував формулу для обрахунку електоральної волатильності:

$$\sum_{i=1}^{n} \frac{|Vi(t) - Vi(t+1)|}{2}$$

Індекс обраховується на підставі результатів двох виборів, які відбулися послідовно. До уваги беруться всі результати політичних партій (n), які були отримані під час цих двох виборів. У випадку, коли партія А брала участь у двох послідовних виборах, обраховується різниця в отриманих результатах. Тобто, якщо партія А під час попередніх виборів Vi(t) отримала результат й під час наступних виборів отримала результат Vi(t+1), тоді до уваги береться різниця між двома результатами. У випадку, якщо партія В брала участь лише в одних виборах, не залежно вони попередні чи наступні, то її результат враховується як зміна. Індекс обраховується в діапазоні від 0 (немає жодних змін) до 100 (повна зміна). Автор надав результати волатильності європейських партійних систем за період з 1948 по 1977 роки (таблиця 2).

Як бачимо, середній показник волатильності для партій означених країн склав лише 8,1 %. Період, щодо якого М. Педерсен обрахував зміну виборчої підтримки політичних партій, в політичній науці, зокрема у партології, отримав характеристику/визначення як стан "замороження партійної системи". Значною мірою така оцінка була зумовлена впливом соціополітичних поділів у країнах Західної Європи, коли тривалий час зберігався стійкий зв'язок між суспільними групами та конкретними політичними партіями. Відповідно, з кінця 70-х років XX століття починається новий період, який за аналогією характеризують, як "розмороження" і власне він продемонстрував ріст електоральної волатильності. Параметри цього росту бачимо на прикладі досліджень С. Гірс і Й. Стрембека.

[1] Pedersen M. The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility // European Journal of Political Research. 1979. Vol. 7. No. 1. P. 1-26.

Серед причин росту електоральної волатильності зазначені автори виділили: зменшення значення традиційних соціополітичних поділів та послаблення зв'язку між партіями і виборцями; зростання рівня освіти, що детермінувало оволодіння навичками і ресурсами самостійного політичного вибору без урахування традиційної партійної лояльності і чинник самих виборчих кампаній які впливали по різному, але чутливо на різні категорії виборців.

Таблиця 2. *Волатильність європейських партійних систем у 1948-1977 рр.*

Країна	1948-1959	1960-1969	1970-1977	Середній показник	Кількість виборів
Австрія	4,1	3,9	3,1	3,7	8
Бельгія	7,9	10,3	5,5	7,9	9
Данія	5,5	8,9	18,7	11	12
Ірландія	10,9	6,8	5	7,9	8
Італія	10,3	8	6,8	8,4	6
Нідерланди	6,3	7,9	12,7	9,1	8
Німеччина	15,2	9,5	4,9	9,8	7
Норвегія	3,4	5,2	17,1	8,1	7
Сполучене Королівство	4,4	5,2	7,9	5,9	8
Фінляндія	4,4	6,9	9,1	6,8	8
Франція	21,8	11,9	10,6	16,9	7
Швейцарія	1,9	3,7	6,4	4	6
Швеція	4,8	4,3	6,6	5,2	9
Середній показник	7,8	7,3	9,2	8,1	8

Україна не відноситься до числа розвинених індустріальних демократій. Проте після отримання незалежності, попри чутливі відмінності та трансформації векторів спрямування політичного процесу, переважаючим напрямом виступає демократизація суспільного життя. Відповідно методику М. Педерсена варто і необхідно застосовувати, особливо стосовно виборів, коли використовувалася пропорційна складова в межах загальнонаціонального виборчого округу. Оскільки партійні списки в змішаній виборчій системі вперше були використані у 1998 року, власне від цих виборів ми можемо обрахувати показники волатильності.

Таблиця 3. *Зміна рівня волатильності (індексу Педерсена) на парламентських виборах в Україні*[1]

1998/2002	2002/2006	2006/2007	2007/2012	2012/2014	2014/2019
62,56	63,13	15,81	35,93	82,14	67,76

[1] Результати обраховані автором на підставі даних Центральної виборчої комісії.

За виключенням двох виборчих циклів після Помаранчевої революції, в чотирьох інших випадках індекс волатильності перевищував 50 %, тобто це означає, що більше половини громадян України на чергових парламентських виборах відійшли від свого попереднього вибору і віддали перевагу новому політичному агенту, тобто змінили свій вибір. На нашу думку, подібна ситуація зумовлена наступними блоками причин. По-перше, не задоволенням громадянами результатами діяльності політичних акторів, які були при владі. Оскільки, партії які мають більшість у парламенті, згідно з конституцією і практикою, формують уряд та разом з президентом складають/реалізовують дуалістичну виконавчу владу, зокрема через кадрові призначення і визначення напрямку суспільного розвитку. Відповідно, рівень задоволення/не задоволення виявляється у показниках довіри до основних інститутів влади.

Таблиця 4. *Динаміка зміни часток громадян України, які довіряють державним та політичним інститутам (2013-2018 рр.), у %%*[1]

Інститут влади	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Міліція/поліція	8,8 (2012)	6,5	6,5	12,1	22,8	12,5
Прокуратура	7,1	4,8	5,2	5,7	9,2	8,1
Суди	7,0	5,3	6,2	6,4	7,9	7,1
Президент	10,9	33,9	17,6	10,6	11,2	7,8
Верховна Рада України	4,6	8,6	8,3	5,7	5,3	4,7
Уряд	8,1	17,2	8,7	6,5	7,1	7,2
Місцеві органи влади	13,8	18,7	16,1	19,8	27,9	18,4
Політичні партії	6,6	3,8	5,0	4,7	6,0	5,5

Як бачимо з результатів таблиці 4, громадяни України під впливом подій Революції гідності суттєво збільшили рівень довіри до інституту Президента України, уряду і парламенту країни. Також простежується ріст довіри до інституту міліції/поліції після першого року реформи поліції (з 2016 р.) та до місцевих органів влади, внаслідок реалізації програми децентралізації, коли місцеве самоврядування отримало збільшені бюджети і змогло відчути зростання власної фінансової спроможності. Попри ці особливості/виключення, стандартна ситуація полягає у наявності тенденції зниження рівня довіри після обрання/формування інституту президента і Верховної Ради України та низького рівня довіри до решти зазначених політичних інститутів. Оцінка рівня довіри, як низького потребує порівняння українського результату із результатами інших країн. Зокрема, із дослідження Євробарометра за 2016 рік засвідчено, що низький рівень довіри до інституту виконавчої влади не є сталою характеристикою. Так, в країнах ЄС

[1] Таблиця складена на підставі опитувань Інституту соціології НАН України. Див.: Моніторинг 2018: Основні тенденції змін громадської думки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dif.org.ua/article/monitoring-2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki

найвищий рівень довіри до уряду зафіксовано у Люксембурзі – 66,0 %, Нідерландах – 59,0 % та Фінляндії – 58,0 %. Натомість найнижчий був властивий: Греції – 9,0 %, Італії – 15,0 % та Франції – 17,0 %.[1]

По-друге, низьким рівнем довіри до діючих в Україні політичних партій. Еволюція виборчого законодавства в кінцевому результаті призвела до закріплення за політичним партіями фактичної монополії на висунення кандидатів під час виборів президента, депутатів парламенту і місцевих органів влади. Наявність в законі про вибори президента і під час виборів депутатів в межах мажоритарних виборчих округів, за умов змішаної/паралельної виборчої системи, норми висунення та реєстрації само висуванців, не створило альтернативи виключному праву політичних партій, а лише закомуфлювало їх партійність/партійну заангажованість внаслідок тактичних розрахунків. Тобто для більшості громадян України, цілком зрозуміло, що власне політичні партії пропонують під час виборів перспективні програми на які реагують/купляються виборці, партії визначають і забезпечують всі основні кадрові призначення, спільно з встановленими державними керівниками партійні лідери визначають і спрямовують суспільний розвиток. Однак попри таку всесильність партій в Україні, і формальну подібність до політичної практики демократичних країн, сформувалася ситуація, яка суттєвим чином відрізняється від успішного досвіду цих країн. По-перше, партії, можуть втратити владу/зменшити свої результати під час наступних виборів, але на них чекає лише умовна політична відповідальність. Партійні лідери і керівники залишаються при владі без жодних альтернатив тривалий час. По-друге, гостра критика політики владних політичних акторів з боку опозиції, навіть за умови наступного приходу до влади колишньої опозиції, не веде до подолання недоліків/проблем в суспільному розвитку (яскравий приклад корупції). Переважно, навіть за умов зміни назв партій і прізвищ партійних представників в інститутах державної влади і на рівні місцевого самоврядування (правда в меншій мірі), характер їх поведінки і основні параметри діяльності залишалися не змінними. Все це створювало формат замкненого кола по якому рухався політичний процес. Відповідно, власне це сформувало в уяві більшості громадян конструкцію “старої політики” і “старих політиків”. Зміст цієї політики і цих політиків полягав у виключній боротьбі за владу, яка була самоціллю, а виборчі програми і сама діяльність політичних партій були інструментом боротьби/утримання влади. Тому більшість громадян були не задоволені результатами розвитку країни і цю відповідальність вони покладали поряд з конкретними носіями влади на ширше коло політичних акторів, які спільно провадили таку політику без результатів.

[1] Public opinion in the European Union. Standard Eurobarometr 86. Autumn 2016. Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europe.eu/commfontoffice/publication/ eb86_publ_en_final

Таблиця 5. *Як Ви вважаєте, в цілому, справи в Україні йдуть у правильному чи неправильному напрямі? у %%*[1]

Дата дослідження	У правильному напрямі	Важко відповісти	У неправильному напрямі
09.2014	29,0	20,0	51,0
09.2015	17,0	13,0	68,0
09.2016	11,0	17,0	72,0
09.2017	19,0	13,0	69,0
09.2018	15,0	12,0	73,0
01.2019	15,0	12,0	73,0

Діючі партії в переважній своїй більшості не відповідають поширеним в демократичних країнах стандартам. Вони не формувалися як структури, що покликані відображати інтереси великих груп людей. Навпаки, здебільшого партії є лідерськими, тобто орієнтованими на захист/представлення інтересів конкретного політика, або невеликої групи партійного керівництва/фінансово-промислових структур. Низка досліджень свідчать про те, що в новітній Україні так і не відбулося формування конструкції соціополітичного поділу в межах якої встановилися сталі зв'язки між конкретним партіями і групами електорату. В умовах лідерського типу партії, проходження до парламенту передбачало мобілізацію підтримки громадян, яка переважно досягалася за рахунок не артикуляції групових/суспільних інтересів, а шляхом масштабних популістських проектів, які в себе включали виборчу програму, як сукупність обіцянок надати виборцям те, що ті хотіли/очікували на момент виборів. Внаслідок цього всі подібні проекти носили разовий характер (прикладом цього була історія з програмами ВО "Батьківщина під час парламентських виборів 2006 та 2007 років)[2]. Очевидно, що подібні проекти не передбачали їх виконання. Під час чергових виборів партії презентували наступні перспективні проекти і уникали звіту про попередні.

[1] Моніторинг електоральних настроїв українців, лютий 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_electoral_02.2019_press.pdf

[2] Під час парламентських виборів 2006 року Блок Юлії Тимошенко, де головну роль відігравало ВО "Батьківщина", презентував програму яка позиціонувалася в межах проголошеної у 2005 році ідеології солідаризму. Аналіз програми дозволяв її кваліфікувати як різновид лівих програм. Цьому відповідало та позиціонування ВО "Батьківщина" на міжнародній арені: на травневому з'їзді 2006 року декларувалося прагнення партії/керівництва партії стати членом Соцінтерну. Цілком вписувався у таке позиціонування і інтернет проект "Ідеальна країна", започаткований у 2005 році, який мав виборче спрямування. Під час дострокових парламентських виборів 2007 року, блок вже презентував нову програму "Український прорив. До справедливої і конкурентноспроможної країни" при одночасній кардинальній зміні ідеологічного позиціонування партії внаслідок рішення партійного з'їзду у 2007 році про інтеграцію політичної партії до Європейської народної партії, яка позиціонується як представник правих християнських партій.

Окрім того, політичні партії, як головні актори української політичної сцени в своїй більшості не стали демократичними структурами, а залишилися високо централізованими з обмеженим/контрольованим рівнем внутрішньої демократії. Партійні лідери і статути партій декларували відданість демократичним засадам, але практика більшості партій відповідала стандартам демократичного централізму, який гарантував постійний контроль партійного керівництва за партією та діяльністю її членів. Відповідно абсолютна більшість українських партій була і є закритими щодо появи в їх середовищі нових, авторитетних лідерів. Поява нових лідерів завжди була контрольованою з боку партійного керівництва. Означений підхід партійні лідери перенесли й в українську політику, зробивши все для того, щоб політичний клас був закритим. Все це в своїй сукупності додатково характеризувало сутність феномену "старих політиків" та "старої політики", яка, в означеному контексті полягала у блокуванні демократії в середині партії та не допуску нових авторитетних лідерів до політичного класу. Також ознакою цієї політики став активний популізм і безвідповідальність політичного класу. Внаслідок цього низка послідовних виборів із змінами назв партій та прізвищ посадовців, які не вели до відчутного покращення ситуації у країні, стимулювали потужний запит на "нові партії" та "нових політиків". Головним індикатором новизни стало не перебування у владі/в головних політичних інститутах.

Власне чинник протистояння "старої" і "нової" політики, а також політиків і став головною парадигмою президентських та дострокових парламентських виборів 2019 року. Відмова у підтримці/мала підтримка "старих" політичних партій і політиків з їх середовища і домінуюче голосування за "нові" партії та їх представників ми можемо розглядати, як форму покладення відповідальності на "старі" політичні партії і відповідно політиків за низькі або недостатні результати всього попереднього розвитку країни. Ці партії втратили довіру у виборців. Натомість нові партії, які так само активно використовували популізм, ще не мали про що звітуватися, їхньою головною характеристикою була їх відсутність у владі та критика "старих" партій і політиків, але цього виявилося достатньо, щоб "нові" таку довіру отримали.

З інструментальної сторони, вагомим чинником стало широке охоплення й використання абсолютною більшістю населення мережі Інтернет (понад 70 % населення на початок 2019 року)[1]. Власне інтернет ресурси і канали створили потужну конкуренцію партійній інформації. Тобто, партії втратили монополію на інформацію про себе напередодні виборів. За умов заангажованості традиційних ЗМІ, широкого поширення "джинси" і замовної, рекламної інформації, доступ до інформації з Інтернету створив конкурентний ресурс/канал агітації та мобілізації виборців. Додатковою його перевагою було те, що падіння довіри до традиційних ЗМІ, які тривалий час були рупорами "старих" партій, корелювалося із ростом

[1] Кількість інтернет-користувачів в Україні збільшилася [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.443742/kilkist-internet-korystuvachiv-v-ukrayini-zbilshylas-infografika

довіри до ресурсів Інтернету, як альтернативних і більш демократичних та менш ангажованих. Сукупність названих і інших чинників зумовили високий показник електоральної волатильності на національному рівні в Україні у 2019 році.

Електоральна волатильність на регіональному рівні (випадок Львівської області)

Традиційно результати парламентських виборів в межах області відрізняються від результатів виборів на національному рівні. Найбільш показовим випадком слід рахувати ситуацію із президентськими та достроковими парламентськими виборами 2019 року, коли результати по Львівській області підпали під категорію окремого випадку[1]. В цілому, для виборців області властивими є традиційна підтримка партій і кандидатів національно-демократичного спрямування. Відповідно партії, які в своїй діяльності орієнтуються на підтримку/розширення зв'язків з Російською Федерацією в різній формі, не залежно від рівня підтримки в межах цілої країни, отримують мінімальний рівень голосів. Тому, ми могли припускати, що показники електоральної волатильності виборців регіону мали б бути суттєво меншими від загальнонаціональних. Ми обрахували рівень волатильності стосовно двох останніх парламентських виборів 2014 та 2019 років у Львівській області і отримали результат – 59,72[2]. Як бачимо різниця між національним і обласним показником не є суттєвою. На нашу думку, це пояснюється універсальністю чинників, що зумовили суттєві зміни електоральних вподобань, як для більшості громадян України так і Львівської області. Визначальним у низці чинників виступає низький рівень довіри до політичних інститутів держави/влади який базується на незадоволенні результатами роботи влади (таблиця 6).

Таблиця 6. *Рівень довіри до головних політичних інститутів у Львівській області*[3]

	Довіра	Важко відповісти	Недовіра
Президент	16,2	26,7	57,1
Верховна Рада України	8,0	25,2	66,9
Уряд	9,0	28,3	62,8
Прокуратура	8,0	20,8	71,2
Суд	8,7	23,3	68,1

[1] У першому турі президентських виборів 2019 року по Україні В. Зеленський набрав 30,24 %, а П. Порошенко – 15,95; в той же час по Львівській області: В. Зеленський – 11,96 %, а П. Порошенко – 35,52 (це був кращий результат по Україні). Ситуація повторилася у другому турі у якому переміг В. Зеленський з результатом по країні – 73,22 %, а у П. Порошенка – 24,45 %. По Львівській області на першому місці був П. Порошенко з результатом 62,97 % (знов це був кращий результат П. Порошенка по Україні і єдина область, де переміг П. Порошенко), а у В. Зеленського – 34,49 %.

[2] Результати обраховані автором на підставі даних Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cvk.gov.ua

[3] Соціологічне опитування агенцією "Соціоінформ" у грудні 2018 р.

Аналіз показників з табл. 6 одночасно дає підстави до широких інтерпретацій за умови використання спеціалізованих методик аналізу. Зокрема вивчення настроїв виборців в окремих мажоритарних округах Львівської області дають підстави говорити про коректність "парадоксу Фенно". Цей феномен вперше було представлено у праці "Домашній стиль. Члени парламенту і їх округи", яка вийшла у світ у 1978 р. Суть описаного Річардом Фенно парадоксу полягала у тому, що громадяни США, які в цілому не високо оцінювали роботу Конгресу країни, позитивно оцінювали роботу конкретних конгресменів у межах їх виборчих округів[1]. Відповідність окресленому феномену ми знаходимо на прикладі округу 123 у Львівській області, де депутатом Верховної Ради VIII скликання був Т. Батенко. За умов високого рівня недовіри до українського парламенту та основних інститутів влади, згідно опитування громадської думки, проведеного соціологічною агенцією "Соціоінформ" 18-24 червня 2019 року, довіра до Т. Батенка в його окрузі складала 53 % і перевищувала недовіру на 34 %. Цікавим є те, що сам народний депутат був лідером політичної партії "УКРОП", але за партію на дострокових парламентських виборах готові були голосувати 0 % виборців, а за Т. Батенка – 59 %. За результатами виборів він переміг і був обраний депутатом українського парламенту. Потрібно припустити, що на таку позицію виборців вплинула виборча кампанія і необхідність робити вибір, що передбачало співставлення зареєстрованих кандидатів. Проте головним чинником виступила позитивна оцінка мешканцями округу діяльності Народного депутата.

Аналіз електоральної волатильності передбачає крок тривалістю перерви/розриву між двома парламентськими виборами. Відповідно, безумовним чинником зміни виборчої підтримки є час протягом якого середній виборець може співставити свої очікування і результати обраного ним політичного агента. Отриманий результат ніколи не буде передбачати 100% задоволення/схвалення. Окрім того, протягом цього періоду відбувається природній рух/зміна виборців, коли отримують право голосу молоді громадяни і відходять старші представники. Оскільки період в 4-5 років є достатньо значний, протягом якого відбувається багато подій що викликають різні реакції/оцінки, цікавим залишається питання стійкості політичного вибору громадян.

У 2019 році в Україні відбулися два тури строкових президентських виборів 31 березня і 21 квітня та 21 липня пройшли дострокові парламентські вибори. Коливання виборчих преференцій під час двох турів президентських, а також між президентськими і парламентськими виборами ми плануємо розглянути з допомогою соціологічного опитування у Львівській області[2]. Респондентам було запропоновано зазначити за кого вони голосували під час першого і другого туру президентських виборів та під час дострокових парламентських виборів. Двовимірні таблиці

[1] Richard F.Fenno, Home Style. House Members in Their Districts. – Longmann Classics series. – University of Rochester, 2003.

[2] Соціологічне опитування було проведене з 5 по 11 серпня 2019 року агенцією "Соціоінформ". Вибірка склала 1000 чоловік.

дозволили визначити основні перетікання. В якості референтної групи ми обрали виборців, які під час першого туру президентських виборів проголосували за П. Порошенка. Такий вибір зумовлений тим, що П. Порошенко брав участь у двох турах президентських виборів і його партія мала певну історію існування, відносно сформовану партійну структуру, натомість партійна структура В. Зеленського була новоствореною. В якості гіпотези ми припускаємо, що виборці, які проголосували за П. Порошенка в першому турі мали б підтвердити свій вибір під час другого туру. Серед виборців П. Порошенко під час другого туру лише 83,6 % підтвердили свій вибір, а 10 % – проголосували за В. Зеленського і 5,8 % – не голосували.

Можемо припустити, що означена зміна відбулася внаслідок ходу виборчої кампанії, коли аргументи або позиція/поведінка претендентів вплинула на позицію виборця. Також можемо допустити, що зміна агента була характерною виборцям, які коливалися у правильності свого попереднього вибору.

Стосовно результатів дострокових парламентських виборів ми припускаємо, що абсолютна більшість респондентів мала підтримати партію претендента на посаду президента за якого вони голосували. Таке припущення базується на тезі про послідовність захисту власного вибору особливо в умовах перемоги іншого претендента і загрози курсу декларованого П. Порошенко. З числа респондентів, які проголосували за П. Порошенка у першому турі[1] президентських виборів, під час дострокових парламентських виборів лише 48,6 % підтримали "Європейську Солідарність". Серед означених опцій/позицій: 2,6 % – не пам'ятають за кого голосували і 8,4 % заявили, що вони не брали участі у голосуванні. Оскільки за даними ЦВК явка у Львівській області під час першого туру становила 68,91 %, а під час другого – 67,34 %, ми можемо припустити, що 11 % означених вище громадян знайшли/запропонували м'яку форму відмови зазначити навіть в анонімній анкеті свою позицію. Натомість 40,6 % респондентів проголосували за іншого політичного агента. В даному випадку термін протягом якого відбулася зміна склав лише чотири місяці.

Ми розглянули соціально-демографічні характеристики респондентів, які заявили про зміну ними агента політичного вибору між двома турами президентської виборчої кампанії та між першим туром президентських виборів і достроковими парламентськими виборами. Нами були розглянуті параметри: стать, вік, освіта, конфесійна приналежність, рівень доходу. Нажаль, легкого пояснення ми не знайшли. Частки тих, хто змінив свого політичного агента у всіх соціально-демографічних групах абсолютно корегувалися із позицією кожної соціально-демографічної групи. Невелике відхилення ми знайшли лише відносно змінної статі. Зокрема співвідношення статевих груп для опитування було закладене 54 % –

[1] Ми свідомо брали результати першого туру, коли виборці голосували за різних кандидатів, які представляли відмінні політичні партії/проекти, оскільки голосування в другому турі президентських виборів вже є дихотомним і виборець має відкинути свої політичні симпатії/переваги. Натомість під час парламентських виборів виборець знов опиняється в умовах необхідності вибору між багатьма партіями відповідно до своїх переваг.

жінки і 46 % – чоловіки. Серед тих, хто змінив свій вибір жінки склали 60 %, а чоловіки – 40 %. Відсутність параметрів групових преференцій має наслідком висновок про складність прогнозування наслідків виборів. Одночасно подібна ситуація детермінує поширення в якості головної виборчої технології негативу, коли всі учасники виборів активно використовують негатив по відношенню до влади. Внаслідок цього ж єдиним передбачуваним алгоритмом зв'язку актора/партії і виборців виступає регіональне позиціонування, яке прослідковується від перших президентських виборів 1991 р. і по дострокові парламентські вибори 2019 р.

Причинами такої швидкої і масштабної зміни позиції виборців слід вважати: по-перше, розчарування у позиції/діяльності П. Порошенко після президентських виборів або покладення на нього відповідальності за незадовільний з точки зору виборця стан справ в державі, рівні життя самого громадянина; по-друге, високий рівень підтримки В. Зеленського більшістю громадян України і віра в можливість зміни його командою ситуації в країні, як варіант солідарність із більшістю, позиціонування себе в складі більшості; по-третє, вплив аргументів та подій під час виборчої кампанії.

В якості окремого чинника і одночасно тісно пов'язаного із попередніми ми би хотіли виділити установку на пошук агента. здатного реалізувати патерналістські настрої, тобто пошук нового і успішного політичного агента, який би мав вирішити соціально-економічні проблеми громадян, які не задоволені своїм положенням. Оскільки після терміну президентства П. Порошенка і перебування його партії при владі частина громадян залишилася не задоволена своїм становищем, серед них достатньо значна частка не готова шукати в собі причини такого стану, вони починають шукати нового агента, хто мав би вирішити їх проблеми.[1] Патерналістські настрої цієї частини громадян лежать в основі/детермінують пошуки перманентно нового політичного агента здатного принести суттєве покращення життя цій категорії виборців.

Загальною ознакою всіх лідерів парламентських виборів у Львівській області була їх приналежність до патріотичних, або національно-демократичних політичних партій. Другою ознакою була їх новизна. Виключення склали лише дострокові парламентські вибори 2007 року та строкові 2012 року. Однак під час виборів мова не йшла про нового агента політичних симпатій, а про більш правильного в порівнянні з минулими виборами, або більш радикального. Цим певною мірою пояснюється і низький показник індексу волатильності стосовно цих виборів.

[1] В рамках соціологічного опитування респондентам, які були не задоволені своїм/родини економічним положенням, було поставлене питання: Якщо Ви не задоволені матеріальним становищем Вашої родини, то що з переліку відповідає Вашим намірам? Були отримані наступні відповіді: 29,0 % – шукаю додатковий заробіток, або іншу роботу в Україні; 23,8 % – планують вимагати від держави додаткову соціальну допомогу (субсидії, пільги, тощо); 18,6 % – нічого не будуть змінювати; 13,8 % – планують шукати роботу за кордоном; 14,8 % – важко відповісти.

Таблиця 7. *Зміна політичних агентів/лідерів політичних вподобань виборцями Львівської області*

Рік виборів	Індекс Педерсена	Партія – лідер виборів	Результат, у %	Ключові повідомлення кампанії
2002	62,56	Блок Віктора Ющенка "Наша Україна" (2002)	63,93	Опозиція до влади президента Л. Кучми. підтримка реформаторів
2006	63,13	Блок "Наша Україна" (2006)	37,95	Патріоти, прихильники Майдану, реформ
2007	15,81	Блок Юлії Тимошенко	50,38	Інші, більш успішні і більш правильні "помаранчеві"
2012	35,93	ВО "Свобода"	38,02	Радикальні патріоти, здатні протистояти ПР
2014	82,14	"Народний Фронт" (2014)	33,03	Учасники Майдану Гідності, учасники та волонтери АТО, прихильники європейської інтеграції
2019	67,76	"Голос" (2019)	23,09	Нові політики, які не були при владі

Означені чинники не слід розглядати послідовно, як цілком самостійні. Скоріше за все їх окремішність значною мірою є наслідком абстрагування і в дійсності вони накладаються один на одного. При цьому переважаючим мотивом виступає незадоволеність результатами влади, яка сприяє пошуку нового політичного агента.

Таким чином високий рівень волатильності під час парламентських виборів в Україні, зумовлений на нашу думку слабкістю/станом існуючих політичних партій в Україні, які в своїй діяльності керуються засадами демократичного централізму і не планують нести відповідальність за передвиборчі обіцянки і високим рівнем патерналізму серед основної частини виборців. Третю групу будуть складати виборці, які свідомо обраховують недоліки в роботі попередньої політичної команди і припускають можливість зміни ситуації командами, які критикують недоліки в роботі владних структур.

Оцінка відповідності позицій політичних партій та виборців основним політичним ідеологіям

Існує багато підходів дослідників щодо переліку основних індикаторів політичних партій. Серед певної групи показників, які переважно повторюються у всіх дослідників, традиційно зазначають ідеологію, або ідеологічний характер політичної партії. Одночасно, науковці, які вивчають політичні партії України, досить часто зауважують, що більшості існуючих партій, за невеликим виключенням, ідеологія або ідеології менше всього властиві. Тому нам доцільно звернутися до

питання про притаманність ідеологічного формату програмам і практичній діяльності діючих політичних партій.

Як і стосовно політичних партій, відносно ідеології існує багато дефініцій. Ми виходимо із визначення Роджера Ітвела: "політична ідеологія – це відносно цілісна сукупність емпіричних фактів і нормативних переконань та думок, сконцентрованих на проблемах природи людини, історичних процесах та соціально-політичних подіях/процесах. Традиційно вона формується у зв'язку із програмою спрямованою на вирішення короткотермінових проблем. У залежності від її відносин із структурою домінуючих цінностей ідеологія здатна виконувати функції стабілізації або революційні".[1] Дослідник також наголошував, що політична ідеологія виступає продуктом колективної думки, а не індивідуальної. До цього також варто додати, що кожна ідеологія не виступає стандартним, не змінним конструктом, навпаки вона постійно змінюється з часом, модифікується у відповідь на численні виклики.

Після проголошення незалежності України, яке відбулося внаслідок краху СРСР та радянської системи у 1991 р., домінуючою тенденцією тривалий час була критика/заперечення марксизму-ленінізму і відповідно марксистської ідеології та ідеології взагалі. Це було своєрідною реакцією значної частини суспільства на панівну функцію КПРС та комуністичної/соціалістичної ідеології, які не допускали появи/поширення інших оцінок, думок, концепцій стосовно суспільно-політичних процесів, окрім офіційної. Більше того, не дотримання постулатів офіційної ідеології, було небезпечним і могло призвести до покарання з боку держави. Негативне сприйняття ідеології взагалі поєднувалося із відсутністю знань про існуючі на той час ідеології в політичному просторі демократичних країн, їх еволюцію, конструкції, носіїв тощо. Перехідний характер суспільства у поєднанні із гострою економічною і суспільно-політичною кризою, в межах яких переформатовувались соціальні групи (втрата ознак радянського робітничого класу, колгоспного селянства та радянської інтелігенції і формування нових соціальних спільнот) та основні суспільні ідентифікації громадян в своїй сукупності не сприяли природньому процесу формування традиційних ідеологій або нових конструкцій. Під час оцінки ідеологічного характеру українських політичних партій протягом 90-х років минулого сторіччя, більшість дослідників погоджувалася, що найбільш ідеологічними були Комуністична партія України та низка націоналістичних політичних організацій – УНА-УНСО, КУН, СНПУ. Стосовно вже наступного десятиріччя так само існувала згода щодо відносної, на фоні інших політичних партій, ідеологічності КПУ та ВО "Свободи" (як правонаступниці СНПУ). Відносно решти політичних партій, як тих, що існували тривалий час, так і щодо нових, домінувала оцінка про складність їх ідеологічної ідентифікації і взагалі про наявність у цих партій конкретної ідеології.

Ідеологічне позиціонування політичної партії або її програми ми можемо зробити на підставі її самооцінки і/або шляхом аналізу програми партії, її політичних

[1] R.Eatwell, Conterporary Political Ideologies, New York – Londyn, 2014. – P.17.

декларацій, оцінок суспільно-політичних процесів та дій. Для оцінки ми обрали партії, які пройшли/були обрані до парламенту під час дострокових парламентських виборів 2019 року. В якості першого кроку ми обрали оцінку і/або самооцінку, яка представлена у Вікіпедії стосовно означених партій. В переважній більшості випадків політичні партії самостійно готують і поновлюють відповідні публікації або їх коригують. Для розгляду ми використали дві мовні версії: українську та англійську.

Таблиця 8. *Ідеологічне позиціонування парламентських партій України на сторінках "Wikipedia"*

Назва партії/блоку	Україномовний варіант сайту "Wikipedia"	Англомовний варіант сайту "Wikipedia"
"Слуга народу"	Лібертаріанство	Проєвропеїзм
		Популізм
		Соціальний лібералізм
		Пряма демократія
		Боротьба з корупцією
		Лібертаріанство
Опозиційна платформа "За життя"	Соціал-демократія	Соціал-демократія
	Соціал-лібералізм	Соціал-лібералізм
	Євроскептицизм	Євроскептицизм
	Нейтралітет	Русофільство
	Русофільство	
Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	Солідаризм	Солідаризм
	Соціал-демократія	Проєвропеїзм
	Проєвропеїзм	Соціал-демократія
		Ліберальний націоналізм
"Європейська солідарність"	Консерватизм	Ліберальний консерватизм
	Панєвропеїзм	Християнська демократія
	Християнська демократія	Громадянський націоналізм
		Проєвропеїзм
"Голос"	Правоцентризм	Лібералізм
	Проєвропеїзм	Електронна демократія
		Боротьба з корупцією
		Проєвропеїзм

Представлені позиції/характеристики продукують низку оцінок. Перш за все те, що ми знаходимо широку гаму назв ідеологій, багато з яких не підпадають під класичний набір ідеологій: консерватизм, лібералізм, соціалізм тощо. В основі нових конструктів, як "проєвропеїзм", "електронна демократія", "боротьба з корупцією" та інших подібних, закладено певну домінанту яка визначає суть і

пояснює назву. Маємо констатувати, що означене монозавдання/монопризначення в дійсності є комплексним і лапідарно включає в себе широкий спектр пов'язаних характеристик: критику існуючого стану, оцінку нових завдань та переважно інструменти/дії по досягненню визначених цілей. Наприклад, проєвропеїзм імпліцитно відкидає геополітичну орієнтацію на Росію, також ставить під сумнів – багатовекторність і ці заперечення стосуються не лише зовнішньополітичних орієнтацій, але і великого спектру інших питань, як заперечення авторитаризму з усією гамою супутніх явищ. Також означений конструкт передбачає велике коло питань які мають бути реалізовані подібно, як в європейських країнах з моделлю консолідованої демократії та розвинутим ринком. З цієї точки зору ми можемо трактувати всі заявлені характеристики в якості варіантів/різновидів ідеологій. По-друге, в ряді випадків ми маємо в англомовній версії дещо відмінне позиціонування та/або більш докладне. Інтернаціоналізація політичного життя детермінує увагу всіх політичних акторів до свого представлення в міжнародному інформаційному і практично-політичному просторі. Це виявляється у входженні чи прагненні українських партій стати спостерігачами або членами міжнародних політичних об'єднань, активних обмінах із політичними партіями інших країні. При цьому складно однозначно оцінити причини або підстави асоціації тієї або іншої партії із конкретним національним або міжнародним політичним утворенням. Аналізуючи вже тривалу практику такої взаємодії, ми можемо виділити низку чинників, які не завжди є однорядними і здатні доповнювати один одного. Зокрема, всі без виключення партії традиційно декларують, що в основі налагодження міжнародних зв'язків із певною іноземною партією, або міжнародною політичною організацією, лежать спільні оцінки, програмні положення або цінності. Однак, досить часто, як наприклад у випадку зміни позиціонування БЮТ у 2007 році, підставою такої комунікації виступає утилітарний розрахунок спрямований на отримання майданчику для знайомства із європейськими політичними лідерами, використання авторитету високих достойників або партій/міжнародних організацій у внутрішньополітичних процесах. Внаслідок цього партії намагаються чітко окреслити свою ідеологічну позицію в термінах зрозумілих для політичних партнерів з-за меж України. Тому, на нашу думку англомовна версія ідеологічних приналежностей є більш адекватною щодо того, як партійні лідери бачать власну партію. По-третє, чисельність ідеологічних характеристик свідчить про те, що важко однозначно окреслити ідеологічну позицію означених парламентських партій України. Ми можемо констатувати, що всім партіям властива соціальна складова або соціальне спрямування, оскільки існує запит значної частини громадян на державну допомогу, або активну соціальну діяльність держави. Наявні у партійних характеристиках оцінки: соціал-демократія чи соціальний лібералізм, носять скоріше оціночний характер, оскільки програмні положення партій є досить подібними і загалом розпливчастими. Взагалі нам видається, що зазначений плюралізм ідеологічних оцінок скоріше означає відмінні наголоси, а не принципові відмінності. Єдиною особливістю слід вважати характеристику

“Опозиційної платформи – За життя”, щодо євроскептицизму та русофільства, оскільки всі решта партій мають проєвропейську орієнтацію, “Опозиційна платформа” може розглядатися в якості окремого випадку. Таким чином ми можемо констатувати, що зазначеним парламентським партіям властива широка палітра ідеологічних орієнтирів, які скоріше говорять про ідеологічний універсалізм або про слабке ідеологічне позиціонування.

Окреслені вище ідеологічні характеристики були сформовані на підставі партійних програм, декларацій, заяв та інших документів. Для верифікації та уточнення ідеологічного позиціонування парламентських партій ми плануємо розглянути актуальні виборчі програми цих партій, які вони презентували під час дострокових парламентських виборів 2019 року і протестувати їх на підставі індикаторів основних політичних ідеологій. В якості базових ідеологій ми обрали ті, які були зазначені властивістю українських парламентських партій: лібералізм, консерватизм, націоналізм, популізм, соціал-демократія та християнська демократія. Вузькоспеціалізовані конструкції, як ми зазначали, зосереджені навколо одного домінуючого напряму, що і повинен розглядатися в якості достатнього індикатора. Головними індикаторами ми вважаємо для **лібералізму**: індивід, свобода, раціональність, справедливість, толерантність і плюралізм, конституціоналізм і демократія[1]; **консерватизму**: традиціоналізм, право та порядок, органіцизм, ієрархія і влада, власність[2]; **націоналізму**: народ/нація, самовизначення, національна ідентичність[3]; **популізму**: народ, моральна сфера, демократія versus авторитаризм, антиінтелектуалізм, лідерство[4]; **соціал-демократії**: політична демократія, економічна демократія, суспільна демократія, міжнародна демократія[5]; **християнської демократії**: соціальна ринкова економіка, система соціального забезпечення/допомоги, традиційні моральні цінності, протидія секуляризації та державному атеїзму, субсидіарність[6]. Велика увага, яку сьогодні приділяють дослідники феномену популізму дає підстави доповнити виділені критерії цієї ідеології наступними положеннями: загальні положення, що обіцяють реалізацію завдань, цілей, які не неможливо досягнути в силу різних причин, але які приємні виборцям, вони би їх прагнули отримати як подарунок а не результат спільної роботи.

---

[1] Політичні доктрини лібералізму // Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини XX – початку XXI ст./А.С.Романюк. – К.: Знання, 2011. – С. 28.

[2] Політична доктрина консерватизму// Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини XX – початку XXI ст. – С. 44.

[3] Політичні доктрини націоналізму// Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини XX – початку XXI ст. – С. 61.

[4] Політичні доктрини популізму // Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини XX – початку XXI ст. – С. 157.

[5] Політична доктрина соціал-демократії та неомарксизм // Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини XX – початку XXI ст. – С. 144-145.

[6] Конфесійні суспільно-політичні доктрини // Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини XX – початку XXI ст. – С. 79 – 84.

Передвиборча програма політичної партії "Слуга народу"[1] включає в себе низку завдань, які, зокрема, ми можемо кваліфікувати як положення впровадження прямої демократії: запровадження механізмів відкликання депутатів, які втратили довіру виборців; створення механізмів народного вето на щойно ухвалені закони і запровадження механізмів впливу громадян на рішення влади через референдуми. Також достатньо місця приділено цілям по боротьбі з корупцією, основні завдання в цьому напрямі сконцентровані в спеціальному параграфі "Знищення системної корупції". Належним чином представлені декларації, що мають відображати "проєвропейскість" програми партії: прагнення до вступу в НАТО і ЄС, посилання на необхідність змін в низці суспільних сфер відповідно до європейських зразків. В передвиборчій програмі ми знаходимо ряд вимог, які відображають ліберальні цінності: завдання щодо реформи економіки, продовження політики децентралізації, стосовно реформи виборчого законодавства та запровадження ефективної системи управління в державі, щодо оптимізації життя громадян. Поряд із підтвердженням окреслених ідеологічних маркерів потрібно звернути увагу на низку положень, які ми маємо позиціонувати як популістичні. Зокрема до цих положень варто віднести численні загальні тези, які скоріше нагадують гасла, а не артикульовані вимоги: "Україна як Країна Мрії", "… приведе порядних людей, які будуть служити людям" тощо. В більшості випадків популістичний формат властивий завданням в соціальній сфері. Певною мірою в програмі ми можемо говорити про лібертаріанський контекст, який відображений прагненням обмежити державу на користь громадянина. Тобто, передвиборна програма партії "Слуга народу" включає в себе вимоги які відображають/відповідають експертній оцінці щодо: проєвропейськості, соціального лібералізму, прямої демократії, боротьбі з корупцією, лібертаріанізму і популізму. Слід лише зазначити, що індикатори означених ідеологій присутні в передвиборчій програмі фрагментарно, внаслідок чого ми маємо справу із реальним ідеологічним міксом.

Передвиборна програма політичної партії "Опозиційна Платформа – За Життя"[2] однозначно підтверджує євроскептичне і русофільське своє спрямування через вимоги нейтралітету щодо військово-політичних блоків, плюралізму з явною перевагою щодо відносин з Російською Федерацією, запровадження миру на сході України на умовах, які постійно обстоює Росія. Ліберальні вимоги присутні в програмі, але вони носять загальний/декларативний характер. Найбільш яскраво виписані соціальні завдання, які мають кваліфікуватися як популістичні, адже вони попри конкретні параметри є нереалістичними, або не зрозуміло в який спосіб їх можна реалізувати: зниження тарифів на газ до 4000 гривень, списання заборгованості по оплаті послуг житлово-комунальним господарствам, підвищення

[1] Передвиборча програма політичної партії "Слуга народу" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www. cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=403.html

[2] Передвиборна програма політичної партії "Опозиційна платформа – За Життя": "Мир! Відповідальність! Турбота!" [Електронний ресурс]. – Доступ: www. cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=393.html

прожиткового мінімуму до 7 000 гривень, тощо. Внаслідок цього передвиборчу програму ми можемо оцінити як русофільську та популістичну. Решту ідеологічних показників: соціальний лібералізм та соціал-демократію важко виокремити.

Передвиборна програма всеукраїнського об'єднання "Батьківщина"[1] включає в себе окремі положення, які відображають її "проєвропеїзм": у пріоритетах зовнішньої політики чітко зазначено, що пріоритетом України виступає ЄС та НАТО; певною мірою націоналізм: відновлення територіальної цілісності та суверенітету України окреслено головним пріоритетом, а також наголошено на необхідності розвитку української культури; лібералізму: в питаннях розвитку бізнесу та оподаткування. Натомість, навіть в широкому контексті важко віднайти підстави оцінки програми як прикладу соціал-демократії і солідаризму. Домінуючою складової цілої програми виступають завдання в соціальній сфері, які подані виключно у популістичному форматі: за 5 років обіцяно запровадити зарплати на рівні Польщі в доларовому еквіваленті. Особливо яскраво і фантастично виглядають завдання медичної сфери: "… повністю забезпечить кожного громадянина безоплатними медичними послугами всіх рівнів найвищої якості, безоплатними медикаментами, які пропише лікар, та профілактикою захворювань. Обов'язкове медичне страхування протягом найближчих років дозволить підвищити заробітну плату медиків до європейського рівня". Європейський рівень заробітної плати обіцяно в освіті, культурі, мають бути запроваджені справедливі тарифи, низьку відсотки по іпотечних кредитах тощо. Нажаль у програмі відсутні підстави таких щедрих обіцянок. Відповідно, програму ми можемо оцінити, як популістичну, проєвропейську з елементами лібералізму і націоналізму.

Передвиборча програма політичної партії "Європейська Солідарність"[2] має проєвропейське спрямування, що виявляється у проголошенні завдання на європейський цивілізаційний вибір та необхідність вступу країни в НАТО та ЄС. Достатня кількість положень програми відображає елементи лібералізму: децентралізація, інтереси громадянина, реалізація завдань рівності чоловіка і жінки, ефективна держава і консерватизму: підтримка сильної армії, пріоритетність питань безпеки. Складно говорити про християнсько-демократичну складову, оскільки в програмі є лише положення про підтримку української церкви, як і про націоналізм на підставі вимоги підтримки української мови. Безумовно, практична діяльність партії "Європейська Солідарність" дає багато підстав трактувати цю партію прихильницею розвитку українського православ'я та українськості через питання статусу української мови, української культури, питань української історії. Однак, в програмі ці положення лише згадані. Натомість, домінуючою ознакою програми виступає популізм у формі загальних положень і

[1] Передвиборна програма політичної партії Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина": "Новий курс України" [Електронний ресурс]. – Доступ: www. cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=328.html

[2] Передвиборча програма політичної партії "Європейська Солідарність": "Захистимо європейське майбутнє України!" [Електронний ресурс]. – Доступ: www. cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=335.html

гасел: створення робочих місць з високими зарплатами; зростання надходжень до бюджету дозволить підвищити пенсії та допомогу малозабезпеченим; реалізація медичної реформи має забезпечити зростання тривалості і якості життя, тощо. Нажаль, в програмі превалюють подібні загальні положення, які ми можемо інтерпретувати в рівній мірі як маркер лібералізму, консерватизму або ще певного "ізму". Таким чином, означену програму ми можемо кваліфікувати як популістичну і проєвропейську з окремими вкрапленнями положень лібералізму, націоналізму та християнської демократії.

Наймолодшою серед парламентських партій є "Голос", у передвиборчій програмі[1] якої чітко прослідковується проєвропейське спрямування України та вміщено низку положень лібералізму: держава для людини, розвиток економіки на ринкових засадах, запровадження ефективного економічного розвитку. На належному рівні присутні положення про боротьбу з корупцією і обґрунтовується важливість запровадження електронної демократії. Проте, подібно як і у решти передвиборних програм соціальний блок програми представлений у яскравій формі популізму: якісні дороги, адекватні комунальні послуги, якісна та доступна медицина, тощо; загальних тверджень на зразок: "парламент стане місцем ухвалення рішень, які потребують люди, а не рядком неефективних витрат у державному бюджеті". Тобто передвиборча програма партії "Голос" в ідеологічному плані характеризується як популістична, про що не було зазначено, та проєвропейська з елементами лібералізму, антикорупціонізму.

Загальними висновками розгляду передвиборчих програм ми вважаємо: 1) головною ознакою передвиборчих програм парламентських партій виступає популізм; 2) жодна програма не може бути розглянута в якості прикладу конкретної політичної ідеології. Як правило, всім програмам властивий мікс з положень, які ми можемо трактувати як маркери різних ідеологій. Подібна ідеологічна різнобарвність свідчить про слабкість ідеологічної складової парламентських партій. На жаль, подібна ситуація властива більшості діючих політичних партій і абсолютній більшості зареєстрованих. Певною мірою означена ситуація може бути пояснена тим, що всі політичні партії у своїй діяльності і особливо під час виборів роблять ставку на все населення, а не на конкретні суспільні групи.

Висновок про слабкість ідеологічної складової в українських політичних партіях дає підстави припустити, що такий стан головно зумовлений слабкістю ідеологічних позиціонувань громадян країни, їх загальною не обізнаністю в існуючих ідеологічних конструкціях. Для перевірки цієї гіпотези маємо розглянути стан ідеологічних позиціонувань громадян України. Найбільш повні дані з цього питання акумульовані внаслідок систематичних опитувань проведених Інститутом соціології НАН України (див. табл. 9).

[1] Політична програма партії "Голос": "Голос змін" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://goloszmin.org/program

Таблиця 9. *Динаміка ідеологічних ідентифікацій громадян (у відсотках)*[1]

Ідеологічні течії	*1992*	*1994*	*1996*	*1998*	*2000*	*2002*	*2004*	*2006*	*2008*	*2010*	*2012*	*2014*	*2016*	*2017*	*2018*
Комуністична	2,9	10,3	9,7	21,9	15,5	15,1	14,4	8,3	8,0	7,1	8,1	4,1	4,1	3,8	3,4
Соціалістична	5,2	10,7	7,7	5,6	5,4	9,7	11,1	16,0	11,5	10,6	11,9	9,1	9,0	5,8	7,3
Соціал-демократична	8,0	5,0	4,7	7,1	7,8	17,2	10,2	15,1	12,7	11,4	10,8	9,8	9,4	10,2	9,7
Зелені	—	—	—	—	—	5,2	3,3	2,1	2,9	2,8	2,2	1,9	2,2	1,6	2,0
Ліберальна	3,9	1,9	2,7	1,3	1,0	0,8	1,2	2,2	1,9	1,9	1,2	2,5	2,8	2,1	2,5
Християнсько-демократична	8,0	3,3	2,4	2,2	2,9	2,5	2,5	2,3	3,3	3,3	2,6	3,6	5,8	3,7	2,9
Національно-демократична	8,4	6,4	6,1	6,2	7,5	6,8	8,4	9,3	10,7	9,3	7,4	14,1	11,1	14,5	11,5
Націоналістична	—	2,0	1,3	2,9	2,3	2,0	2,1	2,8	2,4	2,3	2,3	4,7	3,3	3,9	3,1
Інше	3,9	2,9	1,5	3,8	1,6	1,3	0,7	1,8	1,2	0,6	0,3	0,8	0,3	0,3	0,2
Жодна взагалі	25,6	12,3	13,1	11,7	13,2	7,6	11,8	9,6	13,9	11,3	12,6	11,3	14,4	9,8	13,6
Ще остаточно не визначив своєї позиції	33,4	17,9	18,8	16,6	17,8	15,2	16,3	14,1	13,8	14,6	14,7	14,4	14,3	14,4	15,1
Я не розуміюся на цих течіях	—	27,6	32,1	20,7	24,9	16,3	17,9	16,4	17,5	24,8	25,7	23,6	23,2	29,8	28,8
Не відповіли	0,6	0,9	0,0	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0

[1] Інститут соціології НАН України: Моніторинг 2018: основні тенденції змін громадської думки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dif.org.ua/uploads/doc/7938710385c1cf118039ac2.01032102.doc

Вони свідчать, що громадяни дійсно погано розуміються на властивостях і характеристиках основних ідеологічних течій (на 2018 рік ця група становила майже 29 %). До цієї категорії слід також віднести тих, хто не ідентифікує себе із жодною ідеологією – 13,6 % та тих людей, хто ще не визначився із власним позиціонуванням – 15,1 %. Тобто означені три категорії громадян разом сумують – 57,7 % на 2018 рік. Отриманий показник протягом періоду проведення досліджень від 1992 і до 2018 років в цілому був коректним. Простежується тимчасове посилення невизначеності у 1996 році – 64,0 % і послаблення невизначеності у 2002 році, яке тоді становило 39,1 %. Серед громадян, які визнають за собою наявність ідеологічної ідентифікації, найбільше прихильників ми знаходимо комуністичної, або соціалістичної і мало відмінної від цих двох попередніх соціал-демократичної. Разом таку ідентифікацію зафіксували 20,4 % громадян. Достатньо високий показник, на нашу думку, зумовлюється тим, що тривалий радянський період виробив уявлення у частини громадян про їх обізнаність із цією ідеологією. До того ж варто додати, що прихильники цієї ідеології, досить часто, вважають реальні або уявні характеристики радянської системи ознаками окреслених ідеологій. Другу велику групу становлять прихильники ідеології націонал-демократизму, у 2018 році вони склали – 11,5 %. В даному випадку ми так само маємо ситуацію із штучним конструктом отриманим за рахунок поєднання широкого трактування ідеології націоналізму, яка в чистому вигляді не має великої групи прихильників і широкого або вільного трактування ідеології демократизму. Поєднання цих двох складових робить для цієї групи прийнятним подібну ідентифікацію. Щодо інших ідеологій можемо констатувати лише невеликі групи прихильників. Сумуючі сказане, припускаємо, що найбільш поширеними ідеологічними ідентифікаціями на підставі результатів соціологічних опитувань є: комуністична або соціалістична ідеологія та націонал-демократична. В обох випадках зв'язок із ними виступає формальним або стихійним і не базується на знаннях про зміст, сутність означених конструктів.

Аналогічного за змістом та обсягом (кількістю проведених опитувань) досліджень стосовно позиції мешканців Львівської області ми не маємо. Нами спільно із соціологами Українського центру вивчення громадської думки "Соціоінформ" в межах опитування, проведеного у 2013 році, було проведено оцінку ставлення до політичних ідеологій у Львівській області. Оскільки респондентам було запропоновано зробити не єдиний вибір, ми отримали наступні результати: 1) найбільш позитивне сприйняття мала ідеологія націоналізму – 67,3 % (див. табл. 10), відповідно найменш позитивне, тобто негативне отримали фашизм та націонал-соціалізм (87,5 % зазначили своє негативне ставлення); 2) виразна сепарація ставлень до націоналізму, лібералізму, соціал-демократії, консерватизму, комунізму та фашизму і націонал-соціалізму свідчить, що громадяни розрізняють означені ідеології. Оцінка наскільки коректно або умовно вони їх розрізняють не грає ролі, вони мають певне уявлення і позицію. Наразі важко оцінити окреслені дані, як особливу/виняткову ситуацію по відношенню до цілої України, однак

вони свідчать про орієнтацію громадян в конкретному випадку – Львівської області у наявності відмінних ідеологічних конструкцій. Підтвердженням цьому також виступають результати зрізу, отриманого нами у грудні 2018 року.

Таблиця 10. *Ставлення до політичних ідеологій населення Львівської області*[1]

Політична ідеологія	Позитивне	Негативне	Важко відповісти	Нічого не знаю
Націоналізм	67,3	12,2	14,3	6,2
Лібералізм	45,0	21,2	18,5	14,2
Соціал-демократія	41,8	19,0	29,1	10,1
Консерватизм	26,1	33,7	24,5	15,8
Комунізм	8,5	75,7	9,5	6,3
Фашизм і націонал-соціалізм	3,8	87,5	3,8	4,9

У грудневому опитуванні 2018 року мешканців Львівської області спільно з соціологами Українського центру вивчення громадської думки "Соціоінформ" ми запропонували ідентифікувати власний світогляд стосовно основних ідеологічних парадигм. Нажаль, набір цих ідеологічних конструкцій дещо відрізняється від сталого каталогу, який пропонує Інститут соціології НАН України. Представлені результати дозволяють зробити наступні висновки: 1) частка респондентів яким складно позиціонувати свої світоглядні позиції в системі координат основних ідеологій складає трохи менше третини – 28,2 %; 2) попри позитивне ставлення до націоналізму абсолютної більшості мешканців області, прихильників цієї ідеології трохи менше (20,3 %), це менше ніж адептів християнської демократії (21,7 %); 3) суттєво менше у порівнянні з позиціонуваннями громадян всієї України симпатиків соціал-демократії (12,9 %); 4) простежується відчутна різниця і щодо частки прихильників лібералізму й екологізму порівняно з загальноукраїнським зрізом. В якості висновку можемо констатувати, що громадяни розрізняють широкий спектр основних політичних ідеологій і здатні ідентифікувати власну свідомість відповідно до існуючих ідеологічних парадигм. Відмінність ситуації із сприйняттям основних ідеологій і ідентифікацією громадян поряд із кваліфікацією в якості окремого випадку може бути пояснена наступним чином: 1) мешканцям Львівської області властивий один з найбільш високих рівнів віри в Бога і реалізації релігійних обрядів в Україні. В цьому контексті конструкція християнської демократії не є для багатьох сторонньою. Окрім того Українська греко-католицька церква, Українська православна церква та Римо-католицька церква активно включені в суспільне життя, продукують і реалізують значну кількість суспільно значимих проектів. 2) близькість кордону, яка передбачає поїздки до інших країн (мешканці Львівської області займають одне з перших місць за кількістю громадян, які протягом року виїжджали за кордон) і активна міграція на постійні і сезонні

[1] Український центр вивчення громадської думки Соціоінформ. Опитування: 2013 року.

заробітки, сприяють тому, що значна частина дорослого населення орієнтується не лише в умовах праці і життя громадян інших країн, однак і у їхніх політичних, в тому числі і ідеологічних вподобаннях. Відповідно, конкретні ідеологічні концепти не виступають "чорними скриньками", а мають більш-менш конкретне інформаційне та емоційне наповнення.

Таблиця 11. *Ідеологічне позиціонування мешканців Львівської області*[1]

Яка ідеологія найбільш повно відповідає Вашому особистому світогляду?	Частка, у відсотках
Християнська-демократія	21,7
Націоналізм	20,3
Соціал-демократія	12,9
Лібералізм	8,0
Екологізм	4,6
Консерватизм	3,4
Інша	0,9
Важко відповісти	28,2

Таким чином, в якості підсумку, можемо констатувати, що для більшості громадян України властива ідентифікація із комуністичною/соціалістичною та націонал-демократичною ідеологією. Стосовно інших ідеологічних конструкцій простежується слабка ідентифікація. В той же час, мешканці Львівської області виявили відносно краще вирізнення окремих ідеологій і достатню різноманітність власних ідеологічних ідентифікацій. Внаслідок цього ми можемо припустити, що відсутність ідеологічного позиціонування основних політичних партій, або їх умовне визначення, не є детермінованим ідеологічною невизначеністю громадян України. Більше того, ми можемо припустити, що в подальшому мешканці цілої країни будуть розширювати своє бачення основних ідеологій та більш чітко позиціонувати власну ідеологічну ідентифікацію. Окреслений процес мав би відбуватися в рамках загального розвитку політичної культури, що традиційно супроводжує процес руху суспільств до демократії. Одночасно окремий випадок Львівської області та очікуваний напрямок трансформації політичної культури громадян України, мали би бути викликом для політичних партій щодо визначення місця і ролі ідеології в житті партій.

Підводячи загальний висновок, потрібно зазначити, що вивчення виборчих процесів потребує від дослідника аналізу нормативної бази та значного масиву статистичної інформації. Для кращого розуміння сутності виборчих процесів слід активно залучати спеціальний інструментарій математичного аналізу і соціологічних досліджень. Лише подібний комплексний підхід дозволить нам краще розуміти політичне життя і прогнозувати тенденції розвитку політичних подій.

[1] Український центр вивчення громадської думки Соціоінформ. Опитування: грудень 2018 року.

НАТАЛІЯ МАРАДИК
Пряшівський університет (Словацька Республіка)

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Вступ

Загальновідомим є той факт, що ключову роль у транзитних суспільствах відіграє політичний плюралізм. Політичний плюралізм сприяє підвищенню ефективності народовладдя, залученню в політичну діяльність широких верств населення, легалізує політичну опозицію, створює умови для подолання апатії народу і відчуження його від влади, породжених роками тоталітаризму. Одне з ключових місць в інституційній основі політичного плюралізму займають політичні партії, які виражають політичну волю своїх членів і сприяють вираженню політичної волі громадянського суспільства. Партії є найважливішим елементом політичної системи будь-якої демократичної держави. Без них сьогодні практично неможливе саме здійснення державної влади. Необхідність багатопартійності в демократичних країнах і її специфічні риси зумовлені насамперед тим, що соціальною основою багатопартійності є саме суспільство, що складається з різних соціальних груп із суперечливими інтересами. Крім того, багатопартійність в демократичному суспільстві обумовлена наявністю в ньому конкуруючих угруповань, які борються між собою за вплив в парламентських та інших виборних органах, за те, щоб провести своїх прихильників на виборні посади.

Дослідження партійних систем крізь призму партології, транзитології та якісної методології

У суспільствах, які перебувають в стані трансформації, виникає велика кількість партій. Звичайно, не всі партії беруть участь у політичному житті суспільства. В сучасній українській партології утверджується думка, що сутність партійної системи виявляється у стійких зв’язках не лише між партіями, а й між партіями та державою. Влада як об'єкт міжпартійних відносин поєднує партії в певну цілісність, владно-партійна взаємодія формує стійкі відносини між суб’єктами партійної системи. Тому до партійної системи включають лише ті партії, які: а) виражають значні інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян; б) дотримуються політичних та правових норм, що регулюють партійну конкуренцію; в) здобувають представництво в державних органах влади

і насамперед у парламенті. Виходячи із наведених ознак, можна визначити партійну систему як сукупність партій, які, згідно з чинним законодавством та відповідно до волі виборців, представлені в органах влади і забезпечують дієву взаємодію між суспільством та державою. До партійної системи слід відносити партії, які беруть участь в розподілі владних відносин у суспільстві, а також брали участь щонайменше в двох парламентських виборчих циклах поспіль [10, с. 159].

На думку Ю. Остапця, основними чинниками, які впливають на формування партійної системи, є: 1) об'єктивні умови, які визначають специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі; 2) логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій країні; 3) вибір форми правління; 4) виборча система; 5) суспільно-політичні поділи [10, с. 161]. Еволюція партійної системи в суспільствах, що трансформуються, пов'язана з логікою демократичного транзиту. Дослідженням трансформаційних процесів займається окрема галузь порівняльної політології – "теорія переходу" (theory of transition). Вважають, що започаткував її американський політолог Д. Растоу [13, с. 5-15]. Аналізуючи перехід до демократії, більшість транзитологів виокремлюють ряд стадій. Тривалий час була популярна модель демократичного переходу, яку запропонував Д. Растоу. Порівнюючи перехід до демократії у Швеції (з 1890 до 1920 рр.) і Туреччині (з 1940 до 1960 рр.), він виділив три фази: підготовчу фазу, під час якої загострюються конфлікти між основними соціальними й політичними силами; фазу прийняття рішень, коли досягається компроміс між політичними акторами щодо нових правил демократичної політичної гри; фазу звикання, за якої демократичні інститути набувають стійкості. Головною умовою успішного демократичного переходу вчений вважав національну єдність. Аналогічну схему переходу до демократії пропонують американські політологи Ф. Шміттер та Г. О`Доннелл. Вони виділили такі фази переходу: лібералізації, демократизації, ресоціалізації. Фаза лібералізації розпочинається кризою авторитарних чи тоталітарних режимів та кризою ідентичності еліт, яка завершується їх розколом. Фаза демократизації вирізняється інституціональними змінами в політичній системі. На цьому етапі з'являються такі політичні інститути, як політичні партії, виборча система, які дають змогу формувати органи влади демократичним шляхом. Під час ресоціалізації відбувається освоєння і засвоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове включення їх до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство. Інші автори називають дану стадію стадією консолідації. Таким чином, логіка становлення партійних систем підпорядкована вказаній вище логіці політичного транзиту. Завершується така еволюція консолідацією партійної системи. На кожному з цих етапів партійна система має свою конфігурацію, і на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, на правлячі та опозиційні політичні партії. Відтак розмежування відбувається в межах правлячої партії і опозиції. Такі розмежування символізують демонополізацію політики і початок становлення

національного поля політики, яке П. Бурдьє порівнює з ринком, де є виробництво і попит особливого товару – політичних партій, лідерів, політичних програм [11, с. 182-183]. На етапі демократизації, як вважає російський вчений С. Єлісеєв, визначальний вплив на розвиток партійних систем справляють інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави; вибір системи правління; вибір виборчої системи [6, с. 76]. Суттєвий вплив на становлення партійної системи справляє вибір у процесі транзиту форми правління. Досвід перехідних суспільств засвідчує, що парламентська система стабільніша і сприяє розвитку політичних партій. Прямі вибори президента посилюють політичну поляризацію і надають політичній конкуренції мажоритарного характеру, сприяючи персоналізації політики. На думку відомих політологів та соціологів, виборча система є найпотужнішим інституціональним фактором формування партійної системи. Одним із перших звернув увагу на проблему взаємозв'язку між виборчою та партійною системами М. Дюверже. Зіставляючи виборче право, статистичні дані про вибори і партійно-політичний ландшафт в багатьох країн світу, вчений виклав своє розуміння зв'язку цих компонентів у трьох формулах, що отримали назву "соціологічних законів": "1) режим пропорційного представництва веде до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями...; 2) мажоритарне голосування в два тури веде до багатопартійної системи, в якій партії характеризуються "м'якою" структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю; 3) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій" [16, с. 300]. Зазначені закономірності, наголошував М. Дюверже, не є абсолютними, вони визначають лише базові тенденції впливу виборчого режиму на систему партій і, зрозуміло, передбачають винятки. У незрілих демократіях із нестійкою партійною системою і обмеженим впливом партій на виборчий процес зазначені закономірності мають лише часткове відображення. Певну залежність між інституційними факторами розвитку партійної системи відмічає американський дослідник М. Уоллерстайн. Поєднуючи мажоритарну та пропорційну виборчі системи із парламентською та президентською формами правління, він виділив чотири варіанти взаємодії партій та влади: 1) парламентська форма правління із мажоритарною системою забезпечує сильний уряд та обмежує систему представництва двома партіями; 2) президентська система з виборчою системою відносної більшості: поєднання біпартизму зі слабким впливом партій на прийняття рішень; 3) парламентська модель із системою пропорційного представництва породжує багатопартійність із коаліційними урядами; 4) президентська система з пропорційною виборчою системою зумовлює багатопартійність, проте присутність у парламенті представників багатьох політичних сил може призвести до конфлікту між президентом і парламентом. Суттєвий вплив на еволюцію партійної системи в умовах трансформації має об'єктивний процес розвитку партійних структур у сучасному світі. Така закономірність існує і описана науковцями. Йдеться про історичні етапи інституціоналізації політичних партій. В політичній

науці виокремлюють такі етапи; 1) аристократичні угруповання; 2) політичні клуби; 3) масові політичні партії; 4) всеохоплюючі політичні партії; 5) картельні політичні партії. Відтак політичні партії, які утворюються в нових демократіях, будуть діяти і діють, як правило, на принципах функціонування всеохоплюючих і картельних партій. Всеохоплюючі партії набувають нових рис, які не притаманні їх попередникам: 1) не орієнтуються на представництво інтересів однієї соціальної групи, а намагаються згуртувати навколо себе максимальну кількість виборців різної соціальної, етнічної та іншої приналежності для вирішення головних питань поточного моменту; 2) утворюються навколо прагматичного лідера (лідерів), найчастіше загальнонаціонального масштабу; 3) орієнтуються на тісний зв'язок із державою та на фінансову підтримку з її боку [14, с. 311].

Тісний зв'язок між партіями і державою спричиняє подальшу трансформацію політичних партій у партії картельного типу (Р. Катц та П. Мейер). На думку дослідників, цей тип партій стає певною мірою механізмом розподілу державних посад між професійними групами політиків. Для картельних партій характерні такі ознаки: 1) схожість програм політичних партій; 2) незначні відмінності між членами і нечленами партій; 3) скорочення дистанції між виборцями і політичними лідерами; 4) безпосередній зв'язок політика та виборця в обхід партійної організації; 5) розширене державне фінансування; 6) партійні виборчі кампанії стають більш капіталомісткими і водночас професійнішими й організованішими, а лідери партій уподібнюються підприємцям [7, с. 28-34]. Другий шлях розвитку партій, альтернативних масовим партіям, – створення партій "нової хвилі", що виникають у 1970-ті роки на ґрунті соціальних рухів (зокрема "зелених"), виступаючи під гаслами розширення громадянських прав, забезпечення емансипації та рівноправності громадян, боротьби за мир і захисту навколишнього середовища. Їх метою є створення альтернативних класичним партіям представницьких структур, здатних ефективно реалізовувати функцію політичного представництва внаслідок ідейної гнучкості, демократичної організації, децентралізації і посилення ролі місцевих осередків.

Охарактеризувавши історичну еволюцію політичних партій, можна виокремити такі напрями подальшого їх розвитку: – від кадрових та масових партій до універсальних (зменшення ролі первинних організацій, зниження ролі членства, зростання ролі альтернативних партійних структур); – зменшення ролі партій як сполучної ланки громадянського суспільства й держави (зростання ролі ЗМІ, мережі Інтернет у комунікативних зв'язках з виборцями; перебирання партійних функцій іншими громадськими організаціями; зменшення ролі партійної преси тощо); – зростання ролі виборчих технологій у політичному житті; це, в свою чергу, веде до того, що іміджмейкери принижують роль партійних організацій і активістів у організації й проведенні виборчих кампаній; – зміна взаємовідносин партій і держави внаслідок конституалізації партій, прийняття законів про партії і вибори, посилення контролю за діяльністю партій з боку держави, державного фінансування партій; – персоналізація політики, посилення впливу партійних

лідерів, зменшення впливу і ролі партійних програм; – зміна електорату, який при виборі орієнтується не так на партію, стільки на той образ, який створюють їй засоби масової комунікації [15, с. 220-222].

Що ж стосується посткомуністичних країн, можна говорити про особливу специфіку становлення партійних систем. На відміну від країн Західної Європи, де процес партійного будівництва відбувався знизу, в країнах Центрально-Східної Європи спершу відбувається інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а вже потому створюються умови для виникнення та інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії "третьої хвилі". К. Джанда виокремив такі типи партій у країнах Центрально-Східної Європи: 1) партії масових демократичних рухів ("Солідарність" у Польщі, "Громадянський форум" у Чехії, "Саюдіс" у Литві, "Союз демократичних сил у Болгарії", "Фронт національного порятунку в Румунії" і т. ін.); 2) партії – залишки комуністичних партій; 3) відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські); 4) етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словаччині); 5) релігійні партії; 6) партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту навколишнього середовища тощо); 7) "екзотичні" партії (партії шанувальників пива) [15, с. 218].

Необхідним компонентом дослідження політичного розвитку країн перехідної демократії є аналіз рівня інституціоналізації партійних систем. С. Майнварінг вважає, що він може бути визначений за п'ятьма критеріями:1) розвиненість партійних інститутів на національному рівні; 2) активність і репрезентованість партій у парламенті; 3) рівень партійної ідентифікації серед громадян; 4) сталість виборчої участі партій; 5) регіональне представництво політичних партій у місцевих органах влади [10]. Клаус фон Бейме, зокрема, вважає, що в фазі демократизації найсуттєвіший вплив на формування партійних систем справляють такі чинники: 1) консолідація кордонів національних держав; 2) вибір форми правління; 3) вибір виборчої системи. Вчений пропонує оцінювати стан консолідації партійної системи в рамках загальної консолідації демократії виходячи з шести критеріїв: 1) мінімум екстремізму в діяльності партій; 2) чітка структура соціально-політичних розмежувань; 3) розподіл територіального функціонального представництва інтересів; 4) зменшення фракційності в політичних партіях; 5) зменшення електоральної неусталеності партійних уподобань; 6) можливість створення і ефективного функціонування коаліційних урядів [16, с. 309].

Одним із методів аналізу партійних систем є їх типологізація. На сьогодні найбільшого поширення в теорії партійних систем набула типологізація, запропонована американським політологом Дж. Сарторі. Класифікуючи партійні системи, Дж. Сарторі оперує щонайменше двома змінними: кількість партій-суперниць та ідеологічна дистанція між ними. Відтак учений запропонував семичленну класифікацію партійних систем: 1. Однопартійна система притаманна авторитарним і тоталітарним режимам, коли управління здійснюється однією партією. Її визначає конституційне закріплення керівної ролі однієї партії, зрощування партійного та державного апарату, заборона утворення інших партій. Прикладами існування

такої партійної системи були Італія у 20-40-х роках, Німеччина у 30-40-х роках, а також СРСР у 20-80-х роках XX ст. 2. Партійна система з партією-гегемоном (гегемоністська система) визначається наявністю декількох політичних сил і панівним становищем однієї партії за відсутності реальної партійної конкуренції. Всі інші партії мають організаційну автономію, проте визнають керівну роль правлячої партії. Партійна система з партією-гегемоном була типовою для соціалістичних країн Східної Європи у 50-80-х роках XX ст. 3. Система з домінуючою партією (партійна система домінування). Система домінування передбачає існування кількох партій, одна з яких упродовж тривалого часу (понад 20 років) перемагає на виборах та одноосібно формує уряд. Система домінування визначається демократичним політичним режимом, стабільністю однопартійного урядування і незначною ефективністю опозиції. Така система існувала, зокрема, в Японії з 1955 по 1995 рік, коли правлячою силою була незмінно одна партія: Ліберально-демократична за назвою і консервативна за змістом діяльності. 4. Двопартійна система. Характерні риси біпартизму: демократичний політичний режим; наявність кількох політичних партій; існування двох партій, значно пріоритетніших за інші; формування складу уряду однією з двох партій, яка перемогла на виборах; впливовість опозиційної партії, яка програла вибори. Біпартизм дає змогу забезпечити відносну стабільність влади, оскільки створюється однопартійний уряд, який у своїх діях не обтяжений коаліційними угодами. Класична модель двопартійної системи склалася в США (Республіканська партія і Демократична партія) та Великобританії (Лейбористська партія і Консервативна партія). 5. Партійна система поміркованого (обмеженого) плюралізму. Ознаки: наявність у країні багатьох політичних партій; представництво в парламенті лише кількох партій; репрезентація в уряді деяких із представлених у парламенті партій; відсутність позасистемної опозиції; демократичний політичний режим. Тип систем поміркованого плюралізму охоплює країни із чотирма-сімома конкурентними партіями (Бельгія, Данія). 6. Партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму. Ознаки: демократичний політичний режим; наявність багатьох політичних партій; гострота ідеологічних розмежувань між ними; присутність серед опозиційних партій позасистемних; наявність двосторонньої деструктивної опозиції; функціонує декілька політичних партій, об'єднаних у два чи більше великих блоки, які сприяють консолідації політичних сил. 7. Атомізована система. Для цього типу партійної системи визначальними є демократичний або авторитарний політичний режим; незначна впливовість усіх партій; присутність серед опозиційних партій позасистемних; формування уряду на позапартійній основі або на основі широкої коаліції; відцентрові тенденції суттєво домінують над доцентровими, що об'єктивно призводить до слабкості політичного центру. Атомізована система найменш стабільна та найменш ефективна з усіх партійних систем.

Великий вплив на еволюцію партійних систем мають суспільно-політичні поділи (розколи, кліважі). Фундатори теорії соціально-політичних поділів С. Ліпсет і С. Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу в

тісному зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками [8, с. 204]. Відтак у політичній науці, крім інституційного, існує і соцієтальний (кліважний) підхід до трактування сутності еволюції партійних систем. Цей підхід презентує партійні системи як відображення соцієтальних конфліктів чи структур політичної конкуренції, що склалися між різноманітними групами населення. З огляду на те, що кліваж/поділ відображає глибокий або перманентний конфлікт і стійкі соціальні розколи, в суспільстві у стадії трансформації не може бути кліважних структур, що детермінують стабільні партійні системи. Кліважні структури посткомуністичних країн можна класифікувати за чотирма типами: 1) історичні – успадковані від комуністичного режиму; 2) перехідні – з'являються, а згодом зникають у період демократичної консолідації (президент/парламент, центр/регіон); 3) потенційні – відображають ключові конфлікти в посткомуністичному суспільстві (праця/капітал, європейська/євразійська інтеграція). 4) актуальні – з'являються в процесі розвитку посткомуністичних суспільств (держава/ринок, бідні/багаті) [10]. Узагальнюючи різноманітні авторські підходи, Г. Голосов виділяє сім проблемних вимірів, які співвідносяться з конфліктними лініями С. Ліпсета і С. Роккана, зокрема культурно-етнічний, релігійний, соціально-економічний, зовнішньополітичний, постматеріальний, вимір "місто–село" та вимір "підтримки режиму" [16, с. 207]. Соціальних розмежувань у кожному суспільстві існує безліч, проте не всі вони у процесі власної еволюції можуть перетворитися на соціально-політичні. Головним індикатором, який засвідчує перетворення того чи іншого соціального розмежування, представленого відповідними групами, на соціополітичний поділ, є виникнення зв'язку між групою та політичною партією або іншим політичним інститутом, який буде представником інтересів цієї групи. Іншим індикатором має стати часовий вимір – тривалість існування соціополітичного поділу. Отже, про наявність у суспільстві соціально-політичного поділу можна говорити лише тоді, коли означений зв'язок тривалий у часі. Оскільки поняття "тривалість" відносне, стосовно соціополітичного поділу щонайменше повинен бути період у два парламентські терміни. Цей час має засвідчити, що зв'язок певної політичної партії і відповідної/них соціальної групи/груп під час одних виборів не був випадковістю або кон'юнктурою і був відтворений під час наступного парламентського циклу [13, с. 50-51].

Теоретичний аналіз функціонування партійних систем, звичайно, неповний без використання числових індикаторів. Можна запропонувати перелік таких індикаторів для аналізу функціонування і розвитку партійних систем: 1) загальна кількість партій; 2) кількість впливових партій (стійкі партії, партії, які мають шантажуючий або коаліційний потенціал); 3) індекс фракційності; 4) індекс агрегації; 5) індекси ефективної кількості парламентських і електоральних партій; 6) індекс усталеності партійних уподобань; 7) характеристика шкали "ліві-праві"; 8) доля комуністичних, фашистських, протестних партій; 9) доля етнічних партій; 10) рівень партійної ідентифікації; 11) індекс диспропорційності. Враховуючи

зазначені емпіричні індикатори і теоретико-методологічні підходи, можна зробити узагальнену характеристику еволюції партійних систем в умовах трансформації соціальних і політичних структур.

Особливості дослідження і процесу розвитку партійних систем в країнах Вишеградської четвірки й інших країнах Центрально-Східної Європи

Львівські вчені А. Романюк та В. Литвин вважають, що розвиток сучасних партійних систем у Центрально-Східній Європі зумовлений трьома переломними моментами поставторитарної і демократичної історії партій. Перший зумовлений колапсами авторитарних режимів у регіоні (внаслідок уможливлено багатопартійність), другий – наслідками перших/установчих виборів в окремих країнах регіону (оскільки почали виникати або відновлюватися ідеологічні політичні партії), третій – особливостями та наслідками євроінтеграційних процесів у регіоні (партії стали структурованішими). Кожний переломний момент розвитку політичних партій доповнювався якісною зміною соціально-групової структуризації суспільств різних країн та відповідно трансформацією їхніх партійних систем [10, с. 168].

Вони акцентують увагу і на ключові (спільні) ознаки партійних систем у регіоні: 1) партійні системи мінливі та фрагментовані (це спричинено тим, що виникає велика кількість нових партій, старі партії об'єднуються, розпадаються чи змінюють назви); 2) зв'язок між виборцями та партіями є слабким, а електоральна мінливість високою (зумовлено однопартійністю в періоди авторитарних / посттоталітарних режимів, внаслідок чого нині електорат не має стійкої партійно-ідеологічної ідентифікації); 3) ідеологічне позиціонування політичних партій не завжди визначено чітко та однозначно (більше того, часто в регіоні формуються і домінують популістські політичні партії); 4) соціополітичні поділи, які традиційно трансформуються у політичні партії, не завжди є чітко відображеними, натомість (в окремих вимірах) вони бувають розмитими та неокресленими (в процесі переходу від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей); 5) партійна організація часто інституціоналізована не значною мірою та залежна від ресурсів держави; 6) членство та довіра до партій є незначними (зумовлено це поступовим зниженням явки виборців), а тому превалюють не масові, а кадрові та картельні партії [11, с. 231-232].

Дж. Сарторі виокремлює у формуванні партійних систем в посткомуністичних країнах 3 періоди:

– поляризації, коли з початком демократизації протистоять один одному комуністичні партії і "парасолькові організації" подібні "Солідарності" в Польщі, "Демократичній Росії" в СРСР, Народному Руху в Україні. Як правило цей період завершується поразкою комуністичних сил;

– фрагментації, яка характеризується розпадом як "парасолькових організацій", так і комуністичних та інших партій. В результаті створюється велика кількість малих партій;

– плюралізму, на протязі якого суттєво зменшується кількість партій, формується стабільна партійна система, яку можна назвати "системою поміркованого плюралізму".

Загалом у процесі посткомуністичної трансформації партійних систем в країнах ЦСЄ чітко виокремлюються три великих періоди. Перший – це період флангового протистояння (від початку трансформації до розпаду широких демократичних рухів і переформування комуністичних партій). У Польщі та Чехословаччини цей період тривав з 1989 по 1991 р., в Угорщині до 1990 р. Формування нової партійності відбувалося в умовах підготовки до парламентських виборів і протистояння найбільших політичних угруповань, які займали діаметрально протилежні позиції з питань державного устрою та основ суспільного життя.

Другий період характеризується подоланням нестабільності партійної системи та домінуванням одного політичного угрупування (1991–1996 рр. для Чехії, 1991–1997 рр. для Польщі, 1991–1998 рр. для Словаччини). Спостерігалася стійка тенденція до звуження політичного центру, чому неабиякою мірою сприяла конвергенція політичних установок правих і лівих. В Угорщині було відсутнє явне домінування однієї партії і склалася двоблокова система. У Польщі сформувалася сегментарна партійна система без явного лідерства того чи іншого політичного суб'єкта та неможливості укладення тривалих міжпартійних угод між різними за ідеологічним спрямуванням суб'єктами політичного процесу [10, с. 169].

Цьому періоду властиві проекти "партій влади" – політичних суб'єктів, що створюються лідерами, які володіють основними ресурсами у сфері виконавчої влади. До таких партій можна віднести польський "Безпартійний блок підтримки реформ", "Рух за демократичну Словаччину", "Словацький демократичний і християнський союз", чеську "Громадянську демократичну партію". "Партії влади" виростали з широких демократичних рухів, а їх ідеологічною основою був антикомунізм.

Третій період – це час стандартизації політичних суб'єктів, тобто чіткого визначення їх структури, стратегічних цілей, програм, тактичних планів. Він починається з другої половини 1990-х рр. Водночас програми сучасних політичних партій в країнах ЦСЄ не стали відображенням історичних ліній громадського і політичного протистояння, так само як не є вираженням інтересів тих чи інших суспільних груп. У більшості посткомуністичних країн ЦСЄ в рамках інституту багатопартійності склалася фактична двополюсна партійна система з одним полюсом у вигляді рухів, блоків, партій соціал-демократичної спрямованості і таким же полюсом ліберально-демократичної / консервативної спрямованості.

Інший дослідник еволюції партійних систем в країнах ЦСЄ Г. Кітчелт сконструював три ідеальних типи партій в період переходу до консолідованої демократії:

1. Програмні партії – це партії, які пов'язані з існуючими конфліктними лініями та які мають ідеологічну і / чи світоглядну основу. Як правило вони

представляють інтереси певного прошарку населення. Вони мобілізують групи виборців на основі своїх програмних документів.

2. Харизматичні партії – партії, ідентичність яких визначається харизматичним вождем і не прив'язана до змістової складової їх політики. Виборці не можуть розраховувати на послідовність і певний результат політики обраного ними лідера. Такі партії погано вписуються в демократичну систему врядування.

3. Клієнтелістські партії також заважають консолідації демократії. Такі партії хоч і обіцяють загальні блага, але насправді піклуються насамперед про забезпечення своєї клієнтели шляхом розподілу різного роду ресурсів: субвенцій, податкових пільг, соціальних благ [10, с. 47].

В 1992 році Г. Кітчелт запропонував використовувати в науковому обігу категорію "посткомуністичні партійні системи" як категорію політичної науки стосовно до партійних систем країн колишнього східного блоку.

Отже, для суспільств, які перебувають в стані трансформації, характерна велика кількість партій. Звичайно, що тільки частина з них приймає участь в політичному житті суспільства, а відтак не всі з них можуть бути віднесені до партійної системи. Авторська роботи дотримується точки зору згідно якої до партійної системи слід відносити ті партії, які: а) виражають суттєві інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян; б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну конкуренцію; в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

Основні чинники, які впливають на формування партійних систем у перехідних суспільствах є наступні: а) об'єктивні умови, які обумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі; б) логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій країні; в) нормативно-правова основа діяльності політичних партій; г) вибір форми правління; д) виборча система; ж) суспільно-політичні поділи; з) вплив фінансово-промислових груп та інші.

Відомий дослідник партійних систем у країнах ЦСЄ В. Меркель виокремлює 5 факторів, які впливають на конфігурацію партійних систем в посткомуністичних країнах [10, с. 45-46]:

1. Характер трансформаційного конфлікту. Йдеться про те, у якій формі відбувався трансформаційний конфлікт: як пакт заключений між елітами, чи як колапс старого режиму під тиском народних мас. Загалом же дослідники називають шість основних форм (ідеальних типів, які в реальності можуть пересікатися) зміни автократичних систем: а) поступова еволюція; б) зміна систем під керівництвом старої еліти; в) зміна системи під тиском знизу; г) пакт еліти; д) колапс режиму; ж) розпад держави і утворення нових держав. Особливості трансформації в Східній Європі були пов'язані з роллю старих еліт і правлячих комуністичних партій.

2. Наявність "історичних" партій. Такі партії мають суттєвий вплив на еволюцію партійних систем при умові, що "історичні" партії в достатній мірі інституціоналізовані, а період авторитарного / тоталітарного режиму тривав недовго.

3. Вплив політичних інститутів. Серед всіх інститутів найбільш суттєвий вплив на конфігурацію партійних систем мають форма правління (парламентська. президентська, чи їх модифікації) та виборча система. Їх поєднання дістало назву "інституційний дизайн".

4. Наявність традицій клієнтелізму. Клієнтелізм в поєднанні з різними формами регіоналізму і патерналізму характерний для не модернізованих суспільств.

5. Вплив соцієтальних розмежувань. Традиційні лінії соцієтальних розмежувань доповнюються в Східній Європі лінгвістично-етнічними. Таке розмежування є актуальним для Словаччини в якій наявна велика угорська меншина. Крім того на початковому етапі трансформації головним є розкол по лінії – підтримка / непідтримка режиму.

Очевидно, що на стан і тенденції розвитку партійних систем впливає багато чинників, однак на особливу увагу, на думку більшості дослідників, заслуговують вибір виборчої системи та форми правління.

Неважко помітити, що деякі виборчі системи створюють переваги для однієї або двох значних партій, тоді як інші втрачають політичний вплив. Інші виборчі системи надають перевагу малим і середнім партіям на парламентське представництво у відповідності з часткою отриманих ними голосів. В результаті місця розподіляються між такою кількістю партій, що уряд може мати лише коаліційний характер.

Механізми обрання до парламенту та формування уряду відрізняються один від одного в залежності від форми державного правління. Тому в процесі розбудови демократії виникає необхідність вибору конкретного змісту правил, які встановлюють взаємовідносини між урядом, парламентом та електоратом. Це визначатиме конкретні наслідки, від яких залежатиме і тип партійної системи, і ефективність роботи законодавчого органу, якісний склад якого залежить від типу виборчої системи, і політична система країни в цілому.

Дослідження партійної системи через призму кількісної методології

Використання емпіричних методів дослідження і кількісного опрацювання даних є однією із актуальних проблем у вітчизняній політичній науці. Відношення до емпіричних методів аналізу у вітчизняних вчених є неоднозначним. Існує точка зору, яка заперечує їх використання для дослідження політичних процесів. Інші вчені вважають їх єдино правильними. Треті виступають за поєднання кількісних і якісних методів дослідження. Авторка роботи прихильник поєднання емпіричних і теоретичних методів аналізу політичних явищ та процесів. В дослідженні характеризуються емпіричні методи, які можуть використовуватися для аналізу політичних партій та партійних систем. Йдеться про особливості застосування індексів ефективної кількості електоральних та парламентських партій, пропорційності, диспропорційності, фрагментації і неусталеності електоральних

вподобань. Вказані індекси можуть бути використані для оцінки динаміки формування партійної системи, впливу виборчої системи на формування парламенту, визначення ефективної кількості партій тощо. Індекси ефективної кількості електоральних та парламентських партій. Дослідження електорального процесу в багатопартійних системах показує, що не всі партії впливають на хід виборів і не всі з них є значущими для виборця. У свою чергу, розподіл місць у парламенті модифікує розподіл влади між партіями та здійснює вплив на діяльність представницьких органів. Фактично вплив на державну політику і законодавчий процес обмежується так званою "ефективною кількістю партій", яке є меншим, ніж загальна кількість партій, що беруть участь у виборчих перегонах. Вперше "індекс ефективного числа партій", запропонований в 1979 році М. Лааксо та Р. Таагеперою [9, с. 327-329; 12]. Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів. Є два варіанти визначення розміру такої підтримки: а) на підставі результатів виборів до парламенту (ефективне число електоральних партій); б) на підставі кількості депутатських місць, які належать тій чи іншій партії і виражені у процентному відношенні (ефективна кількість парламентських партій). Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах, розраховується за формулою: $ENPV = 1/\Sigma v_i^2$, де v_i – частка голосів партій *i*. Обраховуючи індекс за умови участі великої кількості партій, потрібно робити обмеження (як правило, враховувати показники партій, які набрали на виборах більше 1 % голосів виборців). Ефективна кількість парламентських партій розраховується за формулою: $ENPS = 1/\Sigma s_i^2$ для всіх партій, що отримують місця в парламенті, де *s* – частка мандатів партій *i*. Якщо в країні існує двопартійна система, то можна припустити, що обидві партії на виборах здобувають по 50% місць в парламенті. В такому випадку ефективна кількість партій буде рівна 2,0. Якщо ж одна із них здобула 70 % місць, а друга – 30%, то індекс становитиме 1,7. В такому випадку величина індексу свідчить про тенденцію до утворення однопартійної системи. Трипартійною можна вважати систему, де партії розподілили між собою мандати у відношенні 45:40:15. Зміниться в такому випадку і індекс ефективної кількості парламентських партій, який становитиме від 2,0 до 3,0. В багатопартійній системі з домінуючою партією величина індексу повинна коливатись між 3, 5 до 4,0. У випадку без домінуючої партії величина індексу становитиме 4,5 [11, с. 239].

Як правило, значення індексу ефективної кількості електоральних партій є вищим за значення аналогічного індексу на парламентському рівні. Ця відмінність полягає у неможливості забезпечити 100 % трансформацію отриманих партією голосів на виборах у відповідну частку депутатських мандатів. Така невідповідність обумовлена, перш за все, різними типами електоральних формул. Зменшення ефективної кількості партій в результаті застосування різних електоральних формул у процесі виборчої кампанії називається редукцією. Коефіцієнт редукції виборчої системи розраховується за формулою: *Wr = (Екеп – Екпп / Екеп) 100*, де *Екеп* – ефективна кількість партій на виборчому рівні, *Екпп* – ефективна кількість

партій на парламентському рівні. Величина зменшення ефективної кількості партій обернено пропорційна до величини індексу пропорційності. Це значить, що чим вища пропорційність виборчої системи, тим менший рівень зменшення ефективної кількості партій, а значить менший рівень надпрезентації політичних партій. Значення коефіцієнта знаходиться в інтервалі від 1 до 100. Чим менше значення коефіцієнта редукції, тим слабшою є можливість виборчої системи скорочувати кількість партій, які конкурують на парламентському рівні. Якщо значення коефіцієнта збільшується – це свідчить про збільшення можливості виборчої системи редукувати кількість партій, які представлені на парламентському рівні [6, с. 45-52]. Індекс ефективної кількості партій у багатьох випадках дає некоректні результати. У 1979 р., коли М. Лааксо і Р. Таагепера запропонували індекс ефективної кількості партій, випадки партійних систем із домінуючою партією були рідкісними. Тому цей індекс вдало пояснював фрагментацію партійних систем того часу. Однак у сучасному світі існує велика кількість партійних систем із домінуючою політичною силою, і за таких умов використання індексу ефективної кількості партій дає некоректні результати. До виміру кількості політичних партій в системі можна підійти й іншим шляхом – через визначення кількості проблемних вимірів (соціально-політичні розмежування), які є в суспільстві. А. Лейпхарт, охарактеризувавши 36 партійних демократій за період 1946–1966 рр., зробив висновок, що в кожній з них можна спостерігати сім проблемних вимірів: 1) соціально-економічні; 2) релігійні; 3) культурно-етнічні; 4) місто – село; 5) підтримки режиму; 6) зовнішньополітичний; 7) постматеріальний. В кожній партійній системі вони проявляють себе по-різному. З його дослідження видно, що ефективне число партій корелює з кількістю проблемних вимірів. При цьому коефіцієнт кореляції становить 0, 84. Р. Таагапера і Б. Гоффман вивели формулу взаємозалежності між ефективним числом партій і кількістю проблемних вимірів, яка виглядає наступним чином: $N = lnp + 1$, де lnp – це кількість проблемних вимірів. Отже, використання індексу ефективної кількості партій вдало пояснює фрагментацію партійних систем, окреслює рамки аналізу партійних систем та їх динаміку. Вплив виборчої системи на структурування парламенту (індекси пропорціональності / диспропорціональності). Загальновідомим є той факт, що результати виборів залежать не лише від волевиявлення громадян під час виборів, однак і від норм права, за якими організовується виборчий процес: пропорційна чи мажоритарна система виборів тощо. Оцінка функціонування виборчих систем здійснюється через максимально пропорційне представництво партій у парламенті, тобто через ступінь співвідношення частки відсотків голосів отриманих партією на виборах з відсотками депутатських місць у парламенті. Запровадження пропорційної виборчої системи сприяє більшій структуризації політичної системи, оскільки вона передбачає розподіл місць у парламенті між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців.

Для того, щоб дослідити пропорційність виборчої системи використовують індекси пропорційності Р. Гюнтера та диспропорційності М. Галлахера. Дані

розрахунки застосовуються тільки для дослідження пропорційних систем, або тих які мають пропорційну складову. Р. Гюнтер для обчислення пропорційності використовує відсоток отриманих партією на виборах голосів та відсоток одержаних партією мандатів у парламенті. Вчений пропонує наступну формулу обчислення рівня пропорційності: $Ip = 100 – (V_1 – S_1) + (V_2 – S_2) + ... (V_n – S_n) / 2$, де *Ip* – позначення індексу пропорційності; *V* – відсоток отриманих партією на виборах голосів; *S* – відсоток одержаних партією мандатів у парламенті; *n* – кількість партій, які провели своїх депутатів до парламенту [8, с. 241; 11, с. 240-241]. Індекс пропорційності у випадку застосування пропорційної виборчої формули в Західній Європі коливається від 86 до 98. Аналізуючи проблему пропорційності в рамках існуючих виборчих систем можна констатувати, що індекс пропорційності є найвищим у випадку поєднання чотирьох чинників: пропорційної виборчої формули, значного розміру виборчого округу, стабілізації багатопартійної системи, застосування принципу вирівнювання розподілу мандатів. Для оцінки пропорційності виборчої системи використовують також індекс диспропорційності виборів. Виборчі системи можна порівнювати за ступенем їх пропорційності чи диспропорційності, обраховуючи один або кілька показників співвідношення між часткою голосів і часткою місць представницького органу, які отримали партії-учасники виборів.

Одним із найперших варіантів вимірювання ступеня диспропорційності став показник Д. Рея, запроваджений у 1964 р. Цей показник є фактично середнім різниці у відсотках отриманих партіями голосів та місць: $RI = S |v_i – s_i| / n$, де *n* – кількість партій, включених до підрахунку, v_i – відсоток голосів, отриманих і-ю партією, s_i – відсоток місць, отриманих і-ю партією. Для того, щоб не залучати до підрахунку найменші партії, Д. Рей пропонував вводити бар'єр у 5 % голосів виборців. Але запровадження порогу все ще не позбавляє показника занадто великої залежності від маленьких партій та часток отриманих ними голосів. Він не дозволяє побачити, які саме партії (ті, які отримали порівняно великі частки голосів, чи невеликі партії) отримали найбільший бонус у вигляді парламентських місць за рахунок функціонування тієї чи іншої системи. З метою уникнення недоліку індексу диспропорційності Д. Рея у 1971 р. Дж. Лузмор та В. Хенбі запропонували індекс, який став іменуватися за їхніми іменами, у якому сума різниць у голосах та місцях ділиться не на кількість партій, а на 2: $LHI = S |v_i – s_i| / 2$ [7]. Індекс диспропорційності М. Галлахера дуже часто називають індексом найменших квадратів. Даний індекс є інтегральним показником відхилення, яке відображає не співвіднесеність між кількістю поданих голосів і розподілом депутатських мандатів [10, с. 62]. Рівень диспропорційності виборчої системи обчислюється за М. Галлахером між часткою голосів, які отримали партії-учасниці виборів, та часткою місць у представницькому органі. Математична формула даного індексу має такий вигляд: $I = \sqrt{\Sigma (P_1 – S_1)^2 + (P_2 – S_2)^2 ..... (P_n – S_n)^2 / 2}$, де *I* – індекс диспропорційності виборів; *P* – відсоток голосів, які отримала партія на виборах; *S* – відсоток мандатів, які отримала партія відповідно до свого виборчого

результату; *n* – кількість партій (блоків), які пройшли до парламенту. Індекс може приймати значення від 0 до 100. Виборчі системи з низькими рівнями диспропорційності отримують цей показник у межах від 1 до 6; системи із середнім рівнем диспропорційності – від 7 до 12; з високим – 13 – 20. Не існує верхнього показника диспропорційності, але він зрідка перевищує 20 – 25 [4, с. 54].

Особливість такого методу обчислення полягає в тому, що сума результатів парламентських виборів під знаком кореня вираховується не від самих величин, а їх квадратів. Отже, чим більшою є величина, тим більше вона враховується та вносить вклад у значення індекса [1, с. 16]. Найбільший показник диспропорційності властивий системі відносної більшості Сполученого Королівства та двотуровій системі більшості Франції. Середній показник для цих двох країн становить 20,3, що суттєво перевищує значення характерні для пропорційної виборчої системи. Відповідно, країни із пропорційною виборчою системою мають значно менший рівень диспропорційності. Для пропорційності дуже важливим є розмір виборчого округу. Переважно кордони округів визначають на основі діючих адміністративних одиниць/підрозділів, враховуючи кількість виборців, щоби кожен округ мав приблизно однакову їх кількість. Максимальний розмір багатомандатного виборчого округу становить територію цілої держави. А якщо розмір округу буде невеликим, тобто від округу обиратимуть небагато депутатів, то цілком імовірно, що результати виборів будуть недостатньо пропорційними. Отже, рівень пропорційності зростає відповідно до збільшення розмірів виборчого округу [7, с. 60-61]. Можна зазначити, що оцінка рівня пропорційності / диспропорційності є однією із базових оцінок виборчих систем, які є складовою політичної системи суспільства та впливають на формування партійної системи.

Індекс партійної фрагментації. Політичний плюралізм як один із показників демократичної системи має свої межі, вихід за які загрожує їй дестабілізацією. Саме тому в порівняльній політології важливим є дослідження причин політичної роздрібненості та диференціації. При чому досліджуються показники не тільки диференціації партійних систем, а й політичних загалом. Емпіричні показники роздрібненості вимірюються індексами фрагментації (індекс Д. Рея), індексом фракційності, індексом поляризації (індекси запропоновані Я. Лейном і С. Ерсоном). Індекс фрагментації запропонований Д. Реєм в його книзі "Політичні умови електорального права" (1967) – першому системному порівняльному дослідженні впливу електоральних систем на системи партійні. Значення індексу змінюється від нуля (однопартійна система, при якій всі голоси і мандати отримує тільки одна партія) до одиниці (повністю фрагментована система, де кожний виборець голосує за свою партію, а кожний парламентар представляє окрему партію) [9, с. 325-327; 10, с. 502]. Фрагментація парламенту є залежною змінною: на рівень фракційності впливають особливості електорального формату, соціальна диференціація суспільства та форма державного правління. Даний індекс має безпосередню інтерпретацію – на скільки в середньому кожна партія не

відповідає власному представництву [5, с. 11]. Загалом індекс Рея показує загальну фрагментацію парламенту: чим більше в ньому фракцій, тим нижче показник індексу. Д. Рей описує стан партійної системи за допомогою показників кількості партій, котрі брали участь у виборах; кількості голосів, які отримала найбільша партія та показника кількості голосів, отриманих двома найбільшими партіями.

На основі отриманих результатів вчений виводить обчислення рівня фракційності партійної системи. За допомогою першого показника, на думку Д. Рея, ми отримуємо загальний образ партійної системи та дізнаємося про рівень парламентської конкуренції. Другий індикатор базується на визначенні існування домінування одно- чи багатопартійної системи. Третій показник Д. Рея називає показником двопартійності, який допомагає визначити якою мірою партійні системи наближаються до двопартійності, при чому сума голосів двох партій повинна бути не меншою ніж 75%, і не більшою, ніж 90%. Отже, індекс Д. Рея можна представити наступним чином: $F = 1 - \sum S_i^2$, де *F* – символ індексу фракційності; S_i– відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах.

Індекс фрагментації вказує на можливість існування партійних систем від досконалої однопартійної системи, в котрій одна партія здобуває всі виборчі голоси *F*=0, до двопартійної *F*=0,50. Рівень фракційності між 0,50 та 0,67 вказує на конкуренцію двох партій. Значення індексу фракційності вища ніж 0,70 – це ознака існування багатопартійної системи (більше, аніж 3-х партій). Рівень нижчий 0,50 вказує на появу домінуючої партії [10, с. 502-504]. На визначення фрагментації партійного поля суттєво впливає величина виборчого округу: виборчі округи невеликого розміру із застосуванням відносно високого прохідного порога зменшують число ефективних політичних партій, тоді як загальнонаціональний округ збільшує шанси партій, які беруть учать у виборах. Але тут, в будь-якому разі, слід враховувати величину прохідного відсотка, оскільки занадто високий поріг може також вплинути на ефективність участі у виборах малих політичних партій. Зазвичай, Д. Рей враховує тільки ті партії, які є конкурентоспроможними, але насправді вони не здійснюють жодного впливу на результати голосування. Коли кількість партій, які не пройшли до парламенту є великою, то індекс фрагментації приймає дуже низькі значення. Отже, індекс Д. Рея є малорезультативним для використання у випадку наявності великої кількості малих політичних партій. Ф. Алескеров, В. Платонов вважають, що індекс фракційності Д. Рея в результаті обчислень має певні відхилення, бо він розрахований на відсутність існування голосів "проти всіх". Тому, вважають дослідники, партії, які приймали участь у виборах, в сумі повинні отримати 100% голосів виборців [1, с. 13]. А. Карпов відзначає, що індекс фрагментації є середнім арифметичним абсолютних відхилень. Індекс володіє ясною інтерпретацією: на скільки в середньому кожна партія відповідає своєю точному представництву. Вчений також доводить, що індекс фрагментації має досить значний недолік: його значення залежить від кількості

партій. Коли кількість партій, що не пройшли в парламент, і тих, які мало впливають на результат виборів, велика, то індекс приймає занадто низьке значення, що може зовсім не означати відповідну представленість [5, с. 3]. Отже, індекс фрагментації Д. Рея вказує на існування різних партійних систем в конкретний проміжок часу, але він є часто не пристосованим до незвичайних умов, що можуть виникати у конкретної держави. Саме тому систематичне обчислення партійної системи слід здійснювати у порівнянні з іншими індексами, які тісно співвідносяться один з одним.

Неусталеність уподобань електорату в ході виборчих кампаній (Індекс Педерсена). Тривалий час вважалось, що партійні системи країн Західної Європи є стабільними і обумовлені дією соціально-політичних розмежувань, описаних С. Ліпсетом і С. Рокканом. Однак у 1970 р. датський політолог М. Педерсен, досліджуючи партійні системи європейських країн, помітив зміни у електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець, приймаючи участь у виборах, не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), зростання неконвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, постматеріалістичних). Для виміру цих процесів М. Педерсен запропонував індекс електоральної неусталеності партійних систем. Неусталеність – поняття, яке застосовують як зміну у підтримці виборцями партій або блоків, які беруть участь у двох виборах поспіль. Індекс неусталеності визначає величину перенесення виборчої підтримки між політичними партіями. У політичній науці розрізняють валову та чисту неусталеність. Під валовою неусталеністю розуміють тенденцію виборців не голосувати за одну й ту ж партію під час двох виборів підряд. Чиста ж мінливість відображає реальну втрату або набуття підтримки політичною партією. Для розрахунку валової неусталеності необхідні додаткові соціологічні дослідження уподобань виборців під час останніх виборів у порівнянні з їх преференціями на попередніх виборах [3]. У нашому дослідженні ми будемо використовувати чисту неусталеність.

Формулу для обчислення індексу чистої неусталеності увів М. Педерсен у 1979 р. та виразив його наступною формулою: $Iped = (P1 - P_1`) + (P_2 - P_2`) + ... (P_n - P_n`) / 2$, де: *Iped* – означає перенесення виборчої підтримки; $n$ – кількість партій; $P_n$ – загальна виборча підтримка (%) партії "$n$" в період "$t$" (І вибори) $P_n`$ – загальна виборча підтримка (%) партії "n" в період "$t + 1$" (ІІ вибори) [11, с. 239]. Значення індексу неусталеності коливається від 1 до 100. Якщо вподобання електорату усталені, тоді значення індексу дорівнюватиме 1. Межа усталеності повинна не перевищувати 15. Коли індекс М. Педерсена більший за 15, тоді електоральні вподобання є неусталеними. Вчений вважає, що цей індекс допомагає фіксувати загальну динаміку сили партії від виборів до виборів. Ця формула використовувалася протягом двадцяти років, але останнім часом її неодноразово пропонували модифікувати або доповнити ще одним показником – заміщуваність. Така ситуація пов'язана зі складністю обрахунку чистої мінливості

(неусталеності) для країн Центрально-Східної Європи та нових незалежних держав. Проблема полягає в тому, що в країнах цього регіону з нестабільною партійною системою партії виникають і зникають, не перейшовши межу двох виборів, що вносить суттєву неточність в показник мінливості, роблячи неможливим порівняння мінливості країн ЦСЄ з іншими країнами. При дослідженні партійних систем, що піддаються великим змінам від одних виборів до інших, бажано відрізняти мінливість всередині партійної системи від утворення нових партій. Це не тільки додасть концептуальної ясності мінливості, а й полегшить процес дослідження впливу інституційних факторів на результати виборів. На жаль, існує багато труднощів у створенні двох незалежних величин: мінливості (неусталеності) та заміщуваності (утворення нових партій). Відомо, що неможливо виміряти мінливість на індивідуальному рівні. Виборець, що голосує за партію *A* у виборах *t*, можливо, зовсім не змінив своїх партійних уподобань до виборів *t+1*, однак змушений голосувати за партію *B* (або *C*, або будь-яку іншу партію), якщо партії *A* більше немає в бюлетені. В той же час цілком можливо, що цей виборець таки змінив свої уподобання і проголосував за партію *B*, незалежно від того, є партія *A* в бюлетені чи ні. Отже, неможливо виміряти справжній відсоток зміни в партійних уподобаннях без спеціально розроблених порівняльних досліджень (які в більшості випадків не існують на пострадянському просторі). Але можливо розробити приблизні дані по мінливості та партійному заміщенню, розглядаючи тенденції в підтримці виборцями різних типів партій. Мінливість серед існуючих партій можна розрахувати, досліджуючи зміну у підтримці виборцями партій або блоків, які беруть участь у двох виборах підряд. Для цього ми вилучаємо всі партії, які не брали участь в обох виборах, і підсумовуємо різницю у голосах, яку отримали партії від одних виборів до інших. І якщо визначена таким чином мінливість є мірою змін у виборчих результатах наявних гравців політичного процесу, партійне заміщення можна розуміти як ступінь впровадження нових гравців у політичну систему. Його можна виміряти як відсоток електорату, який підтримав нові політичні формації, або суму часток голосів виборців, які отримали учасники виборів під час виборів *t+1*, які не брали участь у виборах *t* [3]. Задля можливості порівняння результатів виборів у великій кількості країн було необхідно розробити показник, який би міг врахувати ці дві величини: 1) коливання у підтримці тих самих партій і 2) підтримку нових партій.

Оскільки основною метою введення цього показника в даній роботі є оцінка стабільності партійної системи, ми пропонуємо вимірювати його за запропонованою М. Педерсеном формулою, включаючи до розрахунку і ті партії, які не брали участь у попередніх виборах, але отримали більше 1 відсотка у наступних; при цьому ми вважатимемо ступінь їх підтримки на попередніх (або наступних) виборах за 0. Таким чином ми отримаємо набагато вищі показники від існуючих за класичною формулою Педерсена, однак пристосованіші для регіону, що розглядається. Отже, характеристика індексів, які застосовуються для аналізу політичних партій і партійних систем, їх пізнавальні можливості

дозволяють констатувати той факт, що емпіричні методи можуть виступати ефективним знаряддям для вивчення партійних структур. В той же час слід відмітити, що їх ефективне застосування можливе лише разом з класичною теоретичною методологією. Індекси ефективної кількості електоральних та парламентських партій М. Лааксо та Р. Таагепери, індекс пропорційності Р. Гюнтера, індекс диспропорційності М. Галлахера, індекс фракціоналізації Д. Рея, індекс неусталеності уподобань електорату М. Педерсена, які охарактеризовані в нашому дослідженні, дають змогу вивчати особливості функціонування партійних систем. Дослідження ефективної кількості електоральних та парламентських партій допомагає оцінити виборчу привабливість політичних сил на виборчих перегонах та їх ефективність під час роботи у вищому органі законодавчої влади. Пропорційність розподілу місць у парламенті означає правильне співвідношення отриманих політичними партіями голосів виборців з мандатами. Диспропорційність показує на похибку, яку варто врахувати під час вибору виборчої системи, встановлення прохідного виборчого бар'єра та формування округів.

Оцінка рівня пропорційності / диспропорційності – одна з базових оцінок виборчих систем, які є складовою політичної системи суспільства та впливають на формування партійної системи. Індекс фрагментації партійної системи визначає наскільки в середньому кожна партія не відповідає своєму представництву у парламенті. Його значення цілком залежить від кількості партій, які складають політичну систему. Рівень фрагментації партійної системи України протягом періоду інституціоналізації залишався на достатньо високому рівні, що свідчить про існування багатопартійності та конкурентності на парламентському рівні. Загалом індекс фрагментації при аналізі партійних систем повинен застосовуватись у комплексі з іншими методологіями та показниками. Індекс електоральної неусталеності дає змогу вивчати зміни у електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець, приймаючи участь у виборах, не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), зростання неконвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, постматеріалістичних).

Бібліографія:

1. Алескеров Ф.Т. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Алескеров Ф.Т., Платонов В.В. – Препринт WP7/2003/05. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.
2. Богашева Н. Еволюція виборчої системи в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2005. – № 1. – С. 42–49.
3. Бурдье П. Социология политики / Бурдье П. ; пер. с фр. Н.А. Шматко ; сост., общ. ред. и предисл. Н.А.Шматко.– М. : Socio-Logos, 1993. – 453 с.

4. Гантер Р. Виды политических партий : Новая типология / Гантер Р., Даймонд Л. // Политическая наука : Политические партии и партийные системы в современном мире. – М. : ИНИОН РАН, 2006. – С. 54–61.
5. Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях : Институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Голосов Г. // Полис. – 1998. – № 1. – С. 106–129.
6. Дешко Т. Інструментарій аналізу виборчих систем / Тетяна Дешко // Наукові записки НУ "Києво-Могилянська академія": Політичні науки. – 2005. – Т. 45. – С. 50–56. 21.
7. Дюверже М. Политические партии / Дюверже М. – М. : Академический Проект, 2002. – 560 с.
8. Елисеев С. Социальные и политические размежевания, институциональные предпосылки и условия консолидации партийных систем в демократическом транзите / Елисеев С. // Политическая наука : Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем / ред. и сост. Мелешкина Е.Ю., Кулик А.Н. – М. : ИНИОН, 2004. – С. 64–89.
9. Карпов А. Измерение представительности парламента в пропорциональных избирательных системах [Електронний ресурс] / А. Карпов // Моделирование в социально-политической сфере. – 2008. – №1(2). – Режим доступа: https://www. hse. ru/ data /2010/ 05/05/ 1216436870/ WP7_2006_04.pdf
10. Кац Р. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии : Возникновение картельных партий / Кац Р., Мэир П // Политическая наука : Политические партии и партийные системы в современном мире. – М. : ИНИОН РАН, 2006. – С. 27–45.
11. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / Липсет С., Роккан С. // Политическая наука : Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем / Ред. и сост. Мелешкина Е.Ю., Кулик А.Н. – М. : ИНИОН, 2004. – С. 204–235.
12. Меркотан К. Багатопартійність як чинник трансформації політичної еліти в Центрально-Східній Європі / Меркотан К. // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. – 2007. – С. 117–125.
13. Остапець Ю. Методологія дослідження еволюції та функціонування партійних систем в суспільствах, які трансформуються //Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2011. Випуск 1. 159-167.
14. Подгорна В. Формування партійної системи в Україні [Електронний ресурс] / Подгорна В.В. – Режим доступу : http://www.niisp.gov. ua/vydanna/panorama
15. Примуш М. Політичні партії : історія та теорія / Примуш М. В. – К. : "Видавничий дім "Професіонал", 2008. – 416 с.
16. Растоу Д. Переходы к демократии : попытка динамической модели / Растоу Д. // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.

17. Рогозін М. Розвиток партійної системи в Україні: кількісний аналіз / М. Рогозін // Наукові записки НУ “Києво-Могилянська академія”. Політичні науки. – 2003. – С. 45–52.
18. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України : порівняльний аспект / Анатолій Романюк // Вісник ЦВК. – 2007. – №2(8). – С.58–63.
19. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи : інституціональний вимір / Романюк А. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 392 с.
20. Сморгунов Л. Современная сравнительная політологія : Учебник / Сморгунов Л. – М. : РОССПЭН, 2002. – 472 с.
21. Теория партий и партийных систем // Теория политики : Учебное пособие / Под редакцией С.Исаева. – СПб. : Питер, 2008. – С. 206–238.
22. Сморгунов Л. Эмпирический анализ партийных систем / Леонид Сморгунов // Современная сравнительная політологія. Учебник. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2002. – С. 325–338.
23. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем : навч. посібник / Юрій Шведа. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 325 с.
24. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / Львівський нац. ун-т. ім. І.Франка. – Львів, 2009. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/slovnyk_shveda/!partiji_i_vybory_slovnyk.htm
25. Laasko M. Effective Number of Parties: A Measure with Appliaction to West Europe / M. Laasko, R. Taagepera // Comperative Political Studies. – 1979. – Vol. 12. – № 3. – P. 3–27.

ВІТАЛІЙ ЛИТВИН
Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна)

ІНСТРУМЕНТАРІЙ І ПІДХОДИ ДО ДЕФІНІЮВАННЯ, КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КРИТИКИ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВЛІННЯ[1]

Концептуалізація напівпрезидентської системи правління (напівпрезиденталізму) в політичній науці повинна здійснюватись і здійснюється лише в рамках трихотомічного підходу (тобто поділу усіх систем правління на президенталізм, парламентаризм та напівпрезиденталізм) і зовсім не властива для дихотомічного підходу до типологізації систем правління (тобто їхнього поділу на президенталізм і парламентаризм). Такий теоретико-методологічний висновок важливий, оскільки трихотомія у типологізації систем правління є "хорошим способом балансування" різних функцій класифікації: вона зменшує кількість типів, однак не характеризується втратою систематизаційної сили[2]. Водночас критично важливо, що концептуалізація напівпрезиденталізму не є уніфікованою, оскільки сьогодні у контексті систем державного правління напівпрезиденталізм використовується у своїй класичній чи "дювержівській" та постклассичній/сучасній чи "постдювержівській" інтерпретаціях[3], або ж, інакше кажучи, в максималістській і мінімалістській дефінітивних традиціях[4]. А відтак проблематика інструментарія і підходів до дефініювання, концептуалізації та теоретико-методологічної критики напівпрезидентської системи правління є доволі важливою і потребує поетапного розгляду[5].

Автором класичного визначення напівпрезидентської системи державного правління звикло вважають М. Дюверже[6]. Спершу (1970–1971 рр.) вчений дефініював

[1] Дослідження є даниною пам'яті і досягненням професора Роберта Елгі (Robert Elgie) (1965-2019 рр.) – видатного вченого, конституціоналіста та відомого спеціаліста із проблематики напівпрезидентської системи правління.

[2] Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics // American Political Science Review. 1970. Vol. 64. No. 4. P. 1035.

[3] Brunclik M., Kubat M. Contradictory Approaches: Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe // Annals of the University of Bucharest: Political Science Series. 2016. Vol. 18. No. 1. P. 67–79.

[4] Boban D. "Minimalist" concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states // Politička misao. 2007. Vol. XLIV. No. 5. P. 155–177.

[5] Запропонована проблематика як частина ширшого дослідження представлена у системній науковій розвідці автора. Додатково див.: Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.

[6] Bahro H., Bayerlein B., Veser E. Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 34. No. 2. P. 201–224.; Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. 320 p.

напівпрезидентську систему державного правління/напівпрезиденталізм (у його та французькому термінологічному поданні – "напівпрезидентський режим"[1]) як такий тип міжінституційних відносин, за якого: глава держави обирається шляхом прямих загальних виборів; глава держави володіє повноваженнями, більшими за повноваження президента у парламентському правлінні (чи, інакше кажучи, глава держави має значні повноваження у сфері виконавчої влади); уряд складається з прем'єр-міністра й міністрів і може бути відправленим у відставку внаслідок голосування парламенту[2] (чи, інакше кажучи, уряд/прем'єр-міністр залежить від вотуму довіри парламенту[3]). Згодом (1974 р.[4]) вчений додав до дефініції напівпрезидентської системи правління вимогу про наявність у президента повноважень розпуску парламенту. Однак врешті (1978–1980 рр.[5]) дослідник остаточно почав розуміти під напівпрезидентською системою державного правління такий тип владно-політичних і міжінституційних відносин і конструкції, згідно з яким: президента обирають на основі загального виборчого права; президент має досить значні повноваження; президенту протистоять прем'єр-міністр/міністри, наділені виконавчою і державною/урядовою владою та можуть залишатись на посадах лише за умови, що парламент не виражає їм свою незгоду/опозицію. Відповідно до такого визначення та враховуючи ідею М. Дюверже[6], очевидно, що напівпрезидентська система державного правління не є простим поєднанням чи синтезом парламентської і президентської систем державного правління (згідно з принципом варіативності систем державного правління у рамках дихотомічного підходу), а натомість "посередником" й чергуванням парламентської і президентської систем правління. Як наслідок, дуальна/дуалістична/подвійна, а не моністична природа виконавчої влади у напівпрезидентській системі державного правління згідно з її класичною концептуалізацією[7], яка похідна від набуття легітимності двох головних інститутів державної влади – президента та парламенту – на основі всенародних виборів. Однак з тією відмінністю, що президент у напівпрезидентській

[1] Shen Y.-C. The Anomaly of the Weimar Republic's Semi-Presidentialism Constitution // Journal of Politics and Law. 2009. Vol. 2. No. 3. P. 35–43.

[2] Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel. Paris: Presses Universitaires de France, 1970. P. 277, 279.; Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel. Paris: Presses Universitaires de France, 1971. P. 279.

[3] Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel. Paris: Presses Universitaires de France, 1970. P. 28–30.

[4] Duverger M. La Monarchie républicaine ou comment les démocraties se donnent des rois. Paris, 1974. P. 122, 124.

[5] Duverger M. Echec au Roi. Paris: Albin Michel, 1978. P. 17, 28.; Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Research. 1980. Vol. 8. No. 2. P. 166–167.

[6] Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Research. 1980. Vol. 8. No. 2. P. 165–187.

[7] Литвин В. Подвійна виконавча влада: теорія та практика європейського півпрезиденталізму // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2009. №3. С. 25–33.; Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія. Львів, 2007. С. 226.

системі державного правління "володіє певними повноваженнями, які перевищують повноваження глави держави у нормальній парламентській системі державного правління"[1]. Умовним (однак не теоретико-методологічним) доповненням до такого класичного визначення напівпрезиденталізму є ідеї М. Дюверже (1986 р.[2]), згідно з якими на підставі врахування політичних та міжінституційних атрибутів відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент" поряд із найменуванням "напівпрезиденталізм" може застосовуватись термін "напівпарламентаризм" (напівпарламентська система державного правління). У цьому випадку вирішальним чинником трактування напівпрезиденталізму є критерій обрання президента на основі загального виборчого права, а вирішальним чинником напівпарламентаризму – критерій відповідальності прем'єр-міністра і урядового кабінету перед легіслатурою. Але дистинктивним маркером є той момент, що в умовах напівпарламентаризму (або ж парламентаризму) прямою/виборною (раціонально-легальною) легітимністю наділена винятково легіслатура, а в умовах напівпрезиденталізму – президент і легіслатура[3]. З огляду на це, як наголошує Л. Парно[4], введене М. Дюверже максималістське/суттєве дефініювання напівпрезиденталізму значною мірою похідне від ідеї М. Вебера про побудову "біполярної виконавчої влади", в якій президент повинен мати "досить значні повноваження"[5].

Водночас, запропоноване М. Дюверже визначення напівпрезидентської системи державного правління, як зауважують науковці, не є уніфікованим та системно/концептуально консолідованим, тому часто переінтерпретовується та критикується. За словами Р. Елгі[6], є щонайменше три предметні поля критики класичного/"дювержівського" визначення напівпрезиденталізму: а) термінологічна критика, спрямована на самі поняття "напівпрезиденталізм" і "напівпрезидентський"; б) дефінітивна критика, пов'язана з виборами і повноваженнями глави держави; в) "інтелектуальна" чи сутнісна/системна критика, яка ставить під сумнів трактування напівпрезиденталізму як самостійного/"чистого" типу систем державного правління.

Термінологічна критика класичного концепту М. Дюверже зумовлена, за словами О. Дюамеля, "спірністю" використовуваного в його основі понятійного апарату, адже відповідає ідеям Дж. Сарторі, згідно з якими префікс "напів" (із

[1] Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 13.; Baha H. Is the National Unity Government (NUG) a semi-Presidential System?. Leuphana: Universitat Luneburg, 15.07.2015. P. 7.

[2] Duverger M. Le concept de régime semi-présidentiel // Duverger M. Les régimes semi-présidentiels. Paris: Presses Universitaires de France, 1986. P. 8.

[3] Veser E. Semi-Presidentialism – Duverger's Concept: A New Political System Model // Journal for Humanities and Social Sciences. 1997. Vol. 11. No. 1. P. 39–60.

[4] Парно Л. Основні підходи до визначення поняття "напівпрезидентська" форма державного правління // Гілея: науковий вісник. 2013. Вип. 70. С. 780–784.

[5] Вебер М. Парламент и Правительство в реконструированной Германии // Антология мировой правовой мысли: в 5 т. М., 1999. Т. 3. С. 634–635.

[6] Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 1–21.

лат. *semi*) у перекладі означає "половину", через що напівпрезиденталізм інколи помилково трактують саме як "половину" від президентської системи правління, особливо в контексті легітимності влади, або ж як заміну моноцентричної (чи моністичної) структури виконавчої влади на "подвійну" (дуалістичну)[1] (а тому не становить/не імплікує жодних просторових конотацій[2]). Наприклад, задана М. Дюверже ідея не відповідає риториці Дж. Кері та М. Шугарта, які у своїх ранніх працях були проти терміна "напівпрезиденталізм", пояснюючи це тим, що префікс "напів" показує, що система правління розташована посередині між президенталізмом і парламентаризмом як певний політичний "гібрид", який некоректно відображає особливості окресленої ним моделі організації влади та міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент"[3] (як аналог, у ранніх працях учені використовують термін "прем'єр-президенталізм", що не є "середнім шляхом" інших систем правління). Відповідно, на думку вчених[4], префікс "напів" "уводить в оману", оскільки за такою логікою напівпрезидентська система державного правління "розташована на півдорозі вздовж деякого континууму, який іде від президентської до парламентської системи державного правління". Відмінного висновку дотримуються Дж. Сарторі[5], що засвідчує, що префікс "напів" не генерує будь-якого теоретико-методологічного континууму, А. Лейпхарт[6], який зауважує, що напівпрезиденталізм є "багатоликим" концептом, який "не тягне за собою будь-якої проміжної дистанції між президенталізмом та парламентаризмом", та Р. Елгі, який хоч і акцентує, що використання префікса "напів" веде до концептуальної конотації негативу, з іншого боку, така конотація, будучи частиною чогось одного й іншого, водночас не є частиною одне одного[7]. Більше того, саме через використання терміна "напівпрезиденталізм"/"напівпрезидентський" можна зрозуміти, що концепт М. Дюверже вибудований "зверху" (від президента), а не "знизу" (від парламенту)[8], а також, що такий атрибут напівпрезиденталізму, як подвійна виконавча

[1] Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К: АртЕк, 2001. С. 115.; Sartori G. Ingegneria costituzionale comparata. Structuri, stimulente si rezultate. Bologna, 2004. P. 152.

[2] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. P. 137.

[3] Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge University Press, 1992. P. 23.

[4] Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge University Press, 1992. P. 22.

[5] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. P. 137.

[6] Lijphart A. Nomination: Trichotomy or Dichotomy // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No. 1–2. P. 126.

[7] Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 1–21.

[8] Sartori G. Ingegneria costituzionale comparata. Structuri, stimulente si rezultate. Bologna, 2004. P. 135.

влада, стосується саме виконавчої влади (президента й уряду), а не легіслатури[1]. Поряд із цим, термінологічна критика класичного/"дювержівського" визначення напівпрезиденталізму стосується концептуальної "всеохоплюваності" поняття "напівпрезиденталізм". Річ у тім, що поряд із ним як синонімічні можуть бути використані й інші поняття. Приміром, Х. Лінц, А. Степан та Е. Сулейман зауважують, що синонімічним або рівнозначним до терміна "напівпрезиденталізм" постає поняття "напівпарламентаризм"[2], внаслідок чого увесь концепт напівпрезиденталізму може бути "оманливим". На противагу, Р. Елгі[3] зауважує, що така термінологічна критика класичної/"дювержівської" дефініції напівпрезиденталізму не завжди аргументована, адже не має значення, який термін використовувати, якщо концептуальна схема дійсна. Сам же М. Дюверже зазначає, що критика небезпідставна, але несистемна, бо є суттєва відмінність між напівпрезиденталізмом й напівпарламентаризмом, унаслідувана від відмінності між президенталізмом та парламентаризмом: в першому – два джерела легітимності політичної влади (всенародні президентські й парламентські вибори), а в другому – одне (тільки всенародні парламентські вибори)[4].

Отже, дефінітивна критика класичного визначення напівпрезиденталізму є більш широкою. Так, Дж. Сарторі переконує, що такий критерій напівпрезиденталізму М. Дюверже, як загальне виборче право, неоднозначний стосовно того, чи президента обирають прямим або непрямим способом. Натомість Дж. Сарторі[5] та Р. Елгі[6] уточнюють, що для напівпрезиденталізму властивий критерій, за яким президента обирають винятково на підставі всенародного (небезпосереднього чи безпосереднього) голосування. Це важливо з огляду на те, що всенародне обрання глави держави, забезпечуючи раціонально-легальну легітимність його влади, реально (на практиці) може впливати на гіпотетичне (не зумовлене конституцією)

[1] Müller S. Presidential Power in Semi-Presidential Systems: The Case of Romania // Freiburg, 2006. 248 p.; Martinez R. Semi-Presidentialism: A Comparative Study // Paper presented at the ECPR Joint Sessions. Mannheim. March 26–31, 1999. P. 10.; Duverger M. Le concept de régime semi-présidentiel // Duverger M. Les régimes semi-présidentiels. Paris: Presses Universitaires de France, 1986. P. 7.

[2] Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? // Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives. Johns Hopkins University Press, 1994. P. 48.; Linz J. Introduction: Some Thoughts on Presidentialism in Postcommunist Europe // Taras R. Postcommunist Presidents. Cambridge University Press, 1997. P. 1.; Stepan A., Suleiman E. The French Fifth Republic: A Model for Import? Reflections on Poland and Brazil // Chehabi H., Stepan A. Politics, Society, and Democracy: Comparative Studies. Boulder: Westview Press, 1995. P. 394.

[3] Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 1–21.

[4] Duverger M. Le concept de régime semi-présidentiel // Duverger M. Les régimes semi-présidentiels. Paris: Presses Universitaires de France, 1986. P. 8.

[5] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. 217 p.; Sartori G. Ingegneria costituzionale comparata. Structuri, stimulente si rezultate. Bologna, 2004. P. 146.

[6] Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford University Press, 1999. P. 9.

посилення його повноважень[1]. Крім того, всенародні вибори глави держави позиціонуються першим компонентом двоїстої/дуалістичної/подвійної структури виконавчої влади[2], який, підносячи легітимність президента над легітимністю інших індивідуальних політичних/владних інститутів/акторів, апріорі характеризує напівпрезиденталізм. У цьому сенсі навіть президент, позбавлений реальної виконавчої влади, може конкурувати із прем'єр-міністром, посилаючись на персональну "високу легітимність". Така наукова позиція і постановка питання зумовлена передусім тим, що Дж. Сарторі, дефініюючи різні типи систем державного правління (найперше – президенталізм та напівпрезиденталізм), використовує декілька досить схожих, однак водночас й неідентичних варіантів всенародного обрання глави держави – прямі всенародні вибори, "схожі на прямі" всенародні вибори та непрямі всенародні вибори, – і пояснює це тим, що емпіричний результат теоретико-методологічної класифікації залежить від "жорсткості" критеріїв самої класифікації. Якщо з першим варіантом всенародного обрання все зрозуміло, то два наступні варіанти потребують деякого роз'яснення. Відмінність між "схожими на прямі" (квазіпрямими) і непрямими всенародними виборами у тому, що в другому випадку до уваги береться той факт, що глава держави, який не обирається у легіслатурі/парламенті, кваліфікується як "справжній президент" (або ж, за логікою Дж. Сарторі, "президентський президент"), навіть коли його обрання є двоетапним (приміром, через всенародно вибрану колегію виборщиків, електоральний коледж[3]). Натомість "схожі на прямі" (квазіпрямі) всенародні вибори теоретико-методологічно не властиві для напівпрезиденталізму, адже вони значною мірою накладають на легітимність глави держави легітимність легіслатури, оскільки описуються тим, що в разі необрання глави держави всенародно (найчастіше тоді, коли жоден із кандидатів у президенти не отримує абсолютної більшості голосів – виборців чи виборщиків), його обирає легіслатура[4].

Проблема і критика класичного дефініювання напівпрезиденталізму М. Дюверже також у критерії, хто відповідальний за те, що конституйовано президенту як "досить значні повноваження". Сам М. Дюверже зазначає і з цим погоджується

[1] Siaroff A. Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction // European Journal of Political Research. 2003. Vol. 42. No. 3. P. 291.; McGregor J. Constitutional Factors in Politics in Post-Communist Central and Eastern Europe // Communist and Post-Communist Studies. 1996. Vol. 29. No. 2. P. 157.; Küpper H. Starke Männer, Patriarchen oder Staatsnotare? Die Stellung des Staatspräsidenten in den Verfassungssystemen Osteuropas // Osteuropa. 2000. Vol. 10. P. 1087.; Martinez R. Semi-Presidentialism: A Comparative Study // Paper presented at the ECPR Joint Sessions. Mannheim. March 26–31, 1999. P. 11.

[2] Müller S. Presidential Power in Semi-Presidential Systems: The Case of Romania // Freiburg, 2006. 248 p.

[3] Nousiainen J. From Semi-Presidentialism to Parliamentary Government: Political and Constitutional Developments in Finland // Scandinavian Political Studies. 2001. Vol. 24. No. 1. P. 103.

[4] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. P. 84–85.; Sartori G. Ingegneria costituzionale comparata. Structuri, stimulente si rezultate. Bologna, 2004. P. 148.

Р. Альберт[1], що президент у напівпрезидентській системі державного правління аж ніяк не може бути "цілком церемоніальним політиком", а повинен бути наділений широкими повноваженнями, у тім числі й адміністративними[2], які дають змогу йому втручатись у практично будь-яке питання державного управління/урядування, навіть попри той факт, як аргументує Т. Гінсбург, що розподіл владних повноважень між президентом і прем'єр-міністром є не статичним, а динамічним[3]. На думку П. Ліндсета[4], таке "домінування" президента у напівпрезиденталізмі є недивним, ураховуючи, що така система державного правління відображає президенціалізацію парламентської системи державного правління на основі плебісцитарного лідерства. Більше того, очевидно, що М. Дюверже переслідував окресленим критерієм напівпрезиденталізму таку мету, як розмежування напівпрезидентської і парламентської систем державного правління, особливо з огляду на те, що в умовах парламентаризму глава держави звикло має винятково символічні та церемоніальні повноваження. З іншого боку, рівень сили повноважень президента генерує своєрідний компроміс напівпрезиденталізму, адже президент у цій системі державного правління зазвичай наділений набором екстраординарних/надзвичайних, хоч і конституційно обмежених повноважень[5]. Хоча коректною є позиція, згідно з якою президенти не завжди є незмінно впливовими у всіх формах і сценаріях напівпрезиденталізму. Річ у тім, що президенти в умовах напівпрезиденталізму перебувають на вершині своєї влади, коли контролюють партію чи партії більшості в легіслатурі (тому і можуть функціонувати як президенти за аналогією до президентських систем державного правління), але є значно слабшими, коли їм протистоять партія чи партії більшості в легіслатурі (а тому президенти повинні поступитись частиною своїх повноважень та легітимності прем'єр-міністрам)[6]. У цьому розрізі найцікавіше питання, чому М. Дюверже зробив аналізований критерій напівпрезиденталізму "пасивним", проте водночас у списку напівпрезидентських країн виокремив ті, політична практика яких є парламентською, а глави держав яких є винятково "поважними" частинами виконавчої влади. Окреслена проблема теоретико-методологічно ще більше посилюється з огляду на зауваження Дж. Сарторі, за яким існує суттєва відмінність між "формальною" і "матеріальною" конституцією,

[1] Albert R. Presidential values in parliamentary democracies // International Journal of Constitutional Law. 2010. Vol. 8. No. 2. P. 207–236.

[2] Custos D. The Rulemaking Power of Independent Regulatory Agencies // The American Journal of Comparative Law. 2006. Vol. 54. P. 615–639.

[3] Ginsburg T. Dismantling the "Developmental State"? Administrative Procedure Reform in Japan and Korea // American Journal of Comparative Law. 2001. Vol. 49. No. 4. P. 585–625.

[4] Lindseth P. The Paradox of Parliamentary Supremacy: Delegation, Democracy, and Dictatorship in Germany and France, 1920s–1950s // Yale Law Journal. 2004. Vol. 113. P. 1341–1409.

[5] Golove D. Book Review: Liberal Revolution, Constitutionalism and the Consolidation of Democracy: A Review of Bruce Ackerman's The Future of Liberal Revolution // Wisconsin Law Review. 1993. Vol. 1591. P. 1601–1602.

[6] Mazo E. Constitutional Roulette: The Russian Parliament's Battles with the President Over Appointing a Prime Minister // Stanford Journal of International Law. 2005. Vol. 41. P. 123–179.

а тому й між формальними і фактичними повноваженнями президентів, внаслідок чого окремі інституційні кейси формально є напівпрезидентськими, а фактично такими не є на підставі перевірки "досить значних повноважень" президентів[1]. Хоча "справжня" напівпрезидентська система, зі слів науковця[2], наявна у випадку, коли президент наділений повноваженнями у виконавчій владі, які "змушують його увійти в структуру подвійної влади з прем'єр-міністром". Натомість протилежно-іншої наукової позиції дотримується Д. Бобан[3], який зазначає, що поєднання "формальної" й "матеріальної" конституції суттєво зменшує кількість випадків напівпрезиденталізму та ускладнює класифікацію тих систем державного правління, в яких дистинктивними є формальні та фактичні повноваження президентів. Виявлена складність розуміння аналізованого критерію напівпрезиденталізму М. Дюверже детермінована тим, що вчений не уточнив чи не дав фіналізованого переліку повноважень, якими неодмінно повинні володіти президенти в умовах напівпрезиденталізму. Як зауважує Д. Сімовіц[4], можна припустити, що "класик напівпрезиденталізму" керувався думкою, що будь-яка подібна спроба неминуче приводитиме до обмежувального тлумаченням цього критерію та звуження переліку країн, які можна дефініювати як напівпрезидентські. Більше того, мінливою є і сама сутнісна природа окресленого критерію напівпрезиденталізму, оскільки М. Дюверже у різних доробках апелював до такого його означення, як "значні", "належні", "досить значні" чи "важливі належні" повноваження[5]. Розуміючи непослідовність концепту М. Дюверже, доходимо висновку, що кожен учений може суб'єктивно вирішити, які повноваження достатні для того, щоб їх уважати "досить значними". Відповідно, цей критерій класичного/"дювержівського" визначення напівпрезиденталізму, на думку П. Шлейтер та Е. Моргана-Джонса, є значною мірою тавтологічним[6]. Унаслідок цього набір/перелік напівпрезидентських країн, як зазначає Р. Елгі[7], може змінюватись від одного вченого до іншого (або навіть у рамках доробків одного і того ж вченого), відповідно до суб'єктивної оцінки

[1] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1994. P. 126.

[2] Sartori G. Ingegneria costituzionale comparata. Structuri, stimulente si rezultate. Bologna, 2004. P. 140, 146.

[3] Boban D. Polupredsjednicki sustavi Rusije i Poljske. Zagreb: Fakultet politickih znanosti, 2011. S. 31–33.

[4] Simovic D. The Definition of Semi-Presidential Regime Reformulated // VII World Congress of the International Association of Constitutional Law. Athens. June 11–15, 2007.

[5] Duverger M. Systeme presidentiel et systeme semi-présidentiel // Seurin J.-L., Avril P. La présidence en France et aux Etats-Unis. Paris: Economica, 1986. P. 349.

[6] Schleiter P., Morgan-Jones E. Citizens, Presidents and Assemblies: The Study of Semi-Presidentialism beyond Duverger and Linz // British Journal of Political Science. 2009. Vol. 39. No. 4. P. 871–992.

[7] Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 1–21.; Elgie R. Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations // Political Studies Review. 2004. Vol. 2. No. 3. P. 314–330.; Elgie R. What is Semi-presidentialism and Where is it Found // Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study. London: Routledge, 2007. P. 1–13.

кожним із них того, що становлять "досить значні повноваження" президентів[1]. Більше того, можуть змінюватись не тільки дефінітивні атрибути напівпрезиденталізму, а й операційне сприйняття переваг і недоліків того чи іншого типу систем державного правління. Річ у тім, що визначення напівпрезиденталізму як ситуації, де існує фактичний баланс повноважень головних політичних акторів у політичній системі, генерує сприйняття факту, що такий баланс повноважень притаманний не тільки стосовно політичних акторів, а й стосовно всього, що їх стосується. Відповідно, внаслідок урахування посилання на силу повноважень політичних акторів у визначенні напівпрезиденталізму можна потрапити в "пастку" проблем ендогенності порівняльного аналізу (поставивши, як зауважує Р. Елгі, "методологічний віз перед конем"[2]). А це ставить під сумнів та загрозу саму дискусію і логіку порівняння інституційного дизайну.

Нарешті, Х. Бахро, Б. Байерлейн та Е. Везер[3] зауважують, що значної правки потребує і третій дефінітивний критерій напівпрезиденталізму М. Дюверже, – президенту протистоять прем'єр-міністр/міністри, які наділені виконавчою та державною/урядовою владою та можуть залишатись на посадах лише за умови, що парламент не виражає їм свою незгоду/опозицію. Річ у тім, як зауважують Ж. Блондель[4] і В. Богданор[5], що подвійна/дуалістична виконавча влада не обов'язково ґрунтується на патерні міжінституційного протистояння глави держави/президента та прем'єр-міністра і його урядового кабінету. Хоча доволі часто трапляється так, що у напівпрезидентській системі держаного правління, зокрема в традиційно властивій для неї дуалістичній структурі виконавчої влади, "виборний президент – це не просто глава держави, що відчуває нестачу політичної влади, однак й не головний керівник держави через існування сильного прем'єр-міністра, що, ймовірно,

[1] Duverger M. La Monarchie républicaine ou comment les démocraties se donnent des rois. Paris, 1974. 287 p.; Duverger M. Echec au Roi. Paris: Albin Michel, 1978. 249 p.; Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Research. 1980. Vol. 8. No. 2. P. 165–187.; Stepan A., Skach C. Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism // World Politics. 1993. Vol. 46. No. 1. P. 8–9.; Чудаков М. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Мн.: Харвест, 1998. С. 163.; Арановский К. Государственное право зарубежных стран: учебник для вузов. М.: Форум-Инфра-М, 1998. С. 163.; Комаров С. Общая теория государства и права: учебник. М.-СПб.: Издательство Юридического института, 2012. С. 225.; Сахаров Н. Институт президентства в современном мире. М.: Юрид. лит., 1994. С. 20.; Мишин А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. М.: Юстицинформ, 2008. С. 89.

[2] Elgie R. What is Semi-presidentialism and Where is it Found // Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study. London: Routledge, 2007. P. 1–13.

[3] Bahro H., Bayerlein B., Veser E. Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 34. No. 2. P. 201–224.; Veser E. Semi-Presidentialism – Duverger's Concept: A New Political System Model // Journal for Humanities and Social Sciences. 1997. Vol. 11. No. 1. P. 39–60.

[4] Blondel J. Dual Leadership in the Contemporary World: A Step towards Executive and Regime Stability // Kavanagh D., Finer S. E., Peele G. Comparative Government and Politics. Boulder, 1984. P. 162–172.

[5] Bogdanor V. Semi-presidential Systems // Bogdanor V. The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions. Oxford: Basil Blackwell Publishers, 1987. P. 561–562.

не строго підлеглий президенту". А це означає, що міжінституційні відносини президента з прем'єр-міністром (його урядовим кабінетом) й останнього з легіслатурою змінюються корелятивно системам правління, які відповідають "елементарному" концепту напівпрезиденталізму[1].

Паралельно з термінологічною та дефінітивною критикою "дювержівського" визначення напівпрезиденталізму цей концепт доволі часто піддають сутнісній та системній критиці. Вона первинно інкорпорована в ідеях Ж. Веделя, який зазначає, що "у кращому випадку, напівпрезидентська система є винятково зручною назвою, яка присвоєна послідовності суперечливої політичної практики, тісно пов'язаної з політичними змінами"[2]. О. Дюамель[3] "звинувачує" М. Дюверже за обґрунтування відмінності між реальними та передбачуваними кейсами напівпрезиденталізму, відповідно, – за заміну концепту систем державного правління, заснованого на конституційному дефініюванні, концептом, заснованим на поведінковому дефініюванні. Дослідник зауважує, що замість випадкового використання у зрізі визначення напівпрезиденталізму французьких термінів "режим" (з фр. *régime*) та "система" (з фр. *système*), М. Дюверже так й не було зарезервовано за досліджуваною категорією місця (третього "чистого" типу поряд з президенталізмом й парламентаризмом) у конституційно-детермінованій класифікації систем державного правління. Більше того, штучно згенеровано відчуття, за яким в умовах напівпрезиденталізму конструкція міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент", не відповідаючи ні парламентській, ні президентській системі правління, розвиває ще більшу відмінність між, за французькою етимологією, конституційним режимом (з фр. *régime constitutionnel*) і політичною системою (з фр. *système politique*) або, на український манер, між формальною (конституційною, інституційною) і фактичною (політичною, поведінковою) складовими системи державного правління. Річ у тім, що перша є сукупністю конституційно-правових й інституційних правил здійснення владних повноважень, а друга – результатом домінуючої політико-інституційної практики здійснення влади. Враховуючи це, Ж.-Л. Кермонн і Д. Шаньйолю наголошують, що класичне/"дювержівське" визначення напівпрезиденталізму є половинчастим, оскільки з нього не зовсім очевидно, чи йдеться про "напівпрезиденталізм" чи про будь-яку іншу "безіменну" систему державного правління[4]. Подібно Д. Сімовіц[5] зауважує, що виокремлені на підставі класичного/"дювержівського" визначення напівпрезидентські країни

[1] Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 323–351.

[2] Le Monde. February 19–20, 1979.

[3] Duhamel O. Remarques sur la notion du régime semi-présidentiel // Colas D., Emeri C. Droit, Institutions et Systèmes Politiques – Mélanges en Hommage à Maurice Duverger. Paris: Presses Universitaire de France, 1988. P. 581–586.

[4] Quermonne J.-L., Chagnollaud D. Le gouvernement de la France sous la Ve République. Paris Dalloz-Sirey, 1991. P. 592, 605.

[5] Simovic D. The Definition of Semi-Presidential Regime Reformulated // VII World Congress of the International Association of Constitutional Law. Athens. June 11–15, 2007.

не обов'язково мають взаємні інституційні характеристики й унікальну внутрішню функціональну логіку, через що В. Стеффані[1] аргументує, що напівпрезиденталізм означений "інтелектуальною недостатністю", а Т. Пактет[2], Х. Бахро та Е. Везер[3] вказують, що, будучи синтезом інституційних ознак президенталізму і парламентаризму, напівпрезиденталізм виявляється "нечистим, гібридним і побічним концептом", оскільки переважно функціонує "неузгоджено". Внаслідок цього напівпрезидентська модель міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент" за поданням М. Дюверже[4] не є теоретично і методологічно "чистим" типом системи державного правління або принаймні не має такого ж юридичного/формального обґрунтування, як концептуалізація президентської та парламентської систем державного правління[5]. Значною мірою це зумовлено й теоретико-методологічною позицією самого М. Дюверже, адже в одному випадку він трактував цю систему державного правління як "посередника" між президенталізмом і парламентаризмом[6], а в іншому випадку – як "частково президентську, частково парламентську"[7] модель. Навіть попри те, що сьогодні більшість дослідників усе ж трактують напівпрезиденталізм як "конкретну й окрему"[8] систему правління, цілісне подолання й виправлення її сутнісної та системної критики Х. Бахро, Б. Байерлейн й Е. Везер вбачають у потребі генерування концептом напівпрезиденталізму такого "рівня епістемологічної гідності", коли досліджуване поняття всеосяжно (чи принаймні "краще") аналізуватиме поведінку та процеси прийняття рішень політичних акторів/інститутів у політичних системах, які використовують аналізовану систему державного правління (навіть оминаючи використання терміна "напівпрезиденталізм" у текстах національних конституцій)[9].

Ще одним системним "каменем спотикання" у класичному/"дювержівському" концепті напівпрезиденталізму, навіть попри те, що його здебільшого створено, дотримуючись правил аналітичної теорії, є той момент, що сам концепт демонструє вбудовану емпіричну невизначеність/невиразність, особливо крізь призму аналізу "нових"/"недавно імплантованих" випадків напівпрезиденталізму в країнах, які демократизуються. З іншого боку, концепт, на момент своєї розробки, відкрив

[1] Steffani W. Semi-Präsidentialismus: ein eigenständiger Systemtyp? Zur Unterscheidung von Legislative und Parlament // Zeitschrift für Parlamentsfragen. 1995. Vol. 26. No. 4. S. 627, 639.

[2] Pactet P. Institutions politiques, Droit constitutionnel. Paris: Masson, 1997. P. 153.

[3] Bahro H., Veser E. Das semiprasidentielle System "Bastard" oder Regierungsform sui generis? // Zeitschrift fur Parlamentsfragen. 1995. Vol. 26. No. 3. S. 471–476.

[4] Duverger M. Echec au Roi. Paris: Albin Michel, 1978. P. 17.; Duverger M. Les Constitutions de la France. Paris: Presses Universitaires de France, 1987. P. 109.

[5] Pactet P., Mélin-Soucramanien F. Droit constitutionnel. Paris: Armand Colin, 2004. P. 145.

[6] Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Research. 1980. Vol. 8. No. 2. P. 165.

[7] Duverger M. Les Constitutions de la France. Paris: Presses Universitaires de France, 1987. P. 109.

[8] Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No.1. P. 129.

[9] Bahro H., Bayerlein B., Veser E. Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 34. No. 2. P. 201–224.

можливості для подальших досліджень у предметних сферах, які виходили за рамки тогочасного мейнстріму політичної науки[1]. Це означає, що М. Дюверже не представив (і не міг представити) детально розробленої теорії напівпрезидентської системи державного правління, однак запропонував концепт, що став основою такої теорії у майбутньому. На думку Х. Бахро, Б. Байерлейна та Е. Везера[2], таке твердження ніяк не передбачало і не наближувало вироблення нового концепту напівпрезиденталізму, але стимулювало вчених глибше досліджувати (передусім дефініювати та порівнювати) фундаментальні проблеми систем державного правління. Більше того, таке твердження засвідчує, що класичний/"дювержівський" концепт напівпрезиденталізму дав початок перегляду класифікації систем правління, ставлячи під сумнів традиційну дихотомію останніх тільки на президентські та парламентські. Окрім того, він привів до сприйняття факту, згідно з яким напівпрезидентська система правління легітимізується і своєю власною природою, оскільки "володіє своїми специфічними, належно розробленими інституційними ознаками"[3].

У світлі цього та в зрізі критики "дювержівської" дефініції напівпрезиденталізму окреслений концепт значною мірою почали піддавати та раніше піддавали теоретико-методологічному реформулюванню чи запереченню. Так, Х. Бахро, Б. Байерлейн, І. Везер та А. Лейпхарт в обговоренні концептуального конфлікту між дихотомією (президенталізм проти парламентаризму) та трихотомією (президенталізм проти напівпрезиденталізму і парламентаризму)[4] щодо типологізації систем державного правління зауважують, що поняття "напівпрезиденталізм" є застарілим, оскільки М. Дюверже таксономує напівпрезидентську систему державного правління на кілька типів, зважаючи на політичну практику чергування президентських і парламентських фаз системи державного правління[5], які повинні бути віднесені швидше до опорних типів президенталізму чи парламентаризму. Такий висновок дослідники роблять безпосередньо на досвіді Франції, зазначаючи, що навіть згідно з трактуванням або детермінуванням напівпрезиденталізму в традиції та логіці М. Дюверже конструкція міжінституційних відносин у П'ятій Республіці

[1] Bahro H., Bayerlein B., Veser E. Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 34. No. 2. P. 201–224.

[2] Bahro H., Bayerlein B., Veser E. Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 34. No. 2. P. 201–224.

[3] Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No.1. P. 128.

[4] Bahro H., Bayerlein B., Veser E. Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 34. No. 2. P. 201–224.; Veser E. Semi-Presidentialism – Duverger's Concept: A New Political System Model // Journal for Humanities and Social Sciences. 1997. Vol. 11. No. 1. P. 39–60.; Lijphart A. Nomination: Trichotomy or Dichotomy // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No. 1–2. P. 125–128.; Lijphart A. Presidentialism and majoritarian democracy: theoretical observations // Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy. The Johns Hopkins University Press, 1994. P. 93.

[5] Duverger M. Le systeme politique français: droit constitutionnel et science politique. Paris: Presses Universitaires de France, 1990. P. 36.

“зміщується” із площини “чистого” парламентаризму в площину “чистого” президенталізму, – залежно від того, яка ситуація (уніфікованої/консолідованої чи розділеної подвійної/дуалістичної виконавчої влади) складається у той чи інший момент часу. З огляду на це, А. Лейпхарт зазначає, що не існує “єдиної” напівпрезидентської моделі у Франції[1], а натомість помічається “плинна” інституційно/політично детермінована (залежна від політичної кон’юнктури та особистості президента) еволюція системи державного правління[2]. Це, зі слів ученого, – причина того, що в концептуальному зрізі М. Дюверже напівпрезидентська система правління є конструкцією чергування президентської і парламентської фаз. За логікою А. Лейпхарта, президентська фаза існує, коли президент та парламентська більшість належать до однієї партії або коаліції, внаслідок чого прем’єр-міністр перетворюється у “першого помічника” президента й перестає відігравати активну роль у політиці. Натомість парламентська фаза генерується тоді, коли політична орієнтація президента та парламентської більшості/меншості не збігаються[3]. Проте оскільки, зауважує дослідник, напівпрезидентські системи державного правління можуть бути віднесені переважно до президентської чи переважно до парламентської конструкції міжінституційних відносин, то й “категорія “напівпрезиденталізм” стає майже порожньою клітинкою”[4] чи, інакше кажучи, може нівелюватись як цілком самостійний тип системи державного правління[5].

---

[1] Lijphart A. Parliamentary Versus Presidential Government. Oxford University Press, 1992. P. 8.

[2] Кілер Д., Кілер Д., Шейн М. Моделі демократичного устрою у Франції часів V Республіки: еволюція інститутів, діячів та режиму // Розподіл повноважень між гілками влади в умовах суспільно-економічної кризи (доповіді, презентації та дискусії): наук.-практ. конференція (Київ, 7–9 квітня 1995 р.). К., 1997.; Машталер О. Змішана форма державного правління: теоретична модель та її практичне застосування // Наукові записки. 2006. Том 57: Політичні науки. С. 78–84.

[3] Lijphart A. Presidentialism and majoritarian democracy: theoretical observations // Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy. The Johns Hopkins University Press, 1994. P. 91–105.

[4] Lijphart A. Nomination: Trichotomy or Dichotomy // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No. 1–2. P. 127.

[5] Порівнюючи парламентську й президентську системи державного правління, А. Лейпхарт виділяє три “критичні” відмінності між ними. По-перше, за парламентської системи правління прем’єр-міністр та його урядовий кабінет є відповідальними перед легіслатурою у тому значенні, що вони залежать від довіри законодавчого органу і можуть бути звільнені чи позбавлені повноважень унаслідок застосування вотуму недовіри. В той же час, у президентській системі правління главою уряду/адміністрації є президент, який обирається на конституційно визначений період і не може бути відправлений у відставку внаслідок вотуму недовіри. По-друге, президенти обираються на всенародних виборах безпосередньо або опосередковано, в той час, як прем’єр-міністри обираються легіслатурою. По-третє, парламентські системи правління характеризуються колективними або колегіальними виконавчими структурами, в той час, як президентські системи правління представлені неколегіальним/одноособовим органом. Унаслідок цього президентські адміністрації/уряди характеризуються тим, що їхні члени є простими радниками та “підлеглими” президента. Це веде до того, що найбільш важливі рішення в парламентських системах приймаються усім кабінетом, а в президентських системах вони можуть бути прийняті самостійно президентом з або без і навіть усупереч позиції членів адміністрації/уряду. Детально див.: Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / Arend Lijphart. – New Haven, London: Yale University Press, 1999. – 351 p. – C. 117-118.

На противагу позиції А. Лейпхарта, М. Шугарт, Дж. Кері[1] й Дж. Сарторі[2] не погоджуються з трактуванням напівпрезидентської системи державного правління як чергування двох фаз – президентської і парламентської, – адже, на їхню думку, таке уявлення "підриває на частини" цільну природу напівпрезиденталізму, а також у дійсності доводить, що не існує "справжньої системи" президенталізму. Причому М. Шугарт та Дж. Кері у своїх ранніх наукових працях[3] все-таки аргументують, що концепт руху та еволюції від президентської до парламентської системи державного правління дійсно закладений у самій назві "напівпрезиденталізм", відповідно, і міжінституційна конструкція напівпрезидентської системи державного правління не є "відокремленим типом". Натомість учені наполягають на виділенні двох самостійних підтипів "руху від президенталізму до парламентаризму" – прем'єр-президентської системи державного правління (прем'єр-президенталізму, який дослідники у ранніх працях трактують як "аналог" напівпрезиденталізму, адже він характеризується, як зазначено вище, розміщенням системи правління "на півдорозі вздовж деякого континууму" від президенталізму до парламентаризму[4]) і президентсько-парламентської системи правління (президент-парламентаризму), – хоча згодом і трактують їх як різновиди напівпрезиденталізму[5]. Перший підтип окреслюється першістю прем'єр-міністра стосовно президента у міжінституційних відносинах (зокрема з приводу здійснення виконавчої влади), а другий – першістю президента щодо прем'єр-міністра, хоча загалом, як зауважує Дж. Сарторі, виділення цих підтипів є доволі умовним, а подекуди і штучним[6]. Одночасно Дж. Сарторі визначив усі ті процеси, які М. Дюверже описав "чергуванням" двох систем правління, терміном "коливання" та заперечив "альтернативну інтерпретацію" французької моделі державного правління. Причому вчений аргументував, що "чергування припускає перехід з одного стану в інший, в той час як коливання – рух у рамках однієї системи"[7], тому якщо чергування фаз напівпрезиденталізму стосується переходу від президентської до парламентської системи державного правління і навпаки, тоді "коливальні рухи" відбуваються "в рамках системи" напівпрезиденталізму, саме тому "під час коливань дещо залишається самим по

[1] Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge University Press, 1992. P. 23.

[2] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. P. 124.

[3] Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge University Press, 1992. P. 23.

[4] Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge University Press, 1992. P. 23.

[5] Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 323–351.

[6] Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К: АртЕк, 2001. С. 125.

[7] Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К: АртЕк, 2001. С. 118.

собі”[1]. Емпірично це виявляється у тому, що “президент з урядом, який повинен управляти “з” і “за допомогою” іншого органу, не може бути уподібнений “чистому” президенту, що управляє один, тобто і є урядом”[2]. Водночас, зазначає дослідник, не можна порівняти президента без підтримки парламентської більшості за умов напівпрезидентської системи державного правління з президентом в умовах парламентської системи державного правління. А тому напівпрезиденталізм більше, ніж інші системи державного правління піддається конституційній інженерії, хоча теоретично дійсно може бути змішаним типом, який ґрунтується на гнучкій подвійній/дуалістичній чи “двоголовій” структурі виконавчої влади, “голови” яких змінюються/коливаються в разі зміни комбінацій парламентської більшості/меншості.

З цього приводу і Дж. Сарторі[3], і Р. Елгі[4] виявляють та обґрунтовують, що напівпрезидентські системи державного правління демонструють варіативні форми політичної практики в рамках однієї і тієї ж базової конституційної структури, в рамках одного і того ж типу міжінституційних відносин, а тому напівпрезидентські системи є точно такими ж “чистими” як президентські і парламентські, які теж демонструють різноманітність політичної практики, будучи конституційно ідентичними. Більше того, напівпрезиденталізм залежить не тільки від інституційно-процесуальних ознак, а й від різноманітних політично-поведінкових ефектів та неінституційних чинників[5]. І така логіка, як акцентує О. Зазнаєв[6], цілком раціональна, адже якщо систему державного правління розглядати як стабільну конституційну характеристику (або, з інших слів, якщо говорити про конституційну систему державного правління), то, очевидно, що вона не може мінятись із проведенням виборів та зміною співвідношення політичних сил у легіслатурі й уряді, хоча, з іншого боку, може приводити до зміни патернів реального політичного/політико-правового процесу, тобто зміни політичної системи державного правління. А це означає, що якщо керуватись ідеєю про те, що система державного правління є фактично/політично сформованими на практиці відносинами між інститутами влади у трикутнику “глава держави–уряд–парламент”, тоді не зрозуміло, чому відбувається настільки радикальна зміна (президентської системи на парламентську і навпаки) після виборів. Хоча, з іншого боку, як зауважують Р. Елгі та П. Пакте[7], фактичні/політичні інституційно-процесуальні атрибути різних систем правління (президенталізму і

[1] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. P. 124.

[2] Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К: АртЕк, 2001. С. 118.

[3] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. 217 p.

[4] Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 8, 325.

[5] Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies // Taiwan Journal of Democracy. 2007. Vol. 3. No. 2. P. 53.

[6] Зазнаев О. Дихотомия versus трихотомия: проблема типологии систем правления в политологии // Проблемы политической науки / науч. ред. М. Х. Фарукшин. Казань, 2005. С. 44–55.

[7] Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 6–7.

парламентаризму) в рамках конструкцій напівпрезиденталізму різною мірою все ж таки поєднуються. Відповідно, по суті твердження про змішану природу напівпрезиденталізму означає, що він не становить настільки "чистого" типу системи державного правління, якими є президентська та парламентська конструкції, тому в нього немає такої концептуальної обґрунтованості, яка є в інших "чистих" типах систем державного правління. Однак навіть попри деяку міру змішування "чистих" типів, у рамках напівпрезиденталізму вони набувають якогось, по-перше, нового, а по-друге, більш-менш сталого вигляду та формату, який не властивий ані "чистому" президенталізму, ані "чистому" парламентаризму, через що ні перший, ні другий не є "батьками" напівпрезиденталізму[1]. Доповнює ситуацію і той момент, що теоретизація напівпрезидентської системи правління, на думку Л. Парно[2], пов'язана з бажанням учених розробити теоретико-методологічну модель, яка б подолала обґрунтовані й усім відомі недоліки двох "класичних" систем правління – президенталізму і парламентаризму, – та втілити її на практиці.

А тому цілком правим є Дж. Паскуіно[3], який доводить, що навіть в умовах критики класичного/"дювержівського" визначення напівпрезиденталізму останній має власні, притаманні тільки йому, специфічні інституційно-процесуальні атрибути, які не можуть бути створені лише шляхом посилення деяких ознак парламентських систем державного правління (наприклад, уведенням прямих виборів президента) чи шляхом ослаблення будь-яких ознак президентських систем державного правління (приміром, переданням виконавчої влади двом різним інститутам). Як цитує класиків компаративістики О. Крисенко[4], "просто так президентські системи не можуть, так би мовити, "перетекти" у напівпрезидентські системи, а парламентські системи – "стрибнути" у напівпрезидентські системи. Те, що потрібно для конструювання напівпрезидентських систем, – це явні, попередні цілі створення, добре розроблені дії з інституційної та конституційної інженерії"[5]. З-поміж них передусім йдеться, як зазначено вище, про такий атрибут напівпрезиденталізму, як дуалізм/двоїстість виконавчої влади, яка є такою комбінацією інституційно-процесуальних атрибутів міжінституційних відносин, що приводить до появи нової якості самої системи державного правління. Відповідно, як зауважує І. Процюк[6],

---

[1] Зазнаев О. Дихотомия versus трихотомия: проблема типологии систем правления в политологии // Проблемы политической науки / науч. ред. М. Х. Фарукшин. Казань, 2005. С. 44–55.

[2] Парно Л. Основні підходи до визначення поняття "напівпрезидентська" форма державного правління // Гілея: науковий вісник. 2013. Вип. 70. С. 780–784.

[3] Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No.1. P. 129.

[4] Крисенко О. Напівпрезидентська форма правління: модель інституціональної стабілізації влади для України // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. 2008. № 825. С. 114–122.

[5] Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No.1. P. 129.

[6] Процюк І. Змішана республіка: поняття та ознаки // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2012. № 25. С. 462–471.

напівпрезиденталізм (за його висловлюванням, “змішана республіка”) виявляється не лише синтезом деяких відділених атрибутів/елементів класичного президенталізму та парламентаризму, а й такою їхньою комбінацією, що настільки трансформує модель організації державної влади, що породжує встановлення власних конституційно-правових та інституційно-процесуальних ознак, характерних винятково для цієї системи правління. З огляду на це, напівпрезидентська система державного правління аж ніяк не є ні “перехідним”, ні “транзитним” шляхом до президенталізму або парламентаризму, а тому, зі слів М. Кармазіної[1], і не може бути таксономована як “змішана” форма чи система урядування. Натомість, як зазначає Дж. Паскуіно[2], напівпрезиденталізм є дистинктивною системою державного правління, яка може бути життєздатним варіантом вирішення проблем керованості та урядування, зокрема політичної стабільності та ефективності прийняття рішень.

Однак навіть попри це дефінітивна та сутнісна критика напівпрезиденталізму (особливо в його класичному/”дювержівському” формулюванні) як “чистого” типу системи правління не вичерпана, адже часто заснована на тому, що: а) вона стосується відношення до проблематики подвійної/дуалістичної виконавчої влади, навіть коли президент і прем’єр-міністр є членами однієї і тієї ж самої партії чи коаліції. Відтак Е. Сулейман зауважує, що причина критики напівпрезиденталізму походить з конкурентоздатності елементів політичного аналізу[3], які проводить система держаного правління; б) вона стосується проблематики когабітації, бо коли президент і прем’єр-міністр є членами різних політичних сил, то, доволі ймовірно, виникатиме конфлікт у рамках розділеної подвійної/дуалістичної виконавчої влади. Це, на думку Х. Лінца та А. Степана, може привести до “безвиході”, адже розділена подвійна виконавча влада може заохочувати одного з головних її акторів, частіше президента і рідше прем’єр-міністра, отримати владу (всю повноту влади) незаконно[4]; в) вона стосується виборчого процесу, а точніше того факту, що прямі вибори президента прискорюють політичний процес, що може заохотити президента ігнорувати закон і натомість створити перед ним відчуття переваг, вищих за “нормальний” політичний процес. Як наслідок, А. Лейпхарт зауважує, що доволі часто президенти в напівпрезидентських країнах є “могутнішими”, ніж президенти у президентських країнах[5]; г) вона стосується проблематики систем розділеної меншості, у яких ані президент, ані прем’єр-міністр, ані будь-яка партія чи коаліція не має незалежної більшості в легіслатурі, а тому така ситуація може привести до політичної або міжінституційної нестійкості, що характеризується

[1] Кармазіна М. Президентство: український варіант. К: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2007. 365 с.

[2] Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No.1. P. 129.

[3] Suleiman E. Presidentialism and political stability in France // Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1994. P. 137–162.

[4] Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. Johns Hopkins University Press, 1996. P. 286.

[5] Lijphart A. Constitutional Design for Divided Societies // Journal of Democracy. 2004. Vol. 15. No. 2. P. 102.

змінами парламентських коаліцій, урядовими перестановками, безперервним втручанням президента в урядування і використанням ним резервних повноважень[1].

Однак така критика напівпрезиденталізму радше стосується не його теоретико-методологічної суті і концептуалізації, а швидше політичних й інших наслідків і впливів. Натомість спроба заперечення або реконцептуалізації ідеї напівпрезиденталізму була зроблена А. Сіароффом[2], який, з одного боку, виокремлює напівпрезиденталізм як тип (конституційної/політичної системи державного правління), однак, з іншого, – не вважає, що напівпрезидентську систему державного правління варто розглядати як самостійний тип. Із цього приводу дослідник зазначив, що емпірично та практично набір напівпрезидентських країн "має величезний ряд", хоч і "найбільше середнє квадратичне відхилення" (у силі повноважень головних інститутів влади, зокрема президентів. – Авт.). Відповідно, варіативність повноважень інститутів влади в рамках напівпрезидентської системи державного правління або, інакше кажучи, варіативність напівпрезиденталізму є головною причиною "відкидання" цього поняття як самостійного цілого. Однак аргументуючи це, дослідник дотримується не зовсім когерентних причин та зауважень, адже: по-перше, апелює до позиції Х. Лінца[3] про те, що напівпрезиденталізм становить загрозу нестабільності й інституційного дисбалансу; по-друге, послуговується позицією В. Банса[4] про те, що президент у напівпрезиденталізмі може інституційно "компенсувати" слабкі легіслатури та уряди; по-третє, звертається до аргументації В. Стеффані[5] про те, що концепт напівпрезиденталізму (або, за словами вченої, парламентсько-президентської змішаної системи) є "інтелектуальною опискою" і "помилкою" щодо розуміння міжінституційних відносин з приводу дуалізму виконавчої влади; по-четверте, зауважує, що відкидання напівпрезиденталізму зумовлене поглядом на систему державного правління крізь призму президентських повноважень. Як наслідок, розуміння, що перелічені причини насправді не стосуються методології виділення й обґрунтування напівпрезиденталізму.

---

[1] Skach C. Borrowing Constitutional Designs. Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic. Princeton: Princeton University Press, 2005. P. 17–18.; Wu Y.-S. Semi-presidentialism Easy to Choose, Difficult to Operate: The Case of Taiwan // Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism outside Europe: a comparative study. Routledge, 2007. P. 201–218.

[2] Siaroff A. Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction // European Journal of Political Research. 2003. Vol. 42. No. 3. P. 287–312.

[3] Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? // Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives. Johns Hopkins University Press, 1994. P. 48–55.

[4] Bunce V. Presidents and the transition in Eastern Europe // von Mettenheim K. Presidential institutions and democratic politics: Comparing regional and national contexts. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1997. P. 172–173.

[5] Steffani W. Semi-Präsidentialismus: ein eigenständiger Systemtyp? Zur Unterscheidung von Legislative und Parlament // Zeitschrift für Parlamentsfragen. 1995. Vol. 26. No. 4. S. 639.; Steffani W. Parlamentarisch-präsidentielle "Mischsysteme"? Bemerkungen zum Stand der Forschung in der Politikwissenschaft // Luchterhandt O. Neue Regierungssysteme in Osteuropa und der GUS: Probleme der Ausbildung stabiler Machtinstitutionen. Berlin: Berlin Verlag Arno Spitz, 1996 S. 54.

Разом із цим, потрібно розуміти, що наслідком критики, реформулювання чи заперечення (інколи в силу недостатнього розуміння) класичного/"дювержівського" визначення напівпрезиденталізму стало ініціально різне сприйняття цього концепту академічною спільнотою і його диверсифікована імплементація на практиці[1]. У момент, коли концепт М. Дюверже був кооптований у політичну науку, він не вважався і не сприймався як теоретико-методологічна основа всеосяжної та систематичної дискусії фундаментальних проблем політичних інститутів та політичних систем. З огляду на це, М. Дюверже (ще 1986[2] та 1993 р.[3]) зауважив про мінливу природу використання й інтерпретації його концепту напівпрезидентської системи правління. Як наслідок, у більшості країн Європи (особливо у Німеччині та, що найцікавіше, у Франції[4], а найменше в Іспанії, Італії, Португалії та Фінляндії[5]) до

[1] Veser E. Semi-Presidentialism – Duverger's Concept: A New Political System Model // Journal for Humanities and Social Sciences. 1997. Vol. 11. No. 1. P. 39–60.; Bahro H., Bayerlein B., Veser E. Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 34. No. 2. P. 201–224.; Bahro H. A influência de Max Weber na Constituiçâo de Weimar e o semipresidencialismo português como sistema politico de transiçâo // Anâlise Social. 1996. Vol. 31. No. 4. S. 780.

[2] Duverger M., Avril P. Les Régimes semi-présidentiels. Paris, 1986. P. 347.; Duverger M. Systeme presidentiel et systeme semi-présidentiel // Seurin J.-L., Avril P. La présidence en France et aux Etats-Unis. Paris: Economica, 1986. P. 347.

[3] Duverger M. O Regime Semipresidencialista. Sào Paulo: Sumaré, 1993. P. I–VIII.

[4] Bahro H., Veser E. Das semiprasidentielle System "Bastard" oder Regierungsform sui generis? // Zeitschrift fur Parlamentsfragen. 1995. Vol. 26. No. 3. S. 471–476.; Schmidt M. Wörterbuch zur Politik. Stuttgart: Alfred Kröner Vlg., 2004. S. 860–861.; Colliard J.-C. Les régimes parlementaires contemporains. Paris:Presse de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1978. P. 280.; Duhamel O. Remarques sur la notion du régime semi-présidentiel // Colas D., Emeri C. Droit, Institutions et Systèmes Politiques – Mélanges en Hommage à Maurice Duverger. Paris: Presses Universitaire de France, 1988. P. 581–590.; Vedel G. Cinquième République // Duhamel O., Mény Y. Dictionnaire constitutionnel. Paris: Presses Universitaire de France, 1992. P. 128–140.; Steffani W. Semi-Präsidentialismus: ein eigenständiger Systemtyp? Zur Unterscheidung von Legislative und Parlament // Zeitschrift für Parlamentsfragen. 1995. Vol. 26. No. 4. S. 621–641.

[5] Gonçalves Pereira A. O semipresidencialismo em Portugal. Lisboa: Âtica, 1984. 77 p.; Braga da Cruz M. O Présidente da Repûblica na génese e evoluçâo do sistema do governo português // Anâlise Social. 1994. Vol. 29. P. 237–265.; Bartolini S. Sistema partitico ed Elezione Diretta del Capo dello Stato in Europa // Rivista Italiana di Scienza Politica. 1984. Vol. 14. P. 224.; Ceccanti S., Pasquino G. Semipresidenzialismo – Analisi delle esperienze europee. Bologna: Il Mulino, 1996. P. 105.; Nousiainen J. Semi-presidentialism in Finland in comparative perspective. Paper presentented at the 16th World Congress of the International Political Science Association. Berlin. August, 1994. 23 p.; Lucifredi P. Il Presidente della Republica in Portogallo // Il Politico. 1983. Vol. 4. P. 677–692.; Pasquino G. Duverger and the Study of Semi-Presidentialism // French Politics. 2005. Vol. 3. No. 3. P. 310–322.; Pegoraro L., Rinella A. Semipresidenzialismi. Padova: CEDAM, 1997.; Volpi M. La democrazia autoritaria. Forma di governo bonapartista e V repubblica francese. Bologna: Il Mulino, 1979. 229 p.; Volpi M. Esiste una forma di governo semipresidenziale? // Pegoraro L., Rinella A. Semipresidenzialismi. Padova: CEDAM, 1997. P. 25–42.; Volpi M. La Va Repubblica tra ultrapresidenzialismo e "cohabitation"? // di Leo R., Pitruzzella G. Modelli istituzionali e riforma della Costituzione. Bologna: I1 Mulino, 1999. P. 83–105.; Sartori G. Elogio del semi-presidenzialismo // Rivista Italiana di Scienza Politica. 1995. Vol. 25. No. 1. P. 3–20.; Massari O. I sistemi semipresidenziali: differenze e analogie in prospettiva comparata // Ceccanti C., Massari O., Pasquino G. Semipresidenzialismo. Analisi delle Esperienze Europee. Bologna: I1 Mulino, 1996. P. 9–53.; Pasquino G. Ripartire dal semipresidenzialismo // Mulino. 1996. Vol. XLV. No. 364. P. 250–258.

початку 90-х років XX ст. концепт напівпрезиденталізму ігнорувався чи не дискутувався, увійшовши в предметне поле досліджуваних проблем лише під час та після своєї реконцептуалізації (про що йтиметься нижче)[1]. Натомість для окреслення прикладів напівпрезидентської системи правління доволі часто (хоча настільки ж часто як ідентичні або подібні теоретико-методологічно) застосовували інші поняття й категорії – "коректований президенталізм", "парламентаризований президенталізм", "президенталізм із деякими обмеженнями", "дуалістичний/бірепрезентативний парламентаризм", "раціоналізований парламентаризм", "президенціалізований парламентаризм", "система різних фаз", "змішаний режим", "змішана система" (з різними прикметниками, зокрема такими як "республіканська монархія", "консульська республіка", "плебісцитарна монократія", "парламентська система з президентськими корективами", "принципат", "парламентська імперія")[2], "одночасно парламентська

[1] Bogdanor V. Semi-presidential Systems // Bogdanor V. The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions. Oxford: Basil Blackwell Publishers, 1987. P. 561–562.; Linz J. Presidencialismo ou Parlamentarismo: Faz alguma Diferença? // Boliviar L. A Opçâo parlamenarista. Säo Paulo: IDESP, 1991. P. 90–104.; Lijphart A. Presidencialismo e democracia majoritâria // Lamounier B. A opçâo parlamentarista. Säo Paulo: IDESP, 1991. P. 121–137.; Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge University Press, 1992. P. 23–54.; Weaver K., Rockman B. Assessing the effects of institutions // Weaver K., Rockman B. Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad. Washington DC: The Brookings Institutions, 1993. P. 1–41.; Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1994. 219 p.; Garlicki L. Klasyczne modele ustrojowe a koncepja polskiej prezydentury // Instytucja prezydenta we wspolczesnym swiecie: Materiafy na konferencje. Warszawa: Senat RP. 22–23 lutego 1993 r. Warsaw, 1993. S. 69.; Сахаров Н. Институт президентства в современном мире. М.: Юрид. лит., 1994. С. 25, 30–32.; Deleanu I. Separatia puterilor în Stat – Dogma san Realitate. Dreptul. 1991. Vol. 2. P. 20.; Brunclik M., Kubat M. Contradictory Approaches: Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe // Annals of the University of Bucharest: Political Science Series. 2016. Vol. 18. No. 1. P. 67–79.; Hlousek V. Heads of State in Parliamentary Democracies: The Temptation to Accrue Personal Power // Hlousek V. Presidents above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe. Their Formal Competencies and Informal Power. Brno: Masarykova univerzita, 2013. P. 19–30.

[2] Duhamel O. Remarques sur la notion du régime semi-présidentiel // Colas D., Emeri C. Droit, Institutions et Systèmes Politiques – Mélanges en Hommage à Maurice Duverger. Paris: Presses Universitaire de France, 1988. P. 584.; Lovecy J. Comparative Politics and the Fifth French Repbulic // European Journal of Political Research. 1992. Vol. 21. No. 4. P. 389.; Gicquel J. Droit constitutionnel et institutions politiques. Paris: Montechrestien, 1999. P. 142, 468.; Quermonne J.-L. Le gouvernement de la France sous la Ve République. Paris: Dalloz, 1983. P. 52–54.; Quermonne J.-L., Chagnollaud D. Le gouvernement de la France sous la Ve République. Paris Dalloz-Sirey, 1991. P. 592, 605.; Pactet P. Institutions politiques, Droit constitutionnel. Paris: Masson, 1991. 550 p.; Avril P. Le régime politique de la Ve République. Paris: L.G.D.J., 1975. P. 69.; Schwarzenberg R.-G. Cours de droit constitutionnel et d'institutions politiques, 1969–1970. Paris: Les Cours de droit, 1969. P. 606.; Chalvidan P.-H. Droit constitutionnel institutions et régimes politiques. Paris, France: Nathan, 1986. P. 216–217.; Cohendet A.-M. Droit constitutionnel. Paris: Montchrestien, 2013. P. 268.; Avril P. Le cadre institutionnel de la Ve République. La nature de la Ve République // La Ve République, permanence et mutations. La Documentation française, 2001. P. 3–6.; Baudrez M., Ravaz B. La Quinta Repubblica: regime semi-presidenziale o parlamentarismo presidenzialista? // Pegoraro L., Rinella A. Semipresidenzialismi. Padova: CEDAM, 1997. P. 45–59.; Meny Y. France: the institutionalization of leadership // Colomer J. Political Institutions in Europe. London and New York: Routledge, 2002. P. 95–132.; Арон Р. Демократия и тоталитаризм. М.: Текст, 1993. С. 13.

та президентська, однак ні парламентська, ні президентська" система[1] чи навіть "система, котра не піддається класифікації"[2]. Як зауважують, до прикладу, М.-Е. Когіндет[3] і Д. Сімовіц[4], існувало (та досі існує) близько тридцяти різних визначень системи державного правління у Франції.

Значною мірою це, як зауважує Е. Везер[5], зумовлено тим, що політична наука (особливо політико-правова думка і дослідження конституціоналізму) позиціонується як доволі консервативна галузь знань, зокрема у сфері аналізу інституційного дизайну та інституційних змін, а тому конституціоналісти (якими в багатьох країнах є юристи, а не політологи) впродовж доволі тривалого часу не могли відійти та не дотримуватися класичної дихотомії систем державного правління на президентські та парламентські[6]. Це найменш відчутно виявилось у випадку нових кейсів напівпрезиденталізму, які, починаючи з середини 90-х років XX ст., почали формуватися та популяризуватися (на рівні з президенталізмом і парламентаризмом), відповідно, у політичному процесі та в академічних колах країн Центрально-Східної, Південно-Східної і Східної Європи, де аналізований тип системи державного правління став превалюючим[7]. Наслідком стало те, що 1997 р. класичну англомовну статтю М. Дюверже, опубліковану 1980 р.[8], було оцінено як одну з найбільш впливових з-поміж виданих у перші 25 років історії "Європейського журналу політичних досліджень". Цілком протилежна ситуація виникла у випадку тієї ж таки Франції, де, як зауважує А. Лоран[9], так і не було концептуалізовано й інституціоналізовано у практично-політичному і науковому вжитку феномену напівпрезиденталізму й, відповідно, не було сприйнято і традиціоналізовано доробку М. Дюверже. І це в умовах, коли навіть попри теоретико-методологічне несприйняття концепту напівпрезиденталізму у Франції саме ця країна трактується більшістю сучасних дослідників і загалом політологічною спільнотою якщо не як "архетипний", то як еталонний і класичний приклад напівпрезиденталізму[10]. Часто це виявлено в

[1] Duhamel O., Tusseau G. Droit constitutionnel et institutions politiques. Paris: Seuil, 2013. P. 461.
[2] Avril P. Le régime politique de la Ve République. Paris: L.G.D.J., 1975. P. 69.
[3] Cohendet A.-M. La cohabitation: leçons d'une expérience. Paris: PUF, 1993. P. 69.
[4] Simovic D. The Definition of Semi-Presidential Regime Reformulated // VII World Congress of the International Association of Constitutional Law. Athens. June 11–15, 2007.
[5] Veser E. Semi-Presidentialism – Duverger's Concept: A New Political System Model // Journal for Humanities and Social Sciences. 1997. Vol. 11. No. 1. P. 39–60.
[6] Moulin R. Le présidentialisme et la classification des régimes politiques. Paris: Librairie Géfirale de Droit et de Jurisprudence, 1978. P. 39.; Duverger M., Avril P. Les Régimes semi-présidentiels. Paris, 1986. P. 347.
[7] Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 1–21.
[8] Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Research. 1980. Vol. 8. No. 2. P. 165–187.
[9] Laurent A. Duverger's concept of semi-presidentialism in France: Lots of shadow and very little light // French Politics. 2016. Vol. 14. P. 139–152.
[10] Elgie R. Duverger, Semi-presidentialism and the Supposed French Archetype // West European Politics. 2009. Vol. 32. No. 2. P. 248–267.

тому, що Франція перелічується у списку напівпрезидентських країн практично будь-якого дослідника проблеми систем державного правління. Більше того, саме кейс Франції найчастіше застосовувався як доказ та предиктор доцільності запровадження напівпрезиденталізму в більшості країн, які сьогодні послуговуються аналізованою системою правління, бо саме на його підставі робились попередні висновки про інституційні наслідки, переваги та недоліки напівпрезиденталізму. Це аргументує, що в рамках політологічного співтовариства, зокрема сучасної політичної компаративістики, Франція є стандартною "точкою відліку" для вивчення напівпрезиденталізму, хоча це і не властиво для французької політичної науки. На це існує щонайменше три причини: винятковий інтерес до природи міжінституційних відносин у Франції, специфічна структура французького "наукового поля" (де не виділено особливого місця не лише напівпрезиденталізму, а й системам державного правління загалом) та наукова і політична траєкторія сприйняття класичного теоретико-методологічного підходу М. Дюверже, який і надалі викликає чимало предметних суперечок (тим більше, що послідовників М. Дюверже у Франції виявилось вкрай мало)[1]. Однак навіть попри це фактом залишається розуміння, згідно з яким невикористання концепту напівпрезиденталізму в певних аналітичних кейсах, не означає, що ці кейси не є напівпрезидентськими згідно з використовуваним концептом[2].

Водночас синтезування критичних зауважень до класичного/"дювержівського" визначення напівпрезиденталізму все ж таки стало підставою його реконцептуалізації. Найближчою до визначення напівпрезиденталізму М. Дюверже виявилась позиція Р. Мартінеза[3], який виокремив п'ять ознак (деякі були прямо унаслідувані від класичної/"дювержівської" дефініції) аналізованої системи правління: прямі вибори президента на основі загального виборчого права; наявність дуалістичної/подвійної виконавчої влади; надання широких конституційних повноважень президенту; право президента призначати прем'єр-міністра та головувати на засіданнях урядового кабінету; відповідальність урядового кабінету перед парламентом. На противагу цьому, Дж. Сарторі зазначає[4], що напівпрезидентська система правління детермінована п'ятьма частково іншими критеріями: а) обранням глави держави (президента) на фіксований термін на підставі всенародного (безпосередньо або небезпосередньо) голосування; б) суміщенням главою держави виконавчої влади

[1] Безпосереднім свідченням цього стало те, що після смерті М. Дюверже в грудні 2014 р. Французька асоціація політичної науки так і не організувала жодного відповідного заходу, присвяченого вшануванню його пам'яті. Натомість ще 2015 р. проведено два великих заходи в рамках англомовної політичної науки – круглий стіл Європейського консорціуму політичних досліджень у Монреалі та круглий стіл Американської асоціації політичної науки в Сан-Франциско.

[2] Bahro H., Bayerlein B., Veser E. Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 34. No. 2. P. 201–224.

[3] Martinez R. Semi-Presidentialism: A Comparative Study // Paper presented at the ECPR Joint Sessions. Mannheim. March 26–31, 1999. 56 p.

[4] Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К: АртЕк, 2001. С. 125.

з прем'єр-міністром, внаслідок чого підтверджується подвійна/дуалістична структура виконавчої влади; в) незалежністю глави держави від легіслатури, хоч водночас відсутністю у глави держави права особисто або безпосередньо урядувати, внаслідок чого його політична воля має супроводжуватися/здійснюватися через його адміністрацію; г) незалежністю прем'єр-міністра та його урядового кабінету від глави держави, а натомість їхньою залежністю від легіслатури, оскільки вони підвладні або парламентській довірі, або парламентській недовірі (чи довірі і недовірі) й у будь-якому випадку потребують підтримки парламентської більшості; д) подвійною структурою виконавчої влади, яка допускає різні баланси та зміщення превалентності/поширення влади у рамках виконавчих структур за строгої умови, що "потенціал автономії" кожної одиниці виконавчої влади насправді співіснує. З цього визначення, як зауважує Р. Елгі[1], бачимо, що теоретико-методологічний підхід Дж. Сарторі узгоджується з підходом М. Дюверже, хоча відрізняється від нього тим, що потребує для напівпрезиденталізму виявленості/реальності "базового балансу" повноважень між президентом та прем'єр-міністром. Навіть попри те, що такий баланс може "зміщуватись" як на користь президента, так і на користь прем'єр-міністра в різних політичних умовах. Наслідком, як наголошує А. Лейпхарт, стало те, що в запропонованому підході напівпрезидентська система правління "насправді уможливлює президента бути ще потужнішим, аніж у більшості "чистих" президентських систем"[2] (що згодом стало підставою виділення напівпрезидентських республік з "супер-/гіперпрезидентами"[3]). За аналогією в умовах напівпрезиденталізму президент може бути слабшим/більш церемоніальним, ніж у випадку парламентаризму.

Значно вужчу дефініцію напівпрезиденталізму свого часу запропонував С. Ніно, який чинниками або індикаторами цієї системи державного правління визначив: а) одночасну окресленість посад глави держави (президента) і глави уряду (прем'єр-міністра); б) формування урядового кабінету за втручанням парламенту; в) формування урядового кабінету з волі виборців[4], – хоча не апелював до такої головної особливості напівпрезиденталізму, як відповідальність урядового кабінету перед легіслатурою. Натомість про напівпрезиденталізм як про систему правління, в якій прем'єр-міністр і уряд подвійно політично відповідальні/субординовані перед всенародно (чи тільки прямо) виборним президентом і легіслатурою, зазначають

[1] Elgie R. What is Semi-presidentialism and Where is it Found // Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study. London: Routledge, 2007. P. 1–13.

[2] Lijphart A. Constitutional Design for Divided Societies // Journal of Democracy. 2004. Vol. 15. No. 2. P. 102.

[3] Lytvyn V. Republicanism with the position of superpresident: differentiation of presidential and semi-presidential systems of government with superpresidents // Studia Politica: Romanian Political Science Review. 2015. Vol. 15. No. 2. P. 289–318.; Литвин В. Республіканізм із посадою суперпрезидента: до з'ясування суті суперпрезиденталізму та диференціації президентських і напівпрезидентських систем правління з суперпрезидентами // Studium Europy Srodkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyzszej Szkoly Gospodarki Krajowej w Kutnie. 2014. Nr. 1. S. 159–188.

[4] Nino C. Hyperpresidentialism and Constitutional Reform in Argentina // Lijphart A., Horacio Waisman C. Institutional Design in New Democracies: Eastern Europe and Latin America. Boulder: Westview Press, 1996. P. 170.

А. Пшеворські, М. Альварез, Х. А. Чейбуб й Ф. Лімонгі[1], Г. Бруннер[2], Є. Вятр[3], А. Антошевський та Р. Хербут[4]. Однак останні додають до такого дефініювання напівпрезиденталізму вимогу сильних повноважень (не тільки щодо внутрішніх справ, а й зовнішньої політики) невідповідального перед парламентом президента у подвійній структурі виконавчої влади. Дещо відмінної, проте синтетично розширеної позиції у своїх ранніх працях дотримуються М. Шугарт, Дж. Кері[5] та Дж. Паскуіно[6], які зазначають, що напівпрезиденталізму притаманні: інститут всенародно (прямо або опосередковано) обраного (на фіксований термін) президента; інститут уряду, який відповідальний перед легіслатурою (Дж. Паскуіно цю вимогу формулює як наявність інституту прем'єр-міністра, що є суб'єктом безумовного/неявного (імпліцитного) чи явного (експліцитного) вотуму довіри легіслатури); повноваження президента призначати і звільняти членів урядового кабінету (Дж. Паскуіно наполягає лише на повноваженнях призначати прем'єр-міністра); законодавчі повноваження президента і/чи повноваження президента розпускати легіслатуру. Своєю чергою, Т. Бек, Дж. Кларк, А. Грофф, Ф. Кіфер та П. Валшет[7] додають до (наведеного вище) визначення напівпрезиденталізму вимоги наявності: у президента – вето-повноважень; у президента – повноважень призначати та звільняти прем'єр-міністра; у легіслатури – повноважень обирати або підтверджувати і відкликати главу виконавчої влади (прем'єр-міністра). Сумарно подані вище реконцептуалізації напівпрезидентської системи державного правління детерміновані врахуванням переважно конституційно/формально зумовлених наборів повноважень політичних інститутів у трикутнику "глава держави–уряд–парламент", а також згенерованих на цій підставі атрибутів міжінституційних відносин.

Натомість звернення до переважно фактичних/поведінкових або суттєвих, а тому й реляційних (відносно-суб'єктивованих) інституційно-процесуальних ознак й атрибутів напівпрезиденталізму[8] властиве для дефінітивного підходу П. О'Нейла,

---

[1] Przeworski A., Alvarez M., Cheibub J.A., Limongi F. Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 321 p.

[2] Brunner G. Präsident, Regierung und Parlament: Machtverteilung zwischen Executive und Legislative // Luchterhandt O. Neue Regierungssysteme in Osteuropa und der GUS: Probleme der Ausbildung stabiler Machtinstitutionen. Berlin: Berlin Verlag Arno Spitz, 1996. P. 82.

[3] Wiatr J. Europa pokomunistyczna: przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku. Warszawa: Scholar, 2006. S. 123.

[4] Antoszewski A., Herbut R. Systemy polityczne wspolczesnej Europy. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. S. 179.

[5] Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge University Press, 1992. 316 p.

[6] Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No.1. P. 128–146.

[7] Beck T., Clarke G., Groff A., Keefer P., Walshet P. New Tools in Comparative Political Economy: The Database of Political Institutions // The World Bank Economic Review. 2001. Vol. 15. No. 1. P. 165–176.

[8] Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 33. No. 3. P. 219–238.

який, незважаючи на природу обрання і легітимності глави держави (президента), трактує напівпрезиденталізм як систему правління, де виконавча влада ділиться між президентом (главою держави) та прем'єр-міністром (главою уряду), однак президент обов'язково має суттєві ("досить значні") повноваження, оскільки володіє "реальною виконавчою владою над прем'єр-міністром і кабінетом"[1] (інакше кажучи, глава держави/президент є "головним" порівняно з прем'єр-міністром; крім того, не можуть бути визначені як напівпрезидентські ті країни, де президенти обираються всенародно, але є "слабшими", аніж прем'єр-міністри урядових кабінетів). За аналогією, однак ще більш суб'єктивовано і як своєрідний евфемізм[2], напівпрезиденталізм визначений В. Погорілком[3], який приписує йому таку рису, як піднесення інституту президента над традиційними гілками влади, всіма інститутами держави, до того ж не в особі, що поєднує повноваження інших гілок влади, а в самостійній якості, зокрема як "арбітра", координатора щодо органів державної влади, держави, суспільства (внаслідок чого часто інститут президента навіть трактують як окрему гілку влади[4]). Дещо більш "неінституційно" (хоча на підставі відносин між політичними/владними інститутами) визначає напівпрезиденталізм В. Канас[5], що розуміє під цією системою державного правління динамічний баланс між президентом, урядом та легіслатурою, кожен із яких наділений рівноцінною легітимністю та ефективними формальними і фактичними повноваженнями, зокрема з приводу "блокування" один одного. Доповнюючи таке визначення, вчений зауважує, що напівпрезиденталізм окреслюється взаємозамінністю легітимності вищих політичних/владних інститутів, які беруть участь у забезпеченні їх динамічного балансу, тому один політичний/владний інститут не може бути наділений меншою легітимністю, ніж будь-який інший політичний/владний інститут[6], але це не означає (дефінітивно), наприклад, що в умовах напівпрезиденталізму уряд подвійно відповідальний перед президентом й легіслатурою[7]. Доволі помітною і нетиповою також є позиція М. Банковіча[8], який підкреслює всеосяжну міцність усієї виконавчої

[1] O'Neil P. Presidential power in post-communist Europe: the Hungarian case in comparative perspective // Journal of Communist Studies. 1993. Vol. 9. No. 3. P. 179, 197.

[2] Кармазіна М. Президентство: український варіант. К: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2007. 365 с.

[3] Погорілко В. Інститут президентства в Україні // Шемчушенко Ю. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи: монографія. К.: ІДіП ім. В. М. Корецького, 2001. С. 116.

[4] Конституция Российской Федерации. Комментарий / Под ред. Б. Топорнина, Ю. Батурина, Р. Орехова. М.: Юридическая литература, 1994. С. 399.; Бурчак Ф. Президент України. К.: Ін Юре, 1997. С. 15.; Скакун О. До питання про поділ влади в Українській державі (політико-правовий аспект) // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. 2003. С.78.

[5] Canas V. The Semi-Presidential System // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. 2004. Vol. 64. No. 1. P. 95–124.

[6] Miranda J. Le regime semi-presidentiel portugais entre 1976 et 1979 // Duverger M. Les Régimes Semi-Présidentiels. Paris: Presses Universitaires de France, 1986. P. 133–153.; Canotilho G., Moreira V. Os poderes do Presidente da Republica: especialmente em matéria de defesa e política externa. Coimbra, 1991. P. 19.

[7] Canas V. A forma de governo semi-presidencial e suas caracteristicas // Revista Jurldica. 1982. Vol. 1. P. 98.

[8] Bankowicz M. Prezydentury. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2013. S. 30.

влади в умовах напівпрезиденталізму (а не тільки інституту президента, що традиційно є лише главою держави) та детермінує аналізовану систему державного правління такими ознаками, як: превалювання виконавчої влади над законодавчою владою; виконання президентом важливої політичної ролі та його участь у здійсненні влади; наявність двох активних інститутів виконавчої влади – всенародно обраного президента та урядового кабінету на чолі із прем'єр-міністром, що політично відповідальний перед парламентом. Частково контраверсійною є позиція М. Новака[1], який зазначає, що напівпрезидентська система правління у своїй основі не становить нічого більше, аніж парламентаризм "плюс посилений" (конституційно або політичною практикою) прямо/безпосередньо обраний президент (який повинен користуватись підтримкою парламентської більшості), бо ця система правління визначається передусім наявністю інституту уряду, очолюваного прем'єр-міністром, який відповідальний перед парламентом. Подібно В. Хлоушек, Л. Копечек та Я. Шедо[2] визначають напівпрезиденталізм як систему державного правління, у якій президент, що не відповідальний перед легіслатурою, є главою потужного політичного руху (уряду чи опозиції), який забезпечує його лояльною основою для здійснення своєї власної політики (в іншому випадку йдеться про парламентаризм з прямо/безпосередньо обраним президентом). Натомість значно більш інституційно (однак водночас політично більш звужено, а також односторонньо) визначено напівпрезиденталізм А. Медушевським[3], який зауважив, що в цій міжінституційній конструкції влади: президент є главою держави й обирається, зазвичай, на загальних виборах та наділений юридично/реально більшими повноваженнями; уряд формується парламентським шляхом і є політично відповідальним не лише перед президентом, а й перед парламентом; президент здійснює загальне керівництво урядом, який очолює прем'єр-міністр; президент має право розпуску парламенту за настання певних обставин. У схожому теоретико-методологічному дусі визначає напівпрезиденталізм Т. Донахью[4], який виділяє такі дефінітивні параметри цієї системи державного правління, як: незалежність посади президента від обрання та обмеження у своїх виконавчих повноваженнях у легіслатурі; розділений контроль та відповідальність виконавчої влади перед президентом і членами легіслатури; наділеність президента однією частиною відповідальності за виконання законів й адміністрування виконавчої влади; наділеність другою частиною відповідальності за виконання законів та адміністрування виконавчої влади спеціального органу (уряду чи "непрезидентського кабінету"), члени якого або обираються з легіслатури, або зобов'язані своїм обранням й перебуванням

[1] Novak M. Prezident, premier a snahy o posileni vykonne moci // Simicek V. Postaveni prezidenta v ustavnim systemu Ceske republiky. Brno: Masarykova univerzita, 2008. S. 9–15.

[2] Hlousek V., Kopecek L., Sedo J. Politické systémy. Brno: Barrister & Principal, 2011. S. 114.

[3] Медушевский А. Президент и правительство: как стабилизировать дуалистическую систему // Русский журнал. 2008. №2. С. 70–77.

[4] Donahue T. Can presidential systems be just? // UNAM: Institute for Philosophical Research. Working Paper. September 18, 2007. 31 p.

на посаді довірі легіслатури; можливість легіслатури самостійно усунути від посади членів уряду чи "непрезидентського кабінету".

Відповідно, перелічені ідеї доводять, що класичне/"дювержівське" визначення напівпрезиденталізму, а також його різні реконцептуалізації та переінтерпретації майже завжди в обов'язковому порядку окреслюються й детермінуються наявністю інституту всенародно виборного глави держави з "досить значними повноваженнями" (або, як зауважують деякі науковці, взагалі реалізацією конструкції/принципу "сильний президент – сильний уряд – сильний парламент", поміж яких, тим не менше, сильнішим все-таки виявляється перший). Натомість інституційні кейси з всенародно виборними, проте "досить слабкими" президентами (відповідно, сильнішими прем'єр-міністрами і/чи легіслатурами) згідно з наведеним масивом визначень традиційно не потрапляють під визначення напівпрезиденталізму, хоча часто такими вважаються на практиці. А це зумовлює та генерує потребу критики вже виправлених класичних визначень напівпрезиденталізму, адже, як зауважує Р. Елгі[1], вони зазвичай є семантично й методологічно ускладненими, надмірно суттєвими, суб'єктивованими і проблемними. Виявляється це в тому, що дослідники систем державного правління часто розходяться у своїх думках про набір/перелік напівпрезидентських країн, а тому перманентно не можуть порівнювати схожі кейси напівпрезиденталізму. Приміром, якщо застосовувати строге визначення "досить значних повноважень" й аналізувати як напівпрезидентські винятково країни з сильними президентами, то не дивно, що напівпрезиденталізм, ймовірно, "заохочує" конфлікт у рамках дуалізму виконавчої влади. Навпаки, коли вживати менш строге означення "досить значних повноважень" й аналізувати як напівпрезидентські країни не лише з сильними, а й церемоніальними президентами, то цілком очевидно, що напівпрезиденталізм не створює або майже не створює (чи створює значно менше) "напруги" у рамках дуалізму виконавчої влади. Відповідно, універсальне визначення напівпрезиденталізму повинен визначати набір країн, які можуть бути класифіковані винятково як напівпрезидентські. Для цього, як уважає Р. Елгі, доцільно застосовувати підхід визначення напівпрезиденталізму, який похідний тільки від диспозиційних властивостей систем державного правління. Отже, можна вирішити одночасно дві теоретико-методологічні проблеми: а) на підставі синтезованої критики класичного/"дювержівського" та похідних від нього визначень напівпрезиденталізму запропонувати інші альтернативи та варіанти його дефініювання/концептуалізації; б) оминути фактичні/поведінкові реляційні (суб'єктивовані) інституційно-процесуальні ознаки напівпрезиденталізму, натомість замінивши їх формальними/інституційними диспозиційними ознаками й атрибутами[2] (диспозиційні атрибути/ознаки залежать винятково від походження і "виживання"

[1] Elgie R. Variations on a theme: a fresh look at semi-presidentialism // Journal of Democracy. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 1–21.; Elgie R. Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations // Political Studies Review. 2004. Vol. 2. No. 3. P. 314–330.

[2] Elgie R. Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations // Political Studies Review. 2004. Vol. 2. No. 3. P. 316–317.

лише політичних інститутів, а реляційні – додатково й від повноважень політичних акторів).

Поставлені завдання з приводу критики класичного та похідних від нього визначень напівпрезиденталізму, а також генерування їхніх альтернатив були вирішені у багатьох наукових напрацюваннях, однак найпомітнішою та найбільш апробованою на їхній підставі є теоретико-методологічна логіка Р. Елгі[1] (найперше), С. Скач[2], Х. А. Чейбуба, З. Елкінса, Т. Гінсбурга, Дж. Ганді та Дж. Вріланда[3] (цих науковців вважають засновниками та найбільш помітними представниками сучасного (постласичного/"постдювержівського") підходу до означення напівпрезиденталізму[4]), що розуміють під напівпрезидентською системою правління структуру міжінституційних відносин, за якої поряд й одночасно (існуючі один разом з іншим) передбачено посади обраного всенародним голосуванням на фіксований термін президента та колективно відповідальних перед парламентом прем'єр-міністра й урядового кабінету[5]. Подібно Х. Лінц[6], С. Мюллер[7], Х. А. Чейбуб, З. Елкінс та Т. Гінсбург[8] окреслили напівпрезиденталізм як конструкцію міжінституційних відносин, за якої передбачено: а) посаду всенародно (прямо/безпосередньо чи непрямо/опосередковано), однак не парламентом обраного президента; б) посаду прем'єр-міністра, що для функціонування потребує довіри (в сенсі відповідальності) парламенту.

Одночасно з цим та приблизно в один час М. Шугарт уточнює дефініцію Р. Елгі та (на відміну від своїх ранніх досліджень) розуміє напівпрезиденталізм як систему державного правління, за якої прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути подвійно відповідальними перед всенародно виборним президентом та більшістю в легіслатурі чи моністично відповідальними лише перед більшістю

[1] Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 9, 13.; Elgie R. Variations on a theme: a fresh look at semi-presidentialism // Journal of Democracy. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 1–21.

[2] Skach C. Borrowing Constitutional Designs. Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic. Princeton: Princeton University Press, 2005. P. 6–7.

[3] Cheibub J. A., Elkins Z., Ginsburg T. Beyond Presidentialism and Parliamentarism // British Journal of Political Science. 2014. Vol. 44. No. 3. P. 515–544.; Cheibub J. A., Gandhi J., Vreeland J. Democracy and Dictatorship Revisited // Public Choice. 2010. Vol. 143. P. 67–101.; Cheibub J. A. Presidentialism, parliamentarism, and democracy. Cambridge University Press, 2007. 202 p.

[4] Brunclik M., Kubat M. Contradictory Approaches: Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe // Annals of the University of Bucharest: Political Science Series. 2016. Vol. 18. No. 1. P. 67–79.

[5] Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 13.

[6] Цитовано за: Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 13.; Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? // Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives. Johns Hopkins University Press, 1994. P. 48.

[7] Müller S. Presidential Power in Semi-Presidential Systems: The Case of Romania // Freiburg, 2006. 248 p.

[8] Cheibub J. A., Elkins Z., Ginsburg T. Beyond Presidentialism and Parliamentarism // British Journal of Political Science. 2014. Vol. 44. No. 3. P. 515–544.; Cheibub J. A. Presidentialism, parliamentarism, and democracy. Cambridge University Press, 2007. 202 p.

в легіслатурі[1]. У цьому зрізі дослідник зауважує, що президент в умовах напівпрезиденталізму, з одного боку, є не просто главою держави, а наділений певною політичною владою, з іншого,– не є однозначним учасником виконавчої влади, оскільки поряд із собою має прем'єр-міністра, що, будучи главою уряду, не обов'язково відповідальний перед президентом. Усе це змушує М. Шугарта виділяти інституційний та поведінковий підходи до визначення напівпрезиденталізму і наполягати на їх строгому поділі. Перший підхід орієнтований на конституційні структури, повноваження й відносини між законодавчими та виконавчими органами влади, що дає змогу зрозуміти вплив окремих неконституційних чинників у рамках заданих конституційних структур. Другий підхід фокусується на "простежуваній поведінці та може навіть опускати конституційний лад"[2]. Відповідно, це зумовлює уточнення напівпрезиденталізму як системи державного правління, якій властиве: зіставлення/нашарування інститутів всенародно обраного президента та уряду, відповідального перед легіслатурою; врахування можливості, що інститут, який "установлює" певного "агента", не повинен водночас бути інститутом, який може усунути цього "агента" від повноважень. У цьому контексті цілком очевидно, що визначення напівпрезиденталізму М. Шугарта відрізняється від дефініювання цієї системи правління М. Дюверже передусім тим, що в першому випадку йдеться про значні конституційні повноваження всенародно обраного президента, натомість у другому випадку – про "досить значні" фактичні повноваження прямо/безпосередньо обраного президента[3]. А це означає, що під час такого дефініювання напівпрезиденталізму передбачено суміщення двох підходів до його тлумачення – інституційного та поведінкового. Пояснення в тому, що конкретні міжінституційні відносини в трикутнику "глава держави–уряд–парламент" можуть мати різну форму в різному "дизайні влади": наприклад, залежно від конституційних норм і політичної практики, що визначають і регулюють повноваження/взаємовідносини між інститутами законодавчої та виконавчої гілок влади.

Тому більш формалізовані й менш суттєві визначення напівпрезиденталізму звикло не потребують думки про "значні повноваження" і про те, наскільки повноважним повинен бути президент, оскільки повноваження президентів здатні змінюватися. Це дає змогу усунути другий критерій класичного означення напівпрезиденталізму[4]. Крім того, оновлені визначення виключають реквізит реляційності/суб'єктивності, характерний для класичних/"дювержіських" дефініцій напівпрезиденталізму, і є значно простішими та "елегантнішими" за природою і

[1] Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 323–351.

[2] Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 327.

[3] Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 324.; Boban D. "Minimalist" concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states // Politička misao. 2007. Vol. XLIV. No. 5. P. 155–177.

[4] Elgie R. Variations on a theme: a fresh look at semi-presidentialism // Journal of Democracy. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 13.

резонністю поточного використання[1]. У цьому виявляються диспозиційні властивості визначення напівпрезиденталізму й інших систем правління, які усувають вимогу окреслення повноважень політичних інститутів у рамках системи влади та міжінституційних відносин, а натомість просто позначають основні характеристики інституційної основи будь-якої системи влади[2] (на підставі перевірки того, чи виконавча влада є моністичною або дуалістичною, чи глава виконавчої влади обирається всенародно або призначається, чи глава держави обирається на фіксований термін). Як наслідок, напівпрезиденталізм у такому підході позиціонується як ситуація, для якої не обов'язково притаманний "досить" впливовий всенародно обраний президент та "досить" впливовий, відповідальний перед легіслатурою, прем'єр-міністр. Зумовлено це тим, що оновлені визначення напівпрезиденталізму зосереджені винятково на формальних положеннях конституцій[3], зокрема на питаннях джерела відповідальності виконавчої влади, а не відносин у рамках виконавчої влади, що усуває багато (хоча й не всі) неоднозначних кейсів, пов'язаних з іншими дефініціями напівпрезиденталізму[4]. Натомість реляційні властивості/атрибути напівпрезиденталізму й інших систем державного правління охоплюють відносини між політичними інститутами і те, яким способом різні актори можуть використовувати політичні ресурси, наявні у їхньому розпорядженні. Сумарно це все-таки означає, що більш формалізовані та менш суттєві визначення напівпрезиденталізму і досі є не повною мірою детермінованими диспозиційно, оскільки: атрибут всенародного обрання президента на фіксований термін є диспозиційним (тобто незалежним від суб'єктивних чинників), а атрибут колективно відповідальних перед парламентом прем'єр-міністра та уряду – і диспозиційним, і реляційним (адже, зі слів Д. Бобана[5], у цьому разі йдеться винятково про можливість парламенту припиняти повноваження виконавчої влади). Тим не менше, важливо, що в термінах компаративно-політичного аналізу оновлений підхід стосовно дефініювання напівпрезиденталізму легко піддати порівнянню, оскільки на його підставі можна визначити і проаналізувати всі країни, конституційні (формально-інституційні) системи правління яких класифікуються саме як напівпрезидентські[6].

[1] Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 33. No. 3. P. 224.

[2] Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 33. No. 3. P. 226.

[3] Elgie R. Semi-Presidentialism: An Increasingly Common Constitutional Choice // Conference on "Semi-Presidentialism and Democracy: Institutional Choice, Performance, and Evolution". Taipei: Academia Sinica. October, 17–18 2008.; Elgie R. Semi-Presidentialism: An Increasingly Common Constitutional Choice // Elgie R., Moestrup S., Wu Y.-S. Semi-Presidentialism and Democracy. London: Palgrave, 2011. P. 1–20.

[4] Cheibub J. A., Elkins Z., Ginsburg T. Beyond Presidentialism and Parliamentarism // British Journal of Political Science. 2014. Vol. 44. No. 3. P. 515–544.; Cheibub J. A., Elkins Z., Ginsburg T. Beyond Presidentialism and Parliamentarism: On the Hybridization of Constitutional Forms // Presented at the International Conference on Democracy as Idea and Practice. January 14–15, 2010. 44 p.

[5] Boban D. "Minimalist" concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states // Politička misao. 2007. Vol. XLIV. No. 5. P. 155–177.

[6] Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. 320 p.

Більше того, на підставі оновленого підходу методологічно зрозуміло, що напівпрезидентські країни можуть демонструвати різні (навіть більш гетерогенні, ніж у випадку класичного/"дювержівського" визначення) форми політичної практики в рамках однієї і тієї ж конституційної структури й, у цьому сенсі, в рамках одного типу системи правління. А це, на відміну від класичного/"дювержівського" визначення напівпрезиденталізму, аргументує, що досліджувана система правління є настільки ж "чистою", як і президенталізм або парламентаризм, які також у різний час демонструють різні форми політичної практики[1]. Ось тому та, відповідно, як зауважують П. Шлейтер та Е. Морган-Джонс, саме запропоноване (оновлене, а також мінімізоване) визначення напівпрезиденталізму сьогодні застосовують у більшості наукових досліджень окресленої проблематики[2] і звикло трактують як "стандартне" чи універсальне[3]. Водночас, рефлексуючи з приводу напівпрезиденталізму, доцільно розуміти інституційно-процесуальну і політично-поведінкову нееквівалентність його прикладів і кейсів, бо відповідаючи дефінітивній сутності напівпрезиденталізму як такого, вони є вкрай варіативними, а тому не можуть бути зведені до єдиної моделі й спільного знаменника і натомість потребують окремого розгляду та верифікації.

З огляду на це, навіть сьогодні, хоча й доволі зрідка, відомі спроби деякого оновлення/осучаснення концепту напівпрезидентської системи державного правління. Серед нових (пізніших, порівняно з засадничими ідеями Р. Елгі і його послідовників) формальних/інституційних диспозиційних означень напівпрезидентської системи державного правління уваги заслуговує підхід Р. Хейга і М. Харропа, які зауважують, що напівпрезиденталізм є конструкцією подвійної виконавчої влади, яка комбінує всенародно виборного президента, який виконує політичні завдання, з прем'єр-міністром, який очолює урядовий кабінет, підзвітний/відповідальний парламенту[4]. Незалежно від сили повноважень президента (що теоретико-методологічно не важливі в ракурсі формального/інституційного диспозиційного означення систем державного правління), дуалізм виконавчої влади у такому разі все ж властивий напівпрезиденталізму, оскільки, з одного боку, прем'єр-міністр відповідальний за повсякденну внутрішню роботу уряду, з другого, – президент зберігає за собою як мінімум роль "оглядово-відповідального" за закордонні й оборонні справи і зазвичай наділений надзвичайними повноваженнями. З огляду на це, очевидно, що на відміну від президента в умовах парламентаризму президент в умовах напівпрезиденталізму точно є менш політично і виконавчо церемоніальним,

[1] Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 8.; Zaznaev O. Understanding Semi-Presidentialism in Political Science: A Review of the Latest Debate // World Applied Sciences Journal. 2014. Vol. 30. No. 2. P. 195–198.

[2] Schleiter P., Morgan-Jones E. Citizens, Presidents and Assemblies: The Study of Semi-Presidentialism beyond Duverger and Linz // British Journal of Political Science. 2009. Vol. 39. No. 4. P. 875.

[3] Elgie R. Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance. Oxford: Oxford University Press, 2011. 206 p.; Schleiter P., Morgan-Jones E. Who's in Charge? Presidents, Assemblies, and the Political Control of Semipresidential Cabinets // Comparative Political Studies. 2010. Vol. 43. No. 11. P. 1415–1441.

[4] Hague R., Harrop M. Comparative Government and Politics. Palgrave Macmillan, 2010. 464 p.

однак є більш церемоніальним як глава держави за свого гомолога в умовах президенталізму[1]. Наслідком цього є науково обґрунтована позиція (незалежно від підходу стосовно дефініювання систем державного правління), згідно з якою напівпрезиденталізм відрізняється, до прикладу, від парламентаризму тим, що, не беручи до уваги формальні і фактичні повноваження глав держав, характеризується можливістю президентів впливати на переговори про формування урядів, обов'язково колективно відповідальних перед парламентами, та їхню поведінку. Інакше кажучи, напівпрезиденталізм детермінується можливістю глави держави впливати на особливості формування та функціонування виконавчої влади, у чому виявляється її дуалізм/дуальність[2].

Особливої/окремої уваги також потребують формальні/інституційні диспозиційні означення та атрибутизації напівпрезидентської системи державного правління, які сконструйовані на підставі теорії агентських відносин такими науковцями, як О. Аморім Нето та К. Стром[3], П. Шлейтер та Е. Морган-Джонс[4], Д. Самюельс та М. Шугарт[5] та ін. Згідно з ними, напівпрезиденталізм розуміють як конструкцію міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент", у якій президент не є "агентом" легіслатури, оскільки обирається безпосередньо виборцями. Як наслідок, якщо президент може вибирати, усувати чи зберігати на своїх посадах членів уряду, то він є центральним/головним актором у процесі переговорів з приводу формування уряду[6]. Отже, президент і легіслатура (ураховуючи всі перелічені вище визначення напівпрезиденталізму) є "агентами" виборців і

[1] Baha H. Is the National Unity Government (NUG) a semi-Presidential System?. Leuphana: Universitat Luneburg, 15.07.2015. P. 10.

[2] Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Research. 1980. Vol. 8. No. 2. P. 165–187.; Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. 217 p.; Elgie R. Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations // Political Studies Review. 2004. Vol. 2. No. 3. P. 314–330.; Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 323–351.; Amorim Neto O., Strøm K. Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies // British Journal of Political Science. 2006. Vol. 36. No. 4. P. 619–643.; Schleiter P., Morgan-Jones E. Constitutional power and competing risks: Monarchs, presidents, prime ministers, and the termination of East and West European cabinets // American Political Science Review. 2009. Vol. 103. No. 3. P. 496–512.

[3] Amorim Neto O., Strøm K. Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies // British Journal of Political Science. 2006. Vol. 36. No. 4. P. 619–643.

[4] Schleiter P., Morgan-Jones E. Citizens, Presidents and Assemblies: The Study of Semi-Presidentialism beyond Duverger and Linz // British Journal of Political Science. 2009. Vol. 39. No. 4. P. 871–992.; Schleiter P., Morgan-Jones E. Party Government in Europe? Parliamentary and Semipresidential Democracies Compared // European Journal of Political Research. 2009. Vol. 48. No. 5. P. 665–693.

[5] Samuels D., Shugart M. Presidents, Parties, and Prime Ministers: How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 276 p.

[6] Magni-Berton R. Reassessing Duvergerian Semi-Presidentialism: An Electoral Perspective // Comparative European Politics. 2013. Vol. 11. No. 2. P. 224.

ведуть переговори з приводу контролю уряду, а уряд, своєю чергою, є "агентом" одночасно (формально і фактично) президента й легіслатури. Тому напівпрезидентська система правління зовсім по-іншому операціоналізується, аніж президентська та парламентська системи правління. Хоча б тому, що уряд за напівпрезиденталізму завжди (формально і/чи фактично) є під контролем/керівництвом двох цілком самостійних "принципалів", а тому окреслюється специфічною поведінкою та складом (композицією)[1].

Проте і оновлений/мінімізований підхід наділено деякими дефінітивними, теоретико-методологічними і системними труднощами. По-перше, підхід не виключає умовності за визначення як напівпрезидентських систем правління з інститутом всенародно обраного, але колегіального глави держави[2]. Крім того, підхід доволі відносний у зрізі критерію обрання глави держави/президента на фіксований термін: річ у тім, що не до кінця консолідовано наукову позицію в сенсі, чи вважати нефіксованими повноваження всенародно обраних президентів, які можуть бути усунуті з посад внаслідок референдумів. Тлумачення – у факті, що в системах, де передбачено референдуми про дострокове припинення повноважень президентів, для їхнього проведення обов'язково потрібна згода кваліфікованої більшості від номінального складу легіслатур, а глави держав, своєю чергою, не відповідальні, як прем'єр-міністри, перед легіслатурами. Тому статус президентів у таких кейсах напівпрезиденталізму подібний до ситуацій в інших напівпрезидентських країнах, оскільки глави держав фактично діють фіксований термін. По-друге, не повністю фіналізованою є і така ознака напівпрезиденталізму, як колективна відповідальність прем'єр-міністра та урядового кабінету перед легіслатурою. Річ у тім, що, згідно з оновленим визначенням, окреслена ознака є винятково критично-обов'язковою для напівпрезидентської системи державного правління. Ще більше проблем генерується апелюванням до такого критерію напівпрезиденталізму, як довіра парламенту до прем'єр-міністра, оскільки не у всіх напівпрезидентських системах правління прем'єр-міністр повинен отримати парламентський вотум довіри/інвеститури, щоб почати виконувати свої обов'язки (бути призначеним на посаду), хоча, з іншого боку, у всіх напівпрезидентських країнах прем'єр-міністр повинен володіти довірою парламенту (вираженою у відсутності вотуму недовіри урядовому кабінету), щоб продовжувати виконувати свої обов'язки. Відповідно, накладаючи на оновлене визначення напівпрезиденталізму теоретико-

[1] Schleiter P., Morgan-Jones E. Party Government in Europe? Parliamentary and Semipresidential Democracies Compared // European Journal of Political Research. 2009. Vol. 48. No. 5. P. 665–693.; Samuels D., Shugart M. Presidents, Parties, and Prime Ministers: How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 276 p.

[2] Це, приміром, властиво для Боснії і Герцеговини, де всенародно та безпосередньо обирають трьох президентів. За процедурою виборів головний/перший президент обирається більшістю, потім парламент вирішує ротацію двох інших президентів. Ми трактуємо цей незвичний інституційний кейс прикладом напівпрезиденталізму, адже система державного правління Боснії і Герцеговини не значною мірою девіює від визначення напівпрезиденталізму у кейсі з одноособовим всенародно та безпосередньо виборним президентом.

методологічну дистинкцію ні президентських, ні парламентських систем правління М. Шугарта та Дж. Кері[1] (про яку йшлось вище) на прем'єр-президентські та президентсько-парламентські, очевидно, що прем'єр-міністр й урядовий кабінет в умовах напівпрезиденталізму можуть формально бути колективно-відповідальними або тільки перед легіслатурою (в ситуації прем'єр-президенталізму, змістовною й етимологічною аналогією якого в українській науці звично вважають парламент-президенталізм), або і перед легіслатурою, і перед главою держави (у ситуації президент-парламентаризму).

Однак навіть це не долає такої особливості і водночас недоліку дефініювання напівпрезиденталізму Р. Елгі та його послідовниками, як "включення" у категорію напівпрезидентської системи державного правління широкого/варіативного спектра різних систем влади[2]. Річ у тім, що напівпрезиденталізм значно більш внутрішньо некогерентний, принаймні порівняно з нібито більш "чистими" президенталізмом та парламентаризмом. Навіть попри те, що, згідно з позицією Р. Елгі[3], як зазначено вище, президенталізм і парламентаризм прийняті більшістю компаративістів як основоположні, хоча насправді й маскують у собі "значну внутрішню варіативність". Причина такої некогерентності в тім, що одна чи кілька дефінітивних особливостей, які вирізняють категорію "напівпрезиденталізм", не обов'язково мають значення, бо вони не обов'язково "пророкують" і зумовлюють інші інституційні особливості напівпрезиденталізму[4], а тому напівпрезиденталізм суттєво внутрішньо варіативний в усіх інших аспектах, у тім числі і в тих, які стосуються конституційних рамок та політичної практики[5], внаслідок чого має бути таксономований і структуризований як тип системи правління[6]. Крім того, така проблема інституційної/міжінституційної неузгодженості або узгодженості в рамках концепту напівпрезиденталізму насправді навпаки більше методологічно значима, оскільки підлягає емпіричній верифікації та допомагає виявити внутрішні різновиди досліджуваної системи державного правління[7], а також аргументувати, що напівпрезиденталізм є "дискретною сім'єю" міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент"[8].

---

[1] Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge University Press, 1992. 316 p.

[2] Siaroff A. Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction // European Journal of Political Research. 2003. Vol. 42. No. 3. P. 287–312.

[3] Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 9–10.

[4] Cheibub J. A., Chernykh S. Are semi-presidential constitutions bad for democratic performance? // Constitutional Political Economy. 2009. Vol. 20. No. 3–4. P. 202–229.; Tavits M. Presidents with Prime Ministers: Do Direct Elections Matter?. Oxford: Oxford University Press, 2009. 273 p.

[5] Simovic D. The Definition of Semi-Presidential Regime Reformulated // VII World Congress of the International Association of Constitutional Law. Athens. June 11–15, 2007.

[6] Elgie R. A Fresh Look at Semi-Presidentialism: Variations on a Theme // Journal of Democracy. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 102–109.

[7] Cheibub J. A., Elkins Z., Ginsburg T. Beyond Presidentialism and Parliamentarism // British Journal of Political Science. 2014. Vol. 44. No. 3. P. 515–544.

[8] Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 7.

Водночас і що найбільш критично, як аргументує Д. Сімовіц[1], оновлений та мінімізований концепт напівпрезиденталізму Р. Елгі і його послідовників доволі значною мірою є вразливим та надлишковим/"розтягнутим". Як зауважує вчений, замість того, щоб пояснювати та деталізувати визначення напівпрезиденталізму М. Дюверже, Р. Елгі і його послідовники пішли простішим теоретико-методологічним шляхом та значно спростили концепт, намагаючись його об'єктивувати, внаслідок усунення такого його критерію, як посилання на президентські повноваження. Отже, з визначення напівпрезиденталізму було усунуто як "ненадійний" критерій, що, за ідеєю М. Дюверже, мав відігравати роль його диференціатора від парламентаризму. Водночас фактично було регламентовано, що для того, щоб конституційний парламентаризм став конституційним напівпрезиденталізмом, повинна змінитись природа обрання глави держави з невсенародної (у легіслатурі) на всенародну. Однак це не відповідає кореляції системи міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент", зокрема перерозподілу виконавчої влади формально (конституційно) і фактично (на практиці). Відповідно, спосіб обрання глави держави не може бути єдиним критерієм розрізнення парламентської та напівпрезидентської систем державного правління. Як наслідок, дотримання висновку, що концепт напівпрезиденталізму Р. Елгі та його послідовників є абсолютно об'єктивним, точним і чітким, однак детермінуючі його атрибути та критерії не є єдиними перевагами і вичерпними індикаторами, які потрібно брати до уваги. Відповідно, недоліками наведеного підходу є те, що: визначення напівпрезиденталізму є неповним, оскільки не включає усі суттєві характеристики цієї системи державного правління (хоча й включає такі у випадку президенталізму і парламентаризму); визначення є надто широким, адже охоплює конституційні системи, які ніколи не були напівпрезидентськими на практиці; визначення спрямоване на спрощення реальності з метою створення послідовної, хоча й спекулятивної теоретичної структури[2]. З іншого боку, сам Р. Елгі зазначає, що його визначення напівпрезиденталізму є тільки формальним, оскільки воно сконструйоване на підставі врахування конституційної сторони систем правління.

Підсумовуючи, очевидно, що загалом постклассичні/сучасні чи "постдюверживські" визначення напівпрезиденталізму, будучи відносно розрізненими, традиційно своїм знаменником мають такі головні інституційно-процесуальні атрибути та ознаки, як всенародне обрання президента, який ділить (тією чи іншою мірою, не обов'язково порівно) повноваження у сфері подвійної/дуальної виконавчої влади з прем'єр-міністром і урядовим кабінетом, які, своєю чергою, завжди обов'язково колективно підзвітні/відповідальні перед легіслатурою[3] (провідною або ж її

[1] Simovic D. The Definition of Semi-Presidential Regime Reformulated // VII World Congress of the International Association of Constitutional Law. Athens. June 11–15, 2007.

[2] Simovic D. The Definition of Semi-Presidential Regime Reformulated // VII World Congress of the International Association of Constitutional Law. Athens. June 11–15, 2007.

[3] Напівпрезидентський режим: можливості конституційної демократизації / Укл. С. Балан, С. Конончук. Київ, 2012. С. 10.

двома палатами). Узагальнено теоретико-методологічний аналіз дає можливість зрозуміти, й про це зауважує М. Кармазіна, що попри існування значного масиву наукової літератури, присвяченого вивченню напівпрезиденталізму, у середовищі вчених й до сьогодні не існує уніфікованого погляду на сутність напівпрезидентської системи правління й, відповідно, немає чіткого та системного розмежування різних держав із напівпрезидентською, президентською і парламентською системами державного правління, який був би надійним у формальному конституційно-інституційному та фактичному політично-поведінковому зрізі[1]. Це зумовлено тим, що дослідники так і не стали єдиними у своїх позиціях з приводу того, що потрібно брати до уваги у визначенні систем державного правління та конструкцій міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент": положення, які закладено в основні закони стосовно облаштування структур влади, реальні механізми і реальні повноваження головних інститутів державної влади, чи і перше, і друге одночасно. Крім того, науковці виділяють та визначають відмінні атрибутивні характеристики напівпрезиденталізму й інших систем правління, а тому й змішують класифікаційні та концептуальні підходи. Натомість єдине, що цілком очевидне й незаперечне – це той факт, що напівпрезиденталізм є такою системою правління, яка не лише не є президенталізмом (президентською) чи парламентаризмом (парламентською), а й не може бути класифікована на підставі жодної з них[2]. Річ у тому, що головна особливість напівпрезиденталізму – це наявність/реалістичність дуалізму/двоїстості/подвійності виконавчої влади[3], коли один його полюс нагадує виконавчу владу в президентській системі державного правління, а натомість інший – у парламентській системі державного правління. Однак навіть попри це відмінні і некогерентні ієрархічні та транзакційні відносини між президентами, урядовими кабінетами та легіслатурами результуються у формуванні абсолютно відокремленої (а не змішаної) системи правління, яка не є ані парламентською, ані президентською навіть попри всі їхні подібності.

Водночас очевидно, що існуючі визначення такої системи державного правління поділяються на широкі класичні/"дювержівські", які орієнтуються на фактично-поведінковому патерні міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент", і вузькі постклассичні/сучасні/"постдювержівські", які орієнтуються на формально-інституційному патерні міжінституційних відносин. Інакше кажучи, визначення напівпрезиденталізму бувають максималістськими/суттєвими, які звикло є побудованими на класичних/"дювержівських" парадигмах (тобто політико-правовими і поведінковими) й апелюють до розуміння міжінституційних виконавчо-законодавчих відносин, заснованих на реальній практиці і політичному

[1] Кармазіна М. Президентство: український варіант. К: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2007. 365 с.

[2] Vulic M. The Role of Presidents in Croatia and Serbia, 1990–2015. Budapest, 2015. 66 p.

[3] Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 324.

процесі[1], та мінімалістськими/формальними, які звикло є побудованими на посткласичних/сучасних чи "постдюверживських" парадигмах (тобто інституційними та конституційно-правовими) і апелюють до розуміння міжінституційних виконавчо-законодавчих відносин, заснованих на основі політичних інститутів[2]. Причому перші визначення (згідно з класичним підходом) можуть бути лише політико (поведінково) орієнтованими, тобто можуть ґрунтуватись лише на реальних чи фактичних повноваженнях акторів у рамках міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент", а можуть бути й конституційно (інституційно), й політико (чи поведінково) орієнтованими, тобто ґрунтуватись на формальній (конституційній) і фактичній (політичній) природі повноважень політичних акторів та самої системи державного правління, тобто сумарно детермінуватись аналітичною суб'єктивованістю. Натомість другі визначення (згідно з постласичним/сучасним підходом) можуть бути виняткова формально (інституційно) орієнтованими, адже найперше ґрунтуються на формальній (конституційній) природі повноважень політичних акторів, а їх фактичне або політичне/поведінкове позиціонування оцінюють як допоміжне/суплементарне або уточнювальне, а не дефінітивне, через що вони сумарно є менш суб'єктивованими і більш об'єктивованими та диспозиційними. Відповідно, класичні ("дюверживське" і похідні від нього, або ж коректуючі його) визначення напівпрезиденталізму є менш компаративно надійними, ніж постласичні/сучасні ("постдюверживські") визначення напівпрезиденталізму. З огляду на це, саме другі/сучасні (конституційно/інституційно чи формально орієнтовані) визначення напівпрезиденталізму забезпечують основу для більш надійної систематизації і типологізації систем державного правління, зокрема крізь призму дистинкції напівпрезиденталізму та його типів від президенталізму та парламентаризму[3]. Хоча це звісно аж ніяк не означає, що класичні та похідні від них визначення напівпрезиденталізму є нерелевантними, оскільки й вони забезпечують доволі значну теоретико-методологічну й емпіричну верифікацію цього типу систем правління, зокрема їхніх фактично-поведінкових (чи політико-правових) різновидів[4].

[1] Shimizu M. Comparative Executive-Legislative Relations under Authoritarianism: Focusing on the Choices and Practices of Semi-Presidentialism // AGLOS. 2016. Vol. 7. P. 1–49.

[2] Kasapovic M. Komparativna istrazivanja semi-predsjednickih sustava u Srednjoj i Istocnoj Europi: problemi koncepcijske rastezljivosti, selekcijske pristranosti, tipologiziranja i denominiranja // Anali Hrvatskog politoloskog drustva 2006. 2007. Vol. 3. P. 27–54.; Brunclik M., Kubat M. Contradictory Approaches: Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe // Annals of the University of Bucharest: Political Science Series. 2016. Vol. 18. No. 1. P. 67–79.

[3] Elgie R. Three waves of semi-presidential studies // Democratization. 2016. Vol. 23. No. 1. P. 49–70.

[4] Zaznaev O. Understanding Semi-Presidentialism in Political Science: A Review of the Latest Debate // World Applied Sciences Journal. 2014. Vol. 30. No. 2. P. 204.; Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. P. 126.; Cheibub J. A. Reforming presidential and semi-presidential democracies // Making presidentialism Work. Mexico, 2009. P. 20.

Це вдало простежуємо на прикладі теоретико-методологічних та емпіричних дослідницьких кейсів, які дихотомують та протиставляють або суміщають широкі класичні/"дювержівські" і вузькі постклассичні/сучасні/"постдювержівські" дефініції напівпрезиденталізму, – особливо в наукових школах, які лише нещодавно почали операціоналізувати концепт напівпрезиденталізму, а тому сьогодні характеризуються суттєвими регіональними (особливо регіонально-лінгвістичними) особливостями верифікації теоретико-методологічних підходів до визначення напівпрезиденталізму. Приміром, М. Брунцлік та М. Кубат[1] зауважують, що деякі країни Центрально-Східної Європи верифікуються (на підставі мінімалістського підходу) в англомовній політичній науці як напівпрезидентські системи[2], а в неангломовній політичній науці (на підставі максималістського підходу) – контраверсійно як парламентські системи[3] та як їхні відмінні ("прикметникові") варіації (зокрема "парламентсько-

[1] Brunclik M., Kubat M. Contradictory Approaches: Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe // Annals of the University of Bucharest: Political Science Series. 2016. Vol. 18. No. 1. P. 67–79.

[2] Metcalf L. K. Measuring Presidential Power // Comparative Political Studies. 2000. Vol. 33. No. 5. P. 660–685.; Millard F. Presidents and Democratization in Poland: The Roles of Lech Walesa and Aleksander Kwasniewski in building a new polity // Journal of Communist Studies and Transition Politics. 2007. Vol. 16. No. 3. P. 39–62.; Siaroff A. Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction // European Journal of Political Research. 2003. Vol. 42. No. 3. P. 287–312.; Goetz K., Wollmann H. Governmentalizing Central Executives in Post-Communist Europe: a Four-Country Comparison // Journal of European Public Policy. 2001. Vol. 8. No. 6. P. 864–887.; Elgie R. Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance. Oxford: Oxford University Press, 2011. P. 24.; Schleiter P., Morgan-Jones E. Party Government in Europe? Parliamentary and Semipresidential Democracies Compared // European Journal of Political Research. 2009. Vol. 48. No. 5. P. 665–693.; McMenamin I. Semi-Presidentialism and Democratisation in Poland // Elgie R., Moestrup S. Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe. Manchester: Manchester University Press, 2008. P. 122.; Protsyk O. Semi-Presidentialism under Post-Communism // Elgie R., Moestrup S., Wu Y.-S. Semi-Presidentialism and Democracy. London: Palgrave, 2011. P. 101.

[3] Bures J., Charvat J., Just P., Stefek M. Ceskâ demokracie po roce 1989. Institucionâlnl zâklady ceského politického systému. Praha: Grada, 2012. S. 66.; Gerloch A., Hrebejk J., Zoubek V. Ústavní systém České republiky. Praha: Prospektrum, 2002. S. 191.; Gerloch A., Hrebejk J., Zoubek V. Ústavní systém České republiky. Plzen: Ales Cenek, 2013. S. 168.; Filip J. Ústavní právo České republiky. 1: Základní pojmy a instituty. Ústavní základy ČR. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 372 s.; Hlousek V. Heads of State in Parliamentary Democracies: The Temptation to Accrue Personal Power // Hlousek V. Presidents above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe. Their Formal Competencies and Informal Power. Brno: Masarykova univerzita, 2013. P. 19–30.; Horvâth P. Prezident v politickom système Slovenskej republiky // Slovenskâ politologickâ revue. 2005. Vol. 5. No. 3. P. 1–31.; Klima K. Vykonnâ moc v parlamentnim systému CR (aneb nakolik je forma vlâdy v CR jeste parlamentni?) // Hlousek V., Simicek V. Vykonnâ moc v üstavnlm systému Ceské republiky. Brno: Mezinârodni politologicky üstav Masarykovy university, 2004. S. 44.; Kopecek L., Belko M,, Havlík V., Sedlár J. Od Meciara k Dzurindovi. Slovenskä politika apoliticky system v prvnim desetileti samostatnosti. Brno: Mezinarodni politologicky ustav Masarykovy university, 2003. 177 s.; Kühn Z., Kysela J. Presidential Elements in Government: The Czech Republic // European Constitutional Law Review. 2007. Vol. 3. No. 1. P. 91–131.; Kysela J. Ustavni principy, ustavni konvence a ustavni inzenyrstvi // Klima K., Jirasek J. Pocta Jänu Gronskemu. Plzen: Ales Cenek, 2008. S. 235.; Spac P. Slovakia: In Search of Limits // Hlousek V. Presidents above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe: Their Formal Competencies and Informal Power. Brno: Masarykova univerzita, 2013. P. 126.; Vodicka K., Cabada L. Politicky system Ceske republiky: Historie a soucasnost. Praha: Portal, 2003. P. 154.; Wintr J. Principy ceskeho ustavniho prava (s dodatkem principu prava evropskeho a mezinarodniho). Praha: Eurolex Bohemia, 2006. S. 51–52.

урядові”[1], “деформовані та дисфункціональні парламентські”[2], “парламентські з посиленим президентом”[3] тощо) або взагалі як “непарламентські” системи та їхні відмінні варіації (зокрема “змішані”, “схильні до французької моделі”[4], “усереднені між моделлю П’ятої Республіки у Франції та парламентсько-урядовою моделлю”[5], “гібриди раціоналізованого парламентаризму і напівпрезиденталізму”[6], “частково парламентські, а частково непарламентські системи”[7], “тяжіючі до парламентсько-президентської системи”[8], “перехідні від парламентаризму до напівпрезиденталізму”[9] тощо). Значно рідше англомовні дослідники іменують такі системи державного правління ненапівпрезидентськими[10] та, відповідно, неангломовні дослідники – напівпрезидентськими[11].

---

[1] Antoszewski A. System polityczny RP. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. S. 55.; Antoszewski A., Herbut R. Systemy polityczne wspolczesnej Europy. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. S. 173.; Bankowicz M. Transformacje konstytucyjnych systemow wladzy panstwowej w Europie Srodkowej. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2010. S. 176.; Raciborski J. System rzqdow w Polsce: miqdzy semiprezydencjalizmem a systemem parlamentarno-gabinetowym // Wiatr J. Demokracja polska 1989–2003. Warszawa: Scholar, 2003. S. 89–97.; Wiatr J. Europa pokomunistyczna: przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku. Warszawa: Scholar, 2006. S. 154.

[2] Kubät M. Co je a co neni poloprezidentsky rezim a proc je dobre to vedet nejen v souvislosti s ceskou politikou // Kubat M., Lebeda T. O komparativni politologii a soucasne ceske politice. Miroslavu Nováková k 60. Narozeninäm. Praha: Karolinum, 2014. S. 45–55.

[3] Lisicka H. Ewolucja rezimu politycznego w Polsce po 1989 roku // Antoszewski A. Demokratyzacja w IIIRzeczypospolitej. Wroclaw: Wydawnictwo Uniwersytetu Wroclawskiego, 2002. S. 48.

[4] Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. S. 531.

[5] Graczyk R. Konstytucja dla Polski. Tradycje, doswiadczenia, spory. Krakow, Warszawa: Znak, 1997. S. 90.

[6] Antoszewski A. System polityczny RP. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. S. 50.; Kubät M. Soucasnä ceskä politika. Co s neefektivnim rezimem?. Brno: Barrister & Principal, 2013. S. 34–54.; Kysela J. Parlament a Parlamentarismus // Syllova J. Parlament Ceske republiky. Praha: Linde, 2008. S. 32, 36.

[7] Czajowski J. Organy naczelne Rzeczypospolitej w swietle Ustawy Konstytucyjnej z 17 pazdziernika 1992. Krakow: Ksiçgarnia Akademicka, 1993. S. 12–13.

[8] Ciapala J. Prezydent w systemie ustrojowym Polski (1989–1997). Warszawa, 1999. S. 39.

[9] Kopecek L., Mlejnek J. Different Confessions, Same Sins? Vaclav Havel and Vaclav Klaus as Czech Presidents // Hlousek V. Presidents above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe. Their Formal Competencies and Informal Power. Brno, 2013. P. 75.

[10] Derbyshire D., Derbyshire I. Political Systems of the World. New York: St. Martin’s Press, 1996. 684 p.; Baylis T. Presidents versus Prime Ministers: Shaping Executive Authority in Eastern Europe // World Politics. 1996. Vol. 48. No. 3. P. 297–323.; Köker P. Presidential Activism in Central and Eastern Europe (CEE): A Statistical Analysis of the Use of Presidential Vetoes in the CEE EU Member States, 1990–2010 // Paper prepared for presentation at the 63rd Political Studies Association Annual International Conference. Cardiff. March 25–27, 2013. 22 p.; Sedelius T., Ekman J. Dilemmas of Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe. Intra-Executive Conflict and Cabinet Instability // Paper for presentation at the XV NOpSa Conference. Tromso. August 5–9, 2008.; Schleiter P., Morgan-Jones E. Party Government in Europe? Parliamentary and Semipresidential Democracies Compared // European Journal of Political Research. 2009. Vol. 48. No. 5. P. 673.

[11] Bankowicz M. Prezydentury. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2013. 169 s.; Jasiewicz K. Poland: Walesa’s Legacy to the Presidency // Taras R. Postcommunist Presidents. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. P. 147.; Kysela J. Prima volba prezidenta pootevrela dvere poloprezidentskemu systemu // Ceskä pozice, 2013. URL: http://ceskapozice.lidovky.cz/prima-volba-pootevrela-dvere-poloprezidentskemu-systemu-pnp-/tema.aspx?c=A130212_232629_pozice_95770 (01.12.2017).

Як засвідчує досвід і історіографія вивчення проблематики напівпрезиденталізму, така відмінність зумовлена передусім дистинкцією теоретичного розуміння концепту та застосуванням різних методологічних підходів до його трактування. Це означає і підтверджує вище наведений висновок, що в політичній науці й досі превалює значне розмежування в розумінні напівпрезидентської систем державного правління. У країнах, де політична наука інституціоналізована (за винятком Франції) превалює мінімалістський/формальний/конституційний (постклассичний/"постдюверживський") підхід до дефініювання напівпрезиденталізму (який часто асоціюється передусім з англомовними дослідженнями). Натомість у країнах, де політична наука лише нещодавно зародилась та перебуває на шляху свого становлення, традиційно помітне превалювання максималістського/суттєвого (класичного/"дюверживського") підходу до дефініювання напівпрезиденталізму або його суміщення з мінімалістським підходом (разом частіше асоціюється з неангломовними дослідженнями). Відповідно, у першому випадку систему державного правління традиційно визначають як комбінацію конституційних і/чи політичних чинників у системі міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент", а в другому випадку – звикло як комбінацію переважно політичних і поведінкових чинників, які передусім визначають силу повноважень президентів[1]. Це відповідає теоретико-методологічному висновку, а також аналітичній позиції Р. Елгі[2], згідно з якими усі визначення напівпрезиденталізму поділяють на три групи, кожна з яких приводить до виділення різних наборів країн, що вдається класифікувати як напівпрезидентські: а) визначення, що розглядають лише фактичні повноваження політичних акторів, або, інакше кажучи, реляційні властивості типів систем державного правління; б) визначення, що комбінують формальні конституційні механізми систем державного правління з реальними повноваженнями політичних акторів, або, інакше кажучи, диспозиційні та реляційні властивості міжінституційних відносин; в) визначення, що окреслюються тільки диспозиційними властивостями систем державного правління. Причому цілком зрозуміло, що з погляду порівняльного аналізу перевагою є використання саме диспозиційних визначень напівпрезиденталізму із їхнім одночасним класифікаційним доповненням за допомогою реляційних підходів. Так можливим, будучи впевненим у тому, що вибір випадків не є методологічно проблематичним, є дослідження впливів/наслідків напівпрезиденталізму.

Більше того, врахування та накладання інституційного (міжінституційного) і політичного (поведінкового) компонентів дефініювання напівпрезиденталізму є

[1] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London, 1997. P. 131–135.; Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No.1. P. 129.; Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 323–351.

[2] Elgie R. Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations // Political Studies Review. 2004. Vol. 2. No. 3. P. 314–330.; Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions // European Journal of Political Research. 1998. Vol. 33. No. 3. P. 224–225.

доволі важливим і навіть перспективним. Річ у тому, як зазначено вище та як аргументує М. Шугарт[1], що інституційний підхід до дефініювання напівпрезиденталізму визначає патерни влади уряду та легіслатури і способи їхнього конституційного взаємозв'язку між собою. Натомість поведінковий підхід фокусується на таких неконституційних (фактично-політичних) чинниках, як партійна система і динаміка лідерства. Відповідно, навіть попри суттєву відмінність інституційних параметрів систем правління у різних країнах їхня фактична операціоналізація/верифікація може приводити до дуже схожих і навіть ідентичних випадків або й навпаки. Крім того, важливу роль відіграє "історична мотивація" генерування тих або інших політичних інститутів та їхнього владного дизайну в конкретних аналітичних кейсах. Помітне значення, особливо в останнє десятиліття, має також теоретико-практичне розуміння систем правління, засноване на врахуванні не лише формальних/конституційно-правових ознак, а й неформальних практик, які характеризують міжінституційні відносини в трикутнику "глава держави–уряд–парламент", тобто крізь призму розуміння, що: система державного правління є не лише формально-правовою інстанцією, а й реальним інституційним дизайном (міжінституційні відносини можуть бути варіативними як у конституції/теорії, так і в політиці/на практиці). Суміщення такого розуміння в рамках наведеного вище висновку з приводу розрізнення концептів напівпрезиденталізму дає змогу аргументувати, що класичне/"дювержівське" визначення досліджуваної системи державного правління більше тяжіє до практики, а постклассичне/сучасне ("постдювержівське") – до норм права. Відповідно, керуючись сутністю систем державного правління, їх доцільно синтезувати та взаємодоповнювати. Таким способом можна отримати нове визначення напівпрезиденталізму і помістити його у двоїсту структуру феномену системи державного правління – конституційно-правову (чи формальну) і політично-поведінкову (чи фактичну).

Накладання концептуально дистинктивних визначень генерує змогу виробити (поряд із президенталізмом і парламентаризмом) дефініцію напівпрезиденталізму як системи державного правління, у якій обов'язково повинні виконуватись три дистинктивні атрибути/характеристики: 1) наявність інституту/посади президента (обов'язково як глави держави, хоча можливо як глави держави, так і як глави виконавчої влади), який отримує владу на фіксований термін на підставі прямих чи безпосередніх або непрямих чи опосередкованих всенародних (не в легіслатурі) виборів і не є відповідальним перед легіслатурою; 2) наявність інститутів/посад прем'єр-міністра (не обов'язково як глави виконавчої влади, але обов'язково як глави уряду) та урядового кабінету, які не отримують владу на фіксований термін на підставі прямих/безпосередніх або непрямих/опосередкованих всенародних (не в легіслатурі) виборів, однак є обов'язково колективно відповідальними (на підставі вотумів довіри і/чи недовіри) хоча б перед легіслатурою (але можуть

[1] Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 323–351.

бути колективно відповідальними перед легіслатурою та перед президентом); 3) суміщення/дуалізація виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), з іншого, – прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядовим кабінетом[1].

Причому всі атрибути напівпрезиденталізму у такому розрізі є диспозиційними й об'єктивованими. Особливо це стосується першого і другого атрибутів наведеного визначення напівпрезиденталізму, однак й вони, на підставі верифікації деяких кейсів, генерують теоретико-методологічні сумніви і непорозуміння, які доцільно вирішувати перед категоризацією атрибутів, типологізацію і виокремленням реальних прикладів напівпрезидентської системи правління. По-перше, деколи (зрідка) спірним, оскільки на перший погляд суб'єктивованим внаслідок незначної поширеності, є питання про позиціонування як напівпрезидентських кейсів систем державного правління, у яких президент формально є і главою держави, і главою виконавчої влади, незважаючи на те, що конституція передбачає посаду прем'єр-міністра як глави урядового кабінету. Як зауважує Р. Елгі[2], такі кейси є потенційно проблематичними, бо якщо президент є главою виконавчої влади, а уряд, очолюваний прем'єр-міністром, як вищий орган виконавчої влади обов'язково колективно відповідальний перед легіслатурою, то, за інших однакових умов, президент, здавалося б, мав би теж бути відповідальним перед легіслатурою. А це, очевидно, порушувало б дефінітивну вимогу про фіксований термін повноважень президента й означало б, що країна не повинна бути прокласифікована як напівпрезидентська. Тим не менше, згідно з запропонованим визначенням такі кейси все ж підпадають під категорію "напівпрезиденталізм" настільки довго й у тому випадку, коли конституціоналізовано конкретні положення/застереження, згідно з якими президент виконує повноваження впродовж фіксованого терміну і/чи сама ідея "виживання" уряду не має жодного стосунку до "виживання" президента.

По-друге, дефінітивно не завжди зрозуміло, наскільки "сильним" повинен бути атрибут обов'язкової колективної відповідальності інститутів/посад прем'єр-міністра та урядового кабінету перед легіслатурою. Це зумовлено тим фактом, що у деяких системах державного правління, які "візуально"/дефінітивно тяжіють саме до напівпрезиденталізму, прем'єр-міністр і урядовий кабінет насправді/"реально" не є загалом обов'язково колективно відповідальним перед легіслатурою. В окресленому контексті йдеться про такий атрибут деяких інституційних кейсів

[1] Такий висновок значною мірою зроблено на підставі синтезу існуючих наукових доробків Р. Елгі та Дж. Сарторі. Див.: Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 13.; Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. P. 131.

[2] Elgie R. What is Semi-presidentialism and Where is it Found // Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study. London: Routledge, 2007. P. 1–13.; Elgie R. Semi-Presidentialism: An Increasingly Common Constitutional Choice // Elgie R., Moestrup S., Wu Y.-S. Semi-Presidentialism and Democracy. London: Palgrave, 2011. P. 1–20.

систем правління, як обов'язкова необхідність підтвердження парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру главою держави або іншим політичним інститутом. Доволі часто це трапляється тоді, коли парламент є "маріонеткою" президента й у дійсності не може суперечити йому у сфері виконавчої влади. Більше того, інколи необхідність підтвердження парламентського вотуму недовіри передбачено навіть конституційно. Йдеться, до прикладу, про кейси систем державного правління, у яких конституції є ідіосинкратичними документами[1]. Натомість теоретично та семантично зрозуміло, що для напівпрезиденталізму має бути притаманна унілатеральна/унідиректоральна природа та вимога відставки уряду за наслідками вдалого парламентського вотуму недовіри (уряду або прем'єр-міністру). Або ж, інакше кажучи, має бути притаманний інструмент незалежного парламентського вотуму недовіри, а не парламентського осуду діяльності уряду чи парламентської рекомендації президентові відправити уряд у відставку. Однак цього не передбачено дефінітивно, оскільки значною мірою у такому (на підставі врахування додаткових атрибутів) визначенні містився би елемент суб'єктивованості. Ураховуючи це, той чинник, що в дослідженні показано підхід до визначення напівпрезиденталізму, побудований тільки на генералізованих/базових атрибутах систем державного правління, а також той момент, що в запропонованій дефініції напівпрезиденталізму немає посилання на фактичні повноваження політичних акторів, аргументовано, що кейси з обов'язковою необхідністю підтвердження парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру главою держави тяжіють до напівпрезиденталізму, якщо таку природу парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру конституціоналізовано. Дескриптором такого висновку є розуміння декількох особливостей аналізованих дистинктивних кейсів напівпрезиденталізму: по-перше, у них легіслатура спроможна детермінувати колективне (не тільки індивідуальне) "виживання" урядового кабінету; по-друге, у них несхвалення президентом парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру теоретично/конституційно та фактично/політично може бути причиною міжінституційної кризи в системі державного правління. А сумарно це означає, що незалежно від природи та процесуальної логіки парламентського вотуму недовіри уряду і/чи прем'єр-міністру напівпрезидентською є та система державного правління, в якій є "безперервна" обов'язкова колективна відповідальність уряду та прем'єр-міністра перед легіслатурою, чи, інакше кажучи, в якій легіслатура володіє ініціативою ставити питання про колективну відповідальність уряду. Натомість усі інші/додаткові уточнення та атрибути є тільки допоміжними правилами класифікації систем правління, які доцільно застосовувати винятково у типологізації напівпрезиденталізму.

[1] Elgie R. What is Semi-presidentialism and Where is it Found // Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study. London: Routledge, 2007. P. 1–13.; Elgie R. Semi-Presidentialism: An Increasingly Common Constitutional Choice // Elgie R., Moestrup S., Wu Y.-S. Semi-Presidentialism and Democracy. London: Palgrave, 2011. P. 1–20.

Не є винятком диспозиційності й ознака суміщення/дуалізації виконавчої влади, бо вона, "концептуально натягуючи" підхід до визначення напівпрезиденталізму Дж. Сарторі[1], виявляється у: суміщенні виконавчої влади президентом і прем'єр-міністром (залежно не від сили, а від простого факту наявності виконавчих повноважень у кожного з них), відповідно, й у генеруванні ситуацій різного балансу і зміщення превалентності/поширення влади у рамках виконавчих структур за строгої умови, що "потенціал автономії" кожної одиниці виконавчої влади насправді "співіснує"; незалежності президента від легіслатури; незалежності (або частковій залежності) прем'єр-міністра і його урядового кабінету від президента, а натомість їх обов'язковій залежності від легіслатури. З огляду на це, цілком зрозуміло, що в рамках синтетичної (внаслідок "накладання" постласичного визначення на класичне) дефініції напівпрезиденталізму досліджувана система державного правління операціоналізується на основі поділу влади, адже в умовах напівпрезиденталізму президент обов'язково повинен "ділитися" своєю владою з прем'єр-міністром і навпаки, а прем'єр-міністр змушений бути наділений достатньою підтримкою у легіслатурі, в чому також виявляється дуалізм/двоїстість виконавчої влади[2]. А це означає, що незалежно від сили головних політичних/владних інститутів (глави держави, уряду і легіслатури), тобто від їхньої ймовірної суб'єктивації, будь-яка напівпрезидентська система правління повинна бути імплементована у формі діархії/двовладдя президента (обов'язково як глави держави) та прем'єр-міністра (обов'язково як глави уряду). Навіть незалежно від того, чи така діархія за природою своїх міжінституційних відносин у трикутнику "глава держави–уряд–парламент" є конфронтаційною або консенсусною, тобто, чи вона ускладнює або спрощує відносини в рамках дуалізму/двоїстості виконавчої влади (причому, як зауважує Дж. Паскуіно[3], конфронтаційна чи змагальна діархія властива для напівпрезиденталізму непостійно, а лише у виняткових випадках і тимчасово, тобто, коли партії президента та прем'єр-міністра водночас не входять до парламентської більшості чи більшості у легіслатурі). Це означає, що рівень дуалізму/діархії виконавчої влади у напівпрезидентській системі правління не є сталим, а залежить від розстановки політичних сил. Окрім того, це означає, що одним кейсом є відсутність дуалізму/діархії виконавчої влади (як в умовах президенталізму чи парламентаризму), іншим кейсом – її поточна відсутність/нереалізованість,

[1] Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London, 1994. 219 p.; Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London:, 1997. 217 p.

[2] Литвин В. До оцінювання класичних і постласичних та формулювання оновленого і синтетичного визначень напівпрезиденталізму // Вісник Дніпропетровського університету: Філософія, соціологія, політологія. 2016. № 3. С. 30–46.; Литвин В. Критика классического и постклассического определения полупрезидентализма и ее роль в построении синтетического концепта полупрезидентской системы правления: теоретико-методологический анализ и верификация на примере стран Центрально-Восточной Европы // Studia Politologiczne. 2017. № 44. С. 28–52.

[3] Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work // European Journal of Political Research. 1997. Vol. 31. No.1. P. 128–146.

але гіпотетична можливість виявитись (як в умовах напівпрезиденталізму). Сумарно це, зі слів А. Сіароффа[1], регламентує, що для напівпрезиденталізму в принципі властивий потенціал дуалізму/діархії виконавчої влади чи хоча б можливість піддати прем'єр-міністра обструкції зі сторони президента та легіслатури, внаслідок чого дуалізм виконавчої влади є невід'ємним атрибутом напівпрезиденталізму у формі "можливості" конкуренції між президентом й урядом. Інакше кажучи, це означає, що вплив президента та прем'єр-міністра на особливості функціонування політичної системи в умовах напівпрезиденталізму є автономним і не може бути "нейтралізований"[2]. Відповідно, означений атрибут напівпрезиденталізму не є суб'єктивованим, оскільки визначається не рівнем дуалізму/діархії виконавчої влади, а самим її фактом (чи навіть можливістю). Натомість детермінантною в окресленому випадку є гіпотетична і практична змога "зміцнення авторитету" того політичного/владного інституту у конструкції виконавчого дуалізму, який користується підтримкою більшості в легіслатурі[3]. Своєю чергою, перевірка дуалізму виконавчої влади постає інструментом зіставлення конституційної та політичної природи системи державного правління. За цим критерієм можна перевірити, чи конституційно напівпрезидентська система державного правління є політично напівпрезидентською системою правління.

Запропоноване визначення напівпрезиденталізму за своєю природою здебільшого є мінімалістським чи формальним, адже побудоване переважно на постласичній/сучасній або "постдювержівській" парадигмі детермінування досліджуваної системи правління, яка, тяжіючи до диспозиційності, уникає суб'єктивованості дефініювання. Однак, разом із цим, система правління в окресленому розрізі детермінується і деякими патернами максималістського/суттєвого дефініювання напівпрезиденталізму на основі його класичної або "дювержівської" парадигми. Йдеться, зокрема, про той факт, що суттєвими, але несуб'єктивованими є такі атрибути/характеристики напівпрезиденталізму, як наділеність інституту президента (у силу його всенародного обрання) персональною легітимністю (чи, як зауважують Д. Сабсей[4] і А. Харіоу[5], "суперлегітимністю"), статусом глави держави, функціями політичного символу, модератора чи "арбітра" гілок державної влади та виконавчими повноваженнями, однак водночас з його незалежністю від інституту легіслатури. Внаслідок цього президент уповноважений демонструвати

[1] Siaroff A. Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction // European Journal of Political Research. 2003. Vol. 42. No. 3. P. 292, 303.

[2] Protsyk O. Do Institutions Matter? Semi-presidentialism in Ukraine and France: Master's thesis. Budapest: Institute on East Central Europe, 1995. P. 14.; Барабаш Ю. Президентська влада у змішаних республіках: окремі питання теорії та практики // Право України. 2014. № 8. С. 67–76.

[3] Linz J. The perils of presidentialism // Journal of Democracy. 1990. Vol. 1. No. 1. P. 63.

[4] Sabsay D. El ballotage: su aplicación en América Latina y la gobernabilidad. Cuadernos de CAPEL, 1992. P. 72-73.; Sabsay D. El semipresidencialismo: una visión comparada // Nino C. El Presidencialismo puesto a prueba: con especial referencia al sistema presidencialista latinoamericano. Madrid: CEC, 1992. P. 14-15.

[5] Hariou A. Derecho Constitutional e instituciones politicas. Barcelona: Ariel, 1971. P. 38.

ефективну противагу "можливому всесиллю" парламенту, а також уряду, що "бере свій початок" від нього[1]. У цьому ракурсі навіть президент, який позбавлений реальної виконавчої влади, може конкурувати з прем'єр-міністром, посилаючись на свою "високу легітимність". Відповідно, всенародні вибори президента є або можуть бути достатньою/необхідною умовою для створення подвійної структури виконавчої влади (у якій функції президента та прем'єр-міністра традиційно розподілені та дистанційовані, хоча доволі часто саме на користь першого, внаслідок чого доволі поширеною є конотація "все, що погано, – із вини прем'єра, а все, що добре – завдяки президенту"). Більше того, подвійна структура (або суміщення/дуалізація) виконавчої влади також є похідною від максималістського визначення напівпрезиденталізму, однак її значення суплементарно доповнюється й тим, що вона може засвідчувати певний різновид напівпрезиденталізму. Це доволі логічно, адже, навіть слідуючи логіці найбільш відомих представників постклассичної/сучасної чи "постдювержівської" парадигми напівпрезиденталізму, цілком зрозуміло, що обґрунтованою є критика мінімалістських параметрів напівпрезидентської системи державного правління як недостатніх. Однак дефінітивна недостатність не повинна зумовлювати концептуальну суб'єктивованість. Більше того, мінімалістська логіка дефініювання напівпрезиденталізму може бути елементарно подолана за допомогою, наприклад, таких індикаторів сили повноважень президента, як розпуск легіслатури, призначення прем'єр-міністра чи ветування законодавчих актів тощо. Однак проблема виявляється не у силі конкретних повноважень президента (чи прем'єр-міністра та легіслатури), а в окресленні певного набору повноважень, які перебувають між крайнощами суб'єктивованої і об'єктивованої порівняльної оцінки. До прикладу, якщо президент має хоча б деякі інституційні важелі впливу на парламент чи прем'єр-міністра (приміром, право призначати форматора), але не має інших важелів впливу, здебільшого властивих для певної вибірки кейсів, то не можна сказати, що його повноваження є церемоніальними, особливо якщо політична практика змушує/сприяє президента відігравати активну роль у політичному процесі. З іншого боку, якщо запропоновану умову вважати релевантною, то це означатиме, що по суті дослідник погоджується з використанням мінімалістської теорії напівпрезиденталізму. Сумарно це означає, що синтетичне визначення напівпрезиденталізму є інституційним та конституційно-правовим, хоча натомість емпіричне наповнення і типологізація напівпрезиденталізму можуть бути як інституційними і конституційно-правовими, так й фактично-поведінковими та політико-правовими, головне, щоб вони не порушували мінімально-дефінітивної логіки походження та "виживання" політичних (владних) інститутів у системі дуалізму/діархії виконавчої влади (див. табл. 1.1).

[1] Simovic D. The Definition of Semi-Presidential Regime Reformulated // VII World Congress of the International Association of Constitutional Law. Athens. June 11–15, 2007.; Boban D. "Minimalist" concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states // Politička misao. 2007. Vol. XLIV. No. 5. P. 155–177.

Таблиця 1. *Мінімально-дефінітивна логіка походження і "виживання" політичних/владних інститутів у системі дуалізму/діархії виконавчої влади в умовах напівпрезиденталізму*[1]

Мінімальні індикатори дефініції й інститути напівпрезиденталізму	Президент	Прем'єр-міністр/уряд
Обов'язкова логіка походження (формування) інститутів	Всенародні (прямі або непрямі) вибори	Вотум інвеститури чи мовчазна згода/довіра легіслатури
Обов'язкова логіка "виживання" (відповідальності) інститутів	Часово фіксований мандат	Вотум довіри і/або недовіри легіслатури

Ось чому "накладання" максималістського визначення напівпрезиденталізму на його мінімалістське дефініювання позиціонується інструментально, теоретико-методологічно та емпірично логічним, важливим і далекосяжним. На це існує кілька конструктивних причин й умов: по-перше, це сприяє верифікації концепту напівпрезиденталізму; по-друге, це мотивує і спрощує процедуру виокремлення реальних типів напівпрезиденталізму. Як наслідок, цілком зрозумілий і виправданий висновок Х. А. Чейбуба, З. Елкінса й Т. Гінсбурга[2] про те, що напівпрезиденталізм, маючи, здавалось би, "гібридний характер", насправді більш внутрішньо узгоджений, аніж інші системи державного правління, навіть попри те, що конституційно він дуже близький/схожий як до парламентаризму, так і до президенталізму. Водночас із цим, треба розуміти, що максималістські/суттєві (класичні/"дювержівські") визначення напівпрезиденталізму однозначно дають менше кейсів цієї системи державного правління, ніж мінімалістські/конституційні (постклассичні/сучасні/"постдювержівські") дефініювання. Крім того, напівпрезиденталізм у своєму мінімалістському поданні краще піддається типологізації, ніж напівпрезиденталізм у максималістському зрізі. Це найбільше відчувається в тому, що напівпрезиденталізм у максималістському поданні традиційно є президент-парламентаризмом (хоча може включати й деякі прем'єр-президентські типи), адже тут головними є "досить значні повноваження" президентів. Натомість напівпрезиденталізм у мінімалістському поданні звикло дихотомує на президент-парламентаризм і прем'єр-президенталізм (змістовною й етимологічною аналогією якого в українській науці звично вважають парламент-президенталізм), а також на інші класифікаційні ряди. Врешті, в узагальненій формі "накладання" максималістського визначення напівпрезиденталізму на його мінімалістське дефініювання зроблено методологічно-логічно.

[1] Таблицю модифіковано на підставі доробків С. Мюллера. Додатково див.: Müller S. Presidential Power in Semi-Presidential Systems: The Case of Romania // Freiburg, 2006. 248 p.

[2] Cheibub J. A., Elkins Z., Ginsburg T. Beyond Presidentialism and Parliamentarism // British Journal of Political Science. 2014. Vol. 44. No. 3. P. 515–544.

Загалом підсумовуючи, потрібно зазначити, що напівпрезидентська система державного правління (незалежно від підходу до її виокремлення та дефініювання) є самостійним типом трихотомічної класифікації систем державного правління, який відділяється від "чистих" (тобто президентського й парламентського)[1] типів систем державного правління, хоч є гібридним поняттям/феноменом, яке в своїй основі має риси як президентської, так і парламентської систем державного правління, однак, своєю чергою, характеризується наявністю власних інституційно-процесуальних і політично-поведінкових особливостей/атрибутів, на основі яких її можна виділити в окремий тип[2]. У принципі, жодний дефінітивний інституційно-процесуальний і політично-поведінковий атрибут напівпрезиденталізму самостійно не є достатнім і ніяк не може пояснити аналізованої системи правління. Натомість напівпрезиденталізм таксономується винятково на підставі сумування усіх його дефінітивних параметрів та атрибутів. Інакше кажучи, відсутність хоча б одного дефінітивного атрибута – це підстава невиокремлення напівпрезиденталізму та зведення системи державного правління до іншого типу. Водночас зрозуміло, що напівпрезиденталізм як "конституційний гібрид" не може бути настільки "простим", як будь-яка "чиста" система державного правління. А тому його визначення майже в обов'язковому порядку є "менш витонченим" та "більш ускладненим", ніж визначення президенталізму і парламентаризму.

[1] Процюк І. Змішана республіка: поняття та ознаки // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2012. № 25. С. 156.; Комаров С. Общая теория государства и права: учебник. М.-СПб.: Издательство Юридического института, 2012. С. 224.; Чиркин В. Конституционное право зарубежных стран: учебник. М.: Юристъ, 2001. С. 160.; Чудаков М. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Мн.: Харвест, 1998. С. 226.

[2] Макарова З. Вплив типології форми державного правління на статус глави уряду // Юридичні ууки. 2012. № 94. С. 71–76.

НАТАЛІЯ МАРАДИК
Пряшівський університет (Словацька Республіка)

ГЛОБАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ТА ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: МЕТОДИ АНАЛІЗУ

Транскордонне співробітництво є найбільш перспективною формою розвитку міжнародних, регіональних, місцевих відносин. Формами транскордонного співробітництва в країнах Європи є міжнародна усестороння інтеграція, розробка та реалізація спільних проектів, експорт та імпорт товарів і послуг, локальні прикордонні контакти, взаємодія між адміністративно-територіальними одиницями окремих держав тощо.

Транскордонне співробітництво є потужним, але не відокремленим інструментом розв'язання проблем європейського, місцевого розвитку. Воно матиме довгостроковий стійкий ефект лише як складова цілісного, ретельно прорахованого механізму міжнародного, регіонального розвитку, що має базуватися на просторовому підході та розвиненому інституційному підґрунті. У такому ракурсі розгляд теоретико-методологічних основ має визначальний характер [9, с. 18].

Теоретико-методологічні основи транскордонного співробітництва потребують використання методологічних досягнень інших наук, існуючої європейської практики, теоретичного й практичного осмислення проблем сьогодення та шляхів їх розв'язання.

Система методологічних засад транскордонного співробітництва, що містить багато складових, потребує подальшого розвитку, систематизації визначених теоретичних та практичних напрацювань. Особливо це стосується підходів, форм, принципів, типів, моделей, проблемних зон. Цим питанням і присвячене дослідження.

Беручи до уваги історичний ракурс, можна зауважити, що спочатку дослідженням проблеми міждержавного співробітництва займалися представники галузі міжнародно-політичної теорії. Питання розглядалося з точки зору співпраці і конфліктів, перебувало в центрі дискусій між двома основними конкуруючими парадигмами цієї теорії– ліберальною та реалістичною. Циклічність у виході на передній план у дослідженні міжнародних відносин тієї чи іншої з цих проблем – конфліктів або співробітництва – збігаються з періодами переважання відповідної парадигми: впливовість лібералізму в 20-ті рр. XX ст. змінюється вже в середині 30-х тріумфом реалізму, що тривав аж до 70-х рр., коли його позиції, у свою чергу, серйозно похитнулися [16]. І все ж можна сказати, що вивчення проблеми співробітництва мало немовби вторинний, периферійний характер. Спроби консолідації зусиль у галузі аналізу конфліктів і створення конфліктології як відносно самостійного напряму в рамках теорії міжнародних відносин відомі

вже в 50-ті рр., цього не можна сказати про проблему міждержавного співробітництва. Її дослідження мали в основному розрізнений характер і стосувалися переважно військово-політичних союзів і (починаючи з 60-х рр.) економічної допомоги слаборозвиненим країнам.

Ще одним напрямом, що поступово виступає на передній план, стає дослідження інтеграційних процесів, які за всієї їх важливості розглядалися тільки як один із типів міждержавного співробітництва. Становище починає змінюватися з 80-х рр., коли вивчення проблеми міждержавного співробітництва виходить із тіні конфліктології і набуває відносно самостійного характеру. Увагу вчених привертають такі "малозначимі" з позицій минулих років питання, як внутрішні причини співробітництва, стимулююча або перешкоджаюча роль розвитку міжнародного середовища, шляхи, що ведуть до співпраці, її причини і наслідки, форми й типи.

На думку А. Краснейчук, характерним для нового етапу в дослідженні міждержавного співробітництва, що припадає на 90-ті рр., стало його осмислення як однієї зі сторін переговорів (інша сторона яких представлена в цьому випадку у вигляді конфлікту), тоді як у 80-ті рр. воно навряд чи не ототожнюється з режимами. Важливим є й те, що дискусія стосовно проблем міжнародного співробітництва все більш помітно виходить за рамки меж парадигмального спору про його можливості або неможливості в умовах анархічного міжнародного середовища. Інакше кажучи, сьогодні накопичено вже достатньо великий науковий доробок, який дає підстави говорити про необхідність систематизації досліджень у галузі міждержавного співробітництва, підбиття їх проміжних підсумків та осмислення завдань і умов успіху подальшого наукового пошуку.

Методологічною основою дослідження транскордонного співробітництва є міждисциплінарний підхід, який дає змогу об'єднати сукупність загальнонаукових і спеціальних методів: системний і структурно-функціональний аналіз дає можливість для розробки системи міжнародних транскордонних зв'язків; інституціональний підхід – можливість розглянути вплив на транскордонне співробітництво різноманітних інституцій; конкретний історичний метод дає змогу проаналізувати транскордонне співробітництво в контексті геополітичних викликів Європи та світу; соціокультурний метод – уможливлює вплив різноманітних соціальних зв'язків на розвиток транскордонних відносин; ситуаційний підхід дає можливість співвіднести розвиток транскордонного співробітництва з конкретною країною, а в ній – регіоном; порівняльний аналіз – зіставити процеси транскордонного співробітництва в країнах Європи й України [5].

Сучасне транскордонне співробітництво – це спільні конструктивні дії, що направлені на розвиток відносин між територіально-адміністративними одиницями або владами в рамках юрисдикції двох або більше держав, що передбачає укладання відповідних угод між ними. В умовах міжнародних відносин транскордонне співробітництво неминуче стає багатостороннім, при цьому останнє – не тільки кількість держав-учасниць, а й різноманіття суб'єктів

співробітництва: держав, транснаціональних фірм, банків, етносів тощо, які володіють різними рівнями легітимності, різними спонукальними інтересами, різними раціональними можливостями [5].

Доволі важливу роль у науковому пошуку в царині транскордонного співробітництва покликані відіграти підходи, що не заперечують значення усталених, традиційних підходів до дослідження міждержавного співробітництва.

Аналіз феномену транскордонного співробітництва в країнах Європи дає змогу виділити та класифікувати основні теоретико-методологічні підходи до його визначення [5]. *Політичний* – розглядає транскордонне співробітництво як метод реалізації політичних інтересів держави; *реалістичний* – зводить транскордонне співробітництво до міждержавних взаємодій на основі політичних принципів взаємного визнання, суверенітету та невтручання у внутрішні справи один одного. *Регіональний* – акцентує на наявності кордонів та передбачає їх просторове подолання. Підхід "конфлікт-співробітництво" ставить транскордонне співробітництво на другий план порівняно з дослідженнями, присвяченими аналізу цих двох явищ. *Соціологічний* передбачає існування транскордонних контактів у тісному зв'язку із культурними, етнічними цінностями.

За *політичного підходу* акцентується на тому, що важливе досягнення останніх досліджень в галузі міждержавного співробітництва – це вироблення гіпотез про умови, за яких співробітництво між державами стає найбільш імовірним [5]. Хоча ці гіпотези і не становлять комплексної теорії міждержавного співробітництва, вони пропонують серію змінних, кожна із яких робить співробітництво більш імовірним, а їх аналіз та емпірична перевірка здатні просунути справу створення зазначеної теорії, і отже, розвиток теорії міжнародних відносин у цілому. Існує шість таких гіпотез [5]. По-перше, це "гіпотеза взаємності", основним змістом якої є очікування державами вигод від співпраці і побоювання втрат та навіть покарань у разі ухилення від нього. По-друге, це "гіпотеза про кількість акторів", з точки зору якої перспективи співпраці зростають зі зменшенням числа взаємодіючих держав. По-третє, це "гіпотеза ітерації", з позицій якої можливості вступу держав на шлях співпраці пов'язані з тривалістю їх взаємодії. По-четверте, це "гіпотеза про міжнародні режими" або, інакше кажучи, про норми, принципи і процедури прийняття рішень, сукупність яких являє собою центри міждержавного співробітництва. По-п'яте, це "гіпотеза епістемічних спільнот", тобто тієї ролі, яку відіграють у розвитку міждержавної співпраці професіональні експерти, які розділяють загальне розуміння проблеми та шляхи її розв'язання. Нарешті, по-шосте, це "гіпотеза асиметрії сили", яка має схожість із так званою гегемоністською теорією стабільності, і з позицій якої співробітництво є більш імовірним, якщо в наявності є сильна і зацікавлена держава (гегемон).

За *реалістичного* підходу до транскордонного співробітництва все зводиться до міждержавної взаємодії на основі взаємного визнання суверенітету та невтручання сторін, що співробітничають одна з одною.

Згідно з *інтеграційним* підходом транскордонне регіональне співробітництво є одним із перспективних напрямів міжнародної інтеграції і визначається як форма світогосподарської інтеграції, що сприяє вільному переміщенню товарів, послуг, капіталу та людей.

У рамках *регіонального* підходу транскордонне співробітництво можна представити як особливу форму зовнішньоекономічної, екологічної та культурно-просвітницької діяльності, що здійснюється на регіональному рівні в усіх її загальних та індивідуальних проявах.

Представники *соціологічного* підходу підкреслюють, що в умовах нової реальності аналіз транскордонного співробітництва буде неадекватним, якщо його не проводити у більш широкому масштабі глобальних транснаціональних зв'язків та взаємодій.

Розглянемо поняття транскордонного співробітництва. Незважаючи на велику кількість підходів до його сутності, світовому товариству вдалося виробити його визначення. Це поняття представлено в міжнародних документах, а саме у ст. 2 Європейської рамочної конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними адміністративними одиницями або місцевими органами влади 1980 р. У Конвенції під транскордонним співробітництвом розуміється будь-яка спільна акція зі зміцнення та заохочення добросусідських відносин між територіально-адміністративними одиницями або владами в рамках юрисдикції двох або більше учасників Конвенції, а також укладення відповідних договорів або угод між ними [9, с. 22].

Нижче наведемо деякі з визначень єврорегіону [15, с. 75]. Під єврорегіоном треба розуміти територію добровільного транскордонного співробітництва, у межах якої шляхом економічної, культурної і гуманітарної взаємодії реалізуються конкретні транскордонні проекти, розв'язуються проблеми зайнятості, розвитку інфраструктури, екології тощо.

Єврорегіон можна охарактеризувати як міждержавну транскордонну регіональну асоціацію, що охоплює прикордонні області й розвивається за узгодженими планами й проектами. Під поняттям "єврорегіон" розуміють певне законодавчо закріплене територіальне формування з чітко окресленими кордонами, до складу якого входять прикордонні господарські комплекси двох або більше держав, які мають спільний кордон, що має на меті спільно стимулювати соціально-економічний розвиток своїх територій.

Термін "єврорегіон" означає території, на яких розвиваються інтенсивні процеси добровільного транскордонного співробітництва в різних галузях діяльності (економічній, культурній, соціальній, екологічній). Ці процеси охоплюють прикордонні території двох або більше держав і спираються на співпрацю місцевих органів влади й місцеві ініціативи.

А. Краснейчук пише: Єврорегіон – це частина прикордонної території, яка формується з кількох адміністративно-територіальних одиниць по обидва боки кордону і утворює цілісність на основі спільних інтересів та взаємної участі

сусідніх держав у різних сферах суспільного життя. Єврорегіон – організаційна форма співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюється відповідно до дво- або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво.

Головні риси єврорегіону такі [13, с. 75]:

– географічна, тобто єврорегіон є територією, яка має конкретне географічне розташування;

– політична – частина цієї території перебуває під юрисдикцією суверенних держав, які мають спільний кордон;

– адміністративна – єврорегіони утворюються прикордонними регіонами держав, які мають спільний кордон;

– функціональна – єврорегіон є формою транскордонного співробітництва.

Із вищезазначених формулювань випливає, що єврорегіон – це форма транскордонного співробітництва між громадами або органами місцевої влади прикордонних регіонів двох або більше держав, які мають спільний кордон, націлені на координацію взаємних зусиль і реалізацію узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національного законодавства і норм міжнародного права для розв'язання спільних проблем і на користь людей, які населяють його територію по обидва боки державного кордону [14, с. 76].

Наведемо перелік особливостей, притаманних для функціонування єврорегіону.

1. Правові аспекти функціонування єврорегіону:

– створення єврорегіону не приводить до формування нового адміністративно-територіального утворення із статусом юридичної особи;

– правове регулювання на території кожного члена єврорегіону здійснюється згідно з чинним законодавством держав;

– керівні органи єврорегіону виконують координаційні функції і не мають владних повноважень.

2. Політичні особливості. Єврорегіони:

– не діють проти інтересів національних держав;

– не є наддержавними інститутами;

– не змінюють зовнішньополітичні функції держав або адміністративно-територіальних одиниць.

3. Історичні особливості:

– території, що входять до складу єврорегіону, мають спільне історичне минуле і, можливо, входили до складу однієї держави.

4. Національний склад прикордонних територій держав:

– на прикордонних територіях, як правило, проживають представники кількох етнічних груп.

5. Прикордонні території найчастіше є периферійними.

6. Наявність спільних проблем транскордонного характеру:

– є необхідність у поліпшенні прикордонної інфраструктури, а також транспортної і комунікаційної.

7. Наявність спільних інтересів партнерів по єврорегіону:

– типові інтереси в торговельно-економічній площині з урахуванням місця регіонів у міжнародному розподілі праці, в галузі спільного розвитку туризму [14, с. 76].

Серед сильних сторін діяльності єврорегіонів слід зазначити:

– відносно високий організаційний рівень їх діяльності (наявність статутних документів, побудова структури керівних і робочих органів);

– достатньо інтенсивні зв'язки між органами державної влади і місцевого самоврядування, що є їх засновниками та учасниками;

– достатній обсяг інформації про прикордонне і транскордонне співробітництво, співробітництво з міжнародними організаціями, про загальний стан справ у різних сферах громадського життя сусідніх країн;

– визначення точок дотику в транскордонному співробітництві, моніторинг проблем і пошук шляхів їх розв'язання;

– досвід у розв'язанні спільних проблем, здійсненні певних програм;

– політичну і матеріальну підтримку з боку європейських організацій;

– створення структур, що сприяють розвитку транскордонного співробітництва [14, с. 77].

Якщо брати до уваги аналіз основних теоретико-методологічних засад транскордонного співробітництва, можливо проводити їх за такими критеріями: форми, принципи, типи, моделі і проблемні зони. Щодо форм – найпростіша – локальні прикордонні контакти, вища – єврорегіони. Закон України від 24 червня 2004 р. № 1861-IV 2 "Про транскордонне співробітництво" визначає форми, за якими може здійснюватися транскордонне співробітництво в Україні, а саме [6, ст. 5]: у межах створеного регіону; шляхом укладання угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах; шляхом установлення та розвитку взаємовигідних контактів між суб'єктами транскордонного співробітництва. Крім того, п. 3 ст. 5 вищезазначеного Закону дозволяє суб'єктам транскордонного співробітництва України відповідно до законодавства України обирати інші форми транскордонного співробітництва.

Найпростішою формою транскордонного співробітництва є прямі контакти між територіальними громадами – містами, селищами, які, здебільшого, мають неформальний характер та спрямовані на спільні дії у разі виникнення надзвичайних ситуацій. Єврорегіони – найвища з організаційних форм. Вони можуть створюватися як юридичними, так і неюридичними особами, мають свою організаційну структуру та визначені джерела фінансування [11, с. 124].

У свою чергу, існують інші форми транскордонного співробітництва. Крім єврорегіонів, в Україні іншою, новою, формою співробітництва є транскордонні кластери. Кластерна модель ведення господарства надзвичайно популярна в державах Європейського Союзу, оскільки вона зумовлена сприятливим поєднанням регіональних факторів і послідуючим розвитком зв'язків між підприємствами всередині самого кластеру. Транскордонне співробітництво у формі кластерів

сприяє забезпеченню належного рівня вітчизняного виробництва, залученню інвестицій та підвищенню ефективності й розвитку самого регіону. Разом з тим в Україні кластерна модель транскордонного співробітництва не набула поширення [8].

А. Краснейчук твердить, що усе більше набуває розвитку така форма транскордонного співробітництва, як Європейські угруповання територіального співробітництва (ЄУТС), які створені з метою полегшення та сприяння транскордонному, транснаціональному та/чи міжрегіональному співробітництву між членами ЄС з метою зміцнення економічного та соціального єднання [7, с. 5]. Створення та діяльність ЄУТС має певні особливості, відмінні від інших форм транскордонного співробітництва, а саме: ЄУТС є юридичною особою, учасниками якої можуть бути не лише держава, органи регіональної чи місцевої влади, а й громадські організації чи інші юридичні особи, які реалізують співробітництво на всіх рівнях регіональної політики ЄС (транскордонному, транснаціональному та міжрегіональному рівнях). Проте, як і всі форми транскордонного співробітництва, ЄУТС стикається із певними проблемами правового (довгий період адаптації нових норм до національного законодавства) та економічного (проблеми фінансування та контролю за наданими коштами) характеру.

Нещодавно виникла ще одна форма транскордонного співробітництва, якою є Об'єднання єврорегіонального співробітництва (ОЄС), що є органом транскордонного чи міжтериторіального співробітництва між територіальними громадами або владами двох чи більше держав, державними чи приватними юридичними особами, прибутковими суб'єктами, заснованими у державах-членах, що діють у спільних суспільних інтересах, та асоціаціями органів влади [12, с. 112]. Особливістю ОЄС є те, що учасниками угруповання можуть бути не тільки члени Європейського Союзу, а й держави-члени Ради Європи, які не є членами ЄС.

Окрім названих форм транскордонного співробітництва, є безліч нових форм, таких як “Працюючі співтовариства”, “Трикутники зростання”, “Великі регіони”, прикладом яких може скористатись і Україна у процесі здійснення транскордонної співпраці. Адже метою нових форм транскордонного співробітництва повинно стати перевтілення прикордонних периферійних регіонів на інтегровані, інвестиційно привабливі території, що, у свою чергу, дасть змогу отримати ефект у вигляді конкурентоспроможного регіону [8].

Моделі транскордонного співробітництва в країнах Європи класифікуються на основі принципу ступеня розвитку співробітництва від найслабшої до найдосконалішої. Тут використовуються бар'єрна (слабкий рівень розвитку контактів), градієнтна, контактна та інтегративна (найдосконаліша модель, що передбачає створення єврорегіонів).

Принципи транскордонного співробітництва формуються з принципів міжнародного права і зобов'язань до дотримання всіма країнами світу. Існують основоположні принципи транскордонного співробітництва європейських держав,

які є важливою запорукою для планомірного і послідовного розвитку транскордонних взаємодій. До загальних політичних принципів прикордонного співробітництва відносять принципи: непорушності та недоторканності державних кордонів; територіальної недоторканності; невтручання у внутрішні справи; всебічної поваги прав людини; співпраці; мирного розв'язання спорів. До особливих принципів можна віднести принцип самоврядування, принцип децентралізації державного управління, принципи: відповідальності держав за міжнародну поведінку їх прикордонних регіонів; координації міжнародних зв'язків прикордонних регіонів; гармонізації правового простору міжнародної діяльності держави і її прикордонних регіонів; лібералізації економіки.

Щодо *типів* формування єврорегіонів, країни Європи використовують традиційний, преференційний та партнерський типи. Стосовно пострадянських країн, країн СНД – цей поділ на типи науковці класифікують як європейський, пострадянський та азіатський. В основу їх розділу покладено географічний підхід.

Традиційний тип формування єврорегіонів ґрунтується на обслуговуванні зовнішньоекономічних зв'язків і прикордонної торгівлі. Рушійною силою прикордонної співпраці слугує різниця цін на товари і послуги по обидві сторони кордону, а економічний ефект пов'язаний із розвиненням ринку збуту для одних і отриманням дешевих товарів і послуг – для інших споживачів. Такий тип характерний для прикордонного співробітництва країн із невисоким рівнем доходів на душу населення за слабкого розвитку інститутів цивільного суспільства. Ефективність тут залежить від змін у прикордонному і митному режимах, від величини різниці внутрішніх цін, рівнів доходів населення, безробіття, умов ведення бізнесу. Провідну роль у формуванні єврорегіонів за традиційного типу відіграють торгівля і трудова (легальна та нелегальна) міграція.

Преференційний тип припускає підвищення привабливості прикордонних регіонів для підприємницької діяльності за допомогою преференційного візового, митного і податкового режимів. Головним чинником такої співпраці є безвізовий режим і зовнішньоторговельні преференції, що визначаються двосторонніми угодами про вільну торгівлю, візовий режим, багатосторонні угоди про співробітництво в різних галузях.

Партнерський тип зародився в Західній Європі і ґрунтується на принципах адміністративної і політичної децентралізації. Вона зазвичай використовується в країнах із високим рівнем доходів на душу населення, близькою структурою економіки, схожим рівнем цін на товари і послуги, прогресуючою уніфікацією національних правових норм і настанов.

Інший поділ єврорегіонів передбачає *функціональні* і *територіальні* типи. Функціональні єврорегіони утворюються на основі трудових, кооперацийних і тому подібних зв'язків локального характеру між суб'єктами господарювання або поселеннями двох і більше країн, розміщуються в безпосередній близькості один від одного по різні боки кордону. Територіальні єврорегіони, у свою чергу,

є регіональними утвореннями, які сформувалися в межах одиниць адміністративно-територіального розподілу двох і більше країн на основі реалізації спільних програм і угод [13].

Як уже зазначалося, транскордонний регіон – це територія щонайменше двох різних країн, які мають спільний державний кордон, між якими встановились тісні виробничі і соціально-економічні зв'язки. Про об'єктивний процес формування транскордонного регіону свідчить рівень розвитку різного роду зв'язків (виробничих, соціально-економічних тощо), які здійснюються між двома територіями різних країн, що мають спільний державний кордон [13].

Транскордонному співробітництву на регіональному рівні та формуванню транскордонних регіонів властиві чотири *етапи* процесу розвитку: вивчення існуючих зв'язків між партнерами, визначення стратегії розвитку, розробка і забезпечення програм розвитку, моніторинг і оцінка. Співробітництво здійснюється за урядово-регіональним і регіонально-локальним напрямами. У першому випадку співробітництво спирається на міжнародні угоди. Воно поширене там, де є велика децентралізація управління. Регіонально-локальне ж співробітництво розвивається досить спонтанно. Його рушійною силою є особисті контакти із сусідами, викликані господарськими потребами, а також співпраця в галузі культури [17, с. 38]. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних общин чи властей, визначеної внутрішнім законодавством, та базується на реалізації головних принципів європейської регіональної політики: субсидіарності, децентралізації, партнерства, програмування, концентрації та адиціоналізму.

Отже, для успішної інтеграції України в європейські структури та плідної співпраці з європейськими партнерами Україні необхідно врахувати досвід уже існуючих транскордонних об'єднань. Крім того, одним із пріоритетів співпраці України та ЄС має стати поступове наближення українського законодавства, норм та стандартів до європейських. А це буде можливо лише з переглядом та удосконаленням чинних нині законодавчих актів.

Основні проблеми транскордонного співробітництва України із закордонними партнерами виникають не тільки на фоні недосконалої законодавчої бази, а й унаслідок невизначеного статусу прикордонних регіонів, який повинен стати одним із напрямів реформи державності, вирівнювання соціально-економічного дисбалансу всіх регіонів нашої держави. Негативним політичним наслідком створення єврорегіонів є: зайва їх політизація, часте нецільове використання інвестицій та коштів ЄС; посилення наявних конфліктів усередині єврорегіонів із-за розподілу ресурсів; втрата культурних цінностей та заміщення їх на єдиний стандарт всередині єврорегіонів тощо [9, с. 26].

Щодо теоретико-методологічних засад розвитку транскордонного співробітництва можливо зазначити, що необхідні дії стосовно уніфікації загальних елементів в Європі та Україні, приведення до єдиної форми та змісту основних наукових параметрів методології, поєднання теоретичних та практичних здобутків.

Розвиток транскордонного співробітництва в Україні, крім міжнародного розвитку, дасть змогу успішно розв'язувати локальні проблеми, максимально використовуючи національний потенціал і поступово згладжуючи рецидиви периферійності в соціально-економічному розвитку окремих територіальних громад на благо їх населення і держав у цілому.

Бібліографія:

1. Альварес Б. Приграничное сотрудничество региональных и местных властей / Б. Альварес, Д. Еулат. Курс гаагской академии международного права. – Т. 243. – Б. г., 1996.
2. Балян А. В. Міжрегіональне транскордонне співробітництво України та Угорщини в умовах розширення Європейського Союзу (питання методології, методів і практики) : автореф. дис. … д-ра економ. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / Балян А. В. – Львів, 2006. – 29 с.
3. Берлин У. Приграничное сотрудничество между местными и региональными властями / У. Берлин // Энциклопедия международного публичного права. – Брюссель, 1980.
4. Буковецький М. Прикордонне співробітництво між країнами Центральної Європи / М. Буковецький // Будівництво нової Європи: прикордонне співробітництво у Центральній Європі / за ред. В. Гудака.– Ужгород : Закарпаття, 2006.– С. 105–111.
5. Верхоланцева К. С. Развитие современного трансграничного сотрудничества России и стран Европы: сравнительный характер : автореф. дис. … канд. полит. наук : 23.00.04 / Верхоланцева К. С. – М., 2009. – 25 с.
6. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями / Рада Європи ; Укр. правн. фундація. – 33 с.
7. Жук О. П. Європейські угрупування територіального співробітництва (ЄУТС) / О. П. Жук // Розвиток нових форм транскордонного співробітництва : матеріали кругл. столу, 28 квіт. 2009 р. / відп. ред. Н. А. Мікула. – Львів, ІРД НАН України, 2009. – 109 с.
8. Ігнатушина М. І. Розвиток нових форм транскордонного співробітництва [Електронний ресурс] / М. І. Ігнатушина. – Режим доступу до статті : http://hozpravo.com.ua/conferences/arhiv/uchastnik.php?ELEMENT_ID=519&ID=531
9. Краснейчук А. Теоретико-методологічні засади розвитку транскордонного співробітництва // Вісник НАДУ. – Філософія, методологія, теорія та історія державного управління. – 2014. № 3. – С.18-26.
10. Кулєшова Г. Аналіз досліджень проблем транскордонного співробітництва та діяльності єврорегіонів у працях українських науковців [Електронний

ресурс] / Ганна Кулєшова. – Режим доступу до запропонованої статті : http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2667/2/Kuleshova.doc
11. Мікула Н. А. Міжнародне та транскордонне співробітництво : монографія / Н. А. Мікула. – Львів :ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
12. Мікула Н. А. Транскордонне співробітництво : посібник / Н. А. Мікула, В. В. Толкованов. – К. : Крамар, 2011. – 259 с.
13. Реутов В. Є. Транскордонне співробітництво регіонів України: теоретико-практичні аспекти розвитку / В. Є. Реутов // Ефективна економіка. – 2011. – № 12.
14. Рябінін Є. В. Транскордонне співробітництво в системі процесів регіональної інтеграції України (політологічний аналіз) / Є. В. Рябінін. – Маріуполь, 2011. – 157 с.
15. Урбан О. А. Транскордонне співробітництво України як форма розвитку європейської економічної інтеграції : автореф. дис.... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка” / Урбан О. А. – Львів, 2004. – 20 с.
16. SteinA.Why Nations cooperate /A. Stein. – Corn. Univ. Press, Ithaca, 1990.
17. Treaty Establishing the European Community / Basic Community Laws. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 3–96.

ДЛЯ НОТАТОК / FOR NOTES

Наукове видання

Сучасні методи та інструменти політичної науки

Колективна монографія

(за результатами серії теоретичних і практичних воркшопів у рамках проекту “Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки” від 13–15 вересня 2019 року)

за науковою редакцією Віталія Литвина

Комп’ютерне верстання *В. С. Литвин*
Обкладинка *В. О. Роган*

Формат 70×100/16. Умовн. друк. арк. 18,5.
Тираж 100 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видрукувано у книжковій друкарні “Коло”,
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.

Scientific edition

Contemporary Methods and Tools of Political Science

Collective monograph

(as a result of a series of theoretical and practical workshops within the project "Improvement of Methods and Tools of Political Science in Ukraine: Influence of the V4 Universities" on September 13–15, 2019)

edited by Vitaliy Lytvyn

Computer Layout *V. S. Lytvyn*
Cover *V. O. Rogan*

70×100/16 format. Cond. print. sh. 18,5.
Print run of 100 copies

Ivan Franko National University of Lviv,
strt. Universitetska, 1, Lviv, 79000

Certificate of the subject of publishing entry into
the State Register of Publishers, Manufacturers and
Distributors of Publishing Production.
ДК Series No. 3059 dated 13.12.2007

Published in the printing house "Kolo",
strt. Boryslavska, 8, Drogobych, Lviv region, 82100

Certificate of the subject of publishing entry into
the State Register of Publishers, Manufacturers and
Distributors of Publishing Production.
ДК Series No. 498 dated 20.06.2001